ਕੋਇਲਕੂ

ਬਾਵਾ ਬੁਧਸਿੰਘ

ਮੋਖ [illegible]

(ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਅਸ਼ੁੱਧੀਆਂ ਸੋਧ ਲਵੋ)

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਬੇਨਤੀ

ਉਸ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਸਾਰੇ ਰਸਾਂ ਦੇ ਸੋਮਾਂ, ਕੋਮਲ ਹੁਨਰ ਜਿਸ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਝਲਕ ਦਾ ਅਕਸ, ਇਕ ਮੈਲੇ ਦਰਪਨ ਵਾਂਗੂੰ, ਇਸ ਮਨੁੱਖੀ ਚਿੱਤ ਤੇ ਪਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਨਗਿਨਤ ਧੰਨ-ਵਾਦ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਦਾਸ ਨੂੰ ਫੇਰ ਪਬਲਕ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ, ਇਹ ਛੋਟਾ— "**ਕੋਇਲਕੂ**" ਭੇਟ ਕਰਨ ਦੀ ਵੇਹਲ ਬਖਸ਼ੀ ਅਤੇ "ਹੰਸਚੋਗ" ਦੀ ਉਥਾਨਕਾ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਕਰਾਰ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਛੋਟਾ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਤੇ ਨਹੀਂ ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ੌਕ, ਦੀ ਨਾ ਝੱਲੀ ਜਾਨ ਵਾਲੀ ਉਮੰਗ ਦੀ ਪਦੇਸ਼, "ਕੋਇਲਕੂ" ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਭਰਾ, ਅਰ ਅਪਨੀ ਦੇਸੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਜ਼ਰੂਰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਖੇਚਲ ਕਰਨਗੇ।

ਜੇਕਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕਦੀ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ, ਆਪਣੀ ਭੁੱਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਕਰਤਾ ਨੇ ਸਭੋ ਕੁਝ ਪਾ ਲਿੱਤਾ॥

ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਦਾਸ ਸ਼ੋਕ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ "ਹੰਸ ਚੋਗ" ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਭ੍ਰਾਵਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਅਨਗੌਹਲੀ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਅਰ ਉਸ ਕਤਾਬ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਬੜੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਕਰਤਾ ਨੂੰ ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਉਠਾਨਾ ਪਿਆ। ਹੁਨ ਛਪਾਈ, ਕਾਗਦ ਆਦ ਦਾ ਖਰੰਚ ਫੇਰ ਵਧ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਹਿਤ ਕਰਕੇ ਏਹ ਪੁਸਤਕ ਛਾਪੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸ਼ੈਦ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੀ ਪੌਂਚ ਉਹਨਾਂ ਸੱਜਨਾਂ ਤਕ ਨਾ ਹੋਈ ਹੋਵੇ ਜੇਹੜੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਞਾਨ ਹਨ। ਪਰ ਦਾਸ, ਜੇਕਰ ਸੱਜਨ ਚਾਹਨ, ਤਾਂ

੧ ੳ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਪੰਜਾਬੀ, ਪੰਜਾਬੀਓ ! ਫੁਲਵਾੜੀ ਸੱਾਡੀ ।
ਛੁੱਖੀ ਸੱਡੇ ਪਜਾਰ ਦੀ, ਖਿੜ ਮੈਹਕੇ ਡਾਢੀ।

ਪੰਜਾਬੀ ਫੁਲਵਾੜੀ

ਕੋਇਲ ਕੂ

ਅਰਥਾਤ

ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮਨੋਹਰ ਰਚਨਾਂ
ਤੇ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਹਾਲਾਤ,

ਕ੍ਰਿਤ

ਬਾਵਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ
ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਪੰਜਾਬ (ਸਰਗੋਧਾ)

ਸੰਨ ੧੯੧੬ ਈ:

ਰਾਇ ਬਹਾਦਰ ਲਾਲਾ ਮੋਹਨ ਲਾਲ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾਲ
ਮੁਫ਼ੀਦ ਆਮ ਪ੍ਰੈਸ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਛਪਿਆ

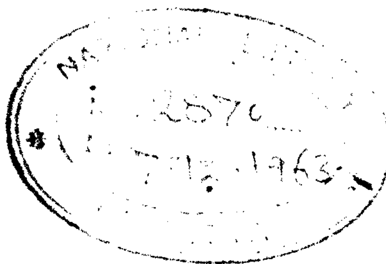
ਪੈਹਲੀ ਵਾਰ (ਹਕ ਛਾਪਣਾ ਰਜਿਸਟਰੀ ਕਰਾਈ ਗਈ) ੧੦੦੦ ਕਾਪੀ

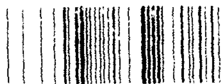
ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ "ਫਾਰਸੀ" ਜਾਂ ਹਿੰਦੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਛਾਪਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਐਪਰ ਦਾਸ ਨੂੰ "ਮਾਲੀ" ਨੁਕਸਾਨ ਨਾ ਉਠਾਨਾ ਪਵੇ॥

ਏਸੇ ਸ਼੍ਰੇਨੀ ਦੀ ਤੀਜੀ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਉਡੀਕ ਰੱਖੋ। ਪੈਹਲੋਂ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਦੋ ਜਿਲਦਾਂ ਵਿੱਚ ਈ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਹਾਲ ਆ ਜਾਏਗਾ, ਪਰ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਇਸ ਸਾਗਰ ਦੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀ, ਇਸ ਦੇ ਤਲੇ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕ ਅਨਮੁੱਲ ਰਤਨ ਪਾਏ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਅਕਾਰ ਵੱਧਦਾ ਗਿਆ, ਖਿਮਾ ਕਰਨੀ। ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ, ਮੈਥੋਂ ਕੋਈ ਸੱਜਨਾਂ ਨੂੰ ਵਧੀਕ ਬਧ ਵੇਗਾ। ਕੇਹਾ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ਜੇ ਉਹ ਅਪਨੀ ਖੋਜਾਂ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਜਾਨੂੰ ਕਰਨ ਅਰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋੱਲੀ ਦੀ ਉਨਤੀ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਕੰਮ ਜਾਨ ਕੇ ਹੱਥ ਵਟਾਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਈ ਧਾਰਮਕ ਜਾਂ ਮਜ਼ੂਬੀ ਬੋੱਲੀ ਨਹੀਂ, ਸਭ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਪੁੰਜ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਸਿੱਖ ਸਾਰੇ ਰਲਕੇ ਇਸ ਦੀ ਨੀਵੀਂ ਦਿਸ਼ਾ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰਨ॥

ਲਾਹੌਰ
ਤਾਰੀਖ ੧੮ ਦਸੰਬਰ ੧੯੧੬

ਦਾਸ
ਬਾਬਾ ਬੁਧਸਿੰਘ

੧ ਓ ਸਤਿਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਕੋਇਲ ਕੂ

ਪੈਹਲਾ ਰਸ

ਕਵਿਤਾ

ਅਸੀ ਰੋਜ਼ ਕਵਿਤਾ ੨ ਆਖਦੇ ਤੇ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ, ਰੋਜ਼

ਕਵਿਤਾ ਕੀ ਹੈ

ਛੰਤ, ਬੈਂਤ, ਸ਼ੇਅਰ ਸੁਣਕੇ ਜੀ ਪਰਚਾਨੇ ਹਾਂ। ਕਦੀ ਰਾਗੀਆਂ, ਰਬਾਬੀਆਂ ਤੋਂ ਗੌਣ ਸੁਰਾਂ ਨਾਲ ਗੁਵਾਂਨੇ ਹਾਂ॥ ਚਾਰ ਯਾਰ ਮਿਲ ਬੈਠਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਰਾਗ ਤੇ ਗੌਨ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੀ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਤਾਂ ਗੌਂ ਕੇ ਈ ਜੀ ਠਰਾਨੇ ਹਾਂ। ਹੈਂ ਏਹ ਸਭ ਕੀਹ ਹੈ ? ਏਹ ਕੀਹ ਮੰਤ੍ਰ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਅਸਰ ਸਾਡੇ ਜੀ ਤੇ ਏਨਾ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਲੋਕ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰਾਗ ਸੱਪਾਂ ਤੇ ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਸਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਏਹ ਡਾਢੀ ਅਚਰਜ ਖੇਡ ਹੈ। ਓਹੀ ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ, ਓਹੀ ਅਵਾਜ਼, ਓਹੀ ਅੱਖਰ ਤੇ ਪਦ, ਪਰ ਜਦ ਏਹਨਾਂ ਪਦਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਖਾਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਤਰਤੀਬ ਦੇ ਅਰ ਇੱਕ ਖਾਸ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਬੋਲਦੇ ਹਾਂ, ਓਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਿਕਨਾ-ਤੀਸੀ ਤੇ ਖਿੱਚਵਾਂ ਅਸਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜੇਹੀ ਖਿੱਚ ਜੱਮ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸਭਨਾਂ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਇੱਕ ਰਸ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ॥

ਏਸ ਗੌਣ ਦੇ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਸਤਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਹਨ, ਇੱਕ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਦੂਆ ਰਾਗ। ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਤੋਂ ਏਹ ਰਸ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ॥

ਹੁਣ ਏਹ ਕਵਿਤਾ ਕੀਹ ਵਸਤੂ ਹੈ ? ਇਸਦਾ ਦੱਸਨੇ ਕੋਈ ਸੌਖਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਵਡੇ ੨ ਕਵੀ ਤੇ ਸਿਆਨੇ ਏਸ ਦੇ ਨਿਰਨੇ ਕਰਨ ਤੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਰਾਇ ਦੱਖਦੇ ਹਨ॥

ਕਵਿਤਾ ਅਪਨੀ ਅਸਲੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਮਾਨੁੱਖੀ ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਭਾਵ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਇੱਕ ਜੋਸ਼ੀਲੀ ਤੇ ਲੈਯ ਵਾਲੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀਹ ਇੱਕ ਮਨ ਦੇ ਖਿਆਲਾਤ ਨੂੰ ਅਜੇਹੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਦੱਸਨਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦਿਲ ਦਾ ਜੋਸ਼, ਮਿੱਠੀ ਸੁਰ ਅਰ ਲੈਯ ਹੋਵੇ। ਜਿਸਦਾ ਅਸਰ ਦੂਸਰੇ ਮਨਾਂ ਤੇ ਵੀ ਅਜੇਹਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਜੋ ਇੱਕ ਪਲ ਛਿਨ ਲਈ ਉਸ ਕਵਿਤਾ ਕੈਹਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਛਾ ਜਾਵੇ, ਵੇਖੋ:—ਸਾਧਾਰਨ ਆਦਮੀ ਆਖਦਾ ਹੈ ਮੈਨੂੰ ਦਰਦ ਹੈ, ਪੀੜ ਹੈ, ਕੋਈ ਦਵਾ ਦੇਓ ਅਰਾਮ ਆਵੇ। ਪਰ ਜਦ ਏਹੀ ਬਚਨ ਇੱਕ ਪ੍ਰੇਮ ਕੁੱਠੇ ਦੇ ਮਨੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸੁਨਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਤੀਰ ਵਾਂਙੂ ਚੀਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜੀਕਨ:—

'ਨੀ ਮੈਂ ਦਰਦ ਰੰਝੇਟੇ ਨੇ ਮਾਰ ਸੁੱਟੀ, ਦਾਰੂ ਲੱਗਦਾ ਮੂਲ ਨਾ ਕੋਈ ਮਾਏ'

ਏਹ ਤੇ ਛੰਦ ਵਿੱਚ ਆਖਿਆ ਖਿਆਲ ਹੋਇਆ ਪਰ ਕਵਿਤਾ ਲਈ ਏਹ ਜਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਛੰਦ ਈ ਹੋਵੇ, ਏਹ ਆਖਨਾ, "ਹਾਏ ਨੀ ਮਾਏ, ਮੈਨੂੰ ਰੰਝੇਟੇ ਦੇ ਬਿਰਹੋਂ ਦੇ ਤੀਰਾਂ ਨੇ ਵਿੰਨ੍ਹਕੇ ਘੇਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।" ਏਹ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿੱਚ ਕੁੱਠੀ ਲਹੂ ਲੁਹਾਨ ਹੀਰ ਨੂੰ ਹੁਨ ਮੱਤਾਂ ਨਾ ਦੇ। ਹੈ ਤੇ ਏਹ ਸਾਧਾਰਨ ਵਾਕ ਪਰ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਲਗਨ ਦੇ ਬਚਨ ਅਜੇਹੇ ਨਿਕਲੇ ਕਿ ਦੂਜੇ ਦੇ ਮਨ ਤੇ ਅਸਰ ਕਰ ਗਏ, ਕਵਤਾ ਦੇ ਦਰਜੇ ਤੇ ਜਾ ਪੁੱਜੇ। ਏਹੀ ਭੇਦ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਛੰਦ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਛੰਦ ਹਮੇਸ਼ ਖਾਸ ਲੈਯ ਤੇ ਸੁਰ ਤੇ ਹੋਸੀ। ਹਾਂ ਜੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਬੇਨ੍ਹਕੇ ਇੱਕ ਖਾਸ ਸਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਢਾਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸੁੱਧ ਕਵਿਤਾ ਲਈ ਛੰਦਾ ਬੰਦੀ ਜਰੂਰੀ ਨਹੀਂ। ਅਜ ਕਲ੍ਹ ਏਸ ਛੰਦਾ ਬੰਦੀ ਦਾ ਨਾਮ ਈ ਕਵਿਤਾ ਪੈ ਗਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨਿਰੋਲ ਕਵਿਤਾ ਏਹਨਾਂ ਪਿੰਗਲੇ ਸੰਗਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ॥

ਏਸ ਗੱਲ ਤੇ ਵਡੇ ੨ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਅੱਡ ਅੱਡ ਰਾਏ ਹੈ, ਯੂਨਾਨੀ ਤੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਲਈ ਇੱਕ ਖਾਸ "ਸ਼ਕਲ" ਅਥਵਾ—ਛੰਦ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਕੇਵਲ ਉੱਚ ਵਿਸ਼ੇ ਹੀ ਦੇ ਖਿਆਲ

ਦੀ ਹੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਪਰ ਹੀਗਲ (Hegel) ਕਵੀ (Meter) ਵਜ਼ਨ ਜ ਤੋਲ ਨੂੰ ਬੜਾ ਜਰੂਰੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਅਰ ਹੈ ਵੀ ਸੱਚ, ਬਿਨ "ਵਜ਼ਨ" (Meter) ਦੇ ਕਵਤਾ ਦੀ ਸੋਝੀ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਘਟ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਨਸਰ (ਵਾਰਤਕ) ਤੇ ਨਜ਼ਮ (ਛੰਦਾ ਬੰਦੀ) ਦਾ ਭੇਦ ਉਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (Dryden) ਡਰਾਇਡਨ ਆਦ ਜੈਸੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸਾਰ ਜਾਂ ਜੜ (Emotion) ਜੀ ਦਾ ਉਬਾਲ ਤੇ ਉਭਾਰ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਨ ਲਈ ਇੱਕ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵੈਰਾਗ ਜਾਂ ਆਨੰਦ ਦੀ ਅਜੇਈ ਉੱਚੀ ਪਦਵੀ ਤੇ ਪੱਜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ "ਅਹਿਤਾ" (ਆਪਨਿਤ) ਦਾ ਗਿਆਨ (ਸੋਝੀ) ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਏ। ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਅਜੇਹੀ ਲੀਣਤਾ ਹੋਵੇ ਕਿ "ਮੈਂ" ਭੁਲ ਜਾਏ॥

ਏਹ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਨੰਗਾ ਢਾਂਚਾ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਅਸਲ

ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਕਾਰੀਗਰੀ

ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾ ਇੱਕ (Art) ਹੁਣਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਾਰੀਗਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਉਹ ਕਾਰੀਗਰੀ ਕੀ ਹੈ, ਮਨ ਦੇ ਖਿਆਲ ਤੇ ਚਾ ਨੂੰ ਸੋਹਣੀ, ਸੁਰੀਲੀ ਲਯ ਵਿੱਚ ਕੱਢਨਾ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕੁੜੀਆਂ ਵੋਹਟੀਆਂ ਦਾ ਗੌਣ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਵਾਰਸ ਤੇ ਬੁਲ੍ਹੇ ਦੀ ਲਿਆਕਤ ਦਾ ਸਿੱਟਾ, ਸਭ ਕਵਿਤਾ ਈ ਹੈ॥

ਕਵਿਤਾ ਕੈਹਣ ਲਈ ਏਹਨਾਂ ਵਸਤਾਂ ਦਾ ਹੋਨਾ ਜਰੂਰੀ ਹੈ:-

ਕਵਿਤਾ ਲਈ ਕਿਸ ੨ ਵਸਤ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ

ਖਿਆਲ ਸੋਚ-ਡੂੰਘੀ ਸੋਚ (Poetic Imagination) ਅਰ ਕਾਰੀਗਰੀ (Art)। ਇਕ ਬੈਂਤ ਲਿਖਨ ਲਈ ਪੇਹਲੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਅਥਵਾ ਖਿਆਲ ਹੋਨਾ ਚਾਹੀਏ ਫੇਰ ਉਸ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਪਦਵੀ ਤੇ ਪੁਜਾਨ ਲਈ ਸੋਚ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਟੁੱਬੀ ਮਾਰ ਕੇ ਸੋਹਣੇ ਸੋਹਣੇ ਮੋਤੀ ਤੇ ਜਵਾਹਰ ਕੱਢਨੇ। ਫੇਰ ਕਾਰੀਗਰੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੋਤੀਆਂ ਤੇ ਜਵਾਹਰਾਂ ਨੂੰ ਥਾਉਂ ਥਾਈਂ ਸੋਹਣੀ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਲਾਕੇ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਗੈਹਣਾ ਬਨਾ ਦੇਨਾ ਯਾ ਇਕ ਮਨ ਰਿਝਾਂਵਾਂ, ਬੈਤ ਸਜਾ ਦੇਨਾ, ਏਹ ਇੱਕ ਚੰਗੇ ਕਵੀ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਹੁਨ ਖਿਆਲ ਕਿੱਥੋਂ

ਆਵੇ, ਏਹ ਤੇ ਕੇਵਲ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਤੇ ਵਿਦਯਾ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ । ਜਿਤਨਾ ਤਜਰਬਾ ਤੇ ਵਿੱਦਯਾ, ਓਨਾ ਈ ਖਿਆਲ ਚੰਗਾ ਤੇ ਵੱਡਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਜਗ ਵਿੱਚ ਅਜਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਅਪਨੇ ਵਲ ਇੱਕ ਵਾਰਗੀ ਖਿੱਚ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ,ਅਰ ਏਹ ਇੱਕ ਖਿਆਲ ਸੁਝਾ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਹੁਨ ਰਿਹਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਤੇ ਸੋਚ ਦੀ ਉਡਾਰੀ, ਚਾਹੇ ਤੇ ਏਸ ਖਿਆਲ ਤੋਂ ਇਕ ਸੋਹਣਾ ਸ਼ੇਅਰ (ਬੈਤ) ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਏ,ਤੇ ਚਾਹੇ ਏਹ ਖਿਆਲ ਇੱਕ ਪਹਾੜ ਨਾਲ ਪਾਨੀ ਦੀ ਲੈਹਰ ਵਾਂਗਰ ਖੈਹਕੇ ਪਰੇ ਹਟ ਜਾਏ । ਜੀਕਨ ਇੱਕ ਮਨੁੱਖ ਸੂਰਜ ਦੇ ਚਾਨ੍ਹਨ ਨੂੰ ਵੇਖ, ਜਾਂ ਲੜਾਈ ਦਾ ਘਮਸਾਨ, ਹਥਯਾਰਾਂ ਦੀ ਕਟਾ ਕੱਟ, ਜੋਧਿਆਂ ਦੀ ਫਟਾ ਫੱਟ ਨੂੰ ਤੱਕ। ਅਥਵਾ ਕਾਲ, ਬੀਮਾਰੀ, ਗਰਮੀ, ਭੌਂਚਾਲ ਆਦ ਦੱਬੀ ਕਾਰੇ, ਜਾਂ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਨੈਨਾਂ ਦੇ ਕਟਾਖ, ਅਰ ਕੁਦਰਤੀ ਨਜ਼ਾਰੇ ਇੱਕ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਖਿਆਲ ਤਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਅਰ ਇੱਕ ਛਿਨ ਪਲ ਲਈ ਹਰ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਹਰਾਨ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਹਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਈ ਮਸਾਂ ਅਜੇਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੋਊ ਜਿਸ ਦੇ ਮਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਜਾਰਿਆਂ ਦਾ ਕੁਝ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਜੋ ਇਸ ਖਿਯਾਲ ਨੂੰ ਸੋਚ ਨਾਲ ਰਲਾ ਕੇ ਦੂਜੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨਾਂ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅਕਸ ਨੂੰ ਪਾਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਏਸ ਕਰਕੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰੇ, ਸੁਹੱਪਨ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ, ਜੁੱਧ ਭੂਮੀ ਦੇ ਡੰਕਾਰੇ, ਮੌਤ ਤੇ ਜੁਲਮ ਦੇ ਦੁਖ ਭਰੇ ਹਾਉੜੇ, ਬਿਰਹਾਂ ਤੇ ਹਿਜਰ ਦੇ ਦਰਦ ਭਰੇ ਹਾਉਕੇ ਗੁੱਸੇ ਤੇ ਬਦਲੇ ਦੀਆਂ ਕਚੀਚੀਆਂ, ਕਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਹੱਸਨਾ, ਕਦੀ ਗ਼ਮੀ ਵਿੱਚ ਰੋਨਾ, ਕਿਧਰੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰ, ਕਿਧਰੇ ਸਵਾਰ, ਕਿਧਰੇ ਯਾਰ ਦੀ ਉਡੀਕ, ਕਿਧਰੇ ਵਿਛੜੇ ਦਾ ਪਛਤਾਵਾ, ਕਿਧਰੇ ਮੇਲ, ਕਿਧਰੇ ਵਿਛੋੜਾ। ਏਹ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਇਕ ਕਵੀ ਦੇ ਮਨ ਤੇ ਹੀ ਅਪਨਾ ਪ੍ਰਭਾਉ ਜਾਂ ਅਸਰ ਰਖ-ਦੀਆਂ ਹਨ ਅਰ ਉਹ ਮਨ ਇਕ ਮੋਮ ਵਾਂਗੂੰ ਨਰਮ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਜ਼ਕ ਤੋਂ ਨਾਜ਼ਕ ਤੇ ਸਖਤ ਤੋਂ ਸਖਤ

ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਨਕਸ਼ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਅਪਨੀ ਸੋਚ ਤੇ ਦਮਾਗ਼ ਦੀ ਟਕ-ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਲਜਾ ਕੇ ਅਜੇਹਾ ਸਾਂਚਾ ਢਾਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੇਖਨ ਵਾਲੇ ਹਰਾਨ ਪਰੇਸ਼ਾਨ, ਕਿ ਹੈਂ ! ਇਹ ਖਿਆਲ ਕਿੱਥੋਂ ਆਯਾ, ਅਸਮਾਨ ਦੀ ਟਾਕੀ ਲਈ ਜਾਂ ਪਤਾਲ ਦੀ ਖਾਨੋਂ ਕੱਢ ਲਿਆਯਾ ਹੈ। ਵਾਹ ਕਵੀਓ ਧੰਨ ਹੋ ਤੁਸੀ ਅਰ ਧੰਨ ਤੁਹਾਡਾ ਕੰਮ॥

ਸੋਚ ਦੀ ਉੱਨਤੀ

ਖਿਆਲ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਅਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਮਿਲੇ, ਪਰ ਸੋਚ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਵਿੱਚ ਕੇਹੜੀ ਮਸ਼ੀਨ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਅਚਰਜ ਸਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਢਾਲ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਸ਼ੀਨ ਰੱਬੀ ਦਾਤ ਹੈ। ਇਕ ਕਵੀ ਅਪਨੀ ਮਾਂ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿੱਚੋਂ ਈ "ਸੋਚ" (Imagination) ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜੰਮਦਾ ਹੈ। ਹਾਂ ਬਾਹਰਲੇ ਤਜਰਬੇ, ਮੁਸ਼ਾਹਦੇ (ਦਰਸ਼ਨਾਂ) ਆਦ ਨਾਲ ਵੀ ਸੋਚ ਵਧਦੀ ਹੈ, ਅਰ ਉਸ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਰਚਨਾ ਵੇਖ ਵੇਖ ਇਕ ਰੱਬੀ ਈ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਹੁਨ ਕੋਈ ਪੁੱਛੇ ਜੀ ਏ ਸੋਚ ਕੀ ਬਲਾ ਹੈ, ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨ ਹੈ ? ਇਹ ਦੱਸਨਾ ਤੇ ਔਖਾ ਹੈ। ਹਾਂ ਪਰ ਇਹ ਕੈਹ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਅਜੇਹੀ ਮਸ਼ੀਨ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਖਿਆਲ ਜਾ ਕੇ ਜਦ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਤਜਰਬੇ ਤੇ ਮੁਸ਼ਾਹਦੇ (ਦਰਸ਼ਨਾਂ) ਦੀ ਸਾਰ ਦਾ ਇਕ ਨਿਆਰਾ ਹੀ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੁਲ ਤਜਰਬੇ ਤੇ ਰਚਨਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਅਕਸ ਸਾਡੇ ਦਮਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਦ ਇਕ ਖਿਆਲ ਸੋਚ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨ ਵਿੱਚ ਪਾਯਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੋਚ ਏਸ ਭੰਡਾਰ ਵਿੱਚੋਂ, ਸੋਭਦੇ ਤੇ ਭਾਂਵਦੇ ਰੰਗਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਸਾਦੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਰੰਗ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਸਭ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਹੈ॥

ਹੁਨ ਸੋਚ ਤੇ ਹੋਈ ਰੱਬੀ, ਪਰ ਰੰਗਾਂ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਤੇ ਅਸਾਂ ਅਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਏਸ ਕਰਕੇ ਕਵੀ ਲਈ ਜਰੂਰੀ ਹੈ ਜੋ ਰਚਨਾ ਦੇ ਰੰਗ ਵੇ । ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀਆਂ ਤ੍ਰੰਗਾਂ ਤੋਂ ਤਜਰਬਾ ਸਿੱਖੇ। ਇਕ ਵਗਦੀ ਨਦੀ ਦੀਆਂ ਲੈਹਰਾਂ ਨਾਲ ਲੈਹਰ ਬਨ

ਕੇ ਵਗੇ, ਇਕ ਭੌਰੇ ਨੂੰ ਫੁੱਲ ਦਵਾਲੇ ਵੇਖ ਅਪਨੇ ਮਨ ਨੂੰ ਉਸ ਸੁਪਨ ਦੇ ਗਿਰਦ ਭੌਰੇ ਵਾਂਗ ਫਰਾਏ । ਕੋਇਲ ਦੀ ਕੂ ਕੂ ਸੁਨ ਕਵੀ ਦੇ ਜੀ ਵਿੱਚ ਬਿਰਹਾਂ ਦੀ ਸਾਂਗ ਫਿਰ ਜਾਏ, ਅਪਨਾ ਸੱਜਨ ਯਾਦ ਆਏ । ਪੰਛੀਆਂ ਦੀ ਉਡਾਰੀ ਨਾਲ ਮਨ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰੇ । ਕਿਸੇ ਦਰਦ ਭਰੇ ਦੀ ਆਹ ਸੁਨਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਦਰਦ ਉੱਠੇ । ਬਸ ਗੱਲ ਕੀ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਤਾਰ ਨਾਲ ਸੁਰ ਜੁੜ ਜਾਏ । ਜਦ ਮਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਅਜੇਹੀ ਹੋ ਜਾਏ, ਜੀਕਨ ਇਕ ਰਾਗੀ ਦੀ ਸੁਰ ਸਾਜ਼ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਇਕ ਲਯ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਜਾਨੋ ਕਵੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਉੱਚੀ ਪਦਵੀ ਤੇ ਪੁੱਜ ਗਿਆ, ਅਰ ਏਸ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਕਹੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਵਾਕ ਜਾਨੋ, ਰਚਨਾ ਈ ਬੋਲਦੀ ਸਮਝੋ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਹਰ ਇਕ ਵਿੱਚ ਕਿੱਥੋਂ ? ਅਜ ਕਲ ਤੇ ਬਨਾਵਟੀ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਬਨਾਵਟੀ ਖਿਆਲ । ਕਿਸੇ ਜ਼ੁਲਫ਼ ਨੂੰ ਸੁੰਬਲ ਬਨਾਯਾ, ਕਿਸੇ ਨੈਨਾਂ ਨੂੰ ਨਰਗਸ ਦਖਾਯਾ । ਅਜੇਹੇ ਖਿਆਲ ਆ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿਰ ਨਾ ਪੈਰ । ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਅਪਨਾ "ਮਾਸ਼ੂਕ" ਬਾਜ਼ਾਰੀ ਕੰਜਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆ ਜਾਤਾ, ਬਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਖਰੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਨਾਓ ਸ਼ਿੰਗਾਰ, ਉਹੀ ਗਲੀ ਉਹੀ ਬਾਜ਼ਾਰ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੰਦੀਆਂ ਵਾਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਈ ਫਾਸੇ । ਅਜੇਹੇ ਫੱਥੇ ਕਿ ਅਸਲੀ ਰਚਨਾ ਤੇ ਰੱਬੀ ਨਜ਼ਾਰਾ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ । ਬਨਾਂ, ਪਹਾੜਾਂ ਤੇ ਦਰਯਾਵਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਬਾਗ, ਮਹਿਲ, ਮੈਹਫਲਾਂ, ਹੌਜ਼ ਤੇ ਤਾਲਾਬ ਭਾਸੇ । ਗੱਲ ਕੀ ਕੁਦਰਤ ਤੋਂ ਦੂਰ ੨ ਹੁੰਦੇ ਗਏ । ਏਹ ਰੋਗ ਈਰਾਨ ਤੋਂ ਆਯਾ ਅਰ ਉਸਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਉਰਦੂ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਰੋਗੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਫੇਰ ਵੀ ਸੰਤਾਂ, ਫਕੀਰਾਂ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਸੰਭਲੀ ਪਰ ਉਰਦੂ ਜਿਸ ਦਾ ਅਪਨਾ ਵਿਤ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਰ ਮੰਗ ਪਿੰਨ ਕੇ ਈ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਈਰਾਨੀ ਛਨਾਰ ਨੂੰ ਜੀਉ ਸਦਕੇ ਆਖ, ਅਪਨੇ ਕੋਲ ਬਹਾਯਾ ਅਰ ਫੇਰ ਉਸ ਦੇ ਹਾਰ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਪੈਹਰਾਵੇ ਤੇ ਗਹਣਿਆਂ ਦੀ ਐਸਾ

ਰੀਸ ਕੀਤੀ, ਕਿ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ *ਈਰਾਨੀ ਤੇ †ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਨਾਰਹ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਫਰਕ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ਵੱਟੋਂ ਜਾਨਾ ਸੀ ਪਰ ਉਹੋ ਜੇਹੇ ਕੱਪੜੇ ਉਹੋ ਜੇਹੇ ਗੈਹਨੇ ਅਰ ਰੱਬ ਦਾ ਭਾਨਾ ਨਵੇਂ ਪੈਹਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਏਹ ਉਰਦੂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਲਗੀ ਵੀ ਸੋਹਨੀ ਲੱਗਨ, ਜੀਕਨ ਇਕ ਕੰਜਰੀ ਛਿਨ ਮਾਤ੍ਰ ਲਈ ਮਨ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਅਪਨੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਗੈਹਣਿਆਂ ਅਰ ਪੌਡਰ ਦਾ ਚਮਕਾਰਾ ਵਖਾ ਜੀ ਨੂੰ ਮੋਹਤ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰਾਂਹ ਉਰਦੂ ਸ਼ਾਇਰੀ ਨੇ ਅਪਨੀ ਮੈਹਫਲ ਜਮਾਈ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚਾਰੀ ਪਾਸੋਂ ਨਾ ਤੇ ਅਪਨੀ ਪਿਛਲੀ ਰੀਤ ਛੱਡੀ ਗਈ, ਨਾ ਈ ਨਵੇਂ ਫੈਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਨਭਾਇਆ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੀ ਬੁਰੀ ਈ ਗਤੀ ਰਹੀ। ਰੂਪਵਤੀ ਹੋਕੇ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਾਂ ਭਾਈ॥

ਅਸੀ ਅਪਨੇ ਅਸਲ ਵਿਸ਼ੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਪਰੇ ਚਲੇ ਗਏ ਹਾਂ। ਸਾਡਾ ਅਸਲ ਮੰਤਵ ਤਾਂ "ਸੋਚ" ਦੀ ਉਨਤੀ ਦਾ ਸੀ, ਸੋ ਅਸੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ "ਸੋਚ" ਦੀ ਉਨਤੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ, ਅਰ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਡੂੰਗਾਂ ਦੀ ਸੋਝੀ ਤੋਂ ਕਰਨੀ ਲੋੜੀਏ, ਬਨਾਵਟ ਤੇ ਝੂਠੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਜਾਨਾ। ਹਾਂ, ਕਦੀ ਕਦੀ "ਚਟ-ਖਾਰਾ" (ਸਵਾਦ) ਕਰਨ ਲਈ ਓਪਰਾ ਲੂਨ, ਮਿਰਚ ਵੀ ਲਾਨਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਏਹ ਓਪਰਾ ਈ ਰਹਵੇ ਤਾਂ ਚੰਗਾ। ਕਵੀ ਆਪੇ ਸੋਚ ਕੇ ਵੇਖ ਲਏਗਾ। ਜੀਕਨ ਫਿਰਨੀ ਦੀ ਪਿਆਲੀ ਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਵਰਕ ਲਾ ਦੇਈ ਦਾ ਹੈ। ਏਹ ਵਰਕ ਓਪਰਾ ਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਸਲੀ ਸਵਾਦ ਤੇ ਫਿਰਨੀ ਦਾ ਈ ਹੈ॥

ਚੁਨ-ਅਸੀ ਹੋਰ ਨਿਰਨੇਂ ਕਰਕੇ ਦੱਸਦੇ ਹਾਂ। "ਸੋਚ" ਇਕ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੰਙਨ ਚੜ੍ਹਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਦੀ ਤੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਅਦਲ ਬਦਲ ਕੇ ਸਵਾਰਦੀ ਹੈ। ਕਦੀ ਪਦਾਂ ਅਰ ਤੁਕਾਂ ਨੂੰ ਅਜੇਹੀ ਰੀਤ ਅਨੁਸਾਰ ਅਕੱਠਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਅਚਰਜ ਅਸਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੀਕਨਃ—

---

*ਫ਼ਾਰਸੀ। † ਉਰਦੂ॥

ਨਾਜ਼ਕ ਪੈਰ ਮਲੂਕ ਸਸੀ ਦੇ ਮੈਂਹਦੀ ਨਾਲ ਸ਼ਿੰਗਾਰੇ।
ਬਾਲੂ ਰੇਤ ਤਪੇ ਵਿੱਚ ਥਲ ਦੇ ਜਿਉਂ ਜੌਂ ਭੁੰਨਣ ਭਠਿਆਰੇ ॥
ਸੂਰਜ ਫੇਜ ਵੜਿਆ ਵਿੱਚ ਬਦਲੀ, ਡਰਦਾ ਲਿਸ਼ਕ ਨ ਮਾਰੇ।
ਹਾਸ਼ਮ ਵੇਖ ਯਕੀਨ ਸਸੀ ਦਾ ਸਿਦਕੋਂ ਮੂਲ ਨਾ ਹਾਰੇ ॥
ਸੁਰਖੀ ਲਾਲ ਲਬਾਂ ਪਰ ਰੈਂਹਦੀ, ਲਾਭ ਹੁਸਨ ਦੇ ਥੀਂਦੀ।
ਦਰਦ ਮੰਦਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਦਾ ਲਹੂ, ਭਰ ਭਰ ਚੁਲੀਆਂ ਪੀਂਦੀ ॥
ਬਲਦੀ ਸ਼ਿਖਾ ਬਨਾਵੇ ਦੀਪਕ, ਤਾਂ ਆ ਜਲਨ ਪਰਵਾਨੇ।
ਅੰਬਰ ਹੋਰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦਿਸਦੇ ਪਰ ਉਸ ਪਤੰਗ ਦੀਵਾਨੇ ॥
ਅਪਨਾ ਆਪ ਬਨਾਵੇ ਕੋਲੇ, ਸੋ ਕਰੇ ਕਸਬ ਬਿਗਾਨੇ।
ਹਾਸ਼ਮ ਰਹੇ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਦਿਲ ਵਿੱਚ, ਹੋਰ ਜਾਦੂ ਸੇਹਰ ਬਹਾਨੇ ॥
ਦੂਰ ਨਿਕਾਬ ਕੀਤਾ ਦਿਲਬਰ ਨੇ ਅਤੇ ਚਮਕੀ ਤੇਗ ਮਿਆਨੋਂ।
ਯਾ ਉਹ ਬਰਕ ਅਬਰ ਤੋਂ ਨਿਕਲੀ, ਯਾ ਹੂਰ ਡਿੱਗੀ ਅਸਮਾਨੋਂ ॥

ਹਾਸ਼ਮ

ਰੇ ਰੰਗ ਨਹੀਂ ਮੇਰਾ ਕਤਨੇ ਦਾ ਜੋਰੀ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਛੋਰੇ ਨਾ ਘੱਤ ਮਾਏ। ਪੀੜ੍ਹਾ ਪੀੜ ਕੇ ਰੱਤ ਨਪੀੜ ਲਈਆ, ਬੈਠਾਂ ਵਿੱਚ ਸਈਆਂ ਕੇਹੜੀ ਸੱਤ ਮਾਏ। ਚਰਖਾ ਵੇਖਕੇ ਰੰਗ ਕੁਰੰਗ ਹੋਇਆ, ਮਾਸ ਨਹੀਂ ਜੁੱਸੇ ਰੱਤੀ ਰੱਤ ਮਾਏ। ਅਤੇ ਇਸ਼ਕ ਹੁਸੈਨ ਸੁਮਤ ਸਮਝੇ ਮਤੀ ਦੇਂਦੀਆਂ ਦੀ ਮਾਰੀ ਮੱਤ ਮਾਏ ॥

ਹੁਸੈਨ

ਲੱਕੜੀ ਹੋਵਾਂ ਬਲ ਬੁਝਾਂ ਲੂਨ ਹੋਵਾਂ ਗਲ ਜਾਂ।
ਤੇਰੀ ਜੰਮਨ ਰਾਤ ਤੋਂ ਸਾਈਆਂ ਬਲ ਬਲ ਜਾਂ ॥

ਮੁਕਬਲ

ਫੇਰ—ਚਸ਼ਮ ਸਿਯਾਹ ਵਿੱਚ ਰਮਜ਼ਾਂ ਕਾਤਲ ਖੋਲਨ ਜ਼ਖਮ ਨਿਹਾਨੀ।
ਚਮਕ ਸਤਾਰੇ ਅਨਵਰ ਵਾਂਗੂੰ ਸ਼ਾਤ ਘੱਤੇ ਜਗ ਫਾਨੀ।
ਬੀਨੀ ਨੇਜ਼ਾ ਨੂਰ ਉਛਾਲਾ ਵੇਖ ਨਜ਼ਰ ਜਲ ਜਾਂਦੀ।
ਦੋ ਅਬਰੂ ਪੈਵਸਤਾ ਦੇ ਵਿੱਚ ਰਸ਼ਕੋਂ ਸੜਦੀ ਚਾਂਦੀ।
ਨੂਰ ਰੁਖ਼ ਲਸ਼ਕਾਰ ਦੰਦਾਂ ਥੀਂ ਲੈਣ ਉਧਾਰ ਸਤਾਰੇ।
ਕੌਸ ਕਜ਼ਾ ਦੋ ਅਬਰੂ ਅੱਗੇ ਖਾਵੇ ਫੋਲ ਹੁਲਾਰੇ ॥

ਮੌਲ: ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ

ਉਸਦੇ ਤਿੱਖੇ ਨੈਨ ਕਟਾਰੀਆਂ ਬਿਰਹੋਂ ਚੜ੍ਹਾਈ ਸਾਨ
ਅਤੇ ਧੁੱਪੇ ਡਿੱਠੀ ਲਿਸ਼ਕਦੀ ਜਿਉਂ ਬਿਜਲੀ ਅਸਮਾਨ ।

ਹਾਫ਼ਜ਼ ਬਰਖੁਰਦਾਰ

ਕੇਹਾ ਸੋਹਣਾ ਅਲੰਕਾਰ, ਸੂਰਜ ਜੇਹਾ ਮੁੱਖੜਾ ਅਰ ਨਜ਼ਰ ਬਿਜਲੀ । ਗੱਲ ਕੀ ਕਵੀ ਨੇ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ ਵਖਾਈ, ਅਨਹੋਣੀ, ਹੋਣੀ ਬਨਾਈ ॥

ਛਾਤੀ ਠਾਠ ਦੀ ਉੱਭਰੀ ਪੱਟ ਖੇਨੂੰ, ਸੇਉ ਬਲਖ ਦੇ ਚੁਨੇ ਅਨਾਰ ਵਿੱਚੋਂ । ਬਾਹਾਂ ਵੇਲਨੇ ਵੇਲੀਆਂ ਗੁੰਨ੍ਹ ਮੱਖਨ, ਛਾਤੀ ਸੰਗ ਮਰ ਮਰ ਗੰਗ ਦੀ ਧਾਰ ਵਿੱਚੋਂ । ਸੁਰਖੀ ਹੋਠਾਂ ਦੀ ਲੋੜ੍ਹ ਦੰਦਾਸੜੇ ਦਾ, ਖੋਜਾ ਖੱਤ੍ਰੀ ਕਤਲ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ॥ ਵਾਰਸ

ਬਾਜ਼ੇ ਕੈਹਨ ਪਿਸਤਾਨ ਦੋ ਮਾਰੀਆਂ ਸਨ, ਜ਼ੁਲਫਾਂ ਕੁੰਡੀਆਂ ਮੀਰ ਸ਼ਕਾਰ ਪਿਆਰੇ । ਬਾਜ਼ੇ ਕੈਹਨ ਦੋ ਗੰਜ ਰੁਖਸਾਰ ਆਹੇ, ਅਬਰੂ ਚੂੰਡੀਆਂ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਮਾਰ ਪਿਆਰੇ । ਗਰਦਨ ਕੂੰਜ ਦੀ ਗੂੰਜਦੀ ਵਿੱਚ ਸੱਈਆਂ, ਹੀਰ ਡਾਰ ਕੂੰਜਾਂ ਸਰ-ਦਾਰ ਪਿਆਰੇ ॥ ਫ਼ਜ਼ਲ

ਏਸ ਵਨਗੀ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਕ ਸਾਦੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਕਵੀ ਕੇਹੀ ਸੋਹਣੀ ਤੇ ਮਨ ਖਿਚਵੀਂ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਦਸ ਸਕਦਾ ਹੈ ॥

ਪਦਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ

ਸੋਚ ਦੇ ਨਾਲੋ ਨਾਲ ਪਦਾਂ ਤੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਬੜੀ ਲੋੜੀ ਦੀ ਹੈ, ਕਵੀ ਦੇ ਦਮਾਗ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਹੋਈ ਤਰਤੀਬ (ਮਿਲਾਉਨੀ) ਜੇ ਅਸੀ ਹਲਾ ਜੁਲਾ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਉਹ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਰੈਂਹਦਾ । ਜੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਕਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਅੱਖਰ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਕਰ ਦੇਉ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਸੁਆਦ ਸਾਰਾ ਮਜ਼ਾ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜੀਕਨ ਫੁਲਹੇ ਦੇ ਬਚਨ ਵਿੱਚਂ ਪਦ ਵੱਧ ਘੱਟ ਕਰ ਵੇਖੋ ਸਾਰਾ ਰਸ ਚਲਾ ਜਾਸੀਃ—

ਰੰਗ ਬਰੰਗੀ ਸੂਲ ਏਥੇ ਜੋ ਚੰਬੜ ਜਾਂਦੇ ਜੇਹਨੂੰ ॥
[illegible] ਦੁਖ ਨਾਲੇ ਜਾਂਦੇ ਅਗਲੇ ਸੌਂਪਾਂ ਕੇਹਨੂੰ ॥

ਦੋਹਰਃ—ਫਰੀਦਾ, ਗਲੀਏ ਚਿਕੜ ਦੂਰ ਘਰ ਨਾਲ ਪਿਆਰੇ ਨੇਹੁ॥
ਚਲਾ ਤ ਭਿਜੈ ਕੰਬਲੀ ਰਹਾਂ ਤ ਤੁਟੈ ਨੇਹੁ ॥

ਅਥਵਾ—ਜੋ ਸਿਰ ਸਾਂਈ ਨਾ ਨਿਵੈ ਸੋ ਸਿਰ ਦੀਜੈ ਡਾਰ ॥
ਨਾਨਕ ਜਿਸ ਪਿੰਜਰ ਮੈ ਬਿਰਹਾ ਨਹੀ ਸੋ ਪਿੰਜਰ ਲੈ ਜਾਰ ॥

ਏਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਪਦ ਵਟਾਓ ਜਾਂ ਤਰਤੀਬ ਬਦਲੋ ਤਾਂ ਕਵੀ ਦੀ ਮੇਹਨਤ ਸਾਰੀ ਅਵਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੀਕਨ ਇਕ ਮਾਲੀ ਸੋਹਣੇ ੨ ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਕਾਰੀਗਰੀ ਨਾਲ ਸਜਾ, ਥਾਉਂ ਥਾਂਈ ਰਖ ਗੁਲਦਸਤਾ ਜਾਂ ਹਾਰ ਬਨਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਜੀ ਨੂੰ ਸੁਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਤੁਸੀ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਫੁੱਲ ਵੀ ਬਦਲ ਦੇਓ ਜਾਂ ਵਟਾ ਦਿਓ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਰਸ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੀਕਨ ਇਕ ਮੁਸੱਵਰ (ਮੂਰਤ ਬਨਾਨ ਵਾਲਾ) ਅਪਨੀ ਤਸਵੀਰ ਵੱਚ ਵੰਨ ਸਵੰਨੇ ਰੰਗ ਥਾਉਂ ਥਾਂਈ ਭਰਕੇ ਇਕ ਅਸਚਰਜ ਚਿੱਤ੍ਰ ਬਨਾਕੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਸਭ ਸਲਾਹਉਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜੇ ਇੱਕ ਬੇਸਮਝ ਅਪਨੀ ਕਾਰੀਗਰੀ ਸਾਬਤ ਲਈ ਇੱਕ ਰੰਗ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦੇਵੇ। ਲਾਲ ਤੇ ਚਿੱਟਾ, ਜਾਂ ਸਾਵੇ ਤੇ ਪੀਲਾ ਲਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਕਵੀ ਦੇ ਮਿਥੇ ਹੋਏ ਤੇ ਥਾਂਉ ਥਾਂਈ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਪਦਾਂ ਨੂੰ ਵਟਾਨ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸ਼ਲੋਕ ਜਾਂ ਛੰਦ ਦਾ ਸਾਰਾ ਰਸ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀ ਸ਼ੇਕਸਪੀਅਰ, ਮਿਲਟਨ, ਕਾਲੀਦਾਸ, ਸਾਦੀ, ਨਜ਼ਾਮੀ ਜਾਂ ਦਾਗ਼, ਜ਼ੌਕ, ਵਾਰਸ, ਹਾਫਜ਼ ਆਦ ਕਿਸੇ ਕਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਰਤੀ ਵੀ ਅਦਲ ਬਦਲ ਕਰੋ ਉਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਰੈਂਹਦੀ ਜੋ ਕਵੀ ਨੇ ਰੱਖੀ ਸੀ॥

ਪਦਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਵੀ ਦੋ ਰੀਤਾਂ ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਤੇ ਸਾਧਾਰਨ ਦਮਾਗੋਂ ਨਿਕਲੀ, ਦੂਜੀ ਪਿੰਗਲ ਦੀ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਬਨਾਈ॥

ਖਿਆਲ, ਤੇ ਸੋਚ ਦੀ ਉਡਾਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਈ ਕਵੀ ਦੇ ਦਮਾਗੋਂ ਲਯ ਤੇ ਸੁਰ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਸੁਚੀ ਲਯ ਹੁੰਦੀ

ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਕਸੌਟੀ ਪਿੰਗਲ ਹੈ। ਪਿੰਗਲ ਇੱਕ ਕਾਨੂਨ ਹੈ ਜੋ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੰਗਲ ਨਾਲ ਜਕੜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋ ਛੁਟਕਾਰਾ ਈ ਚੰਗਾ। ਪਰ ਫੇਰ ਕਾਨੂਨੋਂ ਬਾਹਰਾ ਡਡ ਦਾ ਬਾਗੀ ਪਰ ਏਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਨਾ ਕਿ ਪਿੰਗਲ ਦੀ ਸਰਨ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਲੈਨੀ। ਪੈਹਲੋਂ ਈ ਮੁਖ ਰੱਖ ਕੇ ਜੇ ਏਸ ਇੰਦਰ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਤਾਂ ਨਿਕਲਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ, ਪਰ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਬਥੇਰੀ ਖੁਲ੍ਹ ਹੈ। ਪਿੰਗਲ ਓਹਨਾਂ ਦਾ ਦਾਸ ਹੋਏ, ਉਹ ਪਿੰਗਲ ਦੇ ਦਾਸ ਨਾ ਬਨਣ। ਪਿੰਗਲ ਤੋਂ ਛੁਟ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀ ਜੋੜ ਤੋੜ ਹੋਰ ਵੀ ਕਿੰਨੀ ਤਰਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੀਕਨ ਜੁਗਤ ਜ਼ਿਲਾ ਆਦ:—

(੧) ਇੱਕ ਲਫਜ਼ ਲਈ ਉਸਦਾ ਸਾਥੀ ਦੂਸਰਾ ਲਫਜ਼ ਲਿਆਨਾ ਬੁਲਬੁਲ ਲਈ ਫੁੱਲ, ਜ਼ੁਲਫ ਲਈ ਨਾਗਨ, ਸੁੰਬਲ ਆਦ। ਚੰਦ ਲਈ ਚਕੋਰ, ਚਾਤ੍ਰਿਕ ਬੰਬੀਏ ਲਈ ਫੂਹੀ ਜਾਂ ਸਵੇਤੂ ਬੂੰਦ। ਦਰਯਾ ਲਈ ਮੱਛੀ, ਹੰਸ ਆਦ, ਕੰਵਲ ਲਈ ਭੌਰਾ, ਹੰਸ ਲਈ ਮੋਤੀ ॥

(੨) ਇਕ ਪਦ ਨੂੰ ਕੇਈ ਅੱਡ ਅੱਡ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਨਾਂ। ਜੀਕਨ:—

ਸੀਨੋਂ ਸਾਥ ਲੱਦੀ ਬਿਨ ਸਾਹੋਂ ਬਲੋਚਾਂ ਬਲੀਆਂ ਤਾਂ ਬੀ ਬਲੀਆਂ। ਮੁੱਠੀ ਜਾਨ ਮੁੱਠੀ ਵਿੱਚ ਗਲੀਆਂ, ਹੋਤਾਂ ਮਿਠੀਆਂ ਗਲੀਆਂ, ਸੁਨ ਸੁਨ-ਗਲੀਆਂ। ਪਾਸ ਮੋੜਾਂ ਪਾਸ ਨਾ ਪਿਆਰਾ ਖ੍ਵਾਬੋਂ ਅੱਖੀਂ ਮਲੀਆਂ ਵਾਟਾਂ ਮਲੀਆਂ। ਫਜ਼ਲ ਪੁੰਨੂੰ ਕਰ-ਵਾਨਾਂ ਖੜਿਆ ਭੱਠ ਚਰਖਾ ਭੱਠ ਛਲੀਆਂ ਹਾਏ ਮੈਂ ਛਲੀਆਂ ॥

ਫਜ਼ਲ

(੩) ਇਕ ਵਜ਼ਨ ਦੇ ਪਦਾਂ ਨੂੰ ਕੋਲ ਕੋਲ ਲਿਆਨਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਲਯ ਵਿੱਚ ਸਵਾਦ ਹੋ ਜਾਏ। ਜੀਕਨ:—

ਕੋਈ ਨਾਲ ਤ੍ਰੱਕੜੀ ਤੁੱਲ ਗਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਨਹੀਂ ਤੁੱਲ ਲੋਕੋ। ਰੰਗ ਅੰਗਦਾ ਸੁੱਰਖ ਸੁਫੈਦ ਸੋਹਣਾ ਹੋਵੇ ਜਿਵੇਂ ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਫੁੱਲ ਲੋਕੋ ॥

ਜ਼ੁਲਫ਼ ਵਾਲ ਕਾਲੇ ਕਾਲੇ ਹੋ ਕਾਹਲੇ, ਵਾਂਗ ਮਾਰਦੇ ਮਾਰਦੇ ਡੰਗ ਆਹੇ। ਉੱਪਰ ਤਖ਼ਤ ਪਿਸਤਾਨ ਸੁਲਤਾਨ ਦੋਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫਰੰਗ ਝਰੰਗ ਆਹੇ ॥

(੪) ਅਜੇਹੇ ਪਦ ਵਰਤਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਖ ਅਰਥ ਕੁਝ ਤੇ ਨਾਲ ਈ ਦੂਜੇ ਅਰਥ ਹੋਨ, ਅਰ ਸਾਰੇ ਛੰਦ ਵਿੱਚ ਇਕ ਖਾਸ ਸ੍ਰੇਨੀ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਜਾ ਗੁਨ ਵਖਾਈ ਦੇਨ। ਜੀਕਨ:—

ਕ—ਗੁਲਾਨਾਰੀ ਤੇਰੋ ਹੇਤ ਸੋਸਨੀ ਨਾ ਸਿਆਮ ਸੇਤ ਤੁਮਸੋਨਰੰਜੀ
 ਅਸਮਾਨੀ ਹਿਤ ਲਾਇਕੇ । ਕੇਸਰੀ ਪਿਆਜ਼ੀ, ਐਸੇ ਕਰੇ
 ਨਾ ਗੁਲਾਬੀ ਲਾਲ, ਸੋਸਨੀ ਬਸੰਤੀ ਤੂੰ ਬਿਦਾਮੀ ਰਹੇਓ
 ਜਾਇਕੇ । ਕਿਰਮਜ਼ੀ ਕਟੋਈ ਸੂਏ ਲਾਖੀ ਜੌਸੁਖੀ, ਪਾਇ-
 ਕਾ ਕਪੂਰੀ ਕੁਲਫ਼ੀ ਕੋਤੋ ਬਨਾਇਕੇ । ਜੋ ਮੁਰਤੀਆ ਤੋ
 ਸੋਰ ਨਾਫ਼ਰਮਾਨੀ ਕਰ ਜੋਰ ਸੁਰਮੇਈ ਕੌਨ ਕੀਨੀ ਤੂੰ
 ਅੰਗੂਰੀ ਕੋ ਸੁਕਾਇਕੇ ॥

ਕਬਿੱਤ ਦਾ ਅਰਥ ਤੇ ਹੋਰ ਪਰ ਪਦਾਂ ਦੀ ਚਾਲ ਤੇ ਰੂਪ ਅਜੇਹੇ ਕਿ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਛੰਦ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਈ ਰੰਗਨ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀ । ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਵੇਖੋ:—

ਨਹੀਂ ਵਾਂਗ ਪਾਨੀਪਤ ਡੋਲ ਹਰਗਿਜ਼, ਦਿਲੋਂ ਡੋਲ ਕੇ ਡੋਲ ਮਿਸਾਲ ਧੀਆ। ਸ਼ਮਲਾ ਵੇਖ ਅਮੀਰ ਸ਼ਾਹਮੀਰ ਸੰਦਾ, ਖੀਵੇ ਬਾਬਲੇ ਅਕਬਾਲ ਧੀਆ । ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਥੀਂ ਮਸਖਰੀ ਕਰਨ ਹਾਂਸੀ, ਲੋਕ ਲੋਕ ਸਭ ਝੰਗ ਸਿਆਲ ਧੀਆ । ਕੀਤੀ ਦੌੜ ਚੰਬਾ ਬੁੱਧ ਬੁੱਧ ਹਾਰੀ, ਦਿੱਤੋ ਕੂੜੇ ਦਾ ਡੇਰਾ ਗਾਲ ਧੀਆ । ਡਿੰਗਾ ਛੋੜ ਕੇ ਰਾਹ ਲਾਹੌਲ ਪੜ੍ਹ ਤੂੰ, ਬਖ਼ਸ਼ੇ ਰੱਬ ਕਸੂਰ ਵਬਾਲ ਧੀਆ ॥

ਏਹਨਾਂ ਬੈਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਨੀਪਤ, ਸ਼ਮਲਾ, ਖੀਵਾ, ਹਾਂਸੀ, ਝੰਗ, ਚੰਬਾ, ਡੇਰਾ, ਡਿੰਗਾ, ਕਸੂਰ ਆਦ ਸ਼ੈਹਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਪਦਾਂ ਦੇ ਵੱਖਰੇ ਅਰਥ ਵੀ ਹਨ ॥

ਕਵਤਾ ਦਾ ਕੁਦਰਤੀ ਤੇ ਬਨਾਉਟੀ ਰੰਗ, ਨੰਗੀ ਤੇ ਕੱਜੀ ਕਵਤਾ

ਪਦਾਂ ਦੀ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਤੇ ਚੋਣ ਅਜੇਹੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜੋ ਅੱਜ ਕੱਲ ਦੀ ਸਭ੍ਯ ਸਭਾ ਜਾਂ ਮਹੱਜ਼ਬ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਬੁਰੀ ਨਾ ਲੱਗੇ। ਪਦਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਵਤਾ ਲਈ ਇੱਕ ਕਪੜਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਨਿਰਾ ਖਿਆਲ ਤੇ ਸੋਚ ਇੱਕ ਨੰਗੀ ਕਵਤਾ ਹੈ। ਜੀਕਨ ਇੱਕ ਮੁਸੱਵਰ ਨੰਗੀ ਤਸਵੀਰ ਖਿਚ ਅੰਗ ਅੰਗ ਨੂੰ ਅਨਾਟੋਮੀ (Anatomy) ਵਿੱਦਯਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਖਾਏ । ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਕਾਰੀਗਰੀ ਦੀ ਤਾਂ ਹੱਦ ਹੋ ਗਈ, ਪਰ ਉਹ ਨੰਗੀ ਤਸਵੀਰ ਸੁਸੈਟੀ ਤੇ ਚੰਗਾ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ । ਹਾਂ ਦੂਜੇ ਕਾਰੀ ਗਰ ਉਸ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਨਗੇ ਅਰ ਕਰਤਾ ਦੀ ਮੇਹਨਤ ਨੂੰ ਸਲਾਹਣਗੇ ॥ ਪਰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਏਹ ਤਸਵੀਰ ਕੁਝ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਉਸ ਮੁਸੱਵਰ ਦੀ ਕਾਰੀਗਰੀ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਜਾਨਾ ਪਰ ਤਸਵੀਰ ਦੇ ਨੰਗੇਜ ਵੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਖਿੱਚਯਾ ਜਾਏਗਾ ਅਰ ਵਿਸ਼ਾ ਪੈਦਾ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਨੰਗੀ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ "ਗੰਦਾ" ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਕਵਤਾ ਵਿੱਚ ਅਸੀ ਅਜੇਹੇ ਖਿਆਲ ਤੇ ਪਦ ਵਰਤ ਦੇਈਏ ਜੋ ਕਈ ਵਾਰੀ ਅਸੀਂ ਗੁੱਸੇ, ਲੜਾਈ,ਭੋਗ ਆਦਦੇ ਸਮੇਂ ਵਰਤਦੇ ਹਾਂ। ਉਹ ਕਵਤਾ ਨੰਗੀ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਦੋਸ਼ੀ ਹੋ ਜਾਸੀ । ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਗਏ ਅਰ ਵੱਟੇ ਤੇ ਰੁੱਖ ਵੇਖਕੇ ਐਵੇਂ ਭਯਾਨਕ ਜੇਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਸਰ ਸੁਨਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ਨਾ ਹੋਇਆ, ਏਹ ਵੀ ਨੰਗੀ ਕਵਤਾ ਈ ਰਹੀ। ਬੱਸ ਇਸ ਤੇ ਏਹ ਗੱਲ ਸਿੱਧ ਹੋਈ, ਜੋ ਕਵਤਾ ਨੂੰ ਪਦਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਅਰ ਅਲੰਕਾਰ ਦੇ ਕੁਝ ਕੁ ਬਸਤ੍ਰ ਗੈਹਨੇ ਲੋੜੀਏ, ਏਨੇ ਵੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਹੇਠ ਕਵਤਾ ਦੀ ਅਸਲੀ ਸੂਰਤ ਦੱਬੀ ਜਾਏ। ਜੀਕਨ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਵੌਹਟੀ ਨੂੰ ਦਰਯਾਈ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਕਨਾਰੀ ਨਾਲ ਲੱਦੇ ਪਾ, ਅਰ ਸੋਨੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਭਾਰੇ ੨ ਗੈਹਣਿਆਂ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰਹ ਸਜਾਂਵਦੇ ਸਨ ਕਿ

੨—ਚੰਗੇ ਤੇ ਚੋਨਵੇਂ ਪਦ, ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਹਣੀ ਤਰਤੀਬ ਤੇ ਚਾਲ।

੩—ਤਸ਼ਬੀਹ ਤੇ ਇਸਤਆਰਾ।

੪—ਮੁਬਾਲਗ਼ਾ ਯਾ ਵਡਾਈ, ਤਮਸੀਲ ਆਦਿ॥

੫—ਦੇਸ ਤੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਉ।

੧—ਖਿਆਲ ਜਾਂ ਸੋਚ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਅਸੀਂ ਪੇਹਲੇ ਲਿਖ ਆਏ ਹਾਂ॥

੨—ਚੰਗੇ ਪਦਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਕਵਤਾ ਲਈ ਬੜੀ ਜਰੂਰੀ ਹੈ। ਲਫਜ਼, ਹੋਨ ਵੀ ਸੁਚੇ ਤੇ ਵਰਤਨ ਵਿੱਚ ਆਨ ਵਾਲੇ॥

ਇਕ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਦੱਸਨ ਲਈ ਕਈ ਪਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕਵਤਾ ਵਿੱਚ ਉਹੀ ਪਦ ਵਰਤਨੇ ਚਾਹੀਏ ਜੇਹੜੇ ਸੂਫ "ਸੁੱਚੇ" ਹੋਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ "ਸਭਯਤਾ" (ਤੈਹਜ਼ੀਬ) ਤੋਂ ਡਿਗੀ ਹੋਈ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾ ਹੋਵੇ ਹਰ ਰੋਜ ਦੇ ਵਰਤਨ ਵਿੱਚ ਆਂਵਦੇ ਹੋਨ। ਅੱਜ ਕੱਲ ਦੀ ਕਵਤਾ ਵਿੱਚ ਜੇ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਜਾਂ ਛੱਜੂ ਭਗਤ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦੇ ਪਦ ਪਾਏ ਤਾਂ ਉਹ ਅੱਜ ਕੱਲ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਵਨਗੇ। ਕਵੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ, ਬੋਲੀ ਮਾਂਜਨਾ। ਬੱਸ ਜੇ ਪੁਰਾਨੀ ਮੈਲ ਲੱਗੀ ਹੋਵੇ ਉਹ ਦੂਰ ਕਰਕੇ, ਬੋਲੀ "ਮੁਹਾਵਰੇ" ਤੇ "ਤੈਹਜ਼ੀਬ" ਦੀ ਮਾਂਜਨੀ ਨਾਲ ਮਾਂਜ ਕੇ ਲਿਸ਼ਕਾ ਦੇਉ॥

ਧਨ = ਇਸਤ੍ਰੀ, ਬਾੜਾ = ਖਾਰਾ, ਨੀਰ = ਪਾਨੀ, ਦਾਮਨ = ਬਿਜਲੀ, ਚੀਰੀ = ਚਿਠੀ, ਡੋਡਨਾ = ਡੋਲਨ, ਡੂਮਨਾ = ਦੁਚਿਤਾ

ਅਜੇਹੇ ਕਈ ਪਦ ਪੈਹਲੇ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਰ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅੱਜ ਕੱਲ ਨਹੀਂ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ। ਏਸ ਕਰਕੇ ਛੱਡਨੇ ਲੋੜੀਏ। ਅਰ ਅੱਜ ਕੱਲ ਨਵੇਂ ਵਰਤਨ ਵਾਲੇ ਲਫਜ਼ ਅਪਨੇ ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾੜਨੇ ਚਾਹੀਏ। ਹਾਂ ਇੱਕ ਗੱਲ ਜਰੂਰ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣੀ, ਕਿ ਸਮੇਂ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ

ਖਿਆਲ ਜ਼ਰੂਰ ਰਖਣਾ। ਜੇ ਕੋਈ ਕਵਿਤਾ, ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਖਿੱਚਣ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਜੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪਦ ਵਰਤੇ ਜਾਨ ਤਾਂ ਉਹ ਇਕ ਭੂਸ਼ਨ (ਗੈਹਣੇ) ਹੋ ਜਾਨਗੇ। ਡਰਾਮੇ ਜਾਂ ਵੀਰ ਰਸ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ॥

ਚੰਗੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ (ਪਦਾਂ) ਦਾ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਕੱਠਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰਾ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਖੋਜਿਆ ਜਾਏ। ਜੋ ਜੋ "ਮੁਹਾਵਰੇ" ਤੇ ਅਲੰਕਾਰ ਪੁਰਾਨੇ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਵਰਤੇ ਹਨ ਉਹ ਸਭ ਠਨਕਾਏ ਜਾਨ ਜੋ ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਸਿੱਕੇ ਦਾ ਹੋਵੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾਏ। ਵਰਤਮਾਨ ਲਿਟ੍ਰੇਚਰ ਦਾ ਵੀ ਜਾਨੂ ਹੋਨਾ ਲੋੜੀਏ, ਅਰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਲਈ ਤਾਂ ਏਹ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਕਿ ਕਵੀ ਅਪਨੀ ਸੋਚ ਵਿੱਚੋਂ ਨਵੇਂ ਮੁਹਾਵਰੇ ਤੇ ਪਦ ਘੜ ਵੀ ਸਕੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪਦ ਭੰਡਾਰ ਬੜਾ ਥੋੜਾ ਹ, ਇਸ ਨੂੰ ਵਧਾਨਾ ਕਵੀਆਂ ਤੇ ਲਿਟ੍ਰੇਚਰ ਬਨਾਨ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰੰਥ ਕਾਰਾਂ ਦਾ ਈ ਕੰਮ ਹੈ। ਜਦ ਲਿਖਦੇ ੨ ਇਕ ਖਿਆਲ ਆ ਜਾਏ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਲਫ਼ਜ਼ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ। ਸਭ ਤੋਂ ਪੈਹਲੇ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਸਰਨ ਲੈਨੀ ਲੋੜੀਏ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਮੁਹਾਵਰਾ ਸ਼ੁਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਪਨੇ ਦਿਲ ਦੇ ਖਿਆਲ ਅਪਨੀ ਸ਼ੁਧ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਦਸਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਏਥੋਂ ਵੀ ਘਾਟਾ ਪੂਰਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇਸੀ ਬੋਲੀਆਂ (ਉਰਦੂ, ਹਿੰਦੀ) ਵਲ ਜਾਏ ਅਰ ਉਹ ਪਦ ਚੁਨੇ ਜੇਹੜਾ ਢੇਰ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ, ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸੱਲਮ ਦਾ ਤਅੱਸਬ ਛੱਡ ਦੇਵੇ। ਜੇ ਕਦੀ ਹਿੰਦੂ ਕਵੀ ਜਾ ਗ੍ਰੰਥਾਕਾਰ ਪਿੰਡੇ ਸ਼ਾਹੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਜਾ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾ ਵਾੜਨ ਜੇਹੜੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਾ ਆਵੇ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਰਬੀ ਨੂੰ ਜੋਰ ਧਿਙਾਨੇ ਨਾ ਦਾਖਲ ਕਰਨ ਤਾਂ ਬੋਲੀ ਛੇਤੀ ਈ ਸਾਫ਼ ਸੁਧਰ ਜਾਏਗੀ॥

ਹੁਨ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੋਨ ਕਰਕੇ, ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਯਾ ਦੇ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਖਿਆਲ ਆ ਗਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਲਥਾ,

ਪੰਜਾਬੀ ਛੱਡ ਉਰਦੂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਸਾਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਜਾਂ ਅਰਬੀ ਦਾ ਬੂਹਾ ਭੰਨਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਰ ਮੰਗ ਪਿੰਨ ਕੇ ਅਜੇਹੇ ਲਫ਼ਜ਼ ਲਿਆਉਣੇ ਹਾਂ ਜੇਹੜੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਨਾਲੋਂ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਲਈ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਔਖੇ, ਤਾਂ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਪਦਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਅਪਨੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਥਾਂ ਦੇ ਦੇਨੀ ਚਾਹੀਏ, ਜੀਕਨ:—ਲਿਟ੍ਰੇਚਰ, ਨਾਵਲ, ਹੀਰੋ, ਗੈਸ, ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ, ਬੋਤਲ, ਸਕੂਲ, ਅਫ਼ਸਰ, ਗਲਾਸ ॥

ਤਸ਼ਬੀਹ ਤੇ ਇਸਤਆਰਾ

੩—ਤਸ਼ਬੀਹ (ਉਪਮਾ) ਕਿਸੇ ਚੀਜ ਦੇ ਗੁਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਸਤ ਨਾਲ ਮਿਲਾਨਾ ਜਾਂ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਤਸ਼ਬੀਹ ਹੈ। ਜੀਕਨ ਫਲਾਨੇ ਦਾ ਰੰਗ ਗੁਲਾਬ ਵਾਂਗਰ ਲਾਲ ਹੈ ਜਾਂ ਵਸਾਰ ਵਾਂਗਰ ਪੀਲਾ ਹੈ। ਫਲਾਨਾ ਮੈਂਹ ਵਾਂਗੂ ਮੋਟਾ ਜਾਂ ਤੀਲੇ ਵਾਂਗਰ ਪਤਲਾ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਤਸ਼ਬੀਹ ਜਾਂ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਦ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਚੰਨ ਵਾਂਗਰ ਮੁਖੜਾ, ਰਾਤ ਵਾਂਗਰ ਕਾਲਾ ॥

ਇਸਤਆਰਾ (ਬਯੰਗ) ਕਿਸੇ ਦੇ ਗੁਨਾਂ ਦਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਦੇ ਗੁਨਾਂ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਪਰ ਮੁਕਾਬਲ ਦੇ ਪਦ ਦਾ ਨਾ ਹੋਣਾ ॥

ਜੀਕਨਃ—ਉਸ ਦਾ ਮੁਖੜਾ ਖਿੜਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਕੁਮਲਾਯਾ ਹੈ, ਹੁਨ ਖਿੜਨਾ ਤੇ ਕੁਮਲਾਨਾ ਫੁੱਲ ਦੇ ਗੁਨ ਹਨ। ਜੋ ਮੁਖੜੇ ਵਿੱਚ ਦਖਾਏ ਹਨ ਪਰ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦਾ ਪਦ ਨਹੀਂ ਵਰਤਯਾ ॥

ਕਵਿਤਾ ਲਈ ਤਸ਼ਬੀਹ ਤੇ ਇਸਤਆਰਾ ਦੋਵੇਂ ਬੜੇ ਸੋਹਨੇ ਗੈਹਣੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ "ਛੰਦ" ਰਾਨੀ ਨੂੰ ਸ਼ਿੰਗਾਰਯਾ ਤੇ ਸਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਗੈਹਣਿਆਂ ਦੀ ਚੋਨ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜੇਹੀ ਸੁਵਾਨੀ ਹੋਵੇ ਤੇਹੇ ਭੂਸ਼ਨ। ਜੇਹਾ ਜ਼ਮਾਨਾ ਤੇਹੇ ਗੈਹਨੇ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਨਿਰਨਾ ਪੈਹਲੇ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ, ਹੁਨ ਸਿਰਫ਼ ਦੱਸਨਾ ਹੈ ਕਿ ਤਸ਼ਬੀਹ ਤੇ ਇਸਤਆਰੇ ਦੇ ਵਰਤਨ ਵਿੱਚ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ੨ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ॥

(੧)ਸਭ ਤੋਂ ਪੈਹਲੋਂ ਜੋ ਜੋ ਤਸ਼ਬੀਹ ਤੇ ਇਸਤਆਰੇ ਪੁਰਾਨੇ ਕਵੀ ਵਰਤ ਆਏ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਕੇ ਅਪਨੇ ਮਤਲਬ ਦੇ ਚੁਨਨੇ ਚਾਹੀਏ । ਫੇਰ ਹੋਰਨਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਤੋਂ ਸਹੈਤਾ ਲੈਨੀ ਚਾਹੀਏ । ਕਵੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਅਪਨੀ ਅਕਲ ਤੇ ਸੋਚ ਦੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਮਦਾਨ ਵਿੱਚ ਦੁੜਾ ਨਵੀਆਂ ਤਸ਼ਬੀਹਾਂ ਤੇ ਇਸਤਆਰੇ ਕੱਢਨੇ ਲੋੜੀਏ । ਜੋ ਕਵੀ ਪੁਰਾਨਿਆਂ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਤੇ ਸੋਚਾਂ ਤੇ ਚੋਰੀ ਕਰਕੇ ਅਪਨੀ ਕਵਤਾ ਸੰਵਾਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕਦੀ ਵਧਦਾ ਫੁਲਦਾ ਨਹੀਂ, ਪੁਰਾਨਿਆਂ ਦੀ ਮੇਹਨਤ ਸਾਨੂੰ ਰਾਹ ਵਖਾਵੇ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਜੇ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਤੇ ਈ ਬੈਠ ਰਹੇ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਤੁੱਕੀ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਏਗੀ, ਜੂਠੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਈ ਛਕਨੇ ਪੈਸਨ । ਕਵੀ ਲਈ ਜਰੂਰੀ ਹੈ ਨਵੀਂ ਕਾਢ ਕੱਢੇ, ਅਪਨੀ ਕਵਤਾ ਵਿੱਚ ਨਵਾਂ ਰੰਗ ਰੱਖੇ । ਏਸ ਕਰਕੇ ਪੁਰਾਨੇ ਤੇ ਘਸੇ ਹੋਏ ਇਸਤਆਰੇ ਤਸ਼ਬੀਹਾਂ ਛੱਡਨੀਆਂ ਲੋੜੀਏ । ਨਹੀਂ ਤੇ ਕੰਨ ਸੁਨ ਸੁਨ ਕੇ ਥਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਕਵਤਾ ਦਾ ਰਸ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥

(੨)ਤਸ਼ਬੀਹ ਜੋ ਹੋਵੇ ਬਨਦੀ ਫਬਦੀ ਹੋਵੇ, ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਗੁਨ ਮਿਲਦੇ ਹੋਨ । ਅਜੇਹੀ ਇਕ ਅੰਗੀ ਵੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਅਸਲੀ ਵਸਤੂ ਦੀ ਦੂਈ ਨਾਲ ਨਾ ਸ਼ਕਲ ਮਿਲੇ ਨਾ ਵਕਲ । ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵੀ ਅੱਖ ਨੂੰ ਨਰਗਸ ਆਖਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜਦ ਨਰਗਸ ਦੇ ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਵੇਖੋ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਅੱਖ ਜੇਹਾ ਨਹੀਂ, ਹਾਂ ਇਕ ਨਿੰਮੀ ਨਿੰਮੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਅਰ ਨਿੱਮੋ ਝਾਨ ਜੇਹਾ ਫੁੱਲ ਹੈ । ਕਿਸੇ ਕਵੀ ਨੇ ਤੇ ਖਬਰੇ ਪੈਹਲੋਂ ਪੈਹਲ ਅਪਨੇ ਯਾਰ ਦੀਆਂ ਮੇਲ ਵੇਲੇ ਅੱਖਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਪਾ ਲੈਨ ਦੇ ਗੁਨ ਨੂੰ ਨਰਗਸ ਨਾਲ ਤਸ਼ਬੀਹ ਦਿੱਤੀ ਹੋਨੀ ਏ ਪਰ ਹੁਨ ਅੱਖ ਈ ਨਰਗਸ ਵਾਂਗਰ ਹੋ ਗਈ । ਏਸ ਤਰਾਂਹ ਗੱਲ੍ਹ ਦੀ ਲਾਲੀ ਨੂੰ ਫੁੱਲ ਦੀ ਜਾਂ ਮੇਓ ਦੀ ਲਾਲੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਯਾ

ਪਰ, ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਲਾਲੀ ਦੇ ਗੁਨ ਛੱਡ ਗੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਫੁੱਲ ਤੇ ਸੇਉ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਈ ਆਖਨਾ ਆਰੰਭ ਦਿੱਤਾ। ਮੱਥਾ ਚੰਨ ਤੇ ਗੁੱਤ ਸੱਪ ਬਨ ਗਈ। ਹੁਨ ਕਵਤਾ ਵਿੱਚ ਏਸੇ ਤਰਾਂਹ ਦੀਆਂ ਤਸ਼ਬੀਹਾਂ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜੀਕਨਃ- ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਹੁਬਾਬ, ਜ਼ੁਲਫ਼ ਨੂੰ ਸੁੰਬਲ, ਠੋਡੀ ਨੂੰ ਖੂਹ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਗੁਨਾਂ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਜਿਸ ਸ਼ੈ ਦੀ ਵਡਾਈ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ ਉਸ ਦੇ ਗੁਨਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਨਾ ਚਾਹੀਏ ਤਾਂ ਫੇਰ ਸਚਾਈ ਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾਈ ਹੈ॥

(੩) ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਕ ਵਸਤ ਨੂੰ ਦੂਈ ਨਾਲ ਤਸ਼ਬੀਹ ਦੇਈਏ, ਤਾਂ ਏ ਵੀ ਸੋਚ ਲੈਨਾ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਨ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਸਾਰੇ ਨਹੀਂ ਤੇ ਥੋੜੇ ਹੀ ਸਹੀ। ਜੀਕਨ ਇਕ ਉਰਦੂ ਦਾ "ਚਰਕੀਨ" ਕਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਦਮਾਗ਼ ਵਿਚ ਗੰਦਗੀ ਹੀ ਘਰ ਕਰ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਯਾਰ ਦੇ ਕੱਦ ਨੂੰ "ਲੇਂਡੀ" ਨਾਲ ਤਸ਼ਬੀਹ ਦਿੱਤੀ। ਏਧਰ ਤੇ ਏਹ ਉੱਧਰ ਜ਼ੇਬਉਲਨਸਾ ਜੇਹੀ ਨਾਜ਼ਕ ਖਿਆਲ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੀ ਜਿਸ ਨੇ ਯਾਰ ਦੇ ਕੱਦ ਨੂੰ "ਸਰਵ" ਨਾਲ ਤਸ਼ਬੀਹ ਦੇਨ ਤੇ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਗਾਲਾਂ ਸੁਨਾਈਆਂ। ਜ਼ੇਬਉਲਨਸਾ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਏਹ ਤਸ਼ਬੀਹ ਬੁਰੀ ਲੱਗੀ, ਇਸ ਦੀ ਕਹਾਨੀ ਇਉਂ ਹੈਃ —

ਜ਼ੇਬਉਲ ਨਸਾ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਸਰੂ ਦਾ ਬੂਟਾ

ਜ਼ੇਬਉਲ ਨਸਾ ਸ਼ਹਨਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗ-ਜ਼ੇਬ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਪੁੱਤ੍ਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕਵਾਰ ਪਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਤਾਈ। ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਦਿਨ ਤੇ ਏਹ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸ਼ਾਲਾਬਾਗ਼ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਵੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਲਿਖਯਾ॥

ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਚਾਰੀ ਅਕਲੀ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਬੈਠੀ,

ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਰੰਗ ਅਰ ਨੈਹਰ ਦੀਆਂ ਲੈਹਰਾਂ ਵੇਖ ਰਹੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਬੜੀ ਡੂੰਘੀ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੀ ਸੀ। ਇਕ ਜਵਾਨੀ ਦਾ ਜੋਸ਼, ਦੂਜਾ ਬਾਗ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਅਰ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾ ਕਾਬੂ ਦਿਲ ਦੇ ਵਲਵਲੇ, ਖਵਰੇ ਵਿਚਾਰੀ ਤੇ ਕੀ ਗੁਜ਼ਰਦੀ ਸੀ। ਕਦੀ ਵੇਲਾਂ ਨੂੰ ਬੂਟਿਆਂ ਨਾਲ ਜੱਫੀ ਪਾਯਾ ਵੇਖ, ਕਦੀ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਹਵਾ ਨਾਲ ਹਿਲ ਹਿਲ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਚੁੰਮਨਾ ਪੇਖ, ਰੱਬ ਜਾਨੇ ਜੀ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕੀ ਤ੍ਰੰਗ ਉਠਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਬੈਠੀ ਸੀ, ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਇਕ ਕਿਆਰੀ ਵਿੱਚ ਸਰੂ ਦੇ ਸੋਹਨੇ ਬੂਟੜੇ ਤੇ ਪਈ। ਸਰੂ ਵੀ ਸਿੱਧਾ ਕੱਦ, ਸਾਵੀ ਪੌਸ਼ਾਕ ਪਾਏ ਚੁਪ ਚਾਪ ਖੜਾ ਸੀ। ਇਸ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰੀ ਨੇ, ਫਾਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ, ਸਰੂ ਨੂੰ ਯਾਰ ਦੇ ਕੱਦ ਨਾਲ ਤਸ਼ਬੀਹ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਲੱਖਾਂ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਏਹ ਤਸਬੀਹ ਦਿੱਤੀ। ਰਾਜ ਕੁਮਾਰੀ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਐਨੇਂ ਸਿਆਨੇ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਜੋ ਏਹ ਲਿਖਯਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਇਸ ਸਰੂ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਕੁਝ ਗੁਨ ਤਾਂ ਹੋਨਗੇ। ਤਸ਼ਬੀਹ ਦਾ ਮੁਸ਼ੱਬਹ ਨਾਲ ਜ਼ਰੂਰ ਕੁਝ ਮੇਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਏਹੀ ਸੋਚ ਉੱਠੀ। ਮਨ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸੋਹਣੀ ਨਾਜ਼ਕ ਬਦਨ ਸ਼ਹਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲੀਤਾ। ਉੱਠੀ, ਜੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਖਾਸ ਮੰਤਵ ਲੈ ਟੁਰੀ। ਉਹ ਕੀ ਸੀ ? ਏਹ ਰੱਬ ਜਾਨੇ। ਪਿਆਰੀ ਸੂਰਤ ਜ਼ੇਬਉਲਨਸਾ, ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਸਵਾਦਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝੀ ਜ਼ੇਬਉਲ ਨਸਾ, ਉੱਠੀ, ਅਰ ਝੌਂਦੇ ਝੌਂਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਕਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅਪਨੇ ਮੈਂਹਦੀ ਰੰਗੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਲਤਾੜਦੀ, ਅਰ ਨਿਮਾਨਿਆਂ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਵੀਟਦੀ ਏਹ ਸਰੂ, ਹਾਏ ਜੀ ਭਾਂਵਦੇ ਸਰੂ, ਦੇ ਪਾਸ ਜਾ ਪੁੱਜੀ। ਅਪਨੇ ਮਨ ਦੇ ਮਨੋ-ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੀ ਅਪਨੀਆਂ ਗੋਰੀਆਂ ਤੇ ਨਾਜ਼ਕ ਬਾਹਵਾਂ ਉਲਾਰਦੀ ਹੈ, ਜੀਕਨ ਕਿਸੇ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਚਿਰੀ ਵਿਛੁੜਯਾਂ ਮਿਲਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਲ ਦੀ ਪਲ ਵਿੱਚ ਸਰੂ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਅਪਨੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿੱਚ ਫੜ ਦਬਾਂਵਦੀ ਹੈ ਓਦਰੋਂ ਸਰੂ ਵੀ ਅਪਨੇ ਖਰਵੇ ਪਤਰਾਂ, ਤੇ ਤਿੱਖੀਆਂ ਸੂਲਾਂ ਨਾਲ ਅਜੇਹੇ ਸੁੰਦਰ ਸੱਜਨ ਦੀ ਮਨ

ਦੀ ਆਸ ਪੂਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ ਅਪਨੇ ਪੱਤ੍ਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਅਰ ਸੂਲਾਂ ਦੀ ਉਂਗਲੀਆਂ ਨਾਲ ਇਸ ਜਵਾਨੀ ਮੱਤੀ, ਰੂਪਵਤੀ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਅੰਗ ਅੰਗ ਨੂੰ ਮਰਦਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੇਲ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਨੀਂਦਰ ਖੁਲ੍ਹੀ। ਅਪਨੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਯਾਰ ਦੀ ਥਾਂ ਇਕ ਖਰਵਾ ਬੂਟਾ ਵੇਖ, ਝਟ ਪਰ੍ਹੇ ਹਟਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਕਿੱਥੇਂ, ਹੁਨ ਯਾਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ, ਕੁਝ ਤੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤਿੱਖੀਆਂ ਨੋਕਾਂ ਚੁਭੀਆਂ, ਕੁਝ ਕੱਪੜੇ ਪਾਟੇ, ਨਾਜ਼ਕ ਪਿੰਡਾ ਝਰੀਟੋ ਝਰੀਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਬੜੇ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿੱਚ ਆਈ, ਇਸ ਕਵੀ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਪੁਰਾਨੇ ਕਵੀਆਂ ਤੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰੂ ਨੂੰ ਯਾਰ ਦੇ ਕੱਦ ਨਾਲ ਤਸ਼ਬੀਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਬੜਾ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ, ਅਨੇਕ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢੀਆਂ, ਅਰ ਏਹ ਸ਼ੇਅਰ ਲਿਖਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰਟੀਫਿਕੇਟ ਦਿੱਤਾ:—

حیف بر شاعران نادیده — غلطی را بخود پسندیده
سرو را قد یار می گویند — سرو چو بستہ دا تو اشیده

ਉਲਥਾ:—ਲਾਨਤ ਉਹਨਾਂ ਕਵੀਆਂ ਤਾਈਂ, ਝੂਠ ਬੋਲਨ ਵਰਤਾਰਾ।
ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਕੱਦ "ਸਰੂ" ਬਤਾਵਨ, ਜੁ ਖਰਵਾ ਕਾਠ ਨਕਾਰਾ॥

ਜ਼ੇਬ ਉਲਨਸਾ ਦਾ ਸਰੂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸਰੂ ਕੱਦ ਯਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗੁਨ ਨ੍ਰੂਪਨ ਕਰ ਲੈਨਾ ਭੁਲ ਸੀ, ਅਰ ਉਸ ਭੁਲ ਦਾ ਸਵਾਦ ਉਸਨੇ ਕੰਡਿਆਂ ਦੀ ਚੋਭਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ। ਤਸ਼ਬੀਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਇਕ ਅੰਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜ਼ੇਬਉਲਨਸਾ ਆਪ ਕਾਮ ਦੇ ਵੱਸ ਹੋਸੀ, ਉਸਦੇ ਜੀ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਸੱਜਨ ਦੇ ਮਿਲਨ ਦੀ ਆਸ ਸੀ, ਪਰ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਵਿੱਚ ਬੰਦ, ਇਸ ਕਵੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੇ ਅਪਨੇ ਸੋਚ ਦੀ ਉਡਾਰੀ ਨਾਲ ਸਰੂ ਨੂੰ ਯਾਰ ਸਮਝ ਜਾ ਅਰ ਜਫਾ ਜਾ ਪਾਯਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸਰੂ ਦੀ ਤਸ਼ਬੀਹ ਵਿੱਚ ਘਾਟਾ ਨਹੀਂ ਆਯਾ, ਐਪਰ ਜ਼ੇਬਉਲਨਸਾ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੀ ਵਾਲੇ "ਕੱਦ" ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਤਾੜ ਦੇ ਰੁਖ ਨਾਲ ਦੇਂਦੇ ਹਨ॥

ਕਵੀ ਨੂੰ ਏਹ ਵੀ ਵੇਖਨਾ ਲੋੜੀਏ ਜੋ ਉਸ ਦੀਆਂ ਤਸ਼ਬੀਹਾਂ "ਕੁਦਰਤ" ਤੋਂ ਪਰੇ ਨਾ ਹੋਨ, ਅਰ ਨਾ ਹੀ ਅਨਹੋਨੀਆਂ ਹੋਨ। ਜੀਕਨ:—ਲੱਕ ਨੂੰ ਵਾਲ ਬਨਾਨਾ॥

ਇਸਤਆਰਾਃ—ਜੋ ਗੁਨ ਤਸ਼ਬੀਹ ਦੇ ਹੋਣੇ ਦੱਸੇ ਹਨ ਉਹੀ ਇਸਤਆਰੇ ਲਈ ਲੋੜੀਦੇ ਹਨ। ਏਥੇ ਵੀ ਅਨਹੁੰਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਨਾ ਹੋਵੇ ਅਰ ਨਾ ਹੀ ਇਸਤਆਰੇ ਨੂੰ ਇਕ ਅਜੇਹੇ ਦਰਜੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਲਜਾਨਾ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਜਾਕੇ ਅਨਹੋਨਾ ਹੋ ਜਾਏ। ਏਹ ਕਵੀ ਦੀ ਸੋਚ ਦੀ ਉਡਾਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਖਿਆਲ ਦੀ ਬੰਦਸ਼ ਨੂੰ ਕੇਈ ਦਰਜੇ ਉਚਾ ਲੈ ਜਾਏ, ਜੀਕਨਃ— ਬਿਰਹਾ ਵਿੱਚ ਜੀ ਦਾ ਭੁਜਨਾ, ਜਾਂ ਤਪਨਾ, ਹਵਾੜ੍ਹਾ ਉਠਨਾ, ਜਿੱਗਰ ਜੀ ਦਾ ਗਲ ਕੇ ਪਾਨੀ ਜਾਂ ਲਹੂ ਬਨਣਾ, ਫੇਰ ਧੂਆਂ ਬਨਕੇ ਉਡ ਜਾਨਾ। ਸਭ ਅਨਹੋਨੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਪਰ ਕਵੀ ਨੇ ਅਤਿ ਕਰ ਵਖਾਈ। ਏਡੇ ਲਮ ਚੁੜਾ ਤੋਂ ਬਚਨਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਹੈ॥

ਮੌਲਾਨਾ ਹਾਲੀ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹਨ ਅਰ ਮੌਲਾਨਾ ਆਜ਼ਾਦ ਵੀ। ਜਦ ਉਰਦੂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਜੇਹੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਹੁਨ ਦੋਸ਼ ਯੋਗ ਗਿਨੇ ਜਾਨ ਲਗ ਪਏ ਹਨ ਤਾਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਤੇ ਵਰਤਨੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੋੜੀਏ॥

੪—ਇਕ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵਡਜਾ ਕੇ ਕਰਨਾ, ਚੀਚੀ ਦਾ ਪਹਾੜ ਕਰ ਦਖਾਨਾ, ਏਹੀ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਦੋਸ਼ ਹਨ।

ਮੁਬਾਲਗ਼ਾ

ਪਰ ਵਿਚਾਰੇ ਕਰਨ ਵੀ ਕੀ, ਜਦ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵਡਯਾਈ ਕਰਨ ਲਗਦੇ ਹਨ ਤਦ ਉਸ ਨੂੰ ਵਡਯਾਨਾ, ਅਸਮਾਨ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਨਾ ਪੈਂਦਾ ਈ ਹੈ। ਕਿਉਂ? ਪੇਟ ਦੀ ਖਾਤਰ। ਜੇ ਏਹ ਨਾ ਕਰਨ ਤਾਂ ਪੇਟ ਪਾਲਨਾ ਕੀਕਨ ਹੋਵੇ ਅਰ ਜੇ ਸਚ ਸਚ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਿਸੇ ਨਵਾਬ, ਰਾਜੇ ਦੀ ਕਰਨ ਤਾਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਖਾਨ॥

ਮੁਬਾਲਗ਼ਾ ਇਕ ਹੱਦ ਤੀਕ ਠੀਕ ਹੈ, ਕਿ ਵਡਿਆਈ ਹੋਵੇ ਪਰ ਸਮਝ ਤੇ ਸੋਚੋਂ ਬਾਹਰੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਜੀਕਨ ਫਲਾਨਾ ਹਾਤਮ ਹੈ, ਕੀ ਮਤਲਬ ਕਿ ਫਲਾਨਾ ਹਾਤਮ ਵਾਂਗਰ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਹੈ ਪਰ ਜੋ ਹੋਰ ਵਡਿਆਈਏ ਤੇ ਆਖੀਏ ਹਾਤਮ ਉਸ ਦੀ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਧੂੜ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਜਾਂ ਫਲਾਨਾ ਉਸਦੀ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਦੇ ਇਕ ਤੁਬ

ਟੁਕੜੇ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਹਾਤਮ ਬਨ ਗਿਆ, ਆਦ ਵਡਿਆਈ ਨੂੰ ਫੇਰ ਵਡਿਆਨਾ ਹੈ। ਜਾਂ ਆਖੀਏ ਕਿ ਲੱਕ ਏਡਾ ਪਤਲਾ ਜੋ ਵਾਲੋਂ ਨਿੱਕਾ, ਅਥਵਾ ਉਸਦਾ ਥੌਹ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। ਏਹ ਮੁਬਾਲਗ਼ਾ ਬੜਾ ਬੁਰਾ ਹੈ। ਵਾਲੋਂ ਨਿੱਕਾ ਲੱਕ ਕੀ ਹੋਸੀ ਅਰ ਜਦ ਉਸਦਾ ਥੌਹ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਕ ਖਿਆਲ ਵੈਹਮ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਲੱਕ ਤੇ ਚੰਗੀ ਭਲੀ ਦਿਸਦੀ, ਜੇਹੀ ਪਾਨ ਵਾਲੀ ਵਸਤ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਨਹੁੰਦਾ ਬਨਾਨਾ, ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਭੁਲ ਅਰ ਮੁਬਾਲਗ਼ੇ ਦੀ ਅੱਤ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰਾਂਹ ਆਖਨਾ ਕਿ ਭੀਮ ਨੇ ਹਾਥੀ ਅਕਾਸ਼ ਤੇ ਸੁੱਟੇ ਜੋ ਉੱਥੇ ਹੀ ਘੁੱਮਦੇ ਰਹੇ। ਭੀਮ ਦੀ ਤਾਕਤ ਤੇ ਬਲ ਦੀ ਅਨਹੋਨੀ ਵਡਿਆਈ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਵੇਖ ਸੂਰਜ ਤੇ ਚੰਨ ਦਾ ਸ਼ਰਮਾਨਾ। ਮੂੰਹ ਛੱਡ ਪੈਰ ਦੀ ਲਿਸ਼ਕ ਨੂੰ ਤਕ ਸੂਰਜ ਦਾ ਬੱਦਲੀਂ ਜਾ ਵੜਨਾ (ਸੂਰਜ ਭੱਜ ਵੜਿਆ ਵਿੱਚ ਬਦਲੀ ਡਰਦਾ ਲਿਸ਼ਕ ਨਾ ਮਾਰੇ) ਸਭ ਅਨਹੋਨੀਆਂ ਵਡਿਆਈਆਂ ਹਨ ਏਹਨਾਂ ਦਾ ਰਵਾਜ ਤਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਏਡਾ ਮੁਬਾਲਗ਼ਾ ਕੋਈ ਰਸਦਾਇਕ ਨਹੀਂ। ਮੁਬਾਲਗ਼ਾ ਅਕਸਰ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਰਾਜੇ, ਮਹਾਂਰਾਜੇ ਆਦ ਦੀ ਉਸਤਤੀ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਬੀਰ ਰਸ ਦੀ ਕਵਤਾ ਵਿੱਚ। ਰਾਵਨ ਦੇ ਕੱਦ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਵਡਿਆਈ ਕਰਦੇ ੨ ਆਖਨਾ ਕਿ ਸਮੁੰਦਰ ਰਾਵਨ ਦੇ ਗਿਟੇ ਗਿਟੇ ਸੀ। ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਦੱਬਦਬੇ ਅਰ ਬਲ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰਦੇ ਆਖਨਾ ਅੱਗ, ਉਸ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਧੋਂਦੀ ਸੀ ਸਭ ਤਿਲ ਦਾ ਪਹਾੜ ਬਨਾਨਾ ਹੈ॥

ਜੇ ਕੋਈ ਕਵੀ ਕਹੇ ਕਿ ਮੁਬਾਲਗ਼ਾ ਨਾ ਵਰਤਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਭੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਮੁਬਾਲਗ਼ੇ ਬਿਨਾ ਵਡਿਆਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਅਰ ਵਡਿਆਈ ਬਿਨਾ ਉਸਤਤੀ ਕੀ? ਮੁਬਾਲਗ਼ੇ ਵਿੱਚ ਏਨਾਂ ਖਿਆਲ ਕਰ ਲੈਨਾ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਅਨਹੁੰਦਾ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਛਟਾਂਕ ਦੇ ਸੇਰ ਜਾਂ ਮਨ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀਂ ਪਰ ਤਿਲ ਦਾ ਪਹਾੜ ਨਾ ਬਨਾਨ ਚਾਹੀਏ। ਜੀਕਨ:—

ਨਾਜ਼ਕ ਪੈਰ ਮਲੂਕ ਸੱਸੀ ਦੇ ਮੈਂਹਦੀ ਨਾਲ ਸ਼ਿੰਗਾਰੇ।
ਸੂਰਜ ਭੱਜ ਵੜਿਆ ਵਿੱਚ ਬਦਲੀ ਡਰਦਾ ਲਿਸ਼ਕਨਾ ਮਾਰੇ॥

ਤਮਸੀਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ

ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝਨ ਲਈ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿਆਨੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਨੂੰ ਵਰਤਦੇ ਆਏ ਹਨ! ਜੀਕਨ ਆਖਨਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਭ ਨੂੰ ਗੁੜ ਤੇ ਮਾਖਿਓਂ ਮਿੱਠੀਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ ਉਸੇ ਤਰਾਂਹ ਮੇਰਾ ਪਿਆਰਾ ਮੈਨੂੰ ਮਿੱਠਾ ਹੈ॥

ਸ਼ਕਰ ਖੰਡ ਨਬਾਤ ਗੁੜ, ਮਾਖਿਓ ਮਾਝਾ ਦੁੱਧ।
ਫਰੀਦਾ ਸਭੇ ਵਸਤਾਂ ਮਿਠੀਆਂ ਰਬ ਨਾ ਪੁੱਜਨ ਤੁੱਧ॥

ਤਮਸੀਲ ਕਵਤਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਰ ਸੋਹਣੀ, ਵੇਉਂਤ ਨਾਲ ਰੱਖੀਏ ਤਾਂ ਕਵਤਾ ਵਿੱਚ ਜ਼ੋਰ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਵੀ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਕਾਰੀ ਗਰੀ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਹੈ, ਜੀਕਨ :—

ਰੰਗ ਮਜੀਠ ਕਸੁੰਭ ਦਾ ਕੱਚਾ ਪੱਕਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰੇ॥
ਧਰਤੀ ਉੱਖਣ ਕੱਢੀਏ ਮੂਲ ਮਜੀਠ ਜੜੀ ਜੜ ਤਾਰੇ॥
ਉੱਖਣ ਮੋਹਲੇ ਕੁੱਟੀਏ ਪੀਹਨ ਪੀਸੇ ਚੱਕੀ ਭਾਰੇ॥
ਸਹੇ ਮਾਵਟੌਨ ਅਗਦਾ ਹੋਏ ਪਿਆਰੀ ਮਿਲੇ ਪਿਆਰੇ॥
ਪੋਹਲੀਅਹੁ ਸਿਰ ਕੱਢਕੇ ਫੁੱਲ ਕਸੁੰਭ ਚੁਲੁੰਭ ਖਿਲਾਰੇ॥
ਖਟ ਤੁਰਸੀ ਦੇ ਰੰਗੀਐ ਕਪਟ ਸਨੇਹੁ ਰਹੇ ਦਿਨ ਚਾਰੇ॥
ਨੀਵਾਂ ਜਿਣੇ ਉਚੇਰਾ ਹਾਰੇ॥ (ਵਾਰ ੪ ਪੌ: ੬)

ਕਨਯਾ, ਇਸ਼ਾਰਾ

ਏਹ ਅਲੰਕਾਰ ਕਵੀ ਅਕਸਰ ਅਪਨੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਵਰਤਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇੱਕ ਗੱਲ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਦੱਸਨਾ ਹੈ। ਅਸਲੀ ਆਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤਖ ਨਾ ਕੇਹਨਾ, ਗਲੇਫ ਕੇ, ਲੁਕਾ ਕੇ ਦੱਸਨਾ। ਸੂਫੀਆਂ ਆਰਫਾਂ ਤੇ ਫਕਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਅਲੰਕਾਰ ਅਕਸਰ ਵਰਤਨਾ ਹੈ ਅਪਨੇ ਪਿਆਰੇ ਮਾਹਬੂਬ ਰੱਬ ਯਾ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਮਾਹਬੂਬ

ਦਾ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹਾਯਾ ਅਰ ਅਪਨੇ ਆਪ ਨੂੰ, ਉਸ ਦੇ ਨਖਰੇ, ਸੈਨਤ ਜਾਂ ਅੱਖ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਤੋਂ ਕੁਹਾਯਾ। ਕਦੀ ਦਰਸ ਦੀ ਅਭਲਾਖਾ, ਕਦੀ ਵਸਲ ਦੀ ਚਾਹ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਹਾਫ਼ਜ਼ ਅਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਬੁਲ੍ਹੇ ਨੇ ਏਸ ਅਲੰਕਾਰ ਨੂੰ ਸੋਹਣਾ ਨਭਾਯਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਵਰਤਨਾ ਕਵਤਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਰੱਬੀ ਰੰਗ ਦੇ ਦੇਂਦਾ ਹੈ॥

ਇਸੇ ਅਲੰਕਾਰ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਹੋਰ ਲੰਮਾ ਚੌੜਾ ਕਰ ਦੇਈਏ ਤਾਂ Allegory (ਅਲੰਕਾਰ) ਬਨ ਜਾਂਦਾ ਹੈ,ਜੋ ਇੱਕ ਕਹਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਸਲ ਆਸ਼ਾ ਲੁਕਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਤਖਮਨੁੱਖ ਅਪਨੇ੨ ਕੰਮ ਧੰਦੇ ਕਰਦੇ ਵਖਾਲੀ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅੰਤ੍ਰੀਵ ਅਰਥ ਤੇ ਸਿਖਯਾ ਹੋਰ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ (Pilgrim's Progress) ਈਸਾਈਆਂ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਹੈ, ਅਰ ਰਾਨਾ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਵੀ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਚਿਤ, ਅਰ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਚੰਦ੍ਰ ਪ੍ਰਬੋਧ ਨਾਟਕ ਵੀ ਏਸੇ ਸ਼ਰੇਨੀ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹਨ। ਕਬੀਰ ਭਗਤ ਦੀ ਬਾਨੀ ਵੀ ਬਾਜ਼ੇ ਵਾਰੀ ਅਜੇਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੀਕਨ ਕਿਸੇ ਆਸ਼ਕ ਦੀ ਬਿਰਹਾਂ ਭਰੀ ਕਵਿਤਾ ਹੈ। ਐਪਰ ਏਹ ਇਕ ਭਗਤ ਦੇ ਅਪਨੇ ਰੱਬ ਦੇ ਨਾਲ ਨੇਹੁੰ ਦੀ ਕਹਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ॥

ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਏਹ ਦੱਸਨਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਏ ਕਿ ਸਾਰੇ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਗੈਹਣੇ ਹੈਨ,ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਸ਼ੰਗਾਰ ਲਈ। ਅੱਗੇ ਕਵੀ ਦੀ ਕਾਰੀਗਰੀ ਏਹਨਾਂ ਗੈਹਣਿਆਂ ਨੂੰ ਸੋਹਣੀ ਤਰਾਂਹ ਵਰਤਨ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਗੈਹਣੇ ਅਪਨੇ ਥਾਓਂ ਥਾਂਈ ਸੋਹਨੇ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ "ਨਜ਼ਕ ਖਿਆਲੀ" ਅਥਵਾ ਸੋਚ ਦੀ ਉਚਤ੍ਰੇ ਪਦਾਂ ਦਾ ਸੁੱਚਪਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ,ਏਹੀ ਕਵਤਾ ਦੀ ਜਾਨ ਹੈ। ਜਦ ਰੂਪ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਗੈਹਣੇ ਭਾਵੇਂ ਹੋਨ ਨਾ ਹਨ, ਅਸਲ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਰੂਪ ਦੀ ਭੀ ਲੋੜ ਹੈ॥

ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸਨਬੰਧ ਹੋਰਨਾਂ ਕੋਮਲ ਹੁਨਰਾਂ ਨਾਲ

(FIVE RTS)

ਇਸ ਤੋਂ ਪੈਹਲਾਂ ਅਸੀਂ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਇਕ ਆਰਟ (ਕਾਰੀਗਰੀ) ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ। ਕਵਿਤਾ ਕੇਵਲ ਇਕ "ਆਰਟ" ਈ ਨਹੀਂ, ਐਪਰ ਆਰਟਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸ੍ਰੇਮਣੀ ਸੋਹਣਾ ਆਰਟ ਹੈ। ਉਹ ਆਰਟ ਜੇਹੜਾ ਸੁਹੱਪਨਤਾ ਦਾ ਨਰੂਪਨ ਕਰਦਾ ਤੇ ਨਕਸ਼ਾ ਖਿੱਚਦਾ ਹੈ। ਸਿਆਨਿਆਂ ਨੇ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕੋਮਲ ਹੁਨਰ ਦੱਸੇ ਹਨ:—

(੧) ਕਵਿਤਾ, (੨) ਰਾਗ, (੩) ਚਿੱਤ੍ਰਕਾਰੀ। ਚਿੱਤ੍ਰ ਕਾਰੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਈ, ਪੱਥਰ ਅਰ ਲੱਕੜ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤਾਂ ਘੜਨੀਆਂ ਆ ਗਈਆਂ ॥

ਹੁਨ ਏਹਨਾਂ ਹੁਨਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਢ ਨਿਯਮ (Harmony) *ਹਾਰਮਨੀ ਮਿਲਾਉਨੀ ਹੈ। ਰੱਬ ਦੀ ਰੱਚਨਾ ਦਾ ਵੀ "ਹਾਰਮਨੀ" ਈ ਨਿਯਮ ਹੈ। ਕੋਮਲ ਹੁਨਰਾਂ (Five Arts) ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ ਕਿ ਅਪਨੇ ਅਸਰ ਦ੍ਵਾਰਾ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਹਾਰਮਨੀ ਨੂੰ ਰਚਨਾ ਦੀ ਹਾਰਮਨੀ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦੇਵੇ। ਹੁਨ ਸਾਨੂੰ ਵੇਖਨਾ ਏਹ ਹੈ ਕਿ ਏਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਆਰਟਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੇਹੜਾ ਮਨ ਤੇ ਢੇਰ ਖਿੱਚਵਾਂ ਅਸਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਰ ਮਾਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਸਾਜ਼ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਸਾਜ਼ ਨਾਲ ਇਕ ਸੁਰ ਬਨਾਂਦਾ ਹੈ ॥

ਚਿੱਤ੍ਰ ਕਾਰੀ

ਚਿੱਤ੍ਰ ਕਾਰੀ ਇਕ ਨਜ਼ਾਰੇ ਦੀ ਮੂਰਤ ਬਨਾ ਕੇ ਦੱਸ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਸਰ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਮਨ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ ਇਕ ਮੂਰਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਕੁੰਤਲਾ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਖਿੱਚੀ ਹੈ, ਸੁਹਾਨੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਲੇਟੀ ਅਪਨੇ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਕੰਵਲ ਦੇ ਪੱਤੇ ਤੇ ਚਿੱਠੀ ਲਿੱਖਦੀ ਹੈ। ਚੇਹਰਾ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਮਗਨ,

---

* ਇੱਕ ਵਸਤ ਦੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਅਸੀ ਤਰਾਹ ਤਰਤੀਬ ਦੇਨੀ ਕਿ ਉਹ ਮਨ ਅਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਅਪਨਾ ਸੋਹਨਾ ਤੇ ਲੁਭਾਵਨਾ, ਅਸਰ ਪਾ ਸਕਨ ਅਰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਹੋਨ ਇਸ ਇਕ ਰੱਸ ਮੇਲਣ ਦਾ ਨਾਮ ਹਾਰਮਨੀ ਹੈ।

ਸਹੇਲੀਆਂ ਕੋਲ ਬੈਠੀਆਂ ਹਨ। ਘੜੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਆਰੀਆਂ ਸਿੰਚਦੇ ਸੀ ਕੋਲ ਪਏ ਹਨ। ਹਰਨ ਦਾ ਬੱਚਾ ਵੀ ਕੋਲ ਹੀ ਖੜਾ ਹੈ। ਕੇਹਾ ਸੋਹਣਾ ਸੋਚ ਤੇ ਚੁੱਪ ਚਾਨਤਾ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ। ਏਹ ਅਸਰ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਸਾਡੇ ਮਨ ਤੇ ਹੋਇਆ ਪਰ ਅਸੀਂ ਸਕੁੰਤਲਾ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨਹੀਂ ਜਾਨਦੇ, ਕਿ ਉਹ ਅਪਨੇ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਅਪਨੇ ਜੀ ਦਾ ਉਬਾਲ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਜਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪੁਚਾਂਦੀ ਹੈ। ਏਹੀ ਸਾਰੇ ਨਕਸ਼ੇ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ। ਉਹ ਖਿਆਲ ਜੇਹੜਾ ਸਕੁੰਤਲਾ ਦੇ ਜੀ ਵਿੱਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੀ, ਸਾਰੇ ਡਰਾਮੇ ਦਾ ਹੀਰੇ ਹੈ। ਤਸਵੀਰ ਵਿੱਚ ਉਹੀ ਖਿਆਲ ਗੁੰਮ, ਪਰ ਕਵਿਤਾ ਸੋਹਣੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ, ਸਾਡੇ ਸਾਮਨੇ, ਸੁਕੁੰਤਲਾ ਦੇ ਜੀ ਦੇ ਉਬਾਲ ਅਰ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਬਿਰਹਾ, ਰੱਖ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਅਸਰ ਸਾਡੇ ਮਨ ਤੇ ਅਚਰਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੀ "ਹਾਰ-ਮਨੀ" ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਸਕੁੰਤਲਾ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਹਾਰਮਨੀ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਰ ਸਾਨੂੰ ਉਹੀ ਬਿਰਹਾ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸਤਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਕੁੰਤਲਾ ਨੂੰ ਕੋਂਹਦਾ ਸੀ॥

Sculpture and Engraving (ਘਾੜਤ ਵਿਦਯਾ)

ਫੇਰ ਵੇਖੋ— (Sculpture) ਘੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਜਾਂ ਉਖਨੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮੂਰਤਾਂ ਦੀ ਵਿਦਯਾ ਵਲ:—

ਅਜ ਕਲ ਘਾੜਤ ਦੀ ਥਾਂ ਢਾਲਵੇਂ ਬੁਤ ਵੀ ਬਨਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਰੀਗਰੀ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਇਕ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਜੋ ਸਾਮਨੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਵਖਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਰੰਗ ਨਹੀਂ ਦਸਸਕਦੇ। ਤਸਵੀਰ ਤੇ ਸਿਰਫ ਦੋ ਪਾਸਿਆਂਦਾ ਪਤਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਪਰ (Sculpture) ਤਿੰਨਾਂ ਦਾ ਥੌਹ ਦਸਦੀ ਹੈ। ਤਸਵੀਰ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਲੰਮਾਨ ਤੇ ਚੌੜਾਨ ਦਾ ਹੀ ਬੋਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੁਟਾਈ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫੁੱਲ ਪੱਤਰ, ਹਾਥੀ, ਘੋੜੇ, ਤੋਤੇ, ਤਿੱਤ੍ਰ ਤਾਂ ਸਭ ਲੱਕੜੀ ਜਾਂ ਪੱਥਰ ਤੇ ਉਖਨੇ ਜਾਏ ਪਰ ਬੋਲੇ ਕੌਨ ? ਤੁਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹੋਸੋ ਕਿ ਲਾਰਡ

ਲਾਰੈਂਸ (Lord Lawrence) ਦਾ ਇਕ ਬੁੱਤ ਖੜਾ ਹੈ, (ਠੰਡੀ ਸੜਕ ਲਾਹੌਰ ਤੇ) । ਬੜੀ ਗੰਭੀਰ ਮੂਰਤ, ਚੇਹਰੇ ਤੇ ਰੁਆਬ ਅਤੇ ਦਬਦਬੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤਾਪ, ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਕੁਝ ਗੁੱਸਾ ਵੀ। ਇਕ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਕਲਮ ਤੇ ਇਕ ਵਿੱਚ ਤਲਵਾਰ ਹੈ । ਏਹ ਨਕਸ਼ਾ ਅਚਰਜ ਹੈ । ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਦਾ ਅਕਸ ਮਨ ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮਨ ਨੂੰ ਕੁਝ ਥੌਹ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਕਿ ਏਹ ਕੀ ਹੈ ? ਪਰ ਜਦ ਅਸੀਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ:—

"Will you be goverwed by pen or sword ?" "ਕੀ ਤੁਸੀ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਮੰਨੋਗੇ ਯਾ ਕਲਮ ਦੀ?" ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਸਮਝ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਮੂਰਤ ਦੇ ਮਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਏਹ ਇਕ ਲੋਹੇ ਦਾ ਈ ਬੁੱਤ ਸੀ ॥

ਏਹੀ ਵਾਧਾ ਕਵਤਾ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਕਿ ਸਮੇਂ ਤੇ ਵਸਤ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਵੀ ਖਿੱਚ ਦੇਨਾ, ਐਪਰ ਅਜੇਹਾ ਸਪਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਜੇਹਾ ਕਿ ਤਸਵੀਰ ਅਰ ਨਾਲ ਈ ਇਕ ਮਨ ਦੀ ਚਿਤਵਨੀ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਮਨ ਤਕ ਪੁਚਾ ਦੇਨਾ ॥

ਰਾਗ

ਵਾਹ ਤੇਰੀ ਕੁਦਰਤ, ਸੱਚੇ ਕਾਰੀਗਰ, ਰਾਗ ਵੀ ਇਕ ਅਚਰਜ, ਇਕ ਮਨ ਖਿਚਵਾਂ ਚਮਤਕਾਰ। ਤੇਰੀ ਹਾਰਮਨੀ (Harmony) ਮਿਲੌਨੀ ਦਾ ਹੈ। ਬਸ ਹਾਰਮਨੀ ਇਸ ਤੇਈ ਖਤਮ ਹੋਈ । ਸਿਆਣੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਪੈਹਲੇ ਗਾਵਿਆਂ ਪਿੱਛੋਂ ਬੋਲਿਆ—ਵਾਹਰ ਸੁਰਾਂ ਵਾਹ ਰਾਗ ਜੀ। ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਸੁਨਦੇ ਈ ਮਨ ਦੀ ਤਾਰ ਉਸ ਇਲਾਹੀ ਤਾਰ ਨਾਲ ਇਕ ਸੁਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਕੁਦਰਤ ਇਕ ਰਾਗ ਹੈ । ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ, ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਸ਼ਬਦ, ਸਦੀਵ ਕਾਲ ਰਾਗ ਹੋ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਤਦੇ ਉਸ ਇਲਾਹੀ ਕਵੀ ਨੇ ਉਚਾਰਿਆ:—

"ਗਾਵਨਿ ਤੁਧ ਨੋ ਪਵਨ ਪਾਣੀ ਬੈਸੰਤਰੁ ਗਾਵੈ ਰਾਜਾ ਧਰਮੁ ਦੁਆਰੇ ॥ ਗਾਵਨ ਤੁਧਨੋ ਖੰਡ ਮੰਡਲ ਬ੍ਰਹਮੰਡਾ ਕਰਿ ਕਿਰਿ ਰਖੇ ਤੇਰੇ ਧਾਰੇ" ॥

ਓਸ ਰੱਬੀ ਕਵੀ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਰਾਗ ਸੁਨਾਈ ਦਿੱਤਾ, ਅਰ ਉਸ ਨੇ ਸੁਨਿਆ ਤੇ ਸਮਝਿਆ, ਅਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਏਹ ਕੁਦਰਤੀ ਰਾਗ, ਇਕ "ਕਰਤਾ" ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਕਵੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਹੈ:-"ਕਿ ਵਗਦੇ ਨਦੀ ਨਾਲੇ ਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿੱਚ, ਹਵਾ ਦੀ ਸਰ ਸਰਾਹਟ, ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ ਬੋਲ ਵਿੱਚੋਂ, ਏਹ ਅਵਾਜ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਚੰਗਾ ਹੈ" ॥

ਅਫਲਾਤੂ ਨੇ ਅਪਨੀ ਕਤਾਬ "Poetics" (ਕਵਤਾ ਸੰਬੰਧੀ) ਵਿੱਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ:-"ਇਸ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਵਿੱਚ ਅੱਠ ਅਪਸਰਾਂ ਹਨ, ਜੋ ਇਕ ਧੁਰੇ ਦੇ ਗਿਰਦ ਅਪਨਾ ਰਾਗ ਗਾਂਵਦੀਆਂ ਹਨ"। ਪਿਛਲੇ ਕਵੀ ਮਿਲਟਨ ਨੇ ਨੌਂ ਅਪਸਰਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ ਏਹਨਾਂ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਮੁਰਾਦ ਅਪਸਰਾਂ ਤੋਂ ਗ੍ਰੈਹ (ਸਜਾਰੇ) ਮਲੂਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬੁੱਧ, ਸ਼ੁੱਕਰ, ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਮੰਗਲ ਬ੍ਰਹਸਪਤੀ, ਛਨਿੱਛਰ ਆਦਿ ॥

ਏਹ ਗ੍ਰੈਹ (ਸਜਾਰੇ) ਸੂਰਜ ਦੇ ਗਿਰਦ ਭੌਂਦੇ ਹਨ ਅਰ ਅਪਨੀ ਚਾਲ ਦੇ ਵੇਗ ਨਾਲ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਕ ਰਸ ਰਾਗ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ, ਉਹ ਰੱਬੀ ਕਵੀ ਜੋ ਸਾਰੀ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਜਾਨੂੰ ਸੀ, ਨੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ-"ਗਾਵਨ ਤੁਧ ਨੋ ਖੰਡ ਮੰਡਲ ਬ੍ਰਹਮੰਡਾ" ਮੰਡਲ ਤੋਂ ਮਤਲਬ ਤਾਰੇ, ਅਰ ਬ੍ਰੈਹਮੰਡ ਤੋਂ ਅਨੇਕ (Solar Sytems) ਸੂਰਜ ਸੰਬੰਧੀ ਚੱਕਰ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਸੂਰਜ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਾਂਗ ਭੌਂਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹੈਨ ॥

ਇੰਗਲਿਸਤਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀ ਸ਼ੇਕਸਪੀਅਰ ਨੇ ਅਪਨੇ ਨਾਟਕ "Merchant of Venice" ਮਰਚੈਂਟ ਆਫ ਵੀਨਸ ਦੇ ਆਖਰੀ ਨਾਟ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

ਕੋਈ ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਤਾਰਾ ਜੇਹੜਾ ਤੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹੈਂ, ਅਜੇਹਾ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਅਪਨੀ ਚਾਲ ਵਿਚ ਇਕ ਗੰਧਰਬ ਵਾਂਗਰ ਨਹੀਂ ਗਾਂਵਦਾ ॥

ਅਫਲਾਤੂੰ ਨੇ ਅਠ ਅਰ ਮਿਲਟਨ ਨੇ ਨੌ ਅਪਸਰਾਂ (Sirens) ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ ਜੇਹੜੀਆਂ ਇਕ ਇਕ ਸੁਰ ਛੇੜਦੀਆਂ ਹਨ ਅਰ ਏਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਮਿਲਕੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਵਿੱਚ ਇਕ (Harmony) ਮਲੌਨੀ ਤੇ ਇਕ ਰਸ ਰਾਗ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਖਵਰੇ ਇਸੇ ਖਿਆਲ ਨੇ ਰਾਗ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੱਤ *ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਥਾਪਨ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ॥

ਪੁਰਾਨੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਤੋਂ ਰਾਗ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਅਕੱਠੀ ਚਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਰਾਗ ਦਾ ਬਿਨਾਂ ਕਵਿਤਾ ਅੱਧਾ ਅਸਰ ਰੇਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਕਿਸੇ ਮਨ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਰਾਗ ਅਲਾਪਨ ਨਾਲ ਮਨ ਦੀ ਸੁਰਤ ਤੇ ਖਿੱਚੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਕਿਸੇ "ਗਲ" (Idea) ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। (Harmony) ਹਾਰਮਨੀ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਪਰ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਖਿਆਲ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੈ॥

ਸਾ, ਰੇ, ਗਾ, ਮਾ ਆਦ ਰਾਗ ਦੀਆਂ ਸਰਗਮਾਂ ਮਨ ਨੂੰ ਤੇ ਖਿੱਚ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਕੋਈ ਖਿਆਲ (Idea) ਏਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜੇਹੜਾ ਮਨ ਤੇ ਕੁਝ ਪੱਕਾ ਅਸਰ ਕਰ ਸਕੇ॥

ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਕੰਮ ਏਹ ਹੈ ਕਿ ਮਾਨੁੱਖ ਦੀ ਅੰਦਰੀ ਮਿਲਾਉਨੀ (ਹਾਰਮਨੀ) ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਬਾਹਰਲੀ ਹਾਰਮਨੀ ਨਾਲ ਇਕ ਸੁਰ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਇਨਸਾਨੀ ਤੰਬਰੇ (ਰੂਹ) ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਕੁਦਰਤੀ ਸਾਜ ਦੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਦੇਵੇ, ਇਕ ਸੁਰ ਕਰ ਦੇਵੇ॥

---

*ਰਾਗ, ਦੀਆਂ ਸਤ ਸੁਰਾਂ ਏਹ ਹਨ:—ਸਾ, ਰੇ, ਗਾ, ਮਾ, ਪਾ, ਧਾ ਨੀ। ਪੁਰਾਨੇ ਸਤ ਗ੍ਰੈਹ:—ਸੂਰਜ, ਚੰਦ੍ਰਮਾ, ਬੁਧ, ਸ਼ੁੱਕਰ, ਮੰਗਲ ਬ੍ਰਹਸਪਤੀ ਅਰ ਛਾਂਛਰ॥

ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਕਵਿਤਾ ਨਕਲ (ਉਤਾਰਾ) ਹੈ। ਨਕਲ ਦੇ ਉਲਟ ਅਰਥ ਨਾ ਸਮਝੇ ਜਾਨ ਬਾਂਦਰ ਵੀ ਨਕਲ ਉਤਾਰਦਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਜਨ ਕਿਧਰੇ ਨਕਲ ਉਤਾਰਨਾ, ਦੂਜੇ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਚੁਰਾਨ ਨੂੰ ਈ ਕਵਤਾ ਦਾ ਵਡਾ ਧਰਮ ਨਾ ਸਮਝ ਬੈਠਨ ਅਰ ਉਚੀ ਸੋਚ ਗਵਾ ਦੇਨ। ਅਰਸਤੂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਨਕਲ ਤੋਂ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਨਕਲ, ਰੱਬੀ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਸਮਝਨਾ ਅਰ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ। ਜਿਨਾਂ ਠੀਕ ਠਾਕ ਦੱਸੇ ਓਤਨੀ ਹੀ ਨਕਲ ਚੰਗੀ ਹੋਸੀ ਅਰ ਕਵਿਤਾ ਉੱਚੀ ਪਦਵੀਦੀ ਹੋਸੀ:—

ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ

ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਅਰ ਹੋਰ ਯੂਰਪੀ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਕਿਸਮਾਂ ਰੱਖੀਆਂ ਹਨ :—

(੧) Epic (ਐਪਿਕ), ਬੀਰ ਰਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ, (੨) Drama—ਨਾਟਕ, (੩) Lyric (ਲਿਰਕ) ਗੀਤ ਆਦ ਮੁਤਫ਼ਰਕ ਕਵਿਤਾ ॥

(੧) ਐਪਿਕ (Epic) ਬੀਰ ਰਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਸਭ ਥਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋਈ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਕਤਾਬਾਂ ਰਾਮਾਇਣ ਤੇ ਮਹਾ ਭਾਰਤ ਬੀਰ ਰਸ ਦੀਆਂ ਪੁੰਜ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਬੀਰ ਰਸ ਕੇਵਲ ਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ ॥

(੨) (Drama) ਡਰਾਮਾ—ਨਾਟਕ। ਏਹ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਕਿਸਮ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਅਪਨੇ ਦਮਾਗ਼ੋਂ ਜੀਉਂਦੀਆਂ ਜਾਗਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਬਨਾ ਕੇ ਦੇਖਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਰਤਬਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਇਕ ਅਜੇਹੀ ਹਾਰਮਨੀ ਵਿੱਚ ਤਰਤੀਬ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਏਹ ਮੂਰਤ ਇੱਕ ਅਨੋਖੀ ਮੂਰਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਾਨੋ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਖਿਆਲ ਦੀ ਜੀਉਂਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ ਜਿੰਨੇ ਉੱਚੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਕਵੀ ਬੜੀ ਕਾਰੀਗਰੀ ਅਰ ਇਕ ਰਸਭਾ

ਨਾਲ ਇਕ ਨਟ ਵਿੱਚ ਬੈਨ੍ਹ ਕੇ ਵਖਾਏ, ਉੱਨਾਂ ਈ ਡਰਾਮਾ ਚੰਗਾ। ਡਰਾਮਾ ਜਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕੇ ਛੰਦਾਬੰਦੀ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ। ਵਲੈਤ ਵਿੱਚ ਹੁਨ ਚੰਗੇ ਡਰਾਮੇ (ਨਾਟਕ) ਕੇਵਲ ਸਰਲ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਖਿਆਲ ਉੱਚੇ ਲੋੜੀਏ ॥

(੩) (Lyric) ਲਿਰਕ ਕਵਿਤਾ–ਇਸ ਵਿੱਚ ਉੱਪਰਲੀਆਂ ਦੋ ਕਿਸਮਾਂ ਛੱਡ ਕੇ ਸਭ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਏਸੇ ਵਿੱਚ–ਗੀਤ, ਕਿੱਸੇ, ਕਹਾਨੀਆਂ, ਕਸੀਦੇ, ਮਰਸੀਏ ਆਦ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਅਗੇ ਕੇਈ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ, ਜੀਕਨ :- (ੳ) Narrative— ਪ੍ਰਸੰਗ ਜਾਂ ਵਾਰਤਕ। (ਅ) Descriptive— ਕਿਸੇ ਕੁਦਰਤੀ ਨਜ਼ਾਰੇ ਦਾ ਨ੍ਰੂਪਨ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਕੋਈ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸੁਨਾਨਾ। (ੲ) Sonnet, ballad, ਆਦ–ਗੀਤ–

ਏਹ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਜਾਂ ਯੂਰਪੀ ਵੰਡ ਹੈ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਨੌ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ ਅਰ ਹਰੇ ਇਕ ਭਾਗ ਦਾ ਨਾਂਉ "ਰਸ" ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਕਵਤਾ ਲਈ ਨਾਂਉ ਸਜਦਾ ਈ "ਰਸ" ਹੈ। ਰਸ ਤਦ ਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦ ਹਾਰਮਨੀ ਹੋਵੇ ਅਰ (ਹਾਰਮਨੀ) ਮਲੌਨੀ ਕਵਤਾ ਦੀ ਜਾਨ ਹੋਈ ॥

ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਨੌ ਰਸ ਏਹ ਹਨ :—

(੧) ਬੀਰ, (੨) ਸੰਗਾਰ, (੩) ਕਰਨਾ, (੪) ਹਾਸੀ, (੫) ਨਿੰਦਾ, (੬) ਰੌਦਰ (ਗੁਸਾ), (੭) ਭਿਯਾਨ (ਡਰ), (੮) ਉਦਭੁਤ (ਅਚਰਜਤਾ), (੯) ਸ਼ਾਂਤ ॥

ਇਕ ਕਵੀ ਨੇ ਦੋਹਰੇ ਵਿੱਚ ਏਹਨਾਂ ਰਸਾਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਇੰਵ ਲਿਖੇ ਹਨ :—

ਪ੍ਰਥਮ ਸੰਗਾਰ ਸੁਹਾਸ ਰਸ, ਬਹੁਰ ਕਰਨ ਰਸ ਜਾਨ।
ਰੌਦਰ, ਬੀਰ, ਭਿਯਾਨ ਕੈਹ, ਕਹਿ ਬੀਭਤਸ ਬਖਾਨ॥
ਅਦਭੁਤ ਰਸ ਕਵਿ ਰਾਜ ਕਹ, ਸ਼ਮ ਰਸ ਕਹੀਏ ਔਰ।
ਨਵ ਰਸ ਨਾਮ ਪ੍ਰਸਿਧ ਏਹ, ਵਰਤਨ ਕਵਿ ਸਰ ਮੌਰ॥

ਬੀਰ ਰਸ | ਬੀਰ ਰਸ ਵੀ ਦੋ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ :–

(੧) ਯੁੱਧ ਜਾਂ ਲੜਾਈ ਦੀ ਵਾਰਤਾ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਜੋਧੇ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਵਾਰ–ਕਹਾਨੀ ॥

(੨) ਅਜੇਹੀ ਕਵਿਤਾ ਜਿਸ ਦੇ ਸੁਨਣ ਕਰਕੇ ਬੀਰਤਾ, ਬਹਾਦਰੀ ਜੋਸ਼ ਮਾਰੇ ॥

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਬੀਰ ਰਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਬੜੀ ਥੋੜੀ ਹੈ। ਪੁਰਾਨੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਅੱਗੇ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਬੀਰ ਰਸ ਦੀ ਸਰੇਨੀ ਵਿੱਚ ਆ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਬੈਂਤ, ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਵੀ ਇਸੇ ਰਸ ਦੀ ਪੰਗਤੀ ਵਿੱਚ ਗਿਨੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ॥

ਨੰਬਰ ੨ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਵਿਤਾ ਨਹੀਂ। ਪਰਾਨੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵੀ ਏ ਕੰਮ ਦੇਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੀਰ ਰਸ ਦੀ ਅਜੇਹੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਟਾਕਰਾ ਹੋਰ ਕਵਤਾ ਘੱਟ ਈ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਏਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ–ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ, ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ ਆਦਿ। ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜੋਸ਼ ਦਵਾਨ ਲਈ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ॥ ਵਨਗੀ:—

ਸੰਗੀਤ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ:—

ਕਾਗੜਦੰਗ ਕਾਤੀ ਕਟਾਰੀ ਕੜਾਕੰ। ਬਾਗੜਦੰਗ ਤੀਰੰ ਤੁਪਕੰ ਤੜਾਕੰ। ਝਾਗੜਦੰਗ ਨਾਗੜਦੰਗ ਬਾਗੜਦੰਗ ਬਾਜੇ। ਗਾਗੜਦੰਗ ਗਾਜੀ ਮਹਾਂ ਗੱਜ ਗਾਜੇ। ਸਾਗੜਦੰਗ ਸ਼ਸਤ੍ਰੰ ਝਾਗੜਦੰਗ ਝਾਰੈਂ। ਬਾਗੜਦੰਗ ਬੀਰੰ ਡਾਗੜਦੰਗ ਡਕਾਰੈਂ। ਸਾਗੜਦੰਗ ਸੂਰੰ ਕਾਗੜਦੰਗ ਕੋਪੰ। ਪਾਗੜਦੰਗ ਪਰਮੰ ਰਣੰਪਾਵ ਰੋਪੰ ॥

ਇਕ ਜੁੱਧ ਦੇ ਘਮਸਾਨ ਦਾ ਨ੍ਰੂਪਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਹੇ ਡਰਾਉਨੇ ਪਦ ਵਰਤੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਸੈਰ ਮਨ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਈ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਰ ਸੁੱਤੀ ਹੋਈ ਬੀਰਤਾ ਨੂੰ ਜਗਾਂਦਾ ਹੈ ॥

ਸੰਗਾਰ ਰਸ

ਏਸ ਕਵਤਾ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਕ ਅਥਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਰੰਗ ਵਖਾਯਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੇ ਵਲ ਵਲੇ ਜੋ ਹਿਜਰ, ਬਿਰਹਾਂ, ਇਸ਼ਕ ਅਰ ਮੇਲ ਵਿੱਚ ਉਠਦੇ ਹਨ, ਜੀ ਖਿੱਚਵੇਂ ਅਰ ਪਜਾਰੇ ਪਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦੱਸੀ ਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਕੱਲ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵੱਡਾ ਅੰਗ ਸੰਗਾਰ ਰੱਸ ਈ ਹੈ। ਅਰ ਏਹ ਸਵਾਦਲਾ ਤੇ ਮਨ ਖਿੱਚਵਾਂ ਵੀ ਹੋਨ ਕਰਕੇ, ਹਰ ਥਾਂ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੋਮਨੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ॥

ਕੁਝ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਈ ਵਿਸ਼ੇ ਵੱਲ ਜਾਨ ਵਾਲਾ, ਫੇਰ ਜਦ ਕਿਸੇ ਸੋਹਣੇ ਦੇ ਰੂਪ ਦਾ ਨਰੂਪਨ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਆਮਦ, ਆਸ਼ਕ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ, ਕੁਝ ਮੇਲ ਦੀ ਆਸ, ਕਦੀ ਬਿਰਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਕਦੀ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਦਰਸ, ਕਦੀ ਮੁਖ ਲੁਕਾਨਾਂ, ਕਦੀ ਸਪਰਸ਼ ਕਦੀ ਪਿਆਰੇ ਪਿਆਰੇ ਵਾਕਾਂ ਤੋਂ ਜੀ ਪਰਚਾਉਨਾ, ਕਦੀ ਸ਼ੋਖੀ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਭਰੀਆਂ ਝਿੜਕਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਨਾ, ਏਹਨਾਂ ਸਭਨਾ ਦਾ ਜੋ ਅਸਰ ਇੱਕ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ, ਇਕ ਮੇਲ ਰਸ ਵਿੱਚ ਦੱਸਨਾ, ਸੰਗਾਰ ਰਸ ਦੀ ਕਵਤਾ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਦੀ ਢੇਰ ਸਾਰੀ ਕਵਿਤਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਬਿਰਹਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਏਸੇ ਰਸ ਦੀ ਸ਼ਰੇਨੀ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਵਨਗੀ:—

> ਚੇਤਾ ਮਾਮਲੇ ਪੈਨ ਤੇ ਨੱਸ ਜਾਂਏ, ਇਸ਼ਕ ਜਾਲਨਾ ਖੜਾ ਦੁਹੇਲੜਾ ਈ। ਸੱਚ ਆਖਨਾਂ ਈ ਹੁਨੇ ਆਖ ਮੈਨੂੰ, ਏਹੋ ਸੱਚ ਤੇ ਝੂਠ ਦਾ ਵੇਲੜਾ ਈ। ਦੈਹਸ਼ਤ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਬੁਰੀ ਹੈ ਤੇਗ਼ ਕੋਲੋਂ, ਬਰਛੀ, ਸਾਂਗ, ਤੇ ਸੱਪ ਜੋ ਸੇਲੜਾ ਈ। ਏਥੋਂ ਛੱਡ ਈਮਾਨ ਜੇ ਨੱਸ ਜਾਏਂ, ਅੰਤ ਰੋਜ਼ ਕਿਆਮਤ ਦੇ ਮੇਲੜਾ ਈ। ਤਾਬ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਝਲਨੀ ਬੜੀ ਔਖੀ, ਇਸ਼ਕ ਗੁਰੂ ਤੇ ਜੱਗ ਸਭ ਚੇਲੜਾ ਈ। ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਆਸ ਤਦ ਹੋਈ ਪੂਰੀ, ਹੀਰ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਕੰਮ ਸੁਹੇਲੜਾਈ॥

ਕ:-ਅੱਖੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਸੁਰਮੇ ਕੋ ਪਾਏ ਪਜਾਰੀ ਛਾਤੀਆਂ
ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਚਨਣ ਲਗਾਵਨਾ। ਬਿੰਦੀ, ਬੰਦੀ, ਬੇਸਰ
ਬਣਾਇ ਬਾਜੂ ਬੰਤ ਤਾਂਈ, ਸੀਸ ਉਤੇ ਛੇਰਾ ਸੀਸ ਫੁੱਲ
ਵੀ ਛਕਾਉਨਾ। ਭੰਗ ਕੂ ਚਾਇਕੇ ਅਫੀਮ ਘਨੀ ਖਾਇਕੇ,
ਖੁਸ਼ਾਲ ਹ੍ਵੈ ਕੇ, ਖੇਲਾਂ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਦਾ ਮਚਾਉਨਾਂ। ਛਪਿ
ਨਹੀ ਜਾਵਨਾ ਰਝਾਵਨਾ ਯਾਰਾਂ ਨੂੰ, ਵਤ ਯਾਰੜੀ ਜਰੂਰ ਸਾਥੇ
ਆਵਣਾ ਈ ਆਵਨਾਂ॥ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ

ਘੁੰਗਟ ਚਕ ਉਹ ਸਜਨਾਂ ਹੁਨ ਸ਼ਰਮਾਂ ਕਾਹਨੂੰ ਰੱਖੀਆਂ ਨੀ॥
ਜ਼ੁਲਫ਼ ਕੁੰਡਲ ਨੇ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ।
ਬਿਸੀਅਰ ਹੋ ਕੇ ਡੰਗ ਚਲਾਇਆ।
ਵੇਖ ਅਸਾਂ ਵੱਲ ਤਰਸ ਨਾ ਆਇਆ।
ਕਰਕੇ ਖ਼ੂਨੀ ਅੱਖੀਆਂ ਵੇ॥ ਬੁਲ੍ਹਾ

ਬੇ,ਫੈਨਾਂ ਹੀਰੇ ਹੀਰੇ ਕਰ ਆਉ ਨਾਂਹੀ, ਊਰ ਊਰ ਨਾ ਰਾਂਝਨ
ਭਾਵਦੀਏ। ਦੂਰ ਦੂਰ ਫੈਂਨਾ ਮੈਂਡੇ ਕੋਲ ਨਾ ਆਉ, ਯਾਰ ਨੂੰ
ਗੈਰਤ ਆਉਂਦੀਏ। ਫੈਨਾਂ ਵੀਰਾ ਵੀਰਾ ਕਰ ਗਾਂਉ ਤੁਸੀਂ,
ਹੀਰ "ਢੋਲੀ ਵੇ" ਗਾਉਂਦੀਏ। ਫੈਨਾ ਵਾਹਣਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ
ਨਾਹੋ ਤੁਸੀਂ, ਹੀਰ ਖਪਰ ਦੇ ਵਿੱਚ ਨਹਾਂਉਦੀਏ। ਫੈਨਾਂ
ਕੰਡੀਆਂ ਤੇ ਤੁਸੀ ਉਮਰ ਪਾਉ, ਹੀਰੇ ਲੈਹਰ ਬਨਾਉਦੀਏ।
ਛੱਨੇ ਚੂਰੀ ਦੇ ਕੁਟ ਖਾਓ ਤੁਸੀ, ਹੀਰੇ ਘੁਮਨ ਘੇਰੀ ਖਾਂ-
ਉਦੀਏ॥ ਅਲੀ ਹੈਦਰ

ਕਰਨਾ ਰਸ ਨੂੰ ਉਰਦੂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਮਰਸੀਆ ਆਖਦੇ

ਕਰਨਾ ਰਸ

ਹਨ। ਏਸ ਰਸ ਦਾ ਏਹ ਸਰੂਪ ਹੈ ਕਿ ਕਵਿਤਾ
ਅਜੇਹੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਜੀ ਪਿੰਗਰ
ਜਾਏ। ਗ਼ਮ ਤੇ ਸੋਗ ਦੀ ਹਾਲਤ ਆ ਜਾਵੇ। ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜਲ,
ਸੰਘ ਵਿੱਚ ਗ਼ਮ ਦੇ ਗੋਤੇ ਆਉਨ ਲੱਗ ਪੈਨ, ਕਿਸੇ ਦੁਖ ਭਰੇ
ਵਾਕਿਆ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਨਾਣਾ, ਜਾ ਕਿਸੇ ਦੁਖੀ ਦੇ ਜੀ ਦੀਆਂ ਆਹਾਂ,
ਅਰ ਰੋਨ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਰੰਗਣ ਦੇਣੀ। "ਕਰਨਾ" ਰਸ ਦਾ ਕੰਮ

ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਕਰਨਾ ਰਸ ਵੱਲ ਥੋੜਾ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਏਹ ਰਸ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਸਿਰਫ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ਰਤ ਹਸਨ ਹੁਸੈਨ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਕਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਝਲਕਾਰਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਜੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਜੋ ਉਰਦੂ ਮਰਸੀਏ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਹਰ ਸਾਲ ਮੁਹੱਰਮ ਵਿੱਚ ਮਰਸੀਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇੱਕੋ ਮਜ਼ਮੂਨ ਇੱਕੋ ਗੱਲ, ਪਰ ਜਦ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਕਵੀ ਮਰਸੀਆ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਖਾਹ ਮਖਾਹ ਰਵਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਏਹ ਹਾਲ ਨਹੀਂ। ਫੇਰ ਕਵੀਆਂ ਦਾ ਕਸੂਰ ਹੈ,ਕਿ ਸਿਰਹਿੰਦ ਦੀ ਨੀਹਾਂ ਹੇਠ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਨ ਤ, ਜਾਂ ਚਮਕੌਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਤੇ ਵੀ ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਏ ਤਾਂ ਵੀ ਕੋਈ ਅੱਥਰੂ, ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਰਨਾ ਰਸ ਨਾ ਹੋਨ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਨਹੀਂ ਡਿਗਦਾ। ਹਾਏ ਸ਼ੋਕ! ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ, ਖਾਸ ਕਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਏਧਰ ਧਿਆਨ ਦੇਨਾ ਚਾਹੀਏ। ਸਾਡੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਰਾ ਇਸ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ ਦੇਂਦੇ ਈ ਹਨ, ਕਰਨਾ ਰਸ ਦੀ ਵਨਗੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅਲਾਹਨੀਆਂ ਤੇ ਵੈਨ ਵੀ ਹਨ। ਪਰ ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਕੇਵਲ ਤੁਕ ਬੰਦੀ ਈ ਹੈ। ਪੁਰਾਨੇ ਕਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਬਰਖੁਰਦਾਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕਾਦਰ-ਯਾਰ ਆਦ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਮਰਨੇ ਤੇ ਸੋਗ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਧਰੇ ਜੰਗਲੀ ਜਨੌਰਾਂ ਤੋਂ ਵੈਨ ਕਰਾਏ, ਕਿਧਰੇ ਪੰਛੀ ਰਵਾਏ, ਪਰ ਪਿਛਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਰਨਾ ਰਸ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਫਜ਼ਲਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਜਿਸਨੇ ਸੋਹਨੀ ਕੋਲੋਂ ਮੇਂਹੀਂ ਵਾਲ ਦੇ ਵਛੋੜੇ ਵਿੱਚ "ਫੁਗ਼ਾਨ" (ਰੁਦਨ) ਅਖਵਾਏ। ਇਸ ਦੇ ਦੇਖਾ ਦੇਖੀ ਹੋਰਨਾਂ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਏਹ ਦਸਤੂਰ ਫੜਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਏਹ ਫੁਗ਼ਾਨ (ਰੁਦਨ) ਕਈ ਵਾਰੀ, ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਵਰੁਧ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ॥

ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਨੀ ਕਰਨਾ ਰਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਕੁਝ ਕੁਝ "ਅਗਰਾ" ਦੀ ਵਾਰ ਹਕੀਕਤ ਰਾਏ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਜਾਂ ਕਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਧਰੇ ਕਿਧਰੇ, ਕੋਈ ਇੱਕ ਦੋ ਦੋ ਬੈਂਤ ਟਾਂਵੇ ਟਾਂਵੇ! ਜੀਕਨ ਹਾਫ਼ਜ਼ ਬਰਖੁਰਦਾਰ ਦਾ ਮਿਰਜਾ, ਸੱਸੀ, ਜਾਂ ਹਾਸ਼ਮ ਦੀ ਸੱਸੀ। ਏਸ ਰਸ ਦਾ ਮਦਾਨ ਬੜਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਹੈ, ਕਵੀ

ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕਰਨ ਅਰ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਏਸ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ, ਵੰਨਗੀ:—

ਮਾਤਾ ਕੌਰਾਂ ਹਾ ਜੋ ਮਾਰੀ ਕਿਉਂ ਵੈਰੀ ਮੈਂ ਜਾਇਆ ।
ਦੁਖੀ ਪੀਪਲ ਪਾਲਣਾ ਸੀ, ਚੁਲੀ ਸੀ ਪਾਨੀ ਪਾਇਆ ।
ਕੰਦੀ ਦਿਤੀਆਂ ਤੇ ਸਾਹੇ ਪੁੰਨੇ, ਮੌਤੀ ਲਗਨ ਗਨਾਇਆ ।
ਵੇ ਲੋਕੋ ਜਾਂਜੀ ਮਾਂਜੀ ਸਭ ਮੁੜ ਆਏ,ਮੇਰਾ ਲਾੜਾ ਅਜੇ
ਨਾ ਆਇਆ । ਪੁਤ ਮੋਇਆ ਮਾਂ ਫਿਰੇ ਨਿਮਾਨੀ, ਕੋਈ
ਨਾ ਆਖੇ ਅੰਮਾਂ । ਦੁੱਖੀ ਪਾਲ ਪ੍ਰਵਰਦਾ ਕੀਤਾ, ਸੂਲ ਚੁਘਾ-
ਯਾ ਮੰਮਾਂ । ਲਿਖੀਆਂ ਮੇਰੀ ਲੇਖ ਆ ਪਈਆਂ, ਜੋ ਲਿਖਿਆ
ਲੇਖ ਕਲੰਮਾਂ । ਅਗਰਾ ਕਹੇ ਪੁੱਤ ਹੱਥ ਨਾ ਆਵਨ,
ਪ੍ਰਿਆਂ ਬਾਝ ਕਰੰਮਾਂ ॥ ਅਗਰਾ

ਨਿਕਾ ਜੇਹਾ ਪਾਲਿਓਂ ਹੋਇਓ ਪੁੱਤ ਅਜ ਸ਼ਹੀਦ ।
ਸੂਰਤ ਵਾਂਗੂ ਨਬੀ ਦੇ ਹੈਸੀ ਮਰਦ ਰਸ਼ੀਦ ।
ਜੇ ਮੇਰਾ ਤੂੰ ਪੁਤ ਹੈਂ ਲੈ ਚਲ ਮੈਨੂੰ ਨਾਲ ।
ਪਿਛੇ ਤੇਰੇ ਅਕਬਰਾ ਹੋਵਾਂ ਬਹੁਤ ਖਵਾਰ ॥ ਹਾਮਦ

ਲੈ ਓ ਯਾਰ ਲਬਾਂ ਉਤੇ ਜਾਨ ਆਈ, ਆ ਦੇ ਦੀਦਾਰ
ਇਕ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ । ਬਾਜ਼ ਅਜਲ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਤਰਾਰ ਖ਼ੂਨੀ,
ਕੀਤਾ ਵਿੱਚ ਪਲਕਾਰ ਸ਼ਕਾਰ ਮੈਨੂੰ । ਲੰਮੇਂ ਵੈਹਨ ਪਈ-
ਆ ਤੇਰੀ ਸੋਹਣੀ ਓ, ਹੁਨ ਆ ਲੰਘਾ ਖਾਂ ਪਾਰ ਮੈਨੂੰ ।
ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਤੁਸੰਦੜੀ ਲਏ ਤਰਲੇ, ਮਿਲ ਜਾ ਉਹ ਪਜਾਰਜਾ
ਯਾਰ ਮੈਨੂੰ । ਤੱਤੀ ਰੱਜ ਨਾ ਵੇਖਿਆ ਮੁੱਖ ਤੇਰਾ,ਆਨ ਬਨੀ
ਸੂ ਯਾਰ ਲਚਾਰ ਮੈਨੂੰ । ਮੋਈ ਹੋਈ ਭੀ ਪਈ ਪੁਕਾਰਸਾਂਗੀ,
ਕੀਕਨ ਭੁੱਲ ਵੈਸੀ ਤੇਰਾ ਚਾ ਮੈਨੂੰ ॥

ਖਲੀ ਸਾਹਿਬਾਂ ਕੋਲ ਮੈਂ, ਬੋਲ ਮੂੰਹੋਂ, ਜ਼ਰਾ ਪੱਲੜਾ ਚਾਇ
ਕੇ ਮਿਰਜਜਾ ਓਏ । ਨੀਲੀ ਪੀੜ ਦੁਬੇਲੜਾ ਘਿਨ ਮੈਨੂੰ,
ਵੰਝ ਵਾਗ ਉਠਾਏ ਕੇ ਮਿਰਜ਼ਜਾ ਓਏ । ਹੋਸੀ ਵਾਟ ਉਡੀ-
ਕਦੀ ਮਾਂਉ ਕਮਲੀ, ਮਿਲ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਇ ਕੇ ਮਿਰਜ਼ਜਾ

ਓਏ। ਹੱਥੀਂ ਅਪਨੇ ਆਪ ਤੂੰ ਛੋੜ ਜਾਈਂ, ਵੈਰੀਂ ਛੋਲਜ਼ੀ ਪਾ ਕੇ ਮਿਰਜ਼ਜਾ ਓਏ। ਸ਼ਾਲਾ ਪਵੇ ਨਾ ਕੰਨ ਅਵਾਜ਼ ਮੇਰੇ, ਤੇਰੀ ਮੌਤ ਦਾ ਆ ਕੇ 'ਮਿਰਜ਼ਜਾ ਓਏ। ਮਹਮਦ ਬੂਟਿਆ ਸੁਨੀ ਨਾ ਕੂਕ ਕਾਈ, ਰੋਵਾਂ ਪਈ ਕੁਰਲਾ ਕੇ ਮਿਰਜ਼ਜਾ ਓਏ॥

ਬੂਟਾ

ਹਾਸੀ ਜਾਂ ਮਖੌਲ ਰਸ

ਹੋਰਨਾਂ ਰਸਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਬੜਾ ਘੱਟ ਲਿਖਣਾ ਹੈ। ਹਾਂ ਇਸ ਰਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ, ਤੁਕਬੰਦ, ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਲਿਖੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਕੀਲਾਂ ਬਾਬੂਆਂ ਆਦਿ ਦਾ ਮਖੌਲ ਉਡਾਇਆ ਹੈ। ਛੋਟੇ ੨ ਕਿਸੇ ਬਨਾ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਕੇ ਸੁਨਾਂਦੇ ਸਨ। ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਠਨੀਆਂ ਤੇ ਛੋਏ ਏਸੇ ਸਰੇਨੀ ਹੇਠ ਆਉਂਦੇ ਹਨ॥

ਨਿੰਦਾ ਰਸ

ਇਸ ਰਸ ਦਾ ਵਡਾ ਨਮੂਨਾ "ਫਰਦੌਸੀ" ਕਵੀ ਨੇ ਚਲਾਇਆ, ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਾਹਨਾਮਾ ਲਿਖਿਆ ਅਰ ਸੁਲਤਾਨ ਮਾਹਮੂਦ ਗ਼ਜ਼ਨਵੀ ਨੇ ਲਾਲਚ ਵਿੱਚ ਆਕੇ, ਪੂਰਾ ਇਨਾਮ ਨਾ ਦਿਤਾ, ਤਾਂ ਕਵੀ ਨੇ ਸ਼ਾਹਨਾਮੇ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ। ਨਿੰਦਾ ਯਸ ਨਾਲੋਂ ਛੇਤੀ ਫੈਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਰਸ ਵਿੱਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ "Satire" ਸੈਟਾਇਰ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਿੰਦਾ ਤੇ ਮਖੌਲ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਬਾਰੀਕ ਭੇਦ ਹੈ। ਮਖੌਲ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸਿਰਫ ਹਾਸੀ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਖਾਸ ਸਿਟਾ ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ "ਨਿੰਦਾ" ਵਿੱਚ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਚਾਨ ਜਾਂ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਾਸੀ ਮਖੌਲ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵੀ ਕਰੀਦਾ ਹੈ ਪਰ ਨਿੰਦਾ ਮਨ ਦੀ ਇਕ ਖਾਸ ਹਾਲਤ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੂਜੇ ਲਈ ਘ੍ਰਿਣਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ॥

ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਿੰਦਾ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕਿਸਮਾ ਹਨ :—

(੧) ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਚਾਨਾ ਜਾਂ ਨਾਸਕ ਨਿੰਦਾ—ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਨਿੰਦਾ॥

(੨) ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਕੇ ਜੱਗ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਸੁਧਾਰਕ ਨਿੰਦਾ ॥

ਪੈਹਲੀ ਕਿਸਮ ਬੁਰੀ ਹੈ ਪਰ ਦੂਜੀ ਚੰਗੀ ਅਰ ਵੱਡੇ ਸੁਧਾਰਕ ਜਨ ਉਸ ਨੂੰ ਵਰਤਦੇ ਹਨ ॥

ਵਨਗੀਃ-ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਨਿੰਦਾਃ— { ਭੰਨ ਬੋਤਲ ਤੋੜ ਪਿਆਲੇ ਨੂੰ
ਲਖ ਲਾਨਤ ਪੀਨੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ }

ਏ ਰੰਨ ਭੰਵਰ ਸੰਸੇਦਾ, ਨਾਲੇ ਲੁਚਪਨ ਦਾ ਘਰ ਜਾਨੋਂ, ਜ਼ਾਲਮ ਮਾਨੋ।
ਭਾਂਡਾ ਐਬਾਂ ਦਾ ਹੈ ਸ਼ੱਕੀ, ਸੌ ਸੌ ਕਪਟ ਕਰਾਨੋ, ਖੂਬ ਪਛਾਨੋ।
ਰਾਹ ਸੁਰਗ ਵਿੱਚ ਵੱਟਾ ਧਰਦੀ, ਨਰਕ ਨਗਰ ਦਰ ਬਾਨੋ, ਰੰਨ ਸਵਾਨੋ।
ਪਾਪ ਪਟਾਰੀ ਜ਼ੈਹਰ ਗਲੇਵੀ, ਫੰਧਾ ਮਰਦ ਫਸਾਨੋਂ, ਹੈ ਰੰਨ ਜਾਨੋਂ ॥
ਕੰਜਰੀ ਭਾਂਬੜ ਕਾਮ ਅਗਨ ਦੀ, ਬਾਲਨ ਬਲੇ ਸੁਹਪਨ।
ਏਸ ਹੋਮ ਵਿਚ ਹੂਤੀ ਕਰਦੇ, ਕਾਮੀ ਸਭ ਧਨ ਜੋਬਨ ॥
ਹੋਠ ਕੰਜਰੀ ਭਾਵੇਂ ਸੋਹਨੇ, ਚੁੰਮੇ ਕੌਨ ਕੁਲੀਨਾ।
ਬਨਿਆ ਠੀਕਰ ਚੋਰ ਯਾਰ ਦਾ, ਥੁੱਕਨ ਠਗ ਮਲੀਨਾ ॥

ਉਪਰਲੇ ਛੰਦ ਕੇਵਲ ਸੁਧਾਰਕ ਨਿੰਦਾ ਦੀ ਵਨਗੀ ਹੈ ॥

ਨੰਬਰਦਾਰੀ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ॥

ਭਠ ਉਹਦਾ ਲੰਬਰਦਾਰੀ ਦਾ। ਏਹ ਪਿਟਨਾ ਨਿਤ ਦਿਹਾੜੀ ਦਾ ॥
ਲੰਬਰਦਾਰੀ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸ਼ਾਨ। ਹਾਕਮਾਂ ਕੀਤੇ ਬੇਈਮਾਨ ॥
ਭੁਲ ਗਿਆ ਨੇ ਸਭ ਧਿਆਨ। ਸਦਕੇ ਆਂ ਅਗਲੀ ਪਲ ਕਗੁਜ਼ਾਰੀਦਾ॥
ਭਠ ਉਹਦਾ ਲੰਬਰਦਾਰੀ ਦਾ। ਇਹ ਪਿਟਨਾ ਨਿਤ ਦਿਹਾੜੀ ਦਾ ॥

ਰੋਦਰ ਰਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਇਕ ਮਨ ਵਿਚ ਗੁੱਸਾ ਰੋਹ ਪੈਦਾ ਰਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਏਹ ਬੀਰ ਰਸ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੀ ਹੈ ਅਰ ਇਕ ਸੁੱਤੀ ਹੋਈ ਕੌਮ ਨੂੰ ਉਠਾਨ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਹੈ ॥

ਭਿਆਨ ਰਸ ਇਸ ਰਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਮਨ ਤੇ ਡਰ, ਸੈਹਮ ਦਾ ਅਸਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜੀਕਨ ਭਿਆਨਕ ਨਜ਼ਾਰੇ

ਦਾ ਵਰਤੰਤ। ਦੇਉ ਭੂਤਾਂ ਦੀ ਕਥਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੱਸਨੀ ਕਿ ਅੰਞਾਨ ਮਨ ਤੇ ਡਰ ਦਾ ਅਸਰ ਪਾਏ। ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਤੇ ਲਾਓਂ ਲਸ਼ਕਰ ਦੀ ਮੈਹਮਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਦਿਗ ਬਿਜੇ (ਫਤਹਮੰਦੀ) ਦਾ ਡਰ ਕਿਸੇ ਹੀਨੇ ਰਾਜੇ ਤੇ ਪਾਉਨਾਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਡਰਾ ਕੇ ਤਾਬਿਆ ਕਰ ਲੈਨਾ। ਅਜੇਹੀਆਂ ਕਵਿਤਾਂ ਕਿਸੇ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਕੌਮਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ-ਵਨਗੀ:—

ਡੈ ਤੇਰੇ ਡਰ ਅਗਲਾ ਖਪ ਖਪ ਛਿਜੈ ਦੇਹੁ ॥
ਨਾਉ ਜਿਨਾ ਸੁਲਤਾਨ ਖਾਨ ਹੁੰਦੇ ਡਿਠੇ ਖੇਹੁ ॥
ਨਾਨਕ ਉਠੀ ਚਲਿਆ ਸਭ ਕੂੜੇ ਤੁਟੈ ਨੇਹੁ ॥

ਅਧਭੁਤ ਰਸ। ਜਾਂ ਅਚਰਜ ਕਰ ਦੇਨ ਵਾਲਾ ਰਸ:-
ਏਹ ਰਸ ਵੀ ਬੜੇ ਉੱਚੇ ਦਰਜੇ ਦੀ ਕਵਤਾ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਦਵਾਰਾ ਇਕ ਮਨ ਤੇ ਅਜੇਹਾ ਅਸਰ ਕਰਨਾ ਕਿ ਮਨ ਅਚਰਜਤਾ ਦੇ ਦਰਜੇ ਤੇ ਪੁੱਜ ਜਾਏ, ਹਰਾਨੀ ਛਾ ਜਾਏ। ਜੀਕਨ ਪ੍ਰੇਮੀ ਜਨਾਂ ਨੇ ਅਪਨੀ ਰੂਹਾਨੀਆਤ ਵਿੱਚ ਸੁਰਤ ਦੀਆਂ ਡੂੰਹਗੀਆਂ ਚੁੱਭੀਆਂ ਮਾਰਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਇਸ ਅਦਭੁਤ ਰਸ ਨੂੰ ਚਖਣਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਯਾ ਇਕ ਹਬਸ਼ੀ ਨੂੰ ਅਫ਼੍ਰੀਕਾ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਪੈਰਸ ਜੇਹੀ ਜਗਾ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ ਮਹਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਇਆ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਉਸ ਤੇ ਜੋ ਦਿਸ਼ਾ ਇਕ ਵਾਰਗੀ ਹੈਰਾਨਗੀ ਦੀ ਆਵੇਗੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਬੰਦ, ਅੱਖਾਂ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ, ਮਨ ਚਕ੍ਰਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਐਸੀ ਦਿਸ਼ਾ ਦਾ ਨ੍ਰੂਪਨ ਕਰਨਾ, ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਅਦਭੁਤ ਰਸ ਅਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੰਨਗੀ ਇਸ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਥੋੜੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਅਰ ਇਸ ਰਸ ਦਾ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਦੱਸਨਾ ਵੀ ਔਖਾ ਹੈ, ਵਨਗੀ:—

ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਮਹਿ ਗਿਆਨੁ ਪਰਚੰਡੁ ॥ ਤਿਥੈ ਨਾਦ ਬਿਨੋਦ ਕੋਡ ਅਨੰਦੁ ॥ ਸਰਮ ਖੰਡ ਕੀ ਬਾਣੀ ਰੂਪੁ ॥ ਤਿਥੈ ਘਾੜਤ ਘੜੀਐ ਬਹੁਤੁ ਅਨੂਪੁ ॥ ਤਾਕੀਆ ਗਲਾ ਕਥੀਆ ਨਾ ਜਾਹਿ ॥ ਜੇ ਕੋ ਕਹੈ ਪਿਛੈ ਪਛੁਤਾਇ ॥ ਤਿਥੈ ਘੜੀਐ

ਸੁਰਤ ਮਤ ਮਨਿ ਬੁਧਿ ॥ਤਿਥੈ ਘੜੀਐ ਸੁਰਾ ਸਿਧਾ ਕੀ ਸੁਧਿ ॥ ੩੬ ॥ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ

ਕੁਝ ਉਡਨ ਦੇ ਬਾਦ ਆਇਆ ਲੋਕ ਸੀ।
ਸੁੰਦਰ ਅਰ ਰਮਨੀਕ ਸੋਭਾ ਬਹੁ ਘਣੀ।
ਚਮਕੇ ਵਾਂਗ ਬਲੌਰ ਧਰਤੀ ਏਸਦੀ।
ਬਨ ਬ੍ਰਿਛ ਅਚਰਜ ਰੂਪ ਸਖਮ ਅਤ ਹੀ।
ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੋਰੋ ਰੰਗ ਰਚਨਾ ਹੋਰ ਹੀ।
ਮੂੰਹੋਂ ਸਕਾਂ ਨ ਆਖ, ਦੇਖੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਸੁਣੀ ਨ ਸੋਚੀ ਸੀਗ, ਪਹਲੇ ਕਦੀ ਬੀ ॥ ਵੀਰ ਸਿੰਘ

ਸ਼ਾਂਤ ਰਸ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਸਭ ਦਾ ਸ੍ਰੋਮਨੀ ਰਸ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਸਰ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਏਹ ਫਕੀਰਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਵਿਤਾ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ,ਏਸੇ ਨਾਲ ਵੈਰਾਗ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਜੇ ਵੈਰਾਗ ਵੀ ਭਟਕਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਵਲੋਂ ਹਟਾ, ਸਾਂਤ ਦੇ ਸੋਮੇ, ਰੱਬ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਕੁਝ ਕੁ ਵਨਗੀ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ ਅਰ ਹੰਸ ਚੋਗ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਵੀ ਸ਼ਾਂਤ ਰਸ ਦੇ ਈ ਕਵੀ ਹਨ ॥

ਏ ਮਨ ਮੇਰਿਆ ਤੂੰ ਸਦਾ ਰਹੁ ਹਰਿ ਨਾਲੇ॥ ਹਰਿ ਨਾਲਿ ਰਹੁ ਤੂੰ ਮੰਨ ਮੇਰੇ ਦੂਖ ਸਭਿ ਵਿਸਾਰਣਾ॥ ਅੰਗੀਕਾਰੁ ਓਹੁ ਕਰੇ ਤੇਰਾ ਕਾਰਜ ਸਭਿ ਸਵਾਰਣਾ ॥ ਸਭਨਾ ਗਲਾ ਸਮਰਥ ਸੁਆਮੀ ਸੋ ਕਿਉ ਮਨਹੁ ਵਿਸਾਰੇ ॥ ਕਹੈ ਨਾਨਕ ਮੰਨ ਮੇਰੇ ਸਦਾ ਰਹੁ ਹਰਨਾਲੇ॥ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ

ਫਰੀਦਾ ਕੰਤ ਰੰਗਾਵਲਾ ਵਡਾ ਵੇ ਮੁਹਤਾਜ ॥
ਅਲਹ ਸੇਤੀ ਰਤਿਆ ਏਹ ਸਚਾਵਾਂ ਸਾਜ ॥ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ

ਇਸ ਲੇਖ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਸ਼ੰਗਾਰ ਰਸ ਅਰ ਸ਼ਾਂਤ ਰਸ ਦਾ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਹੈ। ਕਵੀਆਂ

ਨੂੰ ਹੋਰਨਾਂ ਰਸਾਂ ਵਲ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦੇਨਾ ਲੋੜੀਏ, ਨਿਰੇ ਸਿੰਗਾਰ ਰਸ ਨਾਲ ਸੁਸੈਟੀ ਉੱਚੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਬੀਰ ਰਸ ਇਕ ਕੌਮ ਦੀ ਹਾਲਤ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਅਤੀ ਲੜੀਦਾ ਹੈ ਇਸ ਵੱਲ ਅਜ ਕਲ ਢੇਰ ਖਿਆਲ ਦੇਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ॥

ਕਵਿਤਾ ਅਪਨੀ ਮਾਤ੍ਰੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਚਾਹੀਏ

ਏਥੇ ਮੈਂ ਏਹ ਗੱਲ ਲਿਖਨੋ ਨਹੀਂ ਰੁਕ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਕ ਕਵੀ ਅਪਨੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਕੇ ਸਾਰੇ ਰਸਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਅਸਰ ਦੂਇਆਂ ਤੇ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਰਾ ਅਪਨੀ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਮੁੱਖ ਮੋੜ, ਉਰਦੂ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਪੂਛ ਪਕੜਦੇ ਹਨ । ਭਲਾ ਕਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਕੇ ਸਾਡੇ ਭਰਾ ਉੱਚੀ ਟੀਸੀ ਤੇ ਪੁਜ ਸਕਦੇ ਹਨ? ਜੀ ਦੇ ਸੱਚੇ ਵਲਵਲੇ ਸਿਰਫ ਅਪਨੀ ਮਾਤ੍ਰੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦੱਸੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਵੇਖੋ ਮਿਲਟਨ Milton ਲਾਤੀਨੀ (Latin) ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਸੀ, ਸਭ ਲਿਖਨ ਪੜ੍ਹਨ ਲਾਤੀਨੀ ਵਿੱਚ ਈ ਸਾਧਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਲਾਤੀਨੀ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖੀਆਂ, ਅਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਅਪਨੀ ਮਾਤ੍ਰੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ, ਐਂਵੇਂ ਭੁਲ ਕੇ "Paradise Lost" ਤੇ "Paradise Regained" ਲਿਖ ਬੈਠਾ । ਅਪਨੇ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਨ ਅਪਨੀ ਲਾਤੀਨੀ ਰਚਨਾ ਤੇ ਈ ਸੀ, ਪਰ ਵੇਖੋ ਰੱਬ ਦਾ ਭਾਨਾ ਅਜ ਕਲ ਮਿਲਟਨ ਦੀਆਂ ਲਾਤੀਨੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਦਾ । ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਅਪਨੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਨ ਕਰਕੇ ਈ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ । ਅਪਨੇ ਦੇਸ ਵੱਲ ਈ ਤੱਕੋ ਸਰ ਰਾਬੈਂਦ੍ਰਨਾਥ ਟੈਗੋਰ ਕਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਨਾਂ ਹੁੰਦਾ, ਜੇ ਉਹ ਅਪਨੀ ਬੋਲੀ ਬੰਗਾਲੀ ਵਿੱਚ ਨਾ ਲਿਖਦਾ । ਦੱਸੋ ਖਾਂ, ਭਈ ਉਰਦੂ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਹਾਮੀਓ ! ਸਾਡੇ ਦੇਸ (ਪੰਜਾਬ) ਵਿੱਚੋਂ ਕਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਉਰਦੂ ਜਾ ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਕਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਕਦਰ ਜ਼ੌਕ ਜਾਂ ਤੁਲਸੀ ਵਾਂਗਰ ਹੋਈ ਹੋਵੇ । ਵਾਰਸ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ । ਕਿਉਂ? ਓਸ ਨੇ ਅਪਨੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਕਵਤਾ ਲਿਖੀ ॥

ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ

(ਮੁਕਾਬਲਾ ਤੇ ਅਸਰ)

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਦੋ ਵੰਡੀਆਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, (੧) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸੰਬੰਧੀ ਕਵਿਤਾ, (੨) ਫਾਰਸੀ ਸੰਬੰਧੀ ਕਵਿਤਾ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵੀ ਅਸਰ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ, ਏਹ ਅਸਰ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਡਰਾਮੇ ਵਿੱਚ ਹੈ ॥

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਤਨ ਬੋਲੀ ਹੈ, ਤੇ ਹਿੰਦ ਦੇ ਤ੍ਵਾਰੀਖੀ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਏਹ ਬੋਲੀ ਨਾਲੋ ਈ ਨਾਲ ਹੈ। ਫਾਰਸੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਹੱਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲੋ ਨਾਲ ਆਈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸੰਬੰਧੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਦੇਸੀ ਕਵਿਤਾ ਜਾਂ ਹਿੰਦੀ ਕਵਿਤਾ ਆਖਿਆ ਜਾਸੀ ਅਰ ਫਾਰਸੀ ਸੰਬੰਧੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਜਾਂ ਨਿਰਾ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾਸੀ ॥

ਪੈਹਲੀ ਕਿਸਮ ਵਿੱਚ—ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਹਿੰਦੀ, ਬੰਗਾਲੀ, ਗੁਜਰਾਤੀ ਆਦਿ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਹੈ ॥

ਦੂਜੀ ਵਿੱਚ-ਫ਼ਾਰਸੀ, ਉਰਦੂ, ਸਿੰਧੀ ਆਦਿ ॥

ਪੰਜਾਬੀ ਦੋਹਵਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਪੈਹਲੀ ਕਿਸਮ ਵਿੱਚ ਅਰ ਨਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਦੂਜੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਦਖ਼ਲ ਹੋਗਿਆ ਹੈ ॥

ਹਿੰਦੀ ਕਵਿਤਾ — ਏਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਹੱਪਨ ਅਰ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਹੈ ਪਰ ਸਚਿਆਈ ਨੂੰ ਹੱਥੋਂ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਕੁਦਰਤ ਅਰ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਸਬਕ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ ਅਰ ਉਸੇ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਰਚਨਾ ਦੀ ਨਕਲ ਹੈ ॥

ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵਿਤਾ — ਏਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦੀ ਜੋੜ ਤੋੜ, ਮੁਬਾਲਗੇ ਅਰ ਅਸੱਤ ਤੋਂ ਢੇਰ ਕੰਮ ਲਿੱਤਾ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਅਸਲ ਰੂਪ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਸਿਰਫ ਬਾਹਰੀ ਬਨਾਵਟ, ਸੰਗਾਰ ਵੱਲ

ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ ਅਸਲ ਪਿੰਡਾ ਛੱਡ ਕਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਈ ਫੜਿਆ ਹੈ। ਖਿਆਲ ਇਕ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪਰੋਏ, ਹਾਂ ਐਪਰ ਇਕ ਇਕ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਬੜਾ ਉੱਚਾ ਖਿੱਚ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਹਨ, ਇਸ ਗੜ ਬੜ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਗਜ਼ਲਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਖਿਆਲ (Idea) ਦੀ ਲੜੀ ਦਾ ਮਿਲਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ॥

ਮੈਂ ਏਹਨਾਂ ਦੋਹਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਉਰਦੂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਰਾਵਾਂ ਤੇ ਈ ਛੱਡਦਾ ਹਾਂ॥

ਅਜ਼ਾਦ ਦਾ ਖਿਆਲ

ਮੌਲਾਨਾ ਆਜ਼ਾਦ ਅਪਨੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੁਸਤਕ 'ਆਬੇਹਿਆਤ' ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:—

"ਭਾਸ਼ਾ ਕਾ ਫ਼ਸੀਹ ਇਸਤਆਰਾ ਕੀ ਤਰਫ਼ ਭੂਲ ਕਰ ਭੀ ਕਦਮ ਨਹੀਂ ਰਖਤਾ। ਜੋ ਜੋ ਲੁਤਫ਼ ਆਂਖੋਂ ਸੇ ਦੇਖਤਾ ਹ ਔਰ ਜਿਨ ਖੁਸ਼ ਅਵਾਜ਼ੋਂ ਕੋ ਸੁਨਤਾ ਹੈ, ਯਾ ਜਿਨ ਖੁਸ਼ਬੂਈਓਂ ਕੋ ਸੂੰਘਤਾ ਹੈ, ਉਨਹੀਂ ਕੋ ਅਪਨੀ ਮੀਠੀ ਜ਼ਬਾਨ ਸੇ ਬੇ ਤਕਲਫ਼, ਬੇ ਮੁਬਾਲਗ਼ਾ, ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਕੈਹ ਦੇਤਾ ਹੈ"॥

ਗੱਲ ਕੀ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਕਵੀ ਸਚਿਆਈ ਨੂੰ ਹੱਥੋਂ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਉਰਦੂ ਦੇ ਕਵੀ "ਏਕ ਬਲਵੰਤ ਜੁਵਾਨ ਕੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰੇਂਗੇ ਤੋ ਰੁਸਤਮ, ਤਹੱਮਤਨ, ਅਸਫੰਦਯਾਰ ਰੂਈਤਨ, ਸ਼ੇਰੇ ਬੇਸ਼ਾਏ ਦਗ਼ਾ, ਨਿਹੰਗੇ ਕੁਲਜ਼ਮ ਹੇਜਾ, ਵਗ਼ੈਰਾ ਵਗ਼ੈਰਾ ਲਿਖਕਰ ਸਫ਼ੇਹ ਸਿਆਹ ਕਰ ਦੇਂਗੇ, ਲੇਕਨ ਉਸ ਕੀ ਬਲੰਦ ਗਰਦਨ, ਭਰੇ ਹੁਏ ਡੰਕਰ, ਚੌੜਾ ਸੀਨਾ, ਬਾਜ਼ੂਓਂ ਕੀ ਗੁਲਾਵਟ, ਪਤਲੀ ਕਮਰ, ਗ਼ਰਜ਼ ਖੁਸ਼ ਨਮਾ ਬਦਨ ਔਰ ਮੌਜੂੰ ਡੀਲ ਡੌਲ ਭੀ ਏਕ ਅੰਦਾਜ਼ ਰਖਤਾ ਹੈ, ਉਸਕੀ ਅਪਨੀ ਦਲਾਵਰੀ ਔਰ ਜ਼ਾਤੀ ਬਹਾਦਰੀ ਭੀ ਆਖਰ ਕੁਛ ਨਾ ਕੁਛ ਹੈ ਜਿਸ ਕੇ ਕਾਰਨਾਮੋਂ ਨੇ ਉਸੇ ਅਪਨੇ ਔਹਦ ਮੇਂ ਮੁਮਤਾਜ਼ ਕਰ ਰਖਾ ਹੈ, ਇਸੀ ਕੋ ਏਕ ਵਜ਼ਾ ਸੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਅਦਾ ਕਰਤੇ। ਜਿਸੇ ਸੁਨਕਰ ਮੁਰਦਾਰ ਖਿਆਲੋਂ ਮੇਂ ਅਕੜ ਭਕੜ ਔਰ ਕੁਮਲਾਏ ਹੁਏ ਦਿਲੋਂ ਮੇਂ ਉਮੰਗ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਏ"॥

ਅਜ਼ਾਦ ਜੀ ਦਾ ਉੱਪਰਲਾ ਲੇਖ ਬਿਲ ਕੁਲ ਸੱਚਾ ਹੈ। ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਉਰਦੂ ਕਵਤਾ ਅੱਖੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਰ ਬਾਹਰਲੀ ਬਨਾਵਟ ਤੇ ਮਰਦੀ ਹੈ, ਫੇਰ ਇਕ ਥਾਂ ਉਰਦੂ ਦੀ ਬਾਬਤ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :—

"ਬੇਸ਼ਕ ਹਮਾਰੀ ਤ਼ਰਜ਼ੇ ਬਿਆਨ ਅਪਨੀ ਚੁਸਤ ਬੰਦਸ਼ ਔਰ ਕਾਫੀਓਂ ਕੇ ਮੁਸਲਸਲ ਖਟਕੋਂ ਕਾਨੋਂ ਕੋ ਅੱਛੀ ਤਰਹ ਖ਼ਬਰ ਕਰਤੀ ਹੈ। ਅਪਨੇ ਰੰਗੀਨ ਅਲਫ਼ਾਜ਼ ਔਰ ਨਾਜ਼ਕ ਮਜ਼ਮੂਨੋ ਸੇ ਖਿਆਲ ਮੇਂ ਸ਼ੋਖੀ ਕਾ ਲੁਤਫ਼ ਪੈਦਾ ਕਰਤੀ ਹੈ। ਸਾਥ ਉਸਕੇ ਮੁਬਾਲਗ਼ਾ ਏ ਕਲਾਮ ਔਰ ਇਬਾਰਤ ਕੀ ਧੂਮ ਧਾਮ ਸੇ ਜ਼ਮੀਨ ਆਸਮਾਨ ਕੋ ਤੈਹ ਵੋ ਬਾਲਾ ਕਰ ਦੇਤੀ ਹੈ ਮਗਰ ਅਸਲ ਮਕਸੂਦ ਯਾਨੇ ਦਿਲੀ ਅਸਰ, ਯਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਢੂੰਡੋ ਤੋ ਜ਼ਰਾ ਨਹੀਂ" ॥

ਏਸੇ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਮੌਲਾਨਾ ਹਾਲੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਅਪਨੇ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਦੀਬਾਚੇ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨਃ-"ਯੇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਹਮਾਰੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਮੇਂ ਖੁਲਫ਼ਾਏ ਅਬਾਸੀਆਂ ਕੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਸੇ ਲੇਕਰ ਆਜ ਤਕ ਝੂਟ ਔਰ ਮੁਬਾਲਗ਼ਾ ਬ੍ਰਾਬਰ ਤ੍ਰੱਕੀ ਕਰਤਾ ਚਲਾ ਆਇਆ ਹੈ ਔਰ ਸ਼ਾਇਰ ਕੇ ਲੀਏ ਝੂਟ ਬੋਲਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਜਾਇਜ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਖਾ ਗਿਆ ਬਲਕਿ ਉਸਕੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਕਾ ਜ਼ੇਵਰ ਸਮਝਾ ਗਿਆ ਹੈ" ॥

ਏਹ ਤੇ ਜੇ ਉਰਦੂ ਸ਼ਾਇਰੀ ਦਾ ਫੋਟੋ, ਇਕ ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਉਰਦੂ ਦੇ ਕਵੀ ਤੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਲੇਖਨੀ ਤੋਂ ਸਚਾਈ ਤੇ ਮੂਲੋਂ ਈ ਉਰਦੂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚੋਂ ਜਾ ਚੁਕੀ ॥

ਹਾਲੀ ਜੀ ਫੇਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :-"ਦੂਸਰੀ ਨਿਹਾਇਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਾਤ ਯੇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੇਅਰ ਮੇਂ ਜਹਾਂ ਤਕ ਮੁਮਕਨ ਹੋ ਹਕੀਕਤ ਔਰ ਰਾਸਤੀ ਕਾ ਸਰ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹਾਥ ਸੇ ਦੇਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਏ" ॥

ਉਰਦੂ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗ਼ਜ਼ਲ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਦੀਵਾਨ

ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਦੇ ਹੀ ਛਰੇ ਪਏ ਹਨ ਅਰ ਏਹ ਗ਼ਜ਼ਲ ਕੀ ਹੈ? ਇਕ ਇਸ਼ਕੀਆ ਮਜ਼ਮੂਨਾਂ ਦੀ ਪੁੜੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਮੂਨ ਦੀ ਇਕ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਬੈਂਤ ਕਬਰ ਤੇ ਫੁੱਲ ਚੜ੍ਹਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜਾ ਜ਼ੁਲਫ਼ਾਂ ਦੇ ਸੱਪ ਲੜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਦੀ ਮੇਲ ਕਦੀ "ਬਿਰਹਾ" ਕਦੀ "ਰਕੀਬ" ਦਾ ਆਨਾ, ਕਦੀ ਯਾਰ ਦਾ ਸੈਨਤ ਨਾਲ ਬੁਲਾਨਾ॥

ਗੱਲ ਕੀ ਇਕ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿੱਚ ਸੌ ਮਜ਼ਮੂਨ, ਖਿਚੜੀ ਬਨਾਈ ਹੈ ਪਰ ਸਵਾਦਲੀ, ਚਾਹੇ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਰੀਤੀ ਦਾ ਲਹੂ ਵੀਟੀਆ, ਪਰ ਨਵਾਂ ਨਖਰਾ ਕਰ ਵਖਾਇਆ ਅਰ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਅਸਲੀ ਅਰਥ ਵੀ ਹਨ, ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਧਰੇ੨, ਕਿਸੇ ਇਕ ਸ਼ੇਅਰ ਵਿੱਚ ਇਕ ਮਜ਼ਮੂਨ ਨੂੰ ਅਪਨੀ ਸੋਚ ਦੀ ਉਡਾਰੀ ਨਾਲ ਏਡਾ ਉਚਾ ਲੈ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਅਸਮਾਨ ਦੀਆਂ ਟਾਕੀਆਂ ਲਾਈਆਂ। ਘਾਟਾ ਹੈ ਤੇ ਏਹ ਕਿ "ਹਾਰਮਨੀ" ਮਲਾਉਨੀ ਨਹੀਂ। ਫੇਰ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵੱਲ ਤੱਕੋ ਤਾਂ ਪਿਆਰ ਕਿਸ ਨਾਲ, ਬਾਲਕਾਂ ਜਾਂ ਅਲ੍ਹੂਏਂ ਗਭਰੂਆਂ ਨਾਲ। ਏਹ ਅਖਲਾਕੀ ਹਨੇਰ ਉਰਦੂ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੋਂ ਆਇਆ॥

ਹਾਲੀ ਜੀ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਢੰਡੋਰਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਫ਼ੈੜੀ ਰੀਤੀ ਨੂੰ ਛੱਡੋ। ਪ੍ਰੇਮ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਅਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿੱਚ ਜੇ ਇਸ਼ਕ ਹੀ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਰਚਨਾ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਕਿਉਂ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਹਾਲੀ ਜੀ ਏਹ ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲਖਨ ਰੂਪ ਪੌਸ਼ਾਕ, ਹਾਰ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਜੀ ਦੇ ਵਲ ਛਲੇ ਆਦ ਨੂੰ ਖੁਲ੍ਹੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਦੱਸਨਾ ਚਾਹੀਏ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਸ ਤਰਹਾਂ ਅਪਨੀ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਪਰਦਾ ਦੂਸਰਿਆਂ ਅੱਗੇ ਖੋਲ੍ਹਨਾ ਹੈ ਅਰ ਏਹ ਉਸ ਕੌਮ ਲਈ

ਜੋ ਪਰਦਾ ਰਖਦੀ ਹੈ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਇ ਵਿੱਚ ਅਜੇਹੇ ਪਦ ਵਰਤਨੇ ਚਾਹੀਏ ਜਿਸ ਤੋਂ ਏਹ ਪਤਾ ਨ ਲਗੇ ਕਿ ਪਿਆਰਾ ਮਾਸ਼ੂਕ ਮਰਦ ਹੈ ਜਾਂ ਤ੍ਰੀਮਤ । ਏਹ ਗੱਲਾਂ ਹਾਲੀ ਜੀ ਜੇਹੇ ਕਵੀ ਦੀ ਲੇਖਨੀ ਤੋਂ ਨਿਕਲਿਆਂ ਵੇਖਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਅਪਨੇ ਪੈਹਲੇ ਲੇਖਾਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧੀ ਆਪ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਝੂਠ ਲਿਖਾਇਆ । ਹਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਇਕ—Moralist, ਅਖ-ਲਾਕੀ ਸੁਧਾਰਕ ਦਾ (ਪਾਰਟ) ਸ੍ਵਾਂਗ ਭਰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਗਵਾ ਦਿੱਤਾ । ਭਲਾ ਜੀ ਕੋਈ ਦਸੇ ਜਦ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅਪਨੇ ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀ ਵਸਤ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਪਿਆਰ ਕੀ ਅਰ ਉਸ ਪਿਆਰ ਦੇ ਵਲਵਲੇ ਕੀ। ਜਦ ਮਨ ਵਿੱਚ ਖਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਬਿਰਹਾ ਨਹੀਂ, ਪ੍ਰੇਮ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂ ? ਜੋ ਪਿਆਰਾ ਫ਼ਰਜ਼ੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਵਿਤਾ ਕੀ? ਜਦ ਹਾਲੀ ਜੇਹੇ ਕਵੀ ਨੇ ਏਹ ਟਪਲਾ ਖਾਦਾ ਤਾਂ ਉਰਦੂ ਦੇ ਹੋਰਨਾਂ ਕਵੀਆਂ ਦਾ ਰੱਬ ਹੀ ਰਾਖਾ, ਜਿਨਾਂ ਨੇ ਹਾਲੀ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖਨ ਮੂਜਬ ਝੂਠ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਗੈਹਣਾ ਮਿਥਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ॥

ਹਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਦੋ ਹੋਰ ਥਾਂ ਵੀ ਟਪਲੇ ਖਾਦੇ ਹਨ। ਜੀਕਨ ਇਕ ਥਾਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨਃ—"ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਦਰੀ ਜ਼ਬਾਨ ਸੇ ਬੇਹਤਰ ਔਰ ਸੈਹਲਤਰ ਕੋਈ ਆਲਾ ਇਜ਼ਹਾਰੇ ਖ਼ਿਆਲਾਤ ਕਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤਾ", ਏਹ ਗੱਲ ਬਿਲਕੁਲ ਸੱਚੀ ਹੈ ਹਾਲੀ ਜੀ ਲਾਰਡ ਮਕਾਲੇ ਦੇ ਲੇਖ ਦ੍ਵਾਰਾ ਅਪਨੇ ਖਿਆਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨਃ—"ਜਿਸ ਕੇ (ਉਰਦੂ) ਸਿਵਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਕੀ "ਤਮਾਮ ਜ਼ਿੰਦਾ ਜ਼ਬਾਨੋਂ ਮੇਂ ਬਿਲ ਫ਼ੇਲ ਕੋਈ ਜ਼ਬਾਨ ਐਸੀ ਨਹੀਂ ਮਾਲੂਮ ਹੋਤੀ ਜਿਸਮੇਂ ਉਰਦੂ ਕੇ ਬਰਾਬਰ ਸ਼ੇਅਰ ਕਾ ਜ਼ਖੀਰਾ ਮੌਜੂਦ ਹੋ, ਇਸ ਲੀਏ ਯੇਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੁਨਾਸਬ ਮਾਲੂਮ ਹੋਤਾ ਹੈ ਕਿ ਹਮਾਰੇ ਹਮ ਵਤਨੋਂ ਮੇਂ ਜੋ ਸ਼ਖਸ

ਬਅਰ ਕੋਹਨਾ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰੇ ਵੁਹ ਉਰਦੂ ਹੀ ਕੋ ਅਪਣੇ ਖਿਆਲਾਤ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਨੇ ਕਾ ਆਲਾ ਕਰਾਰ ਦੇ" ॥

ਹਾਲੀ ਜੀ ਅਪਨੇ ਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪੇ ਹੀ ਝੁਠਾਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਿਆਇ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਰਦੂ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਬਨਾਣ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਹਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਅਪਨੇ ਪੈਹਲੇ ਲੇਖਾਂ ਤੇ ਚੌਂਕਾ ਫੇਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਰਦੂ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਢੇਰ ਭੰਡਾਰ। ਹਾਂ ਜੀ ਕਾਹਦਾ ਭੰਡਾਰ, ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਦੇ ਦੀਵਾਨਾਂ ਦਾ, ਝੂਠ ਦੀ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦਾ, ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਾਲੀ ਜੀ ਆਪ ਨਿੰਦ ਚੁਕੇ। ਏਸ ਭੰਡਾਰ ਤੇ ਏਡਾ ਮਾਨ, ਕਿ ਉਰਦੂ ਦਾ ਰਾਜ ਫੈਲੇ ਜਹਾਨ। ਹੇ ਰੱਬ ਜੀ! ਪਖ-ਪਾਤ ਦੀ ਵੀ ਹਦ ਲੋੜੀਏ। ਇਸ ਮਲਕੂ ਦੇ ਢੇਰ ਤੇ ਮਾਨ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਕੀ ਸਲਾਹ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅੱਗੋਂ ਲਾ ਜੋ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੇ ਉਹ ਉਰਦੂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲਿਖੇ, ਕੇਹਾ ਸੋਹਣਾ ਮੰਨਤਕ ਏਹ ਹਾਲੀ ਜੀ ਨੂੰ ਹੀ ਮੁਬਾਰਕ ਰਹੇ ॥

ਉਪਰਲੇ ਲੇਖ ਤੋਂ ਪਾਠਕ ਏਹ ਨਤੀਜਾ ਨਾਂ ਕਢਨ ਕਿ ਲੇਖਕ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹਾਲੀ ਜੀ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਦੇ ਚਿਤ ਵਿੱਚ ਆਜ਼ਾਦ ਔਰ ਹਾਲੀ ਦੀ ਬੜੀ ਇਜ਼ਤ ਹੈ। ਏਹਨਾਂ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਹੀ ਉਰਦੂ ਦੀ ਕਵਤਾ ਨੂੰ ਸਿਧੇ ਰਾਹ ਪਾਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਅਰ ਹੁਨ ਅਸੀਂ ਵਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੁਰਾਨੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀ (ਉਰਦੂ) ਕਵਿਤਾ ਗੁੰਮ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰਚਨਾ ਤੇ ਸਚਾਈ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਵਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥

ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਅਸਰ

ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪਿੰਡਾ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸਤੇ ਵੇਸ ਬਦਲਦੇ ਰਹੇ। ਆਰਯ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਆਉਨ ਤੋਂ ਪੈਹਲੇ ਇਸ ਦੇਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਕੀ ਸੀ, ਠੀਕ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਜੇਹੜੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਪੁਰਾਤਨ ਪਸ਼ਾਚੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਖਵਰੇ ਏਹੋ ਪੁਰਾਨੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਅੰਸ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਦੇ ਕੁਝ ਪਦ ਜੋ ਕਿਧਰੇ

ਮਿਲਸਨ ਤਾਂ ਸਰਹੱਦੀ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਸਨ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਬੋਲੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਹੋਈ, ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਜਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਗੜੀ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਬਣੀ ਅਰ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਅਪ੍ਰਾਮਸ਼ਾਂ ਅਰ ਉਸ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇਸ ਤੇ ਨਿਤ ਆਏ ਦਿਨ ਨਵੇਂ ਹੱਲੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਕਦੀ ਈਰਾਨੀ, ਕਦੀ ਯੂਨਾਨੀ, ਕਦੀ ਮੁਗ਼ਲ, ਕਦੀ ਪਠਾਨ, ਫਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼। ਹਰ ਇਕ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਅਸਰ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਪੁਰਾਨੀ ਕਵਿਤਾ ਮਿਲਦੀ ਨਹਾਂ। ਜੋ ਮਿਲੀ ਹੈ ਸੋ ਫਰੀਦ ਤੋਂ। ਜਦ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਰਾਜ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦਾ ਅਸਰ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਪੈਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਨਾਲ ਹੀ ਅਰਬੀ ਦੇ ਪਦ ਫਾਰਸੀ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਆਏ ਅਰ ਅਜੇਹੇ ਪਦਃ-ਰੱਬ, ਸੁਲਤਾਨ, ਖਬਰ, ਬਾਬਾ, ਨਜ਼ਰ, ਹੁਕਮ, ਫਕੀਰ, ਲਗਾਮ, ਕੈਮਤ, ਫਜਰ, ਗਰੀਬ, ਅਮੀਰ ਆਦਿ॥

ਸ਼ੇਖ਼ ਫ਼ਰੀਦ ਦੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵੇਖੋਃ—

"ਫ਼ਰੀਦਾ ਖਾਕ ਨਾਂ ਨਿੰਦੀਏ ਖਾਕੂ ਜੇਡ ਨਾ ਕੋਇ॥
ਵਸੀ ਰਬੁ ਹਿਆਲੀਐ ਜੰਗਲ ਕਿਆ ਢੂਢੇਹਿ॥
ਰੰਹਲਾ ਤੂਹ ਨਾ ਜਾਣਈ ਸਿਰ ਭੀ ਮਿਟੀ ਖਾਇ"॥

ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਰਲੀ ਮਿਲੀ ਹੈਃ—

"ਤੂੰ ਸੁਲਤਾਨ ਕਹਾ ਹਉ ਮੀਆ ਤੇਰੀ ਕਵਨ ਵਡਾਈ"।
"ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨ ਅਕਾਰ"॥
"ਜਾਵੇ ਕੋ ਵੇਖੇ ਹਾਦਰਾ ਹਦੂਰ"॥
ਹਦੂਰ = ਹਜ਼ੂਰ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸਃ-ਜਿਉਂ ਧਰਤੀ ਧੀਰਜ ਧਰਮ ਮਸਕੀਨੀ ਗੁੜੀ॥
ਬਾਹੂਃ—"ਏਹ ਦਿਲ ਅਜਬ ਕਿਤਾਬ ਹਰਫ ਨ ਦੂਜਾ ਲਿਖੀਏ"॥

ਹੁਸੈਨਃ—

"ਕਹੇ ਹੁਸੈਨ ਫਕੀਰ ਸਾਈਂ ਦਾ ਕੌਨ ਮੋੜੇ ਰੱਬ ਦੇ ਭਾਨੇ ਨੂੰ"।

ਪੁਰਾਨੇ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਅਰਬੀ ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਪਦ ਤੇ ਵਰਤੇ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨਹੀਂ ਗਵਾਈ ॥

ਪਰ ਹਾਫ਼ਜ਼ ਬਰਖ਼ਰਦਾਰ ਨੇ ਜਦ ਕਿੱਸੇ ਲਿਖਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਂ ਤੇ "ਤੋਲ' ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਚਲਾਯਾ ॥

ਜ਼ੁਲੈਖਾਂ ਵਿੱਚ:--

"ਪਲਕਾਂ ਤੀਰ, ਕਮਾਨਾਂ ਅਬਰੂ, ਦੰਦ ਚੰਬੇ ਦੀਆਂ ਕਲੀਆਂ ।
ਨਾਜ਼ਕਬਦਨ ਸੁਰਾਹੀ ਗਰਦਨ, ਉਂਗਲੀਆਂ ਜੂੰ ਫਲੀਆਂ"॥

ਸੁਰਾਹੀ ਦਾਰ ਗਰਦਨ, ਤੀਰੇ ਮਿਯਗਾਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀਆਂ ਤਸ਼ਬੀਹਾਂ ਵਰਤੀਆਂ ॥

ਇਸਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹੋਰ ਕਵੀ ਭੀ ਆਪਨੇ ਕਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫ਼ਾਰਸੀ ਤਸ਼ਬੀਹਾਂ ਤੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਰਤਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਮੀਆਂ ਫ਼ਜ਼ਲ ਸ਼ਾਹ ਅਰ ਮੌਲਵੀ ਗ਼ੁਲਾਮ ਰਸੂਲ ਨੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਅਜੇਹੀ ਰੰਗਨ ਚਾੜ੍ਹੀ ਕਿ ਅੱਜ ਤਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਵੀ ਉਸ ਦੇ ਅਸਰ ਤੋਂ ਛੁਟ ਨਹੀਂ ਸਕੇ ॥

ਗ਼ੁਲਾਮ ਰਸੂਲ:--

ਤੇ ਉਹ ਰੁਖ ਪੁਰ ਨੂਰੋਂ ਸੂਰਜ ਗਿਰਦ ਜੜੇ ਸਿਤਾਰੇ ।
ਤਾਰ ਦੋ ਜ਼ੁਲਫ਼ ਕਨਾਰ ਪਲਮਦੇ ਪੁਰ ਪੁਰ ਗੌਹਰ ਸਾਰੇ ॥
ਸ਼ਬਦੇ ਜੋਂ ਖ਼ੁਸ਼ਬੋਰ ਜ਼ਿਯਾਦਾ, ਸ਼ੀਰੀ ਤਰ ਗੁਲ਼ ਕੋਲੋਂ ॥

ਨੋਟ—"ਸ਼ੀਰੀਤਰ" ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਵਾੜਿਆ ॥

ਹਵੇਲੀ ਹੈ ਕਨਾਰੇ ਉਸਕੇ ਮਾਮੂਰ ।
ਸਭੀ ਉਸ ਬਾਗ਼ ਮੇਂ ਹੈ ਗ਼ੈਰਤੇ ਹੂਰ ।

ਨੋਟ—ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਇਜ਼ਾਫ਼ਤ ਲੈ ਆਏ ॥

ਫ਼ਜ਼ਲ ਸ਼ਾਹ:—

ਅੱਖੀਂ ਖ਼ਾਬ ਗਵਾਇਆ ਆਸ਼ਕਾਂ ਦਾ, ਨੀਮ ਖ਼ਾਬ ਦੋਵੇਂ
ਨਰਗਸ ਵਾਂਗ ਪਿਆਰੇ । ਭਵਾਂ ਕੌਸ ਕਮਾਨ ਕਿਆਨ

ਆਹੇ, ਮਿਯਗਾਂ ਤੀਰ ਸੀਨੇ ਚੀਰ ਮਾਰ ਪਿਆਰੇ। ਬਾਜ਼ੇ ਕੌਸ ਕਜ਼ਾਹ ਅਬਰੂ ਦੇਨ ਨਿਸਬੱਤ, ਬਾਜ਼ੇ ਆਖਦੇ ਅਬਰ ਗੁਬਾਰ ਪਿਆਰੇ॥

ਕਮਾਨੇ ਕਿਆਨ, ਨਰਗਸਵਾਰ ਅੱਖਾਂ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਤਸ਼ਬੀਹਾਂ ਦੀ ਭਰ ਮਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਏਹਨਾਂ ਉਸਤਾਦਾਂ ਦੀ ਰਸਮ ਚਲਾਈ ਅੱਜ ਤਕ ਤੁਰੀ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਕੱਲ ਦੀ ਕਵਤਾ ਵੀ ਬੱਸ ਫ਼ਜ਼ਲਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਨੂੰ ਫੜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਓਹੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਤਸ਼ਬੀਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਤੇ ਹਾਲੀ ਤੰਗ ਆਕੇ ਬਸ ਦਾ ਹੁਕਮ ਚੜ੍ਹਾਂਦੇ ਹਨ, ਅੱਜ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਘਰ ਬਨਾਈ ਬੈਠੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਜੇ ਸੱਚ ਪੁੱਛੋ ਤਾਂ ਚਾਹੇ ਸੌ ਘਰ ਦੀਆਂ ਬਨ ਬੈਠਨ ਅੰਤ ਹਨ ਓਪਰੀਆਂ ਅਰ ਪੰਜਾਬੀ ਕੰਨ ਨੂੰ ਭਾਂਵਦੀਆਂ ਘਟ ਹਨ॥

ਉਰਦੂ ਦਾ ਅਸਰ

ਉਰਦੂ ਕਾ ਅਸਰ ਓਹੀ ਹੈ ਜੋ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦਾ, ਪਰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦਾ ਅਸਰ ਪੁਰਾਨਾ ਹੈ ਉਰਦੂ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਅਸਰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਤਾ ਤੇ ਤਾਂ ਮੌਲਾਨਾ ਆਜ਼ਾਦ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਜਦ ਏਹ ਲਾਹੌਰ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਨ, ਅਰ ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਗੁਨਾਂ ਤੇ ਲਿਆਕਤ ਦੀ ਧੰਮ ਮਚੀ ਹੋਈ ਸੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਕਵੀ ਸਨ–ਫ਼ਜ਼ਲਸ਼ਾਹ, ਅਰੂੜਾ ਰਾਏ, ਰਫ਼ੀਕ, ਹਦਾਇਤਉੱਲਾਹ ਆਦਿ ਏਹਨਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮੁਸ਼ਾਇਰੇ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਾ ਦਿੱਤੇ, ਅਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਗ਼ਜ਼ਲ ਆਖਨ ਦੀ ਚੇਟਕ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਈ। ਪਰ ਏਹ ਬੂਟਾ ਦਿਲੀ ਤੇ ਲਖਨਊ ਦੀ ਨਰਮ ਤੇ ਨਾਜ਼ਕ ਜ਼ਿਮੀ ਦਾ ਵਸਨੀਕ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕੌੜੀ ਤੇ ਪੱਥਰੀ ਭੂੰਏ ਵਿੱਚ ਫੱਲਿਆ ਫੁਲਿਆ ਨਾਂ। ਨੌ ਜਵਾਨ ਗਬਰੂ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆ ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਕੇਹੀਆਂ। ਪਰ ਕੀ ? ਉਰਦੂ ਈ ਉਰਦੂ ਭਰਿਆ ਸੀ, ਕਿਧਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪਦ ਵਰਤਿਆ, ਅਰ ਪੰਜਾਬੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਅਖਾਯਾ। ਮੈਂ ਤੇ ਏਹਨਾਂ ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਉਰਦੂ ਦਾ ਪੈਹਲਾ ਨਮੂਨਾ ਕਹਾਂਗਾ। ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਅਪਨੀ ਬੋਲੀ ਛੱਡ ਕੇ ਓਪਰੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਘਰ ਵਾੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ॥

ਉਰਦੂ ਦਾ ਹੋਰ ਅਸਰ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਤੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੁਸੱਦਸ (ਛਿਕੜੀ) ਤੋਂ ਵਧ ਇਕ ਸਭਾ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਫੈਲਾਨ ਵਾਲੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਧਾਰਨਾਂ ਈ ਘਟ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ॥

ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਅਸਰ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ

ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਆਉਨ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਪਦ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਵੜਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਗਏ। ਜੀਕਨ, ਬੋਤਲ, ਅਸਕੂਲ, ਕੋਟ, ਗਲਾਸ, ਰੇਲ, ਆਨ ਕਿੰਨੇ ਈ ਪਦ ਦਾਖਲ ਹੋਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਅਸਰ ਏਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸਕੂਲ ਦੇ ਕਵੀਆਂ ਵਿਚ ਸਾਦਗੀ, ਰਚਨਾਂ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਦਾ ਨਿਰਨਾ, ਦਿਲੀ ਵਲਵਲੇ, ਅਰ ਮਨ ਦੇ ਭਾਉ ਨੂੰ ਬਿਨਾ ਬਹੁਤ ਲੁਕਾ ਛੁਪਾ ਕੇ ਦੱਸਨਾ, ਏਹ ਸਭ ਖੂਬੀਆਂ ਆ ਗਈਆਂ। ਏਥੋਂ ਤੀਕ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕੇ "(Blank Verse)" ਸਿਰ-ਖੰਡੀ ਛੰਦ ਨੂੰ ਜਿਸ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ, ਉਰਦੂ ਫਾਰਸੀ ਜਾਂ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਕਿੱਸੇ ਹੋਰ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਤੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਰਾਣਾ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ॥ ਵਨਗੀ:—

ਚੜ੍ਹਿਆ ਪੂਰਾ ਚੰਦ ਵਿੱਚ ਅਕਾਸ ਦੇ।
ਦਿਸਦਾ ਪਿਆਰਾ ਰੂਪ ਠੰਡਾ ਤੇਜ ਹੈ।
ਮਿੱਠਾ ਵਾਂਗ ਉਧਾਰ ਜੇਹੜਾ ਪਏ ਨਾ।
ਦੇਨਾ ਮੁੜਕੇ ਫੇਰ ਮਿਲਦਾ ਸਦ ਰਹੇ॥

ਅੱਜ ਕੱਲ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਮਾਂਜਨ ਅਰ ਲਿਟ੍ਰੇਚਰ ਵਧਾਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਢੇਰ ਹੈ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਰਾ ਭੀ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਬੱਸ ਕਰੀ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਹਾਂ ਬੈਤ ਬਾਜ਼ੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਪਰ ਉਰਦੂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਰੰਙਨ ਵਿੱਚ ਰੱਤੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਪਿੰਡਾ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਅਰ ਫੈਸ਼ਨ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਆਸ ਲਗਦੀ ਹੈ ਕਿ ਏਹ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ

ਕਿਸੇ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾਨ ਗੇ। ਸਿੱਖ ਸਕੂਲ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਕਿਸੇ ਅਗਲੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਏਗਾ ॥

ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਅਸਰ ਸੁਸਾਇਟੀ ਤੇ

ਕਵਿਤਾ ਇਕ (Art) ਹੁਨਰ ਤੇ ਹੋਈ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਲਾਭ ਸੁਸੈਟੀ ਜਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਹੈ ? ਕੀ ਏ ਨਿਰਾ ਦਿਲ ਪਰਚਾਵਾ ਈ ਹੈ, ਜਾਂ ਇਸ ਦਾ ਕੁਛ ਅਸਰ ਸੁਸੈਟੀ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ?

ਜਦ ਮਾਨੁਖ ਸੁਸੈਟੀ ਦਾ ਅੰਸ ਹੈ, ਅਤ ਮਾਨੁਖ ਦੇ ਚਿੱਤ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਅਸਰ ਹੋਨਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਤਦ ਤੇ ਸੁਸੈਟੀ ਤੇ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ॥

ਕਵਿਤਾ ਇਕ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਬੜੇ ਜੋਸ਼ ਅਰ ਚੋਨਵੇਂ ਪਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦੱਸਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਗੱਲ ਨਸਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ। ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਸਰ ਡਿੱਠਾ ਹੋਸੀ, ਕਿ ਖਿੜ ਖਿੜ ਹਸਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਅਥਰੀਂ ਰੁਵਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਕਵੀ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਲੈਕਚਰਾਰ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਤੋਂ ਕਿਧਰੇ ਵਧੀਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥

ਲੜਾਈ ਦੇ ਸਮੇਂ ਢਾਡੀ ਵਾਰਾਂ ਗਾਕੇ ਜੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਜੋਸ਼ ਦਵਾਂਦੇ ਸਨ। ਅੱਜ ਕੱਲ ਢਾਡੀ ਗਏ ਤੇ ਵਾਜੀ ਆਏ ਹੁਨ ਵਾਜੇ ਦੀ ਸੁਰ ਸਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਮਸਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ॥

ਪਬਲਕ ਦੇ ਖਿਆਲਾਤ ਨੂੰ ਪਲਟਾ ਦੇਨਾ ਕਵੀ ਲਈ ਕੋਈ ਔਖਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਪਰ ਕਵੀ ਵੀ ਕਵੀ ਹੋਵ ਤੁਕਬੰਦ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਯੂਨਾਨ ਦੀ ਡਿੱਗੀ ਹੋਈ ਹਾਲਤ ਵੇਖ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਵੀ ਲਾਰਡ ਬਾਇਰਨ ਨੇ "Chilbde Hatlod" ਇਕ ਕਵਤਾ ਲਿਖੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਏਡਾ ਜੋਸ਼ ਆਇਆ ਕਿ ਉਹ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਵਿੱਚ ਈ ਤੁਰਕਾਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਹਟਾ, ਸੁਤੰਤ੍ਰ, ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਗਏ ॥

> ਕਵਤਾ ਦਾ ਅਸਰ ਦੇਨ ਦੀ ਤੇ ਪੁਲੀ-ਟੀਕਲ ਹਾਲਤ ਤੇ

ਅਰਬ ਦੇਸ ਦੇ ਹਰ ਕਬੀਲੇ ਦਾ ਪੁਰਾਨੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਕਵੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਅਰ ਉਸ ਦੀ ਕਵਤਾ ਦਾ ਅਸਰ ਉਸ ਕਬੀਲੇ ਤੇ ਏਡਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਕਬੀਲੇ ਦੀ ਉਨਤੀ ਤੇ ਤ੍ਰੱਕੀ ਉਸ ਕਵੀ ਦੀ ਲਿਆਕਤ ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਕਿੰਨੀ ਵਾਰੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਅਪਨੇ ਕਬੀਲੇ ਦੀ ਨੀਵੀਂ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਕਵਤਾ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕਵੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰਨ ਉਹੋ ਵੱਡਾ ਗਿਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਰ ਜਿਸ ਦੀ ਬੁਰਿਆਈ ਕੀਤੀ ਉਹੀ ਨੀਵਾਂ ਹੋ ਗਿਆ॥

ਇਕ ਕਹਾਨੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਸ਼ਖਸ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਧੀਆਂ ਸਨ, ਜੁਵਾਨ, ਵਰਯੋਗ, ਪਰ ਉਹ ਘਰੋਂ ਸੀ ਗਰੀਬ, ਏਸ ਕਰਕੇ ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੁੜਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਇਕ ਮੁਖੀ ਕਵੀ ਦੀ ਮਿੰਨਤ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਤਰਸ ਖਾਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਿਯੋਗ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ। ਕਵੀ ਦੀ ਕਵਤਾ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਢੀਆਂ ਦੀ ਵੀ ਗੁੱਡੀ ਚੜ੍ਹੀ ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਦੂਰੋਂ ੨ ਵੱਡੇ ੨ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਅਮੀਰਾਂ ਨੇ ਵਿਵਾਹ ਦੇ ਬੇਨਤੀ ਪੱਤ੍ਰ ਘੱਲੇ। ਅੰਤ ਓਹਨਾ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਵਿਹਾ ਬੜੇ ਬੜੇ ਧਨੀਆਂ ਨਾਲ ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਮੈਹਰ ਦਿੱਤੇ। ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਵੀ ਜਦ ਨਕਾਹ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਕ ਊਠ ਕਵੀ ਜੀ ਨੂੰ, ਨਜ਼ਰ ਭੇਜ ਦੇਂਦੀ॥

ਫ੍ਰਾਂਸ ਵਿੱਚ ਲਾ ਪੈਰਸ (La Paris) ਤੇ "ਲਾਮਾਰਸੇਲਜ਼" (La Marsseiles) ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਨੇ—Revolutin ਤਰਥੱਲੀ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਇੰਗਲਿਸਤਾਨ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਐਡਵਰਡ ਨੇ ਵੇਲਜ਼ ਤੇ ਧਾਵਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਥੋਂ ਦੇ ਕਵੀ ਨੇ ਇਸ ਛੋਟੀ ਜੇਹੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਐਡਾ ਜੋਸ਼ ਦਵਾਇਆ ਕਿ ਐਡਵਰਡ ਨੂੰ ਫਤਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵਡੀਆਂ ਤਕਲੀਫਾਂ ਆਈਆਂ। ਅਰ ਜਦ ਉਸਨੇ ਵੇਲਜ਼ ਫਤਹ ਕਰ ਲੀਤਾ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਕਵੀਆਂ ਤੇ ਢਾਡੀਆਂ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ॥

ਯੂਨਾਨ ਦੀ ਇਕ ਦੌਰ ਗੱਲ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ, ਕਿ ਜਦ ਏਥੰਜ਼ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮਗਾਰਾ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬੜੀਆਂ ਭਾਂਜਾਂ ਹੋਈਆਂ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲੜਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਰਹੀ। ਅਰ ਸੈਲਆਬ ਦਾ ਟਾਪੂ ਮਗਾਰਾ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇ ਬੈਠੇ। ਤਾਂ ਇਕ ਯੂਨਾਨੀ ਕਵੀ ਤੇ ਲੈਕਚਰਾਰ "ਸੋਲਨ" ਨੇ ਅਪਨੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਜੋਸ਼ ਦਵਾਨਾ ਚਾਹਿਆ। ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਏਥੰਜ਼ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਉਹ ਅਜੇਹੀ ਨੀਵੀਂ ਹਾਲਤ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਦਾ ਆਖਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਰੀ ਜਾਨਦੇ। ਸੋਲਨ ਨੇ ਕੀਤਾ, ਕਿ ਅਪਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਝੱਲਾ ਤੇ ਪਾਗਲ ਬਨਾਇਆ, ਪਾਟੇ ਪੁਰਾਨੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾ ਲੀਤੇ ਅਰ ਭੀੜੀਆਂ ੨ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਰੈਹਨ ਲੱਗਾ। ਏਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਆਪਨੀ ਰੱਚੀ ਹੋਈ ਕਵਤਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਨਾਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਪਾਟੇ ਕੱਪੜੇ, ਗਲ ਵਿੱਚ ਰੱਸੀ, ਸਿਰ ਤੇ ਪੁਰਾਨੀ ਚਾਦਰ, ਇਕ ਸਵਾਂਗ ਬਨਿਆ। ਲੋਕਾਂ ਭਾਨੇ ਝੱਲਾ, ਪਰ ਸੱਚਾ ਦੇਸ ਭਗਤ ਸੋਲਨ, ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਫਿਰਦਾ ਅਰ ਗਾਉਂਦਾ। ਇਕੋ ਮਾਨਨੀਯ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਏਹ ਹਾਲ ਵੇਖ ਲੋਕ ਉਸਦੇ ਗਿਰਦ ਅਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਏਹ ਅਪਨੀ ਜੀ ਚੀਰਵੀਂ ਕਵਿਤਾ ਸੁਨਾਂਦਾ, ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੰਨ੍ਹ ਦੇਂਦੀ ਲੋਕ ਆਖਦੇ! "ਹੈ ਤੇ ਝੱਲਾ ਪਰ ਆਖਦਾ ਟਕਾਨੇ ਦੀ ਹੈ"। ਗੱਲ ਕੀ ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਏਥੰਜ਼ ਵਾਲੇ ਫੇਰ ਲੜਾਈ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ ਅਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮਗਾਰਾ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਭਾਂਜ ਦੇ ਦਿਤੀ ਅਰ ਟਾਪੂ ਖੋਹ ਲੀਤਾ। ਏਹ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਅਸਰ ਕੌਮ ਦੀ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਹਾਲਤ ਤੇ ਹੈ॥

ਸੁਸੈਟੀ ਤੇ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਅਸਰ

ਇਸ ਦੇ ਵਰੁਧ ਬੁਰੀ ਕਵਿਤਾ ਸੁਸੈਟੀ ਤੇ ਬੁਰਾ ਅਸਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ਼ਕੀਆ ਬੈਂਤ ਬਾਜ਼ੀ ਅੱਲੜ੍ਹ ਤਬੀਅਤਾਂ ਤੇ, ਅਰ ਪਿਆਰ ਭਰੇ ਕਿੱਸੇ ਤੇ ਕਹਾਨੀਆਂ ਅੰਞਾਨ ਗਭਰੂਆਂ ਤੇ ਨੱਢੀਆਂ ਤੇ ਜ਼ੈਹਰ ਦਾ ਅਸਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਵਿਤਾ ਆਪਨਾ ਜ਼ਾਹਰਾ ਅਸਰ ਝਟ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਥੋੜੇ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ, ਅਰ ਘੱਟ

ਸਮਝ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਬੁਰੇ ਕਿੱਸੇ ਕਹਾਨੀਆ ਨਹੀਂ ਚੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ॥

ਨਾਟਕ

ਨਾਟਕ ਜਾਂ ਡ੍ਰਾਮਾ ਜੋ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇਕ ਭਾਗ ਹੈ ਸੁਸੈਟੀ ਤੇ ਚੰਗਾ ਜਾਂ ਬੁਰਾ ਅਸਰ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਲੈਤ ਵਿੱਚ ਤੇ ਡਰਾਮਾ ਸੁਸੈਟੀ ਦੀ ਜਾਨ ਹੈ। ਸਟੇਜ ਤੋਂ ਹੀ ਫ਼ੈਸ਼ਨ ਤੇ ਓਥੋਂ ਹੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਰੰਗ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਓਸੇ ਮੰਚੂਵੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਲੋਕ ਅਪਨੇ ਸੋਸ਼ਿਲ ਤੇ ਪੁਲਿਟੀਕਲ ਖਿਆਲ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਨਾਟਕ ਦਾ ਅਜੇ ਏਹ ਹਾਲ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਜੋ ਨਾਟਕ ਅਪਨੀ ਦੇਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ। ਓਪਰੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਇਸਦਾ ਓਹ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਜੋ ਵਲਤ ਵਿੱਚ ਹੈ ਪਰ ਇਸ਼ਕੀਆ ਨਾਟਕਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਬੁਰਾ ਹੈ। ਇਕ ਖੀਸੇ ਦਾ ਖਾਊ, ਦੂਜਾ ਚਾਲ ਚਲਨ ਦਾ ਵੈਰੀ ॥

ਕੰਜਰੀਆਂ ਦੀ ਮੈਹਫਲਾਂ ਜਮਾਨੀਆ ਤੇ ਇਸ਼ਕ ਭਰੇ ਗੌਨ ਸੁਨਣੇ, ਦੱਸੋ ਨਵੇਂ ਜਵਾਨੀ ਭਰੇ ਗਭਰੂਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਕਾਮ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵੱਲ ਨਾ ਖਿੱਚਨ ਤਾਂ ਕਿੱਧਰ? ਏਹ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਬੁਰਾ ਅਸਰ ਹੈ ॥

ਤੈਹਜ਼ੀਬ ਦਾ ਅਸਰ ਕਵਿਤਾ ਤੇ

ਏਹ ਗੱਲ ਵੀ ਯਾਦ ਰੱਖਨ ਗੋਚਰੀ ਹੈ ਕਿ 'ਸਭਤਾ' (Civilization) ਦੇ ਸਮੇਂ, ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪੌਂਚਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂ-ਕਿ ਇਕ ਕਵੀ ਨੂੰ ਤੈਹਜ਼ੀਬ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਟੁਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਫੈਸ਼ਨ ਨੂੰ ਮੰਨਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤੇ ਕਵੀ ਦੀ ਹਾਨੀ। ਹਰ ਇਕ ਗੱਲ ਦਾ ਰਸਤਾ ਬਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਕਾਨੂੰਨ ਤੇ ਚਲਨਾਂ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚ ਦੀ ਉਡਾਰੀ ਘਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੋਚ ਘਟੀ ਤਾਂ ਆਜ਼ਾਦ ਤੇ ਉਚੀ ਕਵਿਤਾ ਕਿੱਥੋਂ? ਵਡੇ ਕਵੀ ਹਮੇਸ਼ ਤੈਹਜ਼ੀਬ ਦੇ ਲੌਕਿਕ ਬੰਧਨਾ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ॥

ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਰਾਜ ਦਾ ਅਸਰ

ਰਾਜ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵੀ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਅਸਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਜਮਹੂਰੀ ਰਾਜ ਦਾ ਕਵੀ ਜੋ ਚਾਹੇ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਅਪਨੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਦੱਸਨ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਖੁਦ ਮੁਖਤਿਆਰ ਰਾਜੇ ਦੀ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਏਹ ਹੱਕ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਜੀਕਨ ਚਾਹਨ ਅਪਨਾ ਖਿਆਲ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਨ। ਏਹੀ ਹਾਲ ਉਸ ਕੌਮ ਦਾ ਹੈ ਜੋ ਦੂਜੇ ਰਾਜ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਹੋਵੇ। ਕਾਨੂਨੀ ਬੰਦਸ਼ ਤੇ ਰਾਜ ਦਾ ਡਰ ਕਵੀ ਨੂੰ ਅਪਨ ਖਿਆਲ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਦਸਨੋਂ ਰੋਕਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਏਹ ਹਾਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਹੌਲੀ ੨ ਕਵੀ ਦੀ ਸੋਚ ਦੀ ਉਡਾਰੀ ਵੀ ਘਟਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਖਾਸ ਪੰਥ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚਲਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਏਹ ਵੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਖਸ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਹੀ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਕਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਹੋਵੇ ਅਰ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਥੇ ਕਵੀ ਤੇ ਗੁਨੀ ਜਮਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਰ ਅਪਨੇ ਅਪਨੇ ਗੁਨ ਵਧ ੨ ਕੇ ਵਖਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਕਦਰ ਵਧਦੀ ਹੈ। ਉਰਦੂ ਕਵਿਤਾ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਨੀ ਤੇ ਵਧੀ॥

ਏਹ ਪੈਸੇ ਦੇ ਨੌਕਰ ਕਵੀ ਕਾਰੀਗਰ ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹਸਾਨ, ਰੁਵਾਨ, ਉਸਤਤੀ ਤੇ ਬੁਰਿਆਈ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਉਸਤਾਦ, ਪਰ ਕਵਿਤਾ ਉਸ ਉਚ ਪਦਵੀ ਦੀ ਨਹੀਂ ਜੋ ਅਜ਼ਾਦ ਤੇ ਫਕੀਰ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਬਾਜੇ ਵੱਡੇ ਮਾਨੀਯ ਕਵੀ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰ ਸਨ। ਪਰ ਉਹ ਉੱਚੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉੱਚਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸੀ ਚਾਹੇ ਉਹ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਚਾਹੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ। ਜੇਕਰ ਕਾਲੀਦਾਸ ਤੇ ਫ਼ਿਰਦੌਸੀ॥

ਵੱਡੇ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਜੱਗ ਦਾ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਲਿਖਦੇ ਕਿ ਲੋਕ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਨ। ਉਹ ਤੇ ਰੱਬੀ ਮੌਜ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਇਲਾਹੀ ਬਚਨ

ਆਖਦੇ ਹਨ। ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੰਗੇ ਭਾਗ। ਨਿਰਮਲ ਨੀਰ (ਅੰਮ੍ਰਿਤ) ਦੇ ਦਰਯਾ ਵਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਚੰਗੇ ਭਾਗ ਹੋਨ ਪੀਵੇ। ਸ਼ਿਵਾਂ ਵਾਂਗੂ ਕਵੀ ਲੋਕ ਅਪਨੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਗੰਗਾ ਇਸ ਮਾਤ ਲੋਕ (ਜਗ) ਵਿੱਚ ਅਪਨੇ ਦਮਾਗ਼ ਦੇ ਸੁਰਗ ਤੋਂ ਲਿਆ ਵਗਾਂਦੇ ਹਨ। ਲੋਕ ਪੂਜਨ ਨਾ ਪੂਜਨ, ਗੰਗਾ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਕੀ? ਉਹ ਹਮੇਸ਼ ਨਿਰਮਲ ਤੇ ਸੁੱਧ ਹੈ॥

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਵਿਤਾ

ਆਰਯਾ ਕੌਮ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਡੇਰੇ ਲਾਨ ਤੋਂ ਪੈਹਲੇ, ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਸੀ, ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕਝ ਥੋਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। ਜਦ ਆਰਯਾ ਆਏ ਅਰ ਇਸ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਵੱਸੇ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਗੀਤ ਤੇ ਸ਼ਲੋਕ ਰਿਗ ਵੇਦ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਪੁਰਾਨੇ ਆਰਯ ਰਚਨਾ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਵੇਖਦੇ ਸਨ ਅਰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਕੁਦਰਤੀ ਤੇ ਰੱਬੀ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਵਸਦੇ ਸਨ। ਓਹ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਰੂਪ ਤੇ ਮਸਤ ਸਨ, ਉਹੀ ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਯਾਰ ਸੀ ਉਹੀ ਦਿਲਦਾਰ, ਉਸੇ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿੱਚ ਰੱਤੇ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਇੰਦਰ, ਉਸ਼ਾ, ਮੇਘ, ਵਾਯੂ, ਵਰਨ ਆਦਿ ਦੀ ਉਪਮਾ ਕੀਤੀ। ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਉਡਾਰੀ ਏਡੀ ਵਧੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਸਦਾ ਨਮੂਨਾ ਨਹੀਂ। ਹੌਲੀ ੨ ਵਸਤੂ ਤੋਂ ਕਰਤਾ ਵਲ ਗਏ। ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਰਚਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖਿਆ। ਅਗਨੀ, ਵਾਯੂ, ਇੰਦਰ ਆਦਿ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਇਕ ਰੱਬੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਆਸਰੇ ਭਾਸੀਆਂ, ਅਰ ਅੰਤ ਨੂੰ ਉਸੇ ਵਿੱਚ ਲੋਪ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਕੁਲ ਬ੍ਰਾਹਮੰਡ ਵਿਚ "ਇਕ" ਅਰ ਕੁਲ ਰਚਨਾ ਉਸ ਇਕ ਵਿੱਚ ਭਾਸੀ, ਅਦ੍ਵੈਤ ਦੀ ਟੀਸੀ ਤੇ ਪੁੱਜੇ, ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਆਦਿ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਪਦੇਸ਼, ਸਾਡੇ ਏਸ ਪੰਜਾਬ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੋਈ। ਪਰ ਸ਼ੋਕ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੇਸ ਜੇਹੜਾ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਸੀ, ਅਜ ਕਲ ਏਸੇ ਗੁਨ ਵਿੱਚ ਏਡਾ ਹੀਨਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਹਸਦੇ ਤੇ ਠੱਠੇ ਕਰਦੇ ਹਨ॥

ਅਜ ਕਲ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਉਸ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਡਿਉੜੀ ਤਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜੀ, ਜਿਸ ਉੱਚੇ ਦਰ-ਬਾਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਦੀ ਖਬਰ, ਅੱਜ ਤੋਂ ਢੇਰ ਦੂਰ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਵਨਗੀ ਲਈ ਵੇਖੋ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਮੰਤ੍ਰ॥

ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹੈ ਅਰ ਏਹੀ ਆਰਯਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਸਾ। ਅਜ ਕਲ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਨੀ ਇਸ ਦਾ ਸੰਗੁਰਵਾਂ ਹਾਲ ਹੰਸ ਚੋਗ ਦੀ ਉਥਾਨਕਾ ਵਿੱਚ ਦਿਤਾ ਹੈ (ਵੇਖੋ ਹੰਸ ਚੋਗ ਪੰਨਾ ੧੫-੨੨) ਜੀਕਨ ਬੋਲੀ ਵਟਦੀ ਗਈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਵਿਤਾ। ਅਜਕਲ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਨੀ ਕਵਿਤਾ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਹੋਸੀ ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਜੱਟਾਂ ਦੇ ਅਖਾਨ ਤੀਵੀਆਂ ਦੇ ਗੌਨ ਖਵਰੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪੁਰਾਨੇ ਹੋਨ। ਪਰ ਠੀਕ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪਤਾ ਨਾ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਆਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ॥

ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਅਸਲ ਪੰਜਾਬੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਸਨ ਅਰ ਏਹਨਾਂ ਤੇ ਜਰੂਰੀ ਹੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦਾ ਢੇਰ ਅਸਰ ਹੋਣਾ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਦ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ, ਨਾਲ ਹੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਮਿਲੀ। ਗੱਲ ਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਗੋਦੀ ਪਲੀ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਦਾ ਅਸਰ ਤੇ ਹੋਇਆ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਰੰਗ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਪਦ ਤਾਂ ਵਰਤਨ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ, ਪਰ ਹੋਰ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਢੰਗ ਤੇ ਅਸਰ ਢੇਰ ਪਿੱਛੋਂ ਹੋਇਆ॥

ਵਨਗੀ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ:—

ਫਰੀਦਾ ਗਲੀਏ ਚਿਕੜੁ ਦੂਰਿ ਘਰੁ ਨਾਲ ਪਿਆਰੇ ਨੇਹੁ॥
ਚਲਾਂ ਤ ਭਿਜੈ ਕੰਬਲੀ ਰਹਾਂ ਤ ਤੁਟੈ ਨੇਹੁ॥
"ਖਸਮ ਵਸਾਰੇ ਤਾ ਕਮਜ਼ਾਤ" (ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ)

ਵਨਗੀ ਪੁਰਾਨੇ ਅਖਾਨਾਂ ਤੇ ਦੋਹੜਾਂ ਦੀ:—

ਅਖਾਨ—ਸਾਵਨ ਵਸੇ ਨਿਤ ਨਿਤ, ਤੇ ਭਾਦੋਂ ਦੇ ਦਿਨ ਚਾਰ।

ਅੱਸੂ ਮੀਂਗੇ ਮੇਘਲਾ, ਤੇ ਭੁਲੀ ਫਿਰੇ ਗੰਵਾਰ ॥

ਦੋਹਾ--ਕਾਂਗ ਉਡਾਵੇ ਧਨ ਖੜੀ, ਆਇਆ ਪਿਆ ਝੁਝੱਕ ।
ਅੱਧੀ ਬਾਹੂ ਗਲੀ ਮੈ, ਅਧੀ ਗਈ ਕੁੜੱਕ ॥

ਵਨਗੀ ਪੁਰਾਨੇ ਗੌਨਾਂ ਦੀ:—

ਬੇਟੀ ਚੰਨਣ ਦੇ ਓਹਲੇ ੨ ਕਿਉਂ ਖੜੀ ?
ਮੈ ਤੇ ਖੜੀ ਸਾਂ ਬਾਬਲ ਜੀ ਦੇ ਕੋਲ । ਬਾਬਲ, ਮੁਖੋ ਬੋਲ ।
ਬਾਬਲ, ਵਰ ਲੋੜੀਏ ॥
ਬੇਟੀ ਕੇਹੋ ਜੇਹਾ ਵਰ ਲੋੜੀਏ ?
ਬਾਬਲ ਜਿਉਂ ਤਾਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਚੰਨ, ਚੰਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਾਨ੍ਹ,
ਘਨੱਈਆ ਵਰ ਲੋੜੀਏ॥

ਕੇਹਾ ਸੋਹਨਾ ਖਿਆਲ ਹੈ, ਪੁਰਾਨੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਤੇ ਚਾਨਣਾਂ ਪਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨਾਂ ਚਿਰ ਏਹ ਕਵਿਤਾ ਫਕੀਰਾਂ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਰਸਨਾ ਤੇ ਹੀ ਰਹੀ ਤਦ ਤਕ ਉਹੀ ਪੁਰਾਤਨ ਰੰਗ ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰੀ ਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਅਰ ਬਾਜਿਆਂ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਜੀਭ ਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਰਹੇ, ਵਨਗੀ:—

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ—ਗੱਲੀ ਅਸੀ ਚੰਗੀਆ ਅਚਾਰੀ ਬੁਰੀਆਹ ॥
ਮਨਹੁ ਕੁਸੁਧਾ ਕਾਲੀਆ ਬਾਹਰਿ ਚਿਟਵੀਆਹ॥
ਰੀਸਾ ਕਰਹਿ ਤਿਨਾੜੀਆ ਜੋ ਸੇਵਹਿ ਦਰੁ ਖੜੀਆਹ ॥ ਨਾਲ ਖਸਮੈ ਰਤੀਆ ਮਾਣਹਿ ਸੁਖ ਰਲੀਆਹ ॥ ਹੋਦੈ ਤਾਣ ਨਿਤਾਣੀਆ ਰਹਹਿ ਨਿਮਾਣਞੀਆ॥ਨਾਨਕ ਜਨਮ ਸਕਾਰਥਾ ਜੇ ਤਿਨ ਕੈ ਸੰਗ ਮਿਲਾਂ ॥

ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ—ਦਰਦ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਹਾਲ ਨੀ ਮੈਂ ਕੈਨੂੰ ਆਖਾਂ ।
ਸੂਲਾਂ ਮਾਰ ਦਿਵਾਨੀ ਕੀਤੀ ਬ੍ਰਿਹ ਪਏ ਖਜਾਲਨੀ ।
ਮੈਂ ਕੈਨੂੰ ਆਖਾਂ ॥
ਜੰਗਲ ਜੰਗਲ ਫਿਰਾਂ ਢੂਡੇਂਦੀ ਅਜੇ ਨਾ ਆਯਾ ਮਹੀਂਵਾਲ ਨੀ । ਮੈ ਕੈਨੂੰ ਆਖਾਂ ॥

ਛੱਜੂ ਭਗਤ:-ਸਿੱਖੋ ਨੀ ਸੁਹਾਗਨੀ ਸਿਧਾ ਕੈਨੋ ਸੀਰ।
ਛੱਜੂ ਅੰਦਰ ਆਸਾ ਰਖਦੀਆਂ ਬਾਝਾ ਨਾ ਪੀਵਨਨੀਰ॥
ਬਾਝਾ ਨੀਰ ਨਾ ਅਚਵਨੀ, ਭੀਝੀ ਵਰਤ ਗਾਤ।

ਨੋਟ-ਇਸ ਛੰਦ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਹੈ।

ਬੁਲ੍ਹਾ-ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਮੈਂ ਗਾਲੀਆਂ ਦੇਵਾਂ ਮਨੋ ਕਰਾਂ ਦੁਆਈਂ।
ਮੈਂ ਤੇ ਰਾਂਝਾ ਇਕੋ, ਦੂਜੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਜਮਾਈਂ।
ਜਿਸ ਬੇਲੇ ਵਿਚ ਬੇਲੀ ਵੱਸੇ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਲਵਾਂ ਬਲਾਈਂ।
ਬੁਲ੍ਹਾ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਪਾਸੇ ਛਡਕੇ, ਜੰਗਲ ਵਲ ਨ ਜਾਈਂ॥

ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਕ ਮਜਾਜ਼ੀ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਲਿਖਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ। ਅਰ ਇਕ ਮਾਸ਼ੂਕ ਨੂੰ ਰਤੀ ਬਨਾ ਸੰਵਾਰ ਕੇ ਦੱਸਨਾ ਪਇਆ। ਨਵੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਤੇ ਤਮਸੀਲਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ। ਤਦ ਫਾਰਸੀ ਦੀ ਸਹੈਤਾ ਲਈ। ਏਹਨਾਂ ਕਿੱਸਿਆਂ ਦੇ ਲਿਖਨ ਵਾਲੇ ਸਨ ਮੁਸਲਮਾਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਫ਼ਾਰਸੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ ਜ਼ੁਲੈਖ਼ਾਂ ਤੇ ਸ਼ੀਰੀਂ ਫਿਰਹਾਦ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਨ। ਬਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਅਪਨਾ ਨਮੂਨਾ ਬਨਾਇਆ। ਅਨਗੌਹਲੀ ਏਡੀ ਕੀਤੀ ਕਿ "ਵਾਰਾਂ" ਤੋਂ ਵੀ ਸਬਕ ਨਾ ਲੀਤਾ॥

ਛੰਦਾਂ ਦਾ ਵਜ਼ਨ (ਤੋਲ) ਵੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਹੋ ਗਇਆ ਅਰ ਪਦਾਂ ਦਾ ਬੰਦੇਜ ਵੀ ਓਹੀ। ਐਪਰ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਰਹੀ ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਖਿਚੜੀ ਹੁੰਦੀ ਗਈ॥

ਕਿਸਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਨਾ ਕਿੱਸਾ ਹਾਫ਼ਜ਼ ਬਰਖ਼ੁਰਦਾਰ ਦੀ ਜ਼ੁਲੈਖ਼ਾਂ ਹੈ ਜੋ ਸੰ: ੧੬੭੬ ਈ: ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਅਰ ਓਸੇ ਦੀ ਸੱਸੀ ਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬਾਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਫ਼ਾਰਸੀ ਹੈ ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਹਾਵਰਾ ਫੇਰ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਸੱਸੀ ਤੇ ਮਿਰਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਓਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਚੰਗਾ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਜ਼ੁਲੇਖਾਂ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਇਕ ਨਵਾਬ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬਨਾਇਆ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਧ ਵਰਤੀ:

ਵਨਗੀ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬਾਂ ॥ ਸਾਹਿਬਾਂ ਆਖਦੀ ਹੈ:—

ਮੈਂ ਆਪ ਕੁੱਸਾਂ ਹੋ ਬੱਕਰੀ, ਵਤ ਭੁੰਨ ਕਬਾਬ ਹਜ਼ਾਰ।
ਅਤੇ ਭਰ ਭਰ ਨੈਨ ਸੁਰਾਹੀਆਂ, ਮੈਂ ਪੀਵਾਂ ਪਨਿਹਾਰ ॥
ਹੋਰ ਭੋਜਨ ਚੰਗਾ ਜਿੰਦ ਦੋਂ, ਨਾਹੀਂ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ।
ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਧਰ ਕੇ ਸੱਜਨਾਂ, ਮੈਂ ਪਾਨੀ ਪੀਵਾਂ ਵਾਰ ॥

ਸੱਸੀ:—ਪਿਆਰੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਦੀ ਰਾਤ:—

ਉਥੇ ਝੁਰਮਟ ਪਾਇਆ ਤਾਰਿਆਂ, ਚੰਨ ਝਾਤੀ ਪਾਵੇ ਚਾ।
ਅਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਲੋੜੇ ਰਾਤ ਰਾਤ, ਸੂਰਜ ਚਾਮਲ ਚਾਮਲ ਚਾ॥
ਕਰੇ ਦੁਆਈਂ ਸੱਸੜੀ, ਰਬਾ ਦੇਹੁੰ ਨਾ ਚਾੜ੍ਹੀਂ ਸ਼ੱਬ।
ਮੈਂ ਰੱਜ ਲਗ ਸੋਵਾਂ ਗਲ ਯਾਰ ਦੇ ਤਾਂ ਦੇਹੁੰ ਚਾੜ੍ਹੀਂ ਰੱਬ ॥

ਜ਼ੁਲੈਖ਼ਾਂ:—ਪਰ ਦਰਦੋਂ ਹਰਫ਼ ਨਾ ਕੀਤਾ, ਬੀਬੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰੇ ਕੋਈ।
ਵੇਖ ਯੂਸਫ਼ ਦੀ ਬੇ ਪਰਵਾਹੀ ਰਬ ਥੀਂ ਅਰਜ਼ੀ ਹੋਈ ॥

ਏਹਨਾਂ ਤੋਂ ਸੌ ਕੁ ਵਰਹੇ ਪਿੱਛੋਂ ਮਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਇਆ। ਬੁਲ੍ਹਾ, ਮੁਕਬਲ, ਵਾਰਸ, ਹਾਮਦ, ਅਲੀ ਹੈਦਰ ਆਦਿ ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਘਨਘੋਰ ਲਾ ਦਿਤੀ। ਵਾਰਸ ਨੇ ਹੀਰ ਲਿਖ ਕੇ ਕਿੱਸੇ ਨੂੰ ਚੋਟੀ ਤੇ ਪੁਜਾ ਦਿੱਤਾ ਅਰ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਪਾਈ। ਬੁੱਲ੍ਹਾ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਜਨਾ ਸੀ, ਪ੍ਰੇਮ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗਾਉਂਦਾ ਤੇ ਨੱਚਦਾ ਰਿਹਾ। ਤਾਂ ਤੇ ਬੋਲੀ ਵੀ ਠੇਠ ਰਹੀ, ਪਰ ਅਲੀ ਹੈਦਰ ਜੀ ਸਨ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ, ਆਲਮ, ਫ਼ਾਜ਼ਲ, ਕਾਜ਼ੀ, ਉਹ ਬਿਨਾ ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਰਹਿੰਦੇ। ਵਾਰਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਸਰਨ ਨਾ ਛੱਡੀ। ਇਸ ਨੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਂਭਿਆ ਅਰ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵੀ ਵਰਤੀ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੋਂ ਪਲਾ ਛੁਡਾਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਦੇਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੇ ਅਪਨਾ ਘਰ ਬਨਾ ਲੀਤਾ ਸੀ ਅਰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਪਦ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਰਲ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅੱਡ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਸੀ, ਅਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅੱਡ ਕਰਨਾ ਯੋਗ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ॥

ਦੱਸੋ ਏਹਨਾਂ ਪਦਾਂ ਨੂੰ ਕੌਨ ਰੱਦ ਸਕਦਾ ਸੀ:—

ਰੱਬ, ਅਰਜ਼, ਸੁਲਤਾਨ, ਤੋਹਮਤ, ਨਮਾਜ਼, ਰੋਜ਼ਾ, ਹੱਕ ਸਲਾਮ, ਦੁਆ, ਬੰਦਗੀ, ਹੋਰ ਅਨੇਕ ਪਦ ॥

ਇਸ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹੀ ਜ਼ਮਾਨੇ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਹੋਇਆ ਅਰ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਕਦਰ ਵੀ ਹੋਨ ਲਗ ਪਈ। ਬੈਂਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਇਆ, ਰਾਜ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਕਦਰ ਹੋਈ, ਹਾਸ਼ਮ ਰਾਜ ਕਵੀ ਹੋਇਆ, ਕਾਦਰ ਯਾਰ, ਅਹਮਦ ਯਾਰ, ਪੀਰ ਬਖ਼ਸ਼ ਜੇਹਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਹੋਈ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ (ਬੈਂਤਾਂ) ਦੇ ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਕੂਲ ਦਾ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੁੱਢ ਰਖਿਆ। ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਦੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਹੀ ਅੱਜ ਕੱਲ ਲਾਹੌਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਮੰਨੇ ਹੋਏ ਕਵੀ ਹਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਵਨਗੀ ਹੇਠ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ:—

ਲੋਕਾਂ ਭਾਨੇ ਵਸਤੀ ਵਸਦੀ ਅਤੇ ਸਭ ਜਗ ਆਖੇ ਵਸਦੀ । ਆ ਵਸਤੀ ਤਨ ਮਨ ਦੀ ਵਸਤੀ ਅਤੇ ਦਿਲ ਮੇਰੇ ਦੀ ਵਸਦੀ । ਜਿਸ ਵਸਤੀ ਨਾਲ ਵਸਤੀ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਵਸਤੀ ਨਾਲ ਨਾ ਵਸਦੀ । ਹਾਸ਼ਮ ਯਾਰ ਮਿਲੇ ਵਿਚ ਬੇਲੇ, ਉਹ ਬਾਗ਼ਾ ਬਹਾਰੀਂ ਵਸਦੀ ॥

ਸਿਦਕ ਮਲਾਹ ਸਮੁੰਦਰ ਤਾਰੇ ਜਿੱਥੇ ਪੰਛੀ ਪਾਰ ਨਾਂ ਹੋਵੇ। ਜਿਸ ਜਾ ਥਾਉਂ ਮਕਾਨ ਨਾ ਰੱਬ ਦਾ, ਤਿਸ ਜਾ ਹਜ਼ੂਰ ਖਲੋਵੇ। ਓੜਕ ਮੁੱਲ ਪਵੇ, ਜੇਹੜਾ ਮੋਤੀ, ਨਿਤ ਮਿਯਗਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰੋਵੇ। ਹਾਸ਼ਮ ਤਾਂਘ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਦਿਲ ਦੀ, ਉਹਦੀ ਸਦ ਕਦ ਹਾਸਲ ਹੋਵੇ॥ ਹਾਸ਼ਮ

ਯੇ—ਯਾਦ ਖੁਦਾਇ ਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਮਿਲਨ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰਤ ਮਜਦੂਰੀਆਂ ਨੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੌਲਾ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਵਿਰਦ ਕੀਤਾ ਉਹਨਾਂ ਮਿਲ ਗਈਆਂ ਅਜਰ ਸਬੂਰੀਆਂ ਨੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜਾਨ ਪਿਆਰੇ ਤੋਂ ਫਿਦਾ ਕੀਤੀ ਉਹਨਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਜਾ ਹਜ਼ੂਰੀਆਂ ਨੇ। ਕਲਮਾ ਨਬੀ ਦਾ ਆਖ ਤੂੰ ਪੀਰ ਬਖ਼ਸ਼ਾ ਜਿਸ ਨਾਮ ਲਇਆਂ ਪਵਨ ਪੂਰੀਆਂ ਨੇ ॥ ਪੀਰ ਬਖ਼ਸ਼

ਹੁਸਨ ਜਵਾਨੀ ਤੇਰੀ ਬਖਸ਼ਸ਼ ਜੋ ਤੁਧ ਬਖਸ਼ੀ ਹੋਈ। ਹਰ ਆਦਮ ਨੂੰ ਨੇਮਤ ਕਮਲੀ ਕਦਰ ਨਾ ਜਾਨੇ ਕੋਈ। ਏਹ ਅਡੰਬਰ ਧਰਤੀ ਅੰਬਰ ਦੇਹੁ ਚੰਨ ਹੁਸਨ ਨੂਰਾਨੀ। ਲੱਖ ਅਜੇਹੀ ਕਰ ਦਖਲਾਈ ਤੈਂ ਕੁਦਰਤ ਲਾਸਾਨੀ। ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਅਜੇਹਾਂ ਜਹੇ ਆਫਤਾਬੇ ਮਾਹ-ਤਾਬੇ। ਇਕ ਪਲ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦੇਸੈਂ ਪੈਦਾ ਬੇ ਤਾਖੀਰ ਸ਼ਤਾਬੇ॥

ਐਹਮਦ ਯਾਰ

ਦਾਲ-ਦਰਦੋਂ ਬੇ ਦਰਦ ਨਾ ਹੋ ਮੀਆਂ, ਦਰਦ ਯਾਰ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਰੱਖੀਂ। ਏਹ ਤਾਂ ਦਰਦ ਹੈ ਚੀਜ਼ ਅਜੀਬ ਭਾਈ, ਦਰਦ ਆਵੇ ਨਾ ਹਥ ਕਰੋੜੀ ਲੱਖੀਂ। ਇਸ ਦਰਦ ਦੀ ਸਾਰ ਹੈ ਆਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ, ਜੇਹੜੇ ਰਖਦੇ ਨੀ ਦਰਦ ਵਿਚ ਅੱਖੀਂ। ਪਿਆਰੇ ਯਾਰ ਦਾ ਦਰਦ ਨਾ ਰਹੇ, ਛਿਪਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਅੱਗ ਨਾ ਛਿਪਦੀ ਵਿੱਚ ਕੱਖੀਂ॥

ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬ

ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਤੇ ਗਇਆ ਪਰ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਨਾ ਗਇਆ। ਰਤਾ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਅਮਨ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਕਵੀ ਵੀ ਆ ਪ੍ਰਗਟੇ। ਫ਼ਜ਼ਲ ਸ਼ਾਹ, ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ, ਹਦਾਇਤਉੱਲਾਹ, ਅਤੂੜਾ ਰਾਇ ਆਦ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਰੱਖਿਆ। ਉਧਰ ਲੈਹੰਦੇ ਦੇਸ, ਗੁਜਰਾਤ, ਜੇਹਲਮ ਦੇ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਵੀ ਹੋਏ, ਜੀਕਨ ਸ਼ਮਸ਼ਦੀਨ, ਐਹਮਦ ਯਾਰ ਦੂਜਾਂ। ਦੁਆਬੇ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਵਲ ਜ਼ੀਵਾ ਸਿੰਘ, ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ, ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਆਰਿਫ ਆਦਿ ਨੇ ਅਪਨੀ ੨ ਸੁੰਦਰ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖ ਲਿਖ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀ ਪਰਚਾਏ। ਗੱਲ ਕੀ ਏਹ ਸਮਾ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਬੜੇ ਤੇਜ ਦਾ ਸਮਾ ਸੀ, ਪਰ ਏਸੇ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਰਹੀ ਖੂਹੀ ਅਪਨਿਤ ਵੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ, ਫਾਰਸੀ ਪਦਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ, ਫਾਰਸੀ ਤਸ਼ਬੀਹਾਂ ਤੇ ਮੁਹਾਵਰੇ। ਇਕ ਬੈਂਤ ਪੜ੍ਹੋ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਬਿਨਾ ਕੁਝ ਲਭਦਾ ਨਹੀਂ॥

ਨਾਲੋ ਨਾਲ ਉਰਦੂ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੜ ਆਈ ਸੀ ਅਤੇ ਮੌਲਾਨਾ ਆਜ਼ਾਦ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਉਰਦੂ ਮੁਸ਼ਾਇਰੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਰਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦਾ

ਰੂਪ ਵਖਾ ਮੋਹਤ ਕਰ ਲੀਤਾ। ਏਡਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਲਿਖਣੀਆਂ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ, ਪਰ ਘੱਟ। ਨਮੂਨਾ ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ:—

ਸਦਾ ਦੁਖਾਂ ਦੀ ਕਾਲੀ ਰੈਨ ਆਵੇ। ਤੁਸਾਂ ਦੇ ਬਾਝ ਨਾ ਪਲ ਚੈਨ ਆਵੇ। ਮੇਰਾ ਬਿਰਹੋਂ ਥੀਂ ਹੋਇਆ ਹਾਲ ਅਬਤ੍ਰ। ਸਜਨ ਆਵੇ ਤੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਚੈਨ ਆਵੇ। ਵਿਸਾਲ ਉਸ ਸ਼ੋਖ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕੀਕਰ। ਜਦ ਆਵੇ ਪਾਸ ਬਨ ਤੂਫ਼ੈਨ ਆਵੇ। ਅਜਬ ਕੁਰਬਾਨ ਹਸਤੀ ਦਾ ਹੈ ਗੁਲਸ਼ਨ। ਜੋ ਆਵ ਸੈਰ ਕਰਦਾ ਵੈਨ ਆਵੇ॥

ਗਜ਼ਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਂ ਮਾਤ੍ਰ ਹੀ ਹੈ॥

ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਸ਼ਾਇਰੇ ਹੋ ਗਏ ਅਰ ਮਿਥੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਤੁਕਾਂ ਤੇ ਕਵੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖ ੨ ਸੁਨਾਂਦੇ ਅਰ ਵਾਹ ਵਾਹ ਪਾਂਦੇ ਸਨ। ਬੈਂਤ ਬਾਜ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਫ਼ਜ਼ਲ ਸ਼ਾਹ ਅਰ ਰੂੜੇ ਰਾਇ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਅਰ ਹੋਰ ਦੂਜੇ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਮਾਰਕੇ ਦੇ ਬੈਂਤ ਬਾਜ਼ੀ ਅਜੇ ਵੀ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਹੋਨੀ ਏ॥

ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਕਵਿਤਾ

ਜਦ ਕਾਨੂੰਨ ਨਵੀਂ ਆਬਾਦੀ ਪਾਸ ਹੋਨ ਨੂੰ ਸੀ, ਅਰ ਲਾਇਲ ਪੁਰ ਆਦਿ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਜੱਟਾਂ ਨੇ ਸ਼ੋਰ ਪਾਯਾ। ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੂੰਹ ਤੋੜ ਵਿਖਯਾਨ ਦਿੱਤੇ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਹੋਰ ਰੰਗ ਹੋਇਆ। ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ ਜਾਨ ਲੱਗੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਨਮੂਨਾ "ਪਗੜੀ ਸਮਾਲ ਓ ਜੱਟਾ ਪਗੜੀ ਸਮਾਲ ਓ" ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਤੇ ਇਤਫ਼ਾਕ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ ਗਈ ਇਸਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਅਸਰ ਏਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਪਲੈਟ ਫ਼ਾਰਮ ਤੇ ਅਰ ਵਿਖਯਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਆਂਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ, ਜਲਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਵੀ ਸੱਦੇ ਜਾਨ ਲੱਗੇ। ਹੁਨ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਨੇ ਅਪਨੀ ਥਾਂ ਪਲੈਟ ਫ਼ਾਰਮ ਤੇ ਬਨਾ ਲੀਤੀ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜਲਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤੇ ਏਹ ਪੈਹਲੋਂ ਹੀ ਸੀ, ਪਰ

ਹੁਨ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਜਲਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆ ਵੜੀ। ਅਜੇ ਵਿਜ਼ਾਖਾਨੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਉਹ ਜ਼ੋਰ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਜੋ ਉਰਦੂ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਸੁਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਵਤਾ ਸੁਨਾਕੇ ਜੋਸ਼ ਦਵਾ, ਦੇਨਾ, ਅਰ ਅਪਨੇ ਆਸ਼ੇ ਦੇ ਮਗਰ ਸਭਨਾ ਨੂੰ ਲਾ ਲੈਨਾ, ਏਹ ਜਾਦ ਅਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਕੋਲ ਨਹੀਂ, ਹੌਲੀ ੨ ਹੋਜਾਸੀ॥

ਅਜ ਕਲ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਰੀਨਾਇਸੈਂਸ (Renaissance)

ਰੀਨਾਇਸੈਂਸ-ਨਵਾਂ ਜੀਵਨ

ਜਾਂ ਨਵੇਂ ਜਨਮ ਦਾ ਸਮਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਨੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਛਡਕੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀ ਚਾਲ ਮੂਜਬ ਨਵਾਂ ਰੰਗ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾਯਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਿੱਸਾ ਸਿੱਖ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਪੁਰਾਨੀ ਬੈਂਤ ਬਾਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਹਨ ਅਰ ਹਿੰਦੂ ਵਿਚਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਘੱਟ ਜਾਨਦੇ ਹਨ। ਹਾਂ ਜੋ ਕੋਈ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ, ਵੈਦਾਂਤ ਅਰ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਫੇਰ ਘੁਸੇੜ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਹੁਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਨਾਟਕ, ਕੁਦਰਤੀ ਕਵਿਤਾ, ਸਿਰ ਖੰਡੀ ਛੰਦ (Blank verse) ਆਦਿ ਲਿਖੇ ਜਾਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਮੁਸਲਮਾਨ, ਭਰਾ ਵੀ ਅਪਨੇ ੨ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ਹਨ, ਆਸ ਵਹੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਫੇਰ ਉੱਚੀ ਪਦਵੀ ਤੇ ਪੁੱਜ ਜਾਸੀ। ਇਸ ਵਿਸ਼ਯ ਤੇ ਖੋਲ ਕੇ ਵਿਚਾਰ ਕਿਸੇ ਅਗਲੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਹੋਸੀ ਜੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਭਾਇਆ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਸਜਨ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਲਾਭ ਉਠਾਨਗੇ॥

ਹੁਨ

ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ

੧ ੴ ਸਤਿਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਦੂਜਾ ਰਸ

ਪ੍ਰੇਮ ਜੋਦ

ਅੱਜ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗੈਹਮਾ ਗੈਹਮ ਹੈ, ਬੈਠਕਾਂ ਤੇ ਕੋਠਿ-ਆਂ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ, ਜਿੱਧਰ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੋ, ਕੀ ਨੇੜੇ ਕੀ ਦੂਰ, ਸਭ ਜਗਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਵਖਾਈ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਕੀ ਹੈ ? ਕਿਸੇ ਜਲੌਂ, ਚੜ੍ਹਾਈ ਜਾਂ ਜੋਦ ਦੀ ਉਡੀਕ ਲਗੀ ਹੈ। ਵੇਖੋ ਸਾਰੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਵੱਲ ਨੀਝ ਲਾਈ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਔਹ ਲੌ! ਇਹ ਕੀ ਆਖਦਾ ਹੈ ? ਢਮ! ਢਮ!! ਢਮ!!! "ਉਹ ਸੁਣੋ ਭਈ ਲੋਕੋ। ਸਤਜੁਗੀ ਦਰਬਾਰ ਪ੍ਰੇਮ ਬਰਾਦਰੀ ਵਿੱਚ ਸਜ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਹੁਨ ਪ੍ਰੇਮ ਜੋਦ ਚਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਸਤ ਜੁਗੀ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਕੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਆਨੰਦ ਲਵੇਗੀ। ਪੁਰਾਨੇ ਪੁਰਾਨੇ ਪ੍ਰੇਮ ਭਰੇ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ, ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਕਣੀ ਮਤਾਂ ਝੋਲੀ ਪੈ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਜਨਮ ਸਕਾਰਥਾ ਸਮਝਨਾਂ"। ਢਮ! ਢਮ!! ਢਮ!!!

ਲੌ ਜੀ ਹੁਨ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਔਹ ਲੌ! ਵਾਜੇ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵੀ ਆਈ। ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਨਸ਼ਾਨਚੀ ਤੇ ਵਾਜੇ ਵਾਲੇ ਆ ਪਹੁੰਚੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕੁਝ ਪੁਰਾਨੇ ਫੈਸ਼ਨ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜਥਾ ਸੀ, ਲੰਮੇ ਚੋਗੇ, ਵੱਡੀਆਂ ਪੱਗਾਂ, ਸਲਵਾਰਾਂ ਵੀ ਭਾਰੀਆਂ, ਦਾੜ੍ਹੀਆਂ ਸਾਬਤ ਪਰ ਮੁੱਛਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਤਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਪੱਕੇ ਦੀਨਦਾਰ ਮਰਦ ਦਿਸਦੇ ਸਨ। ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਪੁਰਖ, ਬੁੱਢੇ ਪਰ ਸਾਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਪਾਏ, ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਮਸਤ ਚਾਲ ਚਲਦੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ॥

ਇਕ ਤੇ "ਪੀਲੂ" ਕਵੀ ਹੈ, ਅਰ ਉਸ ਦੇ ਕੁਛ ਕੁ ਪਿਛੇ ਪਰ ਰਤੀ ਵਧੀਕ ਸ਼ਾਨ ਵਿੱਚ, ਹਾਫ਼ਜ਼ ਬਰਖੁਰਦਾਰ, ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਵਜੀਰ ਜਾਫ਼ਰ ਖਾਨ ਹੈ। ਹੈਂ! ਵੇਖੋ ਬਰਖੁਰਦਾਰ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਸਾਯਾ ਕਾਦਾ ਹੈ, ਏਹ ਤੇ ਕੋਈ ਹਵਾਈ ਵਸਤ ਹੈ। ਕਦੀ ਹਵਾ, ਕਦੀ ਇਕ ਤ੍ਰੀਮਤ ਦੇ ਬੁੱਤ ਦਾ ਝੌਲਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਤੀਵੀਂ ਵੀ ਮੁਟਿਆਰ ਪਰ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਨਾਲ ਪੈਲ, ਲੌਹ ਲੁਹਾਨ ਉਹੋ! ਏਹ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀ ਰੂਹ ਹੋਸੀ। ਏਹ ਕਵੀ ਕੁਝ ਅਪਨੀ ਕਵਿਤਾ ਸੁਨਾਂਦੇ ਹਨ ਅਰ ਲੋਕ ਸੁਨ ਸੁਨ ਮਸਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ॥

ਏਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ, ਵਾਜਾ ਵੀ ਹੋਰ, ਸੁਰ ਵੀ ਹੋਰ, ਲੋਕ ਵੀ ਹੁਨ ਰਤੀ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿੱਚ ਰੰਗੇ, ਐਸ਼ ਦੇ ਮੱਤੇ ਝੂਮਦੇ ਝਾਮਦੇ ਚਲੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਏਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਵੀ ਨਵੇਂ ਰੰਗਦੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ॥

ਸਭ ਤੋਂ ਪੈਹਲੇ ਇਕ ਹਾਫ਼ਜ਼ ਕਵੀ–ਮੁਕਬਲ ਹੈ। ਏਹ ਵੀ ਦੁਰੰਗਾ ਕਵੀ ਹੈ। ਕਦੀ ਤੇ ਪੁਰਾਨੇ ਫ਼ੈਸ਼ਨ ਤੇ ਮਰਸੀਏ ਪੜ੍ਹ ਪੜ੍ਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰਵਾਂਦਾ ਹੈ ਅਰ ਕਦੇ ਨਵਾਂ ਸਾਜ਼ ਕੱਢ, ਹੀਰ ਦੇ ਬੈਂਤ ਸੁਨਾਂਦਾ ਹੈ, ਹੀਰ ਦੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਚਿਤ ਮੋਹ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਨਵੀਂ ਤੇ ਅਜੀਬ ਸੁਰ ਹੈ। ਵਾਹ ਬੈਂਤ ਦੇ ਕਾਰੀਗਰ। ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਕੁ ਵਿੱਥ ਤੇ ਇਕ ਕਵੀ, ਸੋਹਨਾ ਸਜੀਲਾ, ਲੰਮੇ ਵਾਲ, ਸਿਰ ਤੇ ਵੱਡੀ ਪੱਗ, ਝੂਮਦਾ ਝਾਮਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਚਲਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਾਜ ਵਾਜੇ ਤੇ ਕੁਝ ਕੁ ਮੁਕਬਲ ਵਾਂਗੂ, ਪਰ ਰਸ ਢੇਰ ਵਧੀਕ। ਏਥੇ ਏਨੀ ਭੀੜ ਹੈ, ਕਿ ਸਾਰੀ ਲੁਕਾਈ ਟੁਟ ਟੁਟ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਏਹ ਕਦੀ ਤੇ ਮਸਤੀ ਵਿੱਚ ਸੁਰ ਅਲਾਪਦਾ ਹੈ ਅਰ ਹੀਰ ਰਾਂਝੇ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਸੁਨਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਚ ੨ ਹਾਉਕਾ ਭਰ ਕੇ ਗੋਤਾ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੀਕਨ ਕਿਸੇ ਬੈਂਤ ਦੇ ਤੀਰ ਇਸ ਦੇ ਕਲੇਜੇ ਨੂੰ ਵਿੰਨ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਏਹੀ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੀਕਨ ਹੀਰ ਰਾਂਝੇ ਦੀ ਕਹਾਨੀ ਇਸ ਦੇ ਹਡ ਬੀਤੀ ਹੈ। ਏਹ ਜੇ ਸੱਯਦ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ–ਜੰਡਯਾਲਾ ਸ਼ੇਰ ਖਾਂ ਦਾ। ਔਹ ਲੌ ਇਸ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਵੀ ਦੋ ਹਵਾਈ ਰੂਹਾਂ ਛਤ੍ਰ ਝੁਲਾਈ ਤੇ ਚੌਰੀ ਕਰਦੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਏਹ ਹੀਰ ਰਾਂਝੇ ਦੀਆਂ

ਰੂਹਾਂ ਹੋਸਣ । ਏਹ ਬੜੇ ਸਵਾਦ ਦੀ ਚੌਂਕੜੀ ਸੀ । ਲੌ ਹੁਨ ਫੇਰ ਹੁਸੇ ਹੁਸੇ ਦੀ ਅਵਾਜ ਆਈ । ਇਕ ਬੁੱਢਾ ਜੇਹਾ ਕਵੀ ਮਰਸੀਏ ਪੜ੍ਹ ਪੜ੍ਹ ਖਲਕਤ ਨੂੰ ਪਟਾਈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਏਹ ਜੇ ਹਾਮਦ ॥

ਲੌ ! ਐਹ ਛੋਟੀ ਜੇਹੀ ਟੋਲੀ ਵਿੱਚ ਕੌਨ ਹੈ? ਇਕ ਬਹਾ-ਵਲ ਪੁਰੀ ਮਰਦ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਪਰ ਈਰਾਨੀ ਪੌਸ਼ਾਕ ਵਿੱਚ ਅਪਨੇ ਭੇਸ ਨੂੰ ਵਟਾਯਾ ਹੋਯਾ ਹੈ। ਜੋ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਫਾਰਸੀ ਦੀ ਨਕਲ । ਏਹ ਜੇ, ਅਬਦੁਲ ਹਕੀਮ ਕਵੀ, ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਹੋਰ ਟੋਲੀ ਹੈ । ਇਸ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਨਜ਼ਰ ਆ-ਉਂਦੇ ਹਨ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਾਸੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹਨ ਪਰ ਨੱਕ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ, ਕੁਝ ਸਿਰ ਹਿਲਾਂਦੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਕ ਅਨਪੜ੍ਹ ਜੇਹਾ ਹਿੰਦੂ ਇਸ ਟੋਲੀ ਵਿੱਚ ਵਾਰ ਸੁਨਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਹਿੰਦੂ, "ਧੰਨ ਧਰਮੀ ! ਧੰਨ ਧਰਮੀ"! ਕਰਦੇ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਨੀਰ ਵਹਾਂਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ ਨਹੀਂ ਕੱਢਦੇ। ਏਹ ਅਗਰੇ ਹੋਰੀ ਹਕੀਕਤ ਰਾਏ ਧਰਮੀ ਦੀ ਵਾਰ ਸੁਨਾਂਦੇ ਹਨ ॥

ਹੁਨ ਫੇਰ ਕੁਝ ਵਿੱਥ ਪੈ ਗਈ ਵਾਜਾ ਵੀ ਬਦਲਣਾ, ਸਾਜ ਸੁਰ ਵੀ ਬਦਲੇ। ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਪੌਸ਼ਾਕ ਵੀ ਬਦਲੀ । ਖੁਸ਼ ਐਸ਼ ਤੇ. ਆਰਾਮ ਦੀ ਮੁਹਰ ਹੁਨ ਚੇਹਰਿਆਂ ਤੇ ਲੱਗੀ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ। ਕੁਝ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਚਿੰਨ ਹਨ। ਹੁਨ ਨਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਮੋਈ ਹੋਈ ਜਾਨ ਤੇ ਨਿਉਨਤਾ ਦੀ ਨਸ਼ਾਨੀ ਬਾਕੀ ਹੈ । ਹਾਂ ਉੱਚੀਆਂ ਗਿੱਚੀਆਂ ਕਰਕੇ, ਮੁੱਛਾਂ ਵੱਟੀਆਂ, ਲੰਮੇ ਦਾਹੜੇ ਵਾਲੇ ਸੋਹਨੇ ਸਿੱਖ ਜਵਾਨ ਵੀ ਇਸ ਜੱਥੇ ਵਿੱਚ ਰਲੇ ਹਨ । ਕਵੀ ਵੀ ਢੇਰ ਹੈਨ । ਜੇਹੜੀ ਟੋਲੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਆਈ ਓਦਰ ਜਾ ਰਲਿਆ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰੌਹਮਾ ਗੈਹਮ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਵੀ ਅੰਬਰਸਰੀ ਦੇ ਦਵਾਲੇ ਹੈ । ਏਹ ਕਵੀ ਹਾਸ਼ਮ ਹੈ। ਪੌਸ਼ਾਕ ਦਰਬਾਰੀ, ਅਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਇਸ ਦੇ ਗਿਰਦ ਗਿਰਦ ਫਿਰਦੇ ਹਨ । ਕਵੀ ਵੀ ਅਪਨੇ ਮਾਨ ਵਿੱਚ ਮੇਉਂਦਾ ਨਹੀਂ । ਅਜੇਹੀਆਂ

ਮਨ ਖਿਚਵੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੁਨਣ ਵਾਲੇ ਲੋਟ ਪੋਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਸਦਾ ਸੁਰ ਤਾਲ ਵਾਰਸ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ ਪਰ ਸੁਆਦ ਉਸਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ। ਦੋਹੜੇ ਦੀ ਸੁਰ ਛੇੜ, ਆਦਮੀ ਕੀ ਪੰਛੀ ਵੀ ਮੂਰਛਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਏਹ ਕਵੀ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਾ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ, ਹਾਂ ਜੀ ਜੇਹਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ, ਤੇਹਾ ਉਸ ਦਾ ਕਵੀ, ਇਸ ਦੇ ਨਾਲੋ ਨਾਲ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਟੋਲੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਗਿਰਦ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਹੈ, ਏਹ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਵੀ ਹੈ। ਬੈਂਤ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਸਤ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਬੈਂਤ ਪੜ੍ਹਦਾ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕਰ ਅਗਲੇ ਟੋਲੇ ਦੀ ਭੀੜ ਤੇ ਰੌਨਕ ਵੇਖ ਜੀ ਵਿੱਚ ਸੜਦਾ ਹੈ ਏਹ ਹੈ ਕਵੀ ਕਾਦਰਯਾਰ॥

ਏਦਰ ਤੇ ਏਹ,ਔਰ ਇਕ ਹੋਰ ਟੋਲਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਦਵਾਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਭਾੜ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਲੈਂਹਦੇ ਦੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਕਵੀ ਵੀ ਸਾਦਾ ਜੇਹਾ ਨਾ ਬਹੁਤੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾ ਵੱਡਾ ਮਾਨ। ਸੈਹਜ ਨਾਲ ਕਵਿਤਾ ਸੁਨਾਂਦਾ ਅਰ ਸੁਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਜੀ ਪਰਚਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੌਲਵੀਆਂ ਵਾਂਗਰ ਬੈਂਤ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸਮਝਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਰੰਗ ਵੀ ਪੁਰਾਨਾ, ਖਵਰੇ ਇਸ ਸ਼ਰੇਨੀ ਵਿੱਚ ਕਿੱਥੋਂ ਆ ਗਿਆ, ਏਹ ਜੇ ਕਵੀ ਐਹਮਦ ਯਾਰ॥

ਔਹ ਵੇਖੋ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜੇਹੀ ਟੋਲੀ ਵਿੱਚ ਬੈਂਤ ਬਾਜ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਲੋਕੀ ਸੁਨ ਸੁਨ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਏਹ ਕੌਨ ਹੈ ਜੀ? ਪੀਰ ਬਖ਼ਸ਼ ਕਵੀ। ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਾਹਮੁਹੰਮਦ ਬੈਂਤ ਪੜ੍ਹਦਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਬੀਰ ਰਸ ਵਿੱਚ ਮੱਤਾ, ਏਹਨਾਂਦੇ ਪਿੱਛੇ ਦੋ ਟੋਲੀਆਂ ਹੋਰ ਹਨ। ਕੋਲੋ ਕੋਲ, ਪਰ ਇਕਦੂਏ ਦੇ ਆਦਮੀ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਝਗੜਦੇ ਹਨ। ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਜੀਕਨ ਦੋ ਆਪੋ ਆਪਨੇ ਕਵੀ ਸਲਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਵੀ ਵੀ ਨਿਰੇ ਬੈਂਤ ਬਾਜ਼ ਹਨ ਪਰ ਇਕ ਨਾਲ ਢੇਰ ਸਾਰੇ ਸ਼ਗਿਰਦ ਹਨ ਜੇਹੜੇ ਰੌਲਾ ਪਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਰ ਦੂਸਰਾ ਰਤੀ ਘੱਟ ਸ਼ਾਨ ਵਿੱਚ ਪਰ ਗੁਨਾਂ ਵਿੱਚ ਫ਼ਰਕ ਘੱਟ ਹੀ ਹੈ। ਪੈਹਲਾ ਕਵੀ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਬ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜਾ ਫਰੀਦ ਦੀਨ ਮੁਜੰਗੀ॥

ਇਸੇ ਟੋਲੇ ਦੇ ਨਾਲ ਪਰ ਵੱਖਰੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਇਕ ਕਵੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਬੈਹਰਾਮ ਗੁਰ ਲੋਕੀ ਸਵਾਦ ਨਾਲ ਸੁਣਦੇ ਹਨ ਪਰ ਗੁਨੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਵੀ ਦਾ ਪੁਲਾੜ ਦੀਂਹਦਾ ਹੈ। ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਦੇ ਕ੍ਰਿਸੇ ਵਿਚ ਤੇ ਉਹ ਪੁਲਾੜ ਖੁਲ੍ਹ ਹੀ ਗਿਆ ਅਰ ਲੋਕ ਇਸ ਟੋਲੇ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹਟਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਏਹ ਹੈ ਅਮਾਮ ਬਖਸ਼ ਕਵੀ ॥

ਹੁਨ ਫੇਰ ਵਿੱਥ ਪੈ ਗਈ, ਵਾਜਾ ਵੀ ਬਦਲਿਆ, ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸੁਰਾਂ, ਲੋਕ ਵੀ ਬਦਲੇ, ਪੋਸ਼ਾਕ ਵੀ ਬਦਲੀ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਮਾਨ ਰੇਹ ਨਾ ਹੰਕਾਰ, ਸਭ ਸਿਰ ਨੀਵੇਂ ਪਾਈ ਦਿਸਦੇ ਹਨ । ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸਵਾਦ ਵੀ ਘੱਟ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ੋਖੀ ਫੇਰ, ਫਾਰਸੀ, ਉਰਦੂ ਦੀ ਨਕਲ ਪਰ ਅਸਲੀ ਪ੍ਰੇਮ ਉੱਡ ਗਿਆ। ਜੀਕਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ "ਸਪਿਰਟ" ਚਿੱਤ ਦਾ ਹੁਲਾਸ ਘਟਿਆ, ਉਸੇ ਤਰਹਾਂ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਰੰਗ। ਜਲੌ ਦੇ ਇਸ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਤੇ ਢੇਰ ਹਨ। ਕੋਈ ਮੌਲਵੀ ਬਨਿਆ ਹੈ, ਕੋਈ ਬਾਬੂ, ਕੋਈ ਹਟਵਾਨੀਆਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਛੇੜ ਛਾੜ, ਬੋਲ ਬੁਲਾਰ ਵੀ ਢੇਰ ਹੈ, ਸ਼ਗਿਰਦ ਐਨੇਂ ਹਨ ਕਿ ਵਖਾਊ ਘੱਟ, ਬੜੀ ਭੀੜ ਹੈ, ਹਰ ਇਕ ਬੈਂਤ ਬੋਲਦਾ ਹੈ। ਹੇ ਰੱਬਾ ! ਕੀ ਸਾਰਾ ਦੇਸ ਈ ਕਵੀ ਹੋ ਗਿਆ? ਕੀ ਕਵੀਆਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਸਿਆ, ਚੰਗੇ ਬੁਰੇ ਦੀ ਪਛਾਨ ਘੱਟ, ਪਰ ਅਜੇਹੇ ਥੋੜੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਝ ਕਦਰ ਹੈ ॥

ਇਕ ਟੋਲੀ ਤੇ ਮੌਲਵੀ ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ ਦੀ ਤਕੜੀ ਹੈ । ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਵਾਦ ਵੀ ਚੰਗਾ ਅਰ ਰੰਗ ਵੀ ਚੰਗਾ। ਹਰ ਇਕ ਜੇਹੜਾ ਇਸ ਟੋਲੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਟੁਰਦਾ ਹੈ, "ਬਲੋਚਾ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਸੁਨ ਵੈਨ ਮੇਰੇ" ਈ ਗਾਉਂਦਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਟੋਲੀ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਭੀੜ ਹੈ, ਕਵੀ ਵੀ ਨਵੇਂ ਫੈਸ਼ਨ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਕੁੱਠਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਜਨਾਨੀ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਮਾਰਿਆ । ਹੁਨ ਕਿੱਸੇ ਬਨਾ ਬਨਾ ਜੀ ਪਰਚਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰੰਗ ਹੋਰ ਦਾ ਹੋਰ ਹੈ । ਇਕ ਨਵੀਂ ਪੋਸ਼ਾਕ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਪਵਾਈ ਸੂ, ਗਲ

ਕੀ ਸਿੱਧੀ ਸੋਹਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰ ਨੂੰ ਗੈਹਨੇ ਕੱਪੜੇ ਪਵਾ ਅਜੇਹਾ ਸਜਾਇਆ ਕਿ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਤੇ ਢੱਕਿਆ ਗਿਆ ਗੈਹਣਿਆਂ ਦੀ ਛਨਕਾਰ, ਜਾਂ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦੀ ਫੜ ਫੜ ਤੇ ਜੁੱਤੀ ਦਾ ਖੜਕਾਰ ਹੀ ਸੁਨਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਲੋਕੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਆਓ ਬੈਂਤ ਬਾਜ਼ੀ ਕਰੋ, ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰੋ ਪਰ ਏਹ ਮਸਤ ਕਦੀ ਜੀ ਹਾਰਿਆ ਚਲੇ ਗਏ ਨਾ ਸ਼ਗਿਰਦਾਂ ਦਾ ਰੌਲਾ, ਨਾ ਪਛਲਾਗੂਆਂ ਦਾ ਝੌਲਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਲੋਕ ਆਪ ਤੋਂ ਆਪ ਹੀ ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰਦੇ ਹਨ ਏਹ ਮਸਤ, ਅਰ ਜਾਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਕੀ ਕਰਨੇ ਹਨ, ਸਾਡੇ ਰਚਤ ਕਿੱਸੇ ਆਪ ਹੀ ਸ਼ਗਿਰਦ ਬਨਾਨਗੇ ਏਹ ਜੇ ਸ: ਫ਼ਜ਼ਲ ਸ਼ਾਹ ਕਵੀ ਨਵਾਂ ਕੋਟੀਏ। ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵੇਖੋ ਇਕ ਟੋਲੀ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਛੰਡ ਪਈ ਹੈ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਕਵੀ ਬੈਂਤ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਵਾਹ ਵਾਹ ਦੀ ਡੰਡ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਵੀ ਵੀ ਸ਼ਰਾਬ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਏਹ ਕੌਨ ਹੈ, ਏਹ ਜੇ ਅਤੂੜਾ ਰਾਏ ਅਰ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸਦੇ ਸਾਵਨ, ਦੇਵੀ ਦਿਆਲ ਆਦਿ ਕਵੀ ਹਨ॥

ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਦੀਨਦਾਰ ਮਰਦ ਸਾਦੀ ਪੌਸ਼ਾਕ ਪਾਏ ਪੱਗ ਨਾਲ ਸੂਈਆਂ ਟੰਗੀਆਂ, ਅਪਨੇ ਬੈਂਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਰੱਬ ਦਾ ਝੌਲਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਪੜ੍ਹਦੇ ਚਲੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਬੈਂਤ ਬੜੇ ਸਵਾਦਲੇ ਅਰ ਬਾਰਾ ਮਾਂਹ ਇਕ ਨਰਾਲੇ ਢੰਗ ਦਾ ਹੈ। ਏਹ ਕਵੀ ਹਦਾਇਤਉੱਲਾਹ ਜ਼ੀ ਹੈਨ ॥

ਇਸ ਸ਼ਰੇਨੀ ਵਿੱਚ ਸੀਹਰਫੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਹੈ। ਬਹੁਤੀਆਂ ਪਾਨੀ ਤੇ ਲੀਕ ਵਾਗੂੰ ਹੀ ਹਨ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਕੋਈ ਕੋਈ ਕਵੀ ਚੰਗੇ ਬੈਂਤ ਸੁਨਾਂਦੇ ਹਨ ਅਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਜੀ ਤੇ ਚੋਟ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ:—ਸਾਧੂ ਬਿਰਤੀ ਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਰੁਠੇ ਕਵੀ ਹੁਸੈਨ ਤੇ ਅਸ਼ਰਫ ਅਪਨੀ ਹੀਰ ਦੀਆਂ ਸੀਹਰਫੀਆਂ ਪੜ੍ਹ ਪੜ੍ਹ ਮਸਤੀ ਨਾਲ ਲੇਟਦੇ ਅਰ ਸੁਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ "ਵਜਦ" ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਹਰਮ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਖੁਲਦੀ ਦੀਆਂ ਸੀਹਰਫ਼ੀਆਂ

ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਹਾਲ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਖਿਚਦੀਆਂ ਹਨ। ਲੋਕ ਸੁਣ ਸੁਣ ਕੇ ਵਡਿਆਈ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਏਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਬੜਾ ਲੰਮਾ ਹੈ। ਕਿਧਰੇ ਆਗਾ ਖਾਂ ਹਕੀਮ ਆਪਨੇ ਸ਼ਗਿਰਦਾਂ ਪੜ ਸ਼ਗਿਰਦਾਂ ਨਾਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਏਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮੌਲਾ ਬਖਸ਼ ਕੁਸ਼ਤਾ, ਇਕ ਹੀਰ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਨੂੰ ਉਚੀ ਸੁਨਾਂਦੇ, ਇਸੇ ਟੋਲੀ ਦੇ ਆਦਮੀ ਵਾਹ ਵਾਹ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਹੋਰ ਸੁਨਣ ਵਾਲ ਚੁੱਪ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਾਰਸ ਦੀ ਟੋਲੀ ਸੁਣੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਏਹ ਕਿੱਸੇ ਫਿੱਕੇ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਭੀੜ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਕਵੀ ਦਾ ਪਤਾ ਥੋਂ ਲਗਦਾ ਨਹੀਂ। ਲੌ ਜੀ ਅੰਤ ਨੂੰ ਏਹ ਭੀੜ ਵੀ ਗਈ। ਪਰ ਏਹਨਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਫੇਰ ਲੈਂਹਦੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਭਾੜ। ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਵੀ ਲੈਂਹਦੇ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਸੁਨਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਬੁੱਢਾ ਜੇਹਾ ਕਵੀ ਸਫੈਦ ਪੋਸ਼ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਹੱਥ ਅਪਨੇ ਰਚੇ ਕਿੱਸਿਆਂ ਦਾ ਦਥਾ ਫੜਿਆ ਹੈ ਏਹ ਜੇ ਬੂਟਾ ਗੁਜਰਾਤੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ "ਮਹੰਮਦ" ਆਦਿ ਕਵੀ ਇਸ ਪਾਸੇ ਦੇ ਹਨ। ਏਹਨਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਫ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਰੰਗ ਵਾਂਗੂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਔਹ ਲੌ ਹੁਨ ਛੈਨੇ ਢੋਲਕਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ ਜੀਕਨ ਕੋਈ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਟੋਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਟਲੇ ਵਿੱਚ ਢੇਰ ਸਾਰੇ ਕਵੀ ਹਨ, ਸਾਧੂਆਂ ਵਾਂਗਰ ਚਾਲ ਢਾਲ, ਪੋਸ਼ਾਕ। ਬੋਲਨਾ ਵੀ ਸੁਆਦਲੇ, ਅਰ ਬਚਨ ਵੀ ਗਿਆਨ ਭਰੇ। ਕਈ ਸਾਧੂ, ਕਿੱਸੇ ਤੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅਪਨਾ ਧਰਮ ਹੱਥੋ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ। ਕਾਮ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਢੋਨ ਦਿੰਦੇ॥

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਰੋਮਨੀ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਰਫ਼ ਹਨ, ਔਹ ਲੌ ਈਸ਼ਰ ਦਾਸ ਹੋਰੀ ਕਾਫੀਆਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਧਰੇ ਸਰਜੂ ਰਾਮ ਤੇ ਬਸੰਤ ਰਾਮ ਜੀ ਅਪਨੇ ਕਿਸੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਅਚਰਜ ਰੰਗ ਹੈ। ਇਕ ਵੱਖਰੇ ਟੋਲੇ ਵਿੱਚ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਹੈ। ਦੋ ਕਵੀ ਕਬਿੱਤ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ ਪਰ ਬੜੇ ਸੋਹਨੇ, ਮਨ ਖਿੱਚਵੇਂ। ਸਿੱਖ ਮਸਤ ਹੁੰਦੇ ਨੱਚਦੇ ਤੇ ਕੁੱਦਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂ ਕਿੱਸਾ ਜੋ ਹੀਰ ਰਾਂਝੇ ਦਾ ਹੋਇਆ। ਏਹ ਜੇ ਜੋਗ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀ॥

ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਕਵੀ ਦੇ ਗਿਰਦ ਬੜੀ ਭੀੜ ਭਾੜ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਈ ਹਿੰਦੂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਭੀੜ ਵਿੱਚ, ਸਨਾਤਨੀ, ਮਹਾਸ਼ੇ, ਬਾਬੂ, ਹਟਵਾਨੀਏ ਕੋਈ ਕੋਟ ਪਤਲੂਨ ਡਟੇ ਵੀ ਦਿਸਦੇ ਹਨ। ਏਹ ਕਵੀ ਜੀ ਵੀ ਭਗਤ ਬਨੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਏਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਰਸ ਤੇ ਹੈ ਪਰ ਗਿਆਨ ਤੇ ਵੇਦਾਂਤ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਹੈ। ਲੋਕੀ ਇਕ ਬੈਂਤ ਸੁਣਦੇ ਹਨ ਤੇ ਵਾਹ ਵਾਹ—ਕਾਲੀਦਾਸ ਜੀ ਵਾਹ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਏਹ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੀਏ ਕਾਲੀਦਾਸ ਜੀ ਹਨ॥

ਏਸੇ ਭੀੜ ਭਾੜ ਵਿੱਚ ਕਈ ਸਾਧੂ ਰੂਪ ਕਵੀ ਸੀਹਰਫੀਆਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ ਅਰ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਮਰਦ ਧੰਨ ਧੰਨ ਆਖਦੇ ਅਰ ਆਪਨੇ ਸਾਦੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਅੱਗੇ ਨਵਾਂਦੇ ਹਨ॥

ਏਹ ਭੀੜ ਵੀ ਮੁੱਕੀ ਬੱਸ ਫੇਰ ਤੇ ਸੁੰਨ ਸਾਨ ਨਜ਼ਰ ਆਈ ਪਰ ਕੁਝ ਡੇਰ ਪਿੱਛੋਂ। ਕੋਟ ਪਤਲੂਨ ਪਾਈ ਐਨਕਾਂ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੁਝ ਕੁ "ਜੈਂਟਲਮੈਨ" ਆਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਇਕੋ ਵਡੇ ਝੰਡੇ ਤੇ ਲਿਖਯਾ ਸੀ (Renaissance) ਏਹ ਸਾਰੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਅਰ ਹੋਰ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਨਜ਼ਰੀ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਸਭ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਪਰ ਸਿੱਖ ਢੇਰ, ਫੇਰ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਹਿੰਦੂ ਵੀ ਸਨ, ਪਰ ਟਾਂਵੇ ਟਾਂਵੇ ਏਹ ਅਗਲੀਆਂ ਟੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵਡਿ· ਆਈ ਦੇਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਕੋਈ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਕਵਿਤਾ, ਕੋਈ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਕੋਈ ਉਰਦੂ, ਕੋਈ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਕਤਾਬਾਂ ਫੋਲਦੇ ਸਨ। ਕੋਈ ਕੋਈ ਟਾਵਾਂ ਟਾਵਾਂ ਗੀਤ ਜਾਂ ਬੋਲ ਸੁਨਾ ਅਪਨੇ ਸਾਥੀਆਂ ਕੋਲੋਂ "ਨਵੇਂ ਰਾਹ" ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਲੈਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਇਸ ਟੋਲੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸ੍ਰੋਮਨੀ ਕਵੀ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਬੱਸ ਏਹ ਟੋਲਾ ਵੀ ਮੁੱਕਾ, ਸੁਨਿਆ ਸੁਨਾਯਾ ਕੁਝ ਨਾਂ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਝੰਡਾ ਆਯਾ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਹਰਫ਼ਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਸੀ:— "HOPE" ਆਸ ਰਖੋ॥

—: ਬੱਸ :—

੧ ਓ ਸਤਿਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਰਸ ਤੀਜਾ

ਮੁਗ਼ਲੇਈ ਕਵੀ

ਹਾਫ਼ਜ਼ ਬਰਖ਼ੁਰਦਾਰ

ਹਾਫ਼ਜ਼ ਬਰਖੁਰਦਾਰ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪੁਰਾਨੇ ਕਵੀ ਹੋਏ ਹਨ, ਏਹਨਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ ਅਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਮੇਲ ਵੀ ਘੱਟ ਹੈ। ਕਿਧਰੇ ਕਿਧਰੇ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵੀ ਮਲਾਵਟ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਕਾਰਨ ਏਹ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੀ ਪਦ ਜਰੂਰ ਹਨ ਕਿਉਂ ਜੋ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੋਵੇਂ ਸੁਰਾਸੈਨੀ ਪ੍ਰਾਕਰਤ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਹਨ। ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਲੈਂਹਦੇ ਦੇ ਪਦ ਵੀ ਢੇਰ ਹੈਨ। ਸਾਰਿਆਂ ਕਵੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਏਹਨਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਢੇਰ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ ਅਰ ਇਸਦੀ ਧਾਰਨਾ ਵੀ ਕਿਧਰੇ ੨ "ਸੱਦਾਂ" ਜਾਂ ਵਾਰਾਂ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਪਿੰਗਲ ਤੋਂ ਵਧ ਘਟ ਵੀ ਤੁਕਾਂ ਹਨ, ਕਵੀ ਦਾ ਜਿੱਥੇ ਜੀ ਚਾਹਿਆ ਤੁਕ ਵਧਾ ਘਟਾ ਲੀਤੀ, ਇਸ ਦਾ ਕੁਝ ਕਾਰਨ ਛਾਪੇ ਦੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਵੀ ਹਨ। ਇਕ ਚੰਗੀ ਸੋਹਣੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਐਵੇਂ ਜਟਕੀ ਤੁਕ ਬੰਦੀ ਨਹੀਂ। ਏਹਨਾਂ ਨੇ ਤਿੰਨ ਕਤਾਬਾਂ ਲਿਖੀਆਂ-(੧) ਜੁਲੈਖਾਂ,(੨) ਸੱਸੀ ਪੁੰਨੂੰ,(੩) ਮਿਰਜਾ ਸਾਹਬਾਂ। ਹਰ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚੋਂ ਚੋਣਵੇਂ ਤੇ ਰਸ ਦਾਇਕ ਬੈਂਤ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ। ਕਵੀਜਨ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਗੂਹੜੇ ਰੰਗ, ਨਵੀਆਂ ਤਸ਼ਬੀਹਾਂ, ਅਰ ਸਿੱਧੀ ਬੋਲੀ ਦਵਾਰਾ ਇਕ 'ਵਾਰਤਾ' ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਦਸਨ ਵਿਚ ਬੜੇ ਵਧੀਆ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਨ। ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਕੀਰਨੇ ਕਰਦਿਆਂ ਅਪਨੇ ਮੌਜ਼ ਦਾ ਹਾਲ ਵੀ ਦਸ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਬੜੀ ਸਰੂੰਚ ਨਾਲ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਸੱਸੀ ਦੇ ਥਲੀ ਜਾਨ ਤੇ ਮਰਨ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਐਵੇਂ ਤੱਤੀ ਰੇਤ ਵਾਂਗੂ ਉਡਾ ਛੱਡਿਆ ਨੇ, ਰਚਨਾ ਦਾ ਰੰਗ ਨਹੀਂ

ਬੰਨ੍ਹਣਾ ਆਇਆ। ਬੋਲੀ ਤੇ ਜਟਕੀ ਹੈ, ਪਰ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਰਂਗਤ ਬੜੀ ਗੂਹੜੀ ਅਰ ਉੱਚੀ ਪਦਵੀ ਦੀ ਹੈ, ਏਹ ਕਵੀ ਫ਼ੈਦ ਪੀਲੋ ਕਵੀ ਦੇ ਸ਼ਗਿਰਦ ਸਨ ॥

(ਸੱਸੀ ਪੁੰਨੂ)

ਆਦਮ ਜਾਮ ਦੇ ਘਰ ਔਲਾਦ ਨਾ ਹੋਣਾ ਅਰ ਉਸ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਔਲਾਦ ਲਈ ਸਿੱਕ, ਅਰ ਗਰਭ ਦੇ ਹੋਣ ਨੂੰ ਕੇਹੀ ਸੋਹਣੀ ਤਰਹ ਦਸਦੇ ਹਨ:—

ਅੰਗਨ ਆਦਮ ਜਾਪ ਦਾ ਰੌਸ਼ਨ ਥੀਵੇ ਕਿੱਤ।
ਨਿਤ ਘਰ ਤਿਸ ਦੇ ਅੰਧੇਰ ਹੈ ਬਾਲ ਨ ਖੇਡੇ ਜਿੱਤ॥

(ਕੇਹਾ ਸੋਹਣਾ ਅਖਾਣ ਹੈ)

ਓਹ ਸੱਤੀ ਸੁੱਤੀ ਸੇਜ ਤੇ ਹੰਜੂ ਰੋਵੇ ਨਿੱਤ।
ਰੱਬਾ ਸਿੱਪ ਨਾ ਮੁੱਖ ਪਸਾਰਣਾ ਬੂੰਦ ਨਾ ਪੇਈਆ ਤਿੱਤ।

(ਡਾਢਾ ਸੋਹਣਾ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ)

ਪਰ ਵੇਰ ਜੀ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦੇਂਦੀ ਹੈ:—

ਹਾਫ਼ਜ਼ ਜੇ ਰੱਬ ਆਵੇ ਮੇਹਰ ਤੇ, ਕੱਲਰ ਕੋਲ ਕਰੇ।
ਸੁਕੇ ਢੀਂਗਰ ਕੁਦਰਤੀ ਕਰਦਾ ਰੱਬ ਹਰੇ॥
ਰੱਬ ਭਰਨਾ ਤੋਂ ਕਰਦਾ ਸੱਖਣੇ ਖਾਲੀ ਫੇਰ ਭਰੇ।
ਯਾਰੋ ਜੇਡੀ ਕੁਦਰਤ ਰੱਬਨੂੰ, ਏਡਾ ਜ਼ੋਰ ਜਰੇ॥
ਸੱਸੀ ਦਾ ਦਰਦ ਭੈਗੂੜਾ ਅੱਡਣਾ, ਝੂਲੇ ਦੇਂਦੇ ਦੁੱਖ।
ਅਤੇ ਸੂਲ ਵਛਾਈ ਪੋਤੜੇ, ਤੱਕਨ ਨਾਂ ਮਿਲਣਾ ਮੁੱਖ॥

ਸੱਸੀ ਨੂੰ ਜਮਦਿਆਂ ਸੰਦੂਕ ਵਿੱਚ ਪਾ ਨਦੀ ਰੁੜ੍ਹਾਂਦੇ ਹਨ, ਕਵੀ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਨੇ। ਕੇਹਾ ਨਿਕਰਮਾ ਜਨਮ ਹੈ। ਦਰਯਾ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਨਜ਼ਾਰਾ ਦਸਦੇ ਹਨ:—

ਸਿੰਧ ਵਬ ਸਨ ਚੰਦਲੀ ਹਾਵੀ ਸਨੇ ਵਿਹਾ॥
ਓਥੇ ਪੰਜ ਨੇਈਂ ਰਲ ਵਗੀਆਂ ਨੀਰ ਆਨੀ ਨਾ ਥਾਹ॥
ਓਥੇ ਮੱਛਾਂ ਕੱਛਾਂ ਬੁਲਹਣੇਂ ਸੈਂਸਾਰਾਂ ਜਲ ਰਾਹ।
ਓਹ ਵੇਖ ਕੱਪੜਾ *ਪੰਜ ਨੰਦ ਦਾ ਪਿੰਜਰ ਮਾਰੇ ਆਹ॥

*ਪੰਜ ਨੰਦ ਓਹ ਥਾਂ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੰਜੇ ਦਰਯਾ ਮਿਲਦੇ ਹਨ॥

ਪਿੰਜਰ ਘੱਤ ਰੁੜ੍ਹਾਯਾ ਸੱਸਵੀ ਲੈਹਰੀ ਗੋਤੇ ਦੇਸੁ ।
ਡਾ ਯੂਨਸ ਵਾਲੀ ਮੱਛਲੀ, ਫਿਰ ਫਿਰ ਝੱਟ ਕਰੇਸੁ ॥
ਵਾਂਗੂੰ ਬੇੜੀ ਨੂਹ ਦੀ ਤੇਹ ਬਾਲਾ ਠਾਠ ਕਰੇਨ ।
ਹਾਫ਼ਜ਼ ਖੌਫ਼ ਖਤਰ ਦੇ ਰਾਹ ਥੋਂ ਰੱਬ ਰੱਖੇ ਤਾਂ ਕੌਨ ਮਰੇਨ ॥

ਜੱਟ ਅਤੇ ਧੋਬੀ ਨੇ ਸੰਦੂਕ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਅਰ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤਾਂ:—

ਸੱਸੀ ਵਤ ਅੰਗੂਠਾ ਚੁੰਘਿਆ ਪੀਵੇ ਦੁਧ ਸਵਾ ।
ਉਸ ਦੀ ਡਿਠੀ ਸੂਰਤ ਧੋਬੀਆਂ ਸੁੱਧ ਨ ਰਹੀਆ ਕਾ ॥
ਰੱਬਾ ਅਰਸ਼ੋ ਲੱਥੀ ਪੁਤਲੀ, ਯਾ ਏਹ ਹੂਰ ਪਰੀ ।
ਕਿਤ ਬਿਧ ਮਾਥੋਂ ਵਿੱਛੜੀ, ਕਿਤ ਬਿਧ ਨਦੀ ਪਈ ॥
ਸਾਨੂੰ ਆਈ ਬਾਦ ਔਲਾਦ ਦੀ, ਖਰਯੋਂ ਬੂੰਦ ਪੇਈ ।
ਏਹ ਭੇਜੀ ਤੇਰੀ ਰੱਬਨਾ ਅਸਾਂ ਸਿਰ ਤੇ ਝਲ ਲਈ ॥
ਧੋਬਨ ਥਨੀ ਨੀਰ ਉਛੱਲਜਾ, ਮੇਹਰ ਮੁਹੱਬਤ ਨਾਲ ।
ਦੋਹਨੀ ਧੀ ਧਿਆਨੀ ਫਲ ਲਗਾ ਸੁਕੇ ਡਾਲ ॥

ਜਦ ਸੱਸੀ ਜਵਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਧੋਬੀ ਵਰ ਦੀ ਟੋਲ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਸੱਸੀ ਜੋਤਸ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਪੁਛਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਉਸਦਾ ਜੋਗ ਪੁੰਨੂੰ ਨਾਲ ਦਸਦੇ ਨੇ, ਬੱਸ ਪੁੰਨੂੰ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। "ਧੁਰ ਦੀ ਲਿਖੀ ਕੌਨ ਮੇਟੇ" ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰ ਬੈਠਦੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਜਨਾਨੀਆਂ ਉਹਨੂੰ ਮੇਹਨੇ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹੈਨ ਅਰ ਉਸਦਾ ਪਿਛਲਾ ਹਾਲ ਦਸਦੀਆਂ ਨੇ ॥

ਪਰ ਸੱਸੀ ਨੂੰ ਬੋਲਨ ਬੋਲੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਅੱਤਨ ਬਾਂਹਿ ।
ਜੇ ਰੁੜਦੀ ਕੱਢੀ ਤੇ ਧੋਬੀਆਂ ਤੂੰ ਧੀ ਉਨਾਂ ਦੀ ਨਾਂਹਿ ॥
ਰੱਬ ਅੰਬ ਖਵਾਏ ਧੋਬੀਆਂ, ਲਗਾ ਤੂਤ ਫਰਵਾਂਹ ।
ਅਸੀ ਕੁਦਰਤ ਤੇਰੀ ਨੂੰ ਰੱਬਨਾ ਲਖਵਾਰੀ ਬਲ ਜਾਂਹ ॥
ਸੱਸੀ ਨੂੰ ਆਖਨ ਬੁੱਢੀਆਂ ਨੱਢੀਆਂ, ਕੀ ਬਾਂਹ ਲਡਾਵਨ ਉਹ ।
ਅਤੇ ਘਰ ਸੁਲਤਾਨ ਜਰਮ ਲੈ, ਬੇਟੀ ਬਨੀ ਸਗੋਹ ॥
ਹਿਕ ਕੁਰਬ ਨਾ ਚਾਹਨ ਅਪਨਾ ਸਚ ਆਖਣਾ ਆਵੇ ਰੋਹ ।
ਨਾਮ ਕੁਤੇ ਦਾ ਮੋਤੀ ਰਖੀਏ ਪਰ ਹਰ ਕੋ ਆਖਸ ਤੋਹਿ ॥

ਸੱਸੀ ਮਾਂ ਰੋਲੋਂ ਏਹਨਾਂ ਤਾਨਿਆਂ ਤੇ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪਛਦੀ ਹੈ। ਮਾਂ ਆਖਦੀ ਹੈਃ—

ਮਾਂ ਆਖੇ ਧੀਏ ਸੱਸੀ ਤ੍ਰੂ, ਡਿੰਗੇ ਏਲ ਨਾਂ ਬੋਲ।
ਅਸੀਂ ਕੌਨ ਕਮੀਨੇ ਆਦਮੀ, ਤੂੰ ਪਰਬਤ ਏਡ ਨਾ ਤੋਲ॥
ਕੋਈ ਹਾਕਮ ਸੁਨੇ ਭੰਬੋਰ ਦਾ, ਅਸੀ ਭੀ ਮਰਾਂ ਅਡੋਲ।
ਬੱਚਾ ਵਿਟ ਆਤਨ ਵਿਟ ਨੱਢੀਆਂ, ਤੈਨੂੰ ਬੈਹ ਕਿਤ ਭਾਵੇ ਕੋਲ॥

ਮਾਂ ਸਮਝਾਂਦੀ ਅਰ ਧੋਬੀ ਗਭਰੂਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਪਨਾ ਹਾਨ ਚੁਨਣ ਨੂੰ ਆਖਦੀ ਹੈ। ਵੇਖੋ ਪੁਰਾਨੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਨੱਢੀਆਂ ਵਰ ਚੁਨ ਕੇ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਅਨਕੂਲ, ਅਰ ਅਪਨੀ ਜਾਤ ਬਰਾਦਰੀ ਵਿੱਚੋਂਃ—

ਜਾਂ ਬਾਲਗ਼ ਹੋਈ ਸਸੜੀ ਧੋਬੀ ਕਰਨ ਸਵਾਲ।
ਓਹ ਆਨ ਵਖਾਲਨ ਗਭਰੂ ਸੂਰਤ ਪਾਕ ਜਮਾਲ॥
ਸੱਸੀ ਝੀੜੇ ਰੱਬ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਕਾਦਰ ਜਲ ਜਲਾਲ।
ਮੇਰਾ ਲੇਖ ਲਖਾਏ ਧੋਬੀਆਂ, ਜੀਵਨ ਮੁਝ ਮੁਹਾਲ॥
ਸੱਸੀ ਆਖੇ ਮਾਂਉ ਨੂੰ ਤੋਂ ਸੁਨ ਮੇਰੀ ਗੱਲ।
ਮੈਨੂੰ ਨਿੱਤ ਚੜ੍ਹੀਵੇ ਸੌਂਪਦੀ, ਓਹ ਕਲੇਜਾ ਦੇਵੇ ਬਾਲ॥
ਅੰਬਰ ਕਾਤੀ ਘਿੱਨਕੇ, ਮੇਰੀ ਲਾ ਅਪੁੱਠੀ ਖੱਲ।
ਤੁਸਾਂ ਚਾ ਘਨੇਰਾ ਧੋਬੀਆਂ, ਮੈਂ ਤੱਤੀ ਅੰਦਰ ਸੱਲ॥
ਮਾਂਉ ਆਖੇ ਧੀਆ ਸੱਸੀ ਨੂੰ, ਘਿਨ ਨਾ ਲੱਦੀ ਮੱਤ।
ਅਤੇ ਗਰਭ ਨਾ ਕਰੀਏ ਰੂਪ ਦਾ, ਰੱਬ ਨਾ ਭਾਵੇ ਅੱਤ॥
ਏਹ ਨਿੱਤ ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਦੇ ਆਦਮੀ ਫਿਰ ਫਿਰ ਜਾਂਦੇ ਨਿੱਤ।
ਕਿਸੇ ਤੁਧ ਜੋੜੇ ਦੇ ਗੱਭਰੂ ਕੁੰਗੂ ਛੱਨੇ ਘੱਤ॥

ਸੱਸੀ ਆਖੇਃ—

ਅੰਬੜੀ ਬੋਲ ਨ ਬੋਲੀਆਂ ਕੱਸ ਕੱਸ ਤੀਰ ਨ ਲਾ।
ਅਤੇ ਵਖਤ ਪੱਤਨ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੀਆਂ ਧੋਬੀਆਂ ਮਿਲਨ ਨਾ ਜਾ॥
ਮਾਈ ਮੇਰੇ ਮਸਤਕ ਪੁੰਨੂੰ ਹੋਤ ਦਾ ਚਿੱਠਾ ਲੇਖ ਲਖਾ।
ਅੰਮਾਂ ਮੈ ਪੈਛਾਨ ਲੈਹ ਮਾਰਫ਼ੂਜ਼ ਤੇ, ਤੁਸਾਂ ਵੇਖ ਲੱਭਨੀ ਨਾ ਜਾ॥

ਮਾਓਂ ਆਖੇ:—

ਬੱਚੀ ਅੰਬਰ ਹੱਥ ਨਾ ਅਪੜਨ, ਜੇ ਕੀਜਨ ਜਤਨ ਹਜ਼ਾਰ ।
ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਤਲਸਾਂ,ਨਾਹੇ ਅਸਾਂ ਦਰਕਾਰ ॥
ਮੈਂ ਵਰ ਘਰ ਢੂੰਡਾਂ ਆਖਰਾ, ਸੂਰਤ ਅਪਰ ਅਪਾਰ ।
ਜ਼ਾਤ ਉੱਤਮ ਕੋਈ ਉੱਜਲਾ, ਹੋਰ ਚੰਗਾ ਈ ਪਰਵਾਰ ॥

(ਏਹੀ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ)

ਸੱਸੀ ਉੱਤ੍ਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ:—

ਅਤੇ ਵਖਤ ਪਵੇ ਸ਼ਾਹ ਰਾਨੀਆਂ ਸਿਰ ਤੇ ਧਰਨ ਨਾ ਛੱਟ ।
ਮਾਈ ਧੋਬੀ ਧੋਨ ਨਾ ਉਜਲੇ ਵਿਹਾਗਨ ਡੁੱਬਨ ਘੱਟ ॥

ਸੱਸੀ ਅੱਕ ਕੇ ਅਪਨੇ ਪਿਓ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਦੀ, ਅਰ ਅਪਨੀ ਦੁਖ ਭਰੀ ਦਿਸ਼ਾ ਦਸਦੀ ਹੈ ਪਰ ਕਠੋਰ ਪਿਤਾ, ਹਾਏ ਪੱਥਰ ਦੇ ਜੀ ਵਾਲੇ ਮਾਪੇ ਸੂਰਜ ਜੇਹੀ ਸੱਸੀ ਨੂੰ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਬੁਲਾਂਦੇ। ਵੱਖਰਾ ਮਹੱਲ ਪਵਾ ਤੇ ਘਾਟ ਦੀ ਆਮਦਨ ਉਸਦੇ ਨਾਂ ਲਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ॥

ਸੱਸੀ ਦਾ ਖਤ:—

ਮੈਂ ਜਮਦੀਆਂ ਕੀਤੀ ਹੱਤਿਆ, ਯਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਗੁਨਾਹ ।
ਤਾਂ ਤਾਇਬ ਹੋਈ ਹਾਂ ਉਸ ਥੋਂ, ਕਰਕੇ ਰੱਬ ਗਵਾਹ ॥
ਮੈਂ ਦੇਸ ਤੇਰਾ ਨਾ ਵੇਛਨਾਂ, ਨ ਹੋਰ ਕੋਈ ਜਾ ।
ਪਰ ਮੈਂ ਕਰਮ ਹੀਨ ਤੁਧ ਧੀ ਹਾਂ, ਜੇ ਸੁਨਜਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ॥

ਪਿਤਾ ਦਾ ਉੱਤ੍ਰ:—

ਅੱਗੋਂ ਸੱਸੀ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ,ਪਿਓ ਨੇ ਏ ਵਿਚਾਰ ।
ਬੱਚੀ ਦਿੱਤੀ ਖਬਰ ਨਜੂਮੀਆਂ,ਸਾਖੀ ਸੋ ਕਰਤਾਰ ॥
ਇਕੇ ਤੇ ਠੰਨਿਆਂ ਮਾਰੀਏ, ਨਾ ਛੀ ਦੁਖ ਦੇਸ ਪਰਵਾਰ ।
ਅਸੀ ਨਦੀ ਰੁੜ੍ਹਾਯਾ ਸੀ ਪਿੰਜਰਾ, ਵੇਖ ਸਿਰ ਤੇ ਰੱਖੀ ਬਾਰ ॥
ਧੀਆਂ ਰਖਨ ਵਾਲੇ ਰਖੀਓ, ਤਾ ਮਾਰ ਨ ਸੱਕੇ ਕੋ ॥

ਠੇਠ ਬੋਲੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਅਸਰ ਹੈ ।

ਏਹ ਤੇ ਸੱਸੀ ਦੀ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਕੀਰਨੇ ਹਨ, ਹੁਨ ਸੱਸੀ ਨ ਪੱਤਨ ਤੇ ਲੱਖੀ ਬਾਗ ਬਨਾ ਧਰਨਾ ਮਾਰਿਆ। ਲੱਗੀ ਪੁੰਨੂੰ ਦੀ ਟੋਲ ਕਰਨ, ਸੱਚ ਹੈ ਰੱਬ ਆਪ ਮੇਲਨ ਹਾਰ ਹੈ। ਇਕ ਦਿਨ ਬਿਲੋਚਾਂ ਦਾ ਕਾਰਵਾਨ ਆ ਲੱਥਾ, ਬੱਸ ਸਭ ਫੜ ਲਏ। ਤਾਂ ਛੱਡੇ ਜੇ ਉਹ ਕੀਚਮ ਜਾਂ ਪੁੰਨੂੰ ਨੂੰ ਲੈ ਆਏ। ਬਿਲੋਚ ਪੁੰਨੂੰ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਕੂਕਦੇ ਹਨ:—

ਪੁੱਛ ਰਿੱਛ ਲੈ ਕਾਰਵਾਨੀਆਂ, ਧੁੰਮ ਘੱਤੀ ਦਰਬਾਰ।
ਜੇ ਨਾਲ ਨਾ ਦੇਵੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਸਾਡੀ ਜਿੰਦੋ ਜਾਨ ਗੋਮਾਰ॥
ਜਿਸ ਕਰਹੋਨ ਬੱਧੇ ਮਨ ਕਾਰਵਾਨ, ਸੋ ਖਰੀ ਕੋ ਹੀ ਨਾਰ।
ਉਸਨੂੰ ਬਿਰਹੋਂ ਵਗਾਈਆਂ ਕਾਤੀਆਂ, ਗਈਆਂ ਗੁਜ਼ਰ ਦੋ ਪਾਰ॥

ਪੁੰਨੂੰ ਵੀ ਟੁਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਸੱਸੀ ਦੇ ਬਾਗ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬਿਲੋਚ ਅਪਨੇ ਊਠ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸੱਸੀ ਦੇ ਲੱਖੀ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਓਹ ਬਾਗ ਉਜਾੜਦੇ ਹਨ ਅਰ ਪੁੰਨੂੰ ਜੀ ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਸੱਸੀ ਦਾ ਸੋਹਨਾ ਪਲੰਗ ਵਿੱਛਿਆ ਵੇਖ ਪੈਰ ਪਸਾਰਦੇ ਹਨ ਅਰ ਘੂਕ ਸੌਂ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੱਚ ਹੈ ਰਾਜ ਦੀ ਮਸਤੀ ਅਰ ਫੇਰ ਸੱਸੀ ਨੂੰ ਅਪਨੇ ਇਸ਼ਕ ਵਿੱਚ ਮੋਹਤ ਹੋਇਆ ਜਾਨ ਕੇ ਉਹ ਕਿਸਤੋਂ ਡਰਦੇ। ਰਾਂਝੇ ਦਾ ਹੀਰ ਦੇ ਪਲੰਘ ਤੇ ਸੌਨ ਵਾਲੀ ਝਾਕੀ ਸੀ। ਸੱਸੀ ਨੇ ਕੂਕ ਸੁਣੀ ਆਈ ਮਾਰਨ ਹੋਤਾਂ ਨੂੰ ਪਰ ਜਦ ਪੁੰਨੂੰ ਦਾ ਨਾਉਂ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਮੋਈ ਆਪ:—

ਸੱਸੀ ਪੁੰਨੂੰ ਹੋਤ ਦੀ ਸੁਨਕੇ ਕੰਨ ਬਲੇਲ।
ਬਖਸ਼ ਦਿੱਤੀ ਚਾਰਵਾਹਿਯਾਂ ਗਲ ਦੀ ਲਾਹ ਹਮੇਲ॥
ਮੀਂਹ ਉਠਿਆ ਸੁੱਕੇ ਬੱਦਲੋਂ ਭਰ ਭਰ ਚੱਲੀ ਵੇਲ।
ਤਖਤੋਂ ਸੁੱਟ ਦਰਜੁਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰੱਬਾਨੀ ਖੇਲ॥
ਸੱਸੀ ਸਨੇ ਸਹੇਲੀਆਂ ਆਈ ਰੰਗ ਮਹੱਲ।
ਅਤੇ ਪੁੰਨੂੰ ਹੋਤ ਨਾ ਸਕਿਆ, ਝਾਲ ਸੱਸੀ ਦੀ ਝੱਲ॥
ਉਸ ਪੁਰ ਕਰ ਲਾਏ ਹਾਡਜ਼ਾਂ ਦੋ ਨੈਨਾਂ ਦੇ ਛੱਲ।
ਓਹ ਲੈਹਨ ਸੰਜੋਹੀਂ ਨਿਕਲੇ ਬਾਨ ਕਲੇਜਾ ਸੱਲ॥

(ਕੇਹਾ ਸੋਹਣਾ ਖਿਆਲ ਹੈ)

ਹਾਇ ਇਸ਼ਕ ! ਪੁੰਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਈ ਸੱਸੀ ਦੇ ਵੱਸ ਹੋਗਿਆ ਅਤ ਉਸ ਦੇ ਆਖੇ ਧੋਬੀਆਂ ਦਾ ਵੇਸ ਵਟਾਇਆ। ਅਪਨੇ ਬਲੋਚਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕਰਾਇਆ। ਹੋਤਾਂ ਨੂੰ ਛੁਡਾ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ਼ਕ ਫਾਹੀ ਵਿੱਚ ਫਸਾਇਆ। ਸੱਸੀ ਪੁੰਨੂੰ ਨੂੰ ਚਾ ਨਾਲ ਮਾਂ ਕੋਲ ਲਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਰ ਅਪਨਾ ਚੁਨਿਆਂ ਵਰ ਵਖਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੁੰਨੂੰ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਕਿ ਏਹ ਧੋਬੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਕੱਪੜੇ ਲੈ ਘਾਟ ਤੇ ਧੁਆਨ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਮਜੂਰੀ ਦੇ ਧੁਆ ਲਿਔਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਪੇ ਸੱਸੀ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਮਾਂ ਕੋਲ ਸੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਸੰਗਦੀ ਹੈ, ਅਰ ਜਗਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਹੈ:—

ਰੱਬਾ ਡਿੱਠਾ ਵਰ ਨਾ ਕਰਨ, ਧੀਆਂ ਦਾ ਏਹ ਵਰਤਬ।
ਪਰ ਮੇਹਰ ਪਵੇ ਦਿਲ ਮਾਉਂ ਦੇ, ਅਤੇ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋਵੇ ਬੱਬ॥
ਅੰਮਾਂ ਮੈਂ ਢੂੰਡ ਲੱਦਾ ਵਰ ਅਪਨਾ, ਜੇ ਪਿਉ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ।
ਇਸਤੋਂ ਸੂਰਤ ਸੀਰਤ ਅਗਲਾ, ਨਾ ਚੜ੍ਹ ਹੋਯਾ ਕੋ॥
ਬੱਚੀ ਵਰ ਲਿਆਵੇ ਢੂੰਡ ਕੇ, ਜਿਸ ਦੇ ਵਾਸੇ ਦੀ ਸੁੱਧ।
ਕਿਉਂ ਦੇਵੇਂ ਧੀਆ ਸੱਸੀਏ, ਫੂਕਾਂ ਠੰਡੇ ਦੁੱਧ॥
ਜਾਂ ਪੁੰਨੂੰ ਮਾਂਓ ਸਾਹਮਨਾ, ਸੱਸੀ ਸਦ ਬਹਾਇਆ ਆਨ।
ਅਤੇ ਫੜਕੀ ਨਜ਼ਰ ਕਰ ਨਿਗਾਹ, ਇਹ ਡਿਠੋਸ ਸ਼ੇਰ ਜਵਾਨ॥
ਉਸਦੇ ਤ੍ਰਿਖੇ ਨੈਨ ਕਟਾਰੀਆਂ, ਬਿਰਹੋਂ ਚੜ੍ਹਾਈ ਸਾਨ।
ਅਤੇ ਧੁੱਪੇ ਡਿੱਠੀ ਲਿਸ਼ਕਦੀ, ਜਿਉਂ ਬਿਜਲੀ ਅਸਮਾਨ॥

ਅੰਤਲੇ ਬੈਂਤ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਤਸ਼ਬੀਹ ਇੱਕ ਅਨੋਖੀ ਵਰਤੀ ਹੈ ਧੁੱਪੇ ਬਿਜਲੀ ਵਖਾਈ, ਪਰ ਪੁੰਨੂੰ ਦੇ ਸੂਰਜ ਵਰਗੇ ਮੁੱਖ ਨੂੰ ਹਨੇਰੇ ਦੀ ਲਾਜ ਨਾ ਲਾਈ.॥

ਹਾਫ਼ਜ਼: ਪੁੰਨੂੰ ਭਾਰ ਉਠਾਯਾ, ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਵੇਖ ਦੱਬਾਨੀ ਦੇਲ।
ਸਿਰ ਭਾਰ ਦੇਂਦਾ ਛੱਤੋਂ, ਮਾਰਿਆ ਦਰਦ ਇਸ਼ਕ ਉਲੇਲ॥
ਉਹ ਰਾਜੇ ਰਾਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਯਾ ਉਹ ਮੇਹਰ ਪਟੇਲ।
ਕੈ ਜਾਨ ਨਾ ਦੇਂਦਾ ਭਾਈਆਂ, ਮਲ ਮਲ ਮਾਰੇ ਮੇਲ॥

ਪੁੰਨੂੰ ਨੇ ਕੱਪੜੇ ਕੀਕਨ ਧੁਵਾਏ:—

ਪੁੰਨੂੰ ਆਖੇ ਧੋਬੀਆਂ ਯਾਰੋ ਕਰਿਓ ਕੰਮ ਸਵਾਰ।
ਇਕਸ ਟਕੇ ਦੇ ਕੰਮ ਦੇ ਟਕੇ ਦੇਵਸਾਂ ਚਾਰ॥
ਜੇ ਇਕਸ ਪੈਸੇ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ, ਪੁੰਨੂੰ ਕੱਢ ਫੜਾਯਾ ਰੋਕ।
ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਜਾਤਾ ਧੋਬੀਆਂ ਹੈ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਲੋਕ॥

ਜਦ ਸੱਸੀ ਤੇ ਪੁੰਨੂੰ ਦਾ ਨਕਾਹ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ:—

ਸੱਸੀ ਨੂੰ ਦਾਈਆਂ ਸਣੇ ਸਹੇਲੀਆਂ, ਆਂਦਾ ਮੋਢੇ ਲਾ।
ਬਲਕੀਸ ਜਿਵੇਂ ਸੁਲੇਮਾਨ ਸਨ, ਤਖ਼ਤ ਬੈਠੇ ਸੀ ਆ॥

ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਵੇਖਨ ਨੂੰ:—

ਓਥੇ ਝੁਰਮਟ ਪਾਯਾ ਤਾਰਿਆਂ, ਚੰਨ ਝਾਤੀ ਪਾਵੇ ਚਾ।
ਅਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਲੋੜੇ ਰਾਤ ਰਾਤ, ਸੂਰਜ ਚਾਮਲ ਚਾਮਲ ਜਾ॥
ਕਰੇ ਦੁਆਈਂ ਸੱਸੀ ਵੀ,ਕਿਵੇਂ ਰੱਬਾ ਦੇਹੀਂ ਨਾ ਚਾੜ੍ਹੀਂ ਛੱਬੁ।
ਮੈਂ ਰੱਜ ਲਗ ਸੋਵਾਂ ਗਲ ਯਾਰ ਦੇ, ਤਾਂ ਦੇਹੀਂ ਚਾੜ੍ਹੀਂ ਰੱਬੁ॥
ਏਹ ਹਾਰ ਦੇਵਾਂ ਗਜ ਮੋਤੀਆਂ,ਜੇ ਮਾਯਾ ਮੰਗਨ ਲੱਬੁ।
ਪਰ ਏਹ ਵੀ ਕਰਸਨ ਹਲਜੁਲਾ,ਘਾਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਰਤੱਬ॥
ਹਾਫ਼ਜ਼ ਨੈਣ ਵਿਸਾਲ ਦੇ,ਆਸ਼ਕਾਂ ਬਰਸ ਵਿਹਾਂਦਾ ਸੌਂ।
ਅਤੇ ਸੈਹਮ ਰੈਹਨ ਗਲ ਲੱਗਕੇ,ਅਜੇ ਨਾ ਰੱਜਨ ਸੌਂ॥
ਸੱਸੀ ਨੂੰ ਦਸਤਕ ਮਾਰੀ ਸਹੇਲੀਆਂ, ਬਾਹਰ ਦਰੋਂ ਖਲੋ।
ਆਨ ਉਠਾਯਾ ਦੇਹੁੰ ਚੜ੍ਹ ਜੇ ਨੀ ਨੀ,ਇਸ ਵਖ਼ਤ ਨਾ ਸੌਂਦਾ ਕੋ॥

ਏਹ ਵਿਸਾਲ ਦਾ ਬਿਆਨ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ਼ਕ ਬਿਰਹੋਂ ਵਖਾਨ ਨੂੰ ਸਿਰ ਖੜਾ ਹੈ ਕਵੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ॥

ਜੋ ਸਿਰ ਸੱਸੀ ਦੇ ਵਰਤਿਆ, ਪਰ ਏਹ ਕਿੱਤ ਹੋਯਾ ਜੋਗ।
ਪਰ ਹੱਥ ਸਿਰੇ ਥੋਂ ਫੇਰਕੇ,ਏਹ ਇਸ਼ਕ ਮਰੇਂਦਾ ਠੱਗ॥

ਪੁੰਨੂੰ ਏਧਰ ਸੱਸੀ ਨਾਲ ਰੰਗ ਰਲੀਆਂ ਤੇ ਮੌਜਾਂ ਮਾਨਦਾ ਸੀ ਓਧਰ ਕੀਚਮ ਵਿੱਚ ਡਾਢਾ ਹਾਹਾ ਕਾਰ। ਪੁੰਨੂੰ ਦੇ ਭਰਾ ਝੱਟ ਤਿਆਰ ਹੋ ਭੰਬੋਰ ਵਿੱਚ ਪੁੰਨੂੰ ਨੂੰ ਲੈਨ ਆਏ। ਸੱਸੀ ਘਰ ਸਦਾਏ, ਆਦਰ ਕਰਾਏ, ਪਰ ਹਾਏ ਓਹਨਾ ਹੋਤਾਂ ਕੀਹ ਦਗ਼ਾ ਕਮਾਇਆ

ਸ਼ਰਾਬ ਪਿਆ ਸੱਸੀ ਤੇ ਪੁੰਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਬੇ ਹੋਸ਼ ਕੀਤਾ, ਅਰ ਪੁੰਨੂੰ ਕੂਚ ਕਰਾਵੇ ਪਾ ਔਹ ਗਏ ਔਹ ਗਏ, ਸੱਸੀ ਨੂੰ ਅਕੱਲੀ ਬੇ ਹੋਸ਼ ਛੱਡ ਗਏ। ਜੇ ਸ਼ਰਾਬ ਮੂੰਹ ਨਾ ਲਾਂਦੀ ਤਾਂ ਏਹ ਦੁਖ ਕਿਉਂ ਉਠਾਂਦੀ। ਪਰ ਲੇਖ!

ਗਏ ਖੁਮਾਰੀ ਦੇ ਵੇਖਕੇ ਰੱਬਾ ਨਾ ਕਰਹੂਨ ਨਾ ਹੋਤ।
ਲੱਦ ਸਧਾਏ ਸੁੱਤੜੀ ਰਹੀ ਅਕਲੇ ਸੌਤ॥
ਨਾ ਸ਼ਮਾ ਨਾ ਚਾਨਨ ਚੰਦ ਦਾ ਨਾ ਤਾਰਿਆਂ ਮੰਦੀ ਜੋਤ।
ਰਾਹ ਦਿਹੋਂ ਜੋ ਆਏ ਸਾਂ ਵੇਖਦੇ ਪਰ ਮੁੜਕੇ ਦੇਏ ਓਤ॥
ਓਥੇ ਨਾ ਕਰਹੋਨ ਨਾ ਕਰਹੋਨ ਵਾਲੇ ਨਾ ਪੁੰਨੂੰ ਹੈ ਯਾਰ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਵੀਂ ਸੰਝੀ ਹੈ ਚੀਰਿਆ ਥੱਲ ਡੂੰਗਰ ਕੈਹਰ ਕਹਾਰ॥

ਸੱਸੀ ਉੱਠਕੇ ਯਾਰ ਨੂੰ ਨਾਂ ਵੇਖ:—

ਵੇਹੜੇ ਉੱਚੜੇ ਸੱਸੜੀ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਪਾਵੇ ਖੇਹ।
ਅਤੇ ਹਾਰ ਹਮੇਲਾਂ ਜ਼ੇਵਰਾਂ ਸਟ ਸਟ ਪਾਵੇ ਏਹ॥
ਪਰ ਹਾਫ਼ਜ਼ ਤਿਨਾ ਰੰਜੂ ਕਜਲ ਕਾਲਿਆਂ ਤਨ ਲੈ ਦੁਖਾਯਾ ਏਹ॥
ਜ਼ਾਲਮ ਇਸ਼ਕ ਸੂਲਾ ਖਿੱਚਿਆ ਅਤੇ ਦਰਦਾਂ ਚੀਰੀ ਦੇਹ॥

ਮਾਂ ਨਸੀਹਤ ਦੇਂਦੀ ਹੈਃ—

ਮਾਓ ਆਖੇ ਧੀਆ ਸੱਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਨਾਂ ਜਾਨੇ ਥਾਉਂ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੰਮਨ ਭੂਮ ਨ ਜਾਨੀਏਂ ਨਾ ਕੋ ਸ਼ੈਹਰ ਗਰਾਉਂ॥
ਓਹ ਹੋਨ ਅਜੇਹੇ ਆਦਮੀ ਤੱਕਨ ਪਏ ਸੁਵਾਉਂ।
ਬੱਚੀ ਇੱਲਾਂ ਕਿਸ ਪਰਨਾਈਆਂ ਕਿਸ ਪਿੰਜਰੇ ਘੱਤੇ ਕਾਉਂ॥
ਬੱਚੀ ਧੀਆਂ ਮੱਤੀ ਆਪਨੀ, ਜਾ ਜੇਹੜੀਆਂ ਮਤ ਮਰੇਨ।
ਮਾ ਮਾਪੇ ਕਤਨਾ ਕੁਲਾਹਨ ਤੇ ਕਤਨਾ ਰਢਾ ਕਰੇਨ॥
ਅਤੇ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਨਦੇ ਆਖਨਾਂ ਵੇਖ ਨਸੀਹਤ ਦੇਨ।
ਪਰ ਧੀਹਾਂ ਨੂੰਹਾਂ ਨ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਪਰ ਮਾਪੇ ਸਬਰ ਕਰੇਨ॥

(ਕਲਜੁਗ ਦਾ ਸਮਾਂ)

ਪਰ ਸੱਸੀ ਕਿੱਥੋਂ ਨਸੀਹਤਾਂ ਮੰਨੇਃ—

ਸੱਸੀ ਖਿੱਝੀ ਮਾਉਂ ਨਾਲ ਤੁੱਧ ਪੇਟ ਨਾ ਕੱਢੀ ਤਾਂ ਬਾਰ।

ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਦਰਦ ਕੀ ਲੱਗੇ ਤੁਧ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਕੰਮੀ ਜ਼ਾਰ ॥
ਮਾਈ ਬੋਲ ਅਵੱਲੇ ਬੋਲਕੇ ਮੇਰਾ ਆਜਜ਼ ਜੀਉ ਨਾ ਸਾੜ।
ਅੱਮਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖਮ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਇਸ਼ਕੇ ਦੀ ਸਾਰ ॥
ਮੈਂ ਲੱਖੀ ਸਾਥ ਲੁਟਾਇਆ ਜਿਉਂ ਮੋਤੀ ਹੱਥ ਕਰਾੜ।
ਹਾਫ਼ਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁੰਨੂੰ ਡਾਚੀ ਘੱਤਿਆ ਸੱਸੀ ਰਹੀ ਉਰਾਰ ॥

ਸੱਸੀ ਥਲਾਂ ਨੂੰ ਵਗ ਟੁਰਦੀ ਹੈ ਅਰ ਦੁੱਖ ਜਰਦੀ ਹੈ। ਅੰਤ ਵੇਲੇ ਬਕਰਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦਸਦੀ ਹੈ ॥

ਸੱਸੀ ਆਖਦੀ–ਏਹ ਛੁੱਠ ਬਿਰਹੋਂ ਬਦਮੁਆਮਲਾ ਸਿਰਤੇ ਕਫਨੀ ਬਨ੍ਹ।
ਅਤੇ ਫੱਤੇ ਹੱਥ ਨਾ ਅੱਪੜੇ ਦੇਵੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੱਨ ॥
ਉਹ ਇਕਤੇ ਸਟ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਹੱਡ ਭੰਨੀਦਾ ਏਨ ।
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੇਦਨ ਇਸ਼ਕ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸੋ ਕੀਕਰ ਸੁਖ ਸੋਵੱਨ ॥
ਹਾਲ ਸੱਸੀ ਦਾ ਵੇਖਕੇ ਢਾਹੀਂ ਰੁੰਨੇ ਝਾੜ।
ਅਤੇ ਮਾਲਾਂ ਆਹੀਂ ਘੱਤੀਆਂ ਬਿਰਹੋਂ ਵੇਖ ਨਵਾੜ ॥
ਪੁੰਨੂੰ ਗਿਨ ਗਿਨ ਸੀਵਾਂ ਕਫਨੀਆਂ ਇਸ਼ਕ ਨ ਕੱਢਨ ਸਾੜ।
ਸੱਸੀ ਮਾਤਮ ਬੈਠੀ ਉਤ ਦਿਨ ਕਰ ਕਾਲਾ ਵੇਸ ਪਹਾੜ ॥

ਸੱਸੀ ਨੇ ਜਾਨ ਦਿੱਤੀ, ਤਾਂ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਮਾਤਮ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾਃ––

ਸੱਸੀ ਦਾ ਮਾਤਮ ਬਘਿਆੜਾਂ ਗਿੱਦੜਾਂ ਕੀਤਾ ਆ।
ਅਤੇ ਲੂੰਬੜੀਆਂ ਤੇ ਪਾਹੜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਵਨ ਪੱਲੂ ਪਾ ॥
ਉਹ ਮੋਰ ਜੰਗਲ ਤੇ ਝਾਗਰੀ ਕਰਲਾਵਨ ਕੂੰਜਾਂ ਆ।
ਨਿਤ ਦੁੱਧ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਹਰਨੀਆਂ ਥੱਕੇ ਪਗ ਵਿਹਾ ॥
ਯਾਰੋ ਜੂਹੀਂ ਚੁੱਗਨ ਨਾ ਪੰਖਨੂ ਅਤੇ ਮੁਰਗ਼ਾਂ ਪਿਆ ਵਿਜੋਗ।
ਜੇ ਏਥੇ ਥਾ ਨਾ ਹੋਯਾ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਅਬਅਸਾਂ ਕੀ ਹੋਗ ॥
ਏਹ ਇਸ਼ਕ ਕਰੇਸੀ ਤਖਤਾਂ ਵਨ ਤਿਨ ਵਿਹਾਈ ਰੋਗ।
ਸੱਸੀ ਘਿੱਨ ਮੋਈ ਗ਼ਮ ਯਾਰ ਦਾ ਘੱਤ ਥਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸੋਗ ॥

ਇਧਰ ਸੱਸੀ ਨੇ ਥਲੀ ਜਾਨ ਦਿੱਤੀ ਓਦਰ ਪੁੰਨੂੰ ਨੂੰ ਜਾਗ ਆਈ, ਸੱਸੀ ਨਾਂ ਵੇਖ ਬਿਆਕੁਲ ਹੋਯਾ, ਵਾਹੋ ਦਾਹੀ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਿਆ

ਪਰ ਥਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸੱਸੀ ਦੀ ਕਬਰ ਹੀ ਮਿਲੀ ਓਹ ਇਸ਼ਕ ਪੂਰ-
ਕਰ ਗਈ, ਹੁਨ ਪੁੰਨੂੰ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਈ ਨਵੀਂ ਕਬਰ ਵੇਖ
ਅਯਾਲੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ:—

ਪੁੰਨੂੰ ਪੁੱਛੇ ਭਾਈ ਆਜੜੀ ਦੱਸ ਅਸਾਂ ਏਹ ਗੱਲ।
ਏਹ ਗੋਰ ਨਵੀਂ ਇਸ ਰਾਹ ਤੇ ਅੱਜ ਹੋਈ ਕੇ ਕੱਲ॥
ਨਾਹੀ ਥੇਹ ਨਜ਼ੀਕ ਕੋ ਚਰਾਂ ਨਹੀਂ ਇਤ ਵੱਲ।
ਏਹ ਕੌਨ ਸੋਯਾ ਕਟ ਦੀਦਨੇ ਕਿੱਥੋਂ ਆਯਾ ਸੀ ਚੱਲ॥

ਆਜੜੀ ਦਾ ਉੱਤ੍ਰ ਕੇਹਾ ਸੋਹਨਾ ਹੈ:—

ਮੀਆਂ! ਉੱਚੀ, ਲੰਮੀ ਪਤਲੀ, ਨਿੱਕੇ ਲੱਕ ਜਵਾਨ।
ਨਾਮ ਸੱਸੀ ਧੀ ਜਾਮ ਦੀ ਹੋਈ ਬਿਰਹੋਂ ਦੇ ਮਾਨ॥
ਏਹ ਪੁੰਨੂੰ ਪੁੰਨੂੰ ਕਰ ਮਰ ਗਈ ਅਸਾਂ ਖਲਜਾਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਨ।
ਸਾਨੂੰ ਗੋਰ ਅਥਾਂਈ ਕੇਹੀ ਸੂ ਸਭ ਕੋ ਖੜੇ ਹਰਾਨ॥

ਪੁੰਨੂੰ ਸੁਨ ਕੇ, ਕੀਰਨੇ ਕਰਕੇ ਜਾਨ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਅਰ ਮਰ
ਕੇ ਯਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:—

ਹਾਫ਼ਜ਼ ਪੁੰਨੂੰ ਮਾਰੇ ਧਰਤ ਤੇ ਲਾਹ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਪੱਗ।
ਮੈਨੂੰ ਘਤ ਕਚਾਵੇ ਲੈ ਗਏ ਪਾ ਭੁਲਾਵੜਾ ਠੱਗ॥
ਓਹ ਫਿਟ ਕੀਚਮ ਫਿਟ ਭਾ ਮੇਰੇ ਫਿਟ ਕਰਹਾਨ ਦੇ ਵੱਗ।
ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੀ ਸੀ ਜ਼ੈਹਰ ਸ਼ਰਾਬ ਏ ਦੇਂਦੀ ਤੇਗ਼ ਅਲੱਗ॥

ਰੱਬ ਅੱਗੇ ਪੁੰਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ:—

ਰਬਾ ਅਸਾਂ ਜੁੱਸੇ ਆਪੋ ਆਪਨੇ ਦੋਹਾਂ ਜਿਸਮਾਂ ਇਕ ਜਾਨ।
ਜੇ ਇਕ ਰਹੇ ਇਕ ਯਾਰ ਬਿਨ ਤਾਂ ਖਤਾ ਦੋਹਾਂ ਈਮਾਨ॥
ਇਕੇ ਪੁੰਨੂੰ ਖੜੀ ਓਸਤੇ ਇਕੇ ਉਹ ਮਲਾਈਂ ਜਾਨ।
ਕਿਵੇਂ ਅਸਾਂ ਰਾਜ਼ੀ ਰੱਖਨਾ ਅਤੇ ਗੱਲਾਂ ਰੈਹਨ ਜਹਾਨ॥

ਰੱਬ ਦੀ ਮੇਹਰ ਕਬਰ ਫਟ ਗਈ:—

ਉਹ ਹੁਕਮੇ ਨਾਲ ਅਲਾਹ ਦੇ ਪਾਟੀ ਗੋਰ ਉਹ ਚਾਹ।
ਵੇਖ ਕੁਦਰਤੀ ਡਿੱਠੀ ਰੱਬ ਦੀ ਪਿਆ ਅਯਾਲ ਤ੍ਰਾਹ॥
ਉਹ ਰੇਵੇਂ ਜੀਵੇ ਯਾ ਮੋਏ ਜਾਨੇ ਆਪ ਅਲਾਹ।
ਪਰ ਹਾਫ਼ਜ਼ ਸੁਨ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਖਲਕਤੋਂ, ਹੋਯਾ ਜੱਗ ਅਗਾਹ॥

ਕੇਹੀ ਸੋਹਣੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਸੱਸੀ ਤੇ ਪੁੰਨੂੰ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਬਿਆਨ ਲਿਖਿਆ। ਬੋਲੀ ਜੀ ਨੂੰ ਡਾਢੀ ਪਿਆਰੀ ਲਗਦੀ ਹੈ॥

ਸੱਸੀ ਪੁੰਨੂੰ ਦੇ ਪਲਾਟ ਵਿਚ ਦੋ ਸ਼ੰਕੇ ਉਠਦੇ ਹਨਃ—

(੧) ਜਦ ਸੱਸੀ ਅਪਨੇ ਲੱਖੀ ਮਹਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਅਰ ਉਸ ਪਾਸ ਪੱਤਨ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵੀ ਚੋਖੀ ਸੀ ਤਾਂ ਪੁੰਨੂੰ ਲੱਭਨ ਗਿਆ ਉਹ ਪੈਦਲ ਕਿਉਂ ਗਈ। ਥਲਾਂ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਉਹ ਵੀ ਇਕ ਚੰਗੀ ਡਾਚੀ ਲੈ ਕੇ ਪੁੰਨੂੰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜਾਂਦੀ। ਪਰ ਜੇ ਏਹ ਕਰਦੀ ਤਾਂ ਮਰਦੀ ਕੀਕਨ ਅਰ ਏਹ ਕਿੱਸਾ ਕਿੱਥੋਂ ਬਨਦਾ?

(੨) ਜਦ ਸੱਸੀ ਪਾਸ ਅਪਨੀ ਵੱਖਰੀ ਦੌਲਤ ਤੇ ਆਮਦਨ ਸੀ ਤਾਂ ਪੁੰਨੂੰ ਨੂੰ ਧੋਬੀ ਬਨਾ ਕੇ ਮਾਂ ਪਿਓ ਪਰਚਾਨ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ ਅਰ ਵਿਚਾਰੇ ਪੁੰਨੂੰ ਨੂੰ ਕਪੜੇ ਚੁਕਾ ਧਵਾਨ ਘੱਲਨ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਧਰੇ ਤੇ ਸੱਸੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਝਿੜਕ ਸੁਟਦੀ ਹੈ ਅਰ ਕੈਂਹਦੀ ਹੈ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਕਦ ਜੰਮਿਆ ਸੀ, ਅਰ ਕਿਧਰੇ ਉਹਨੂੰ ਰਾਜੀ ਕਰਨ ਲਈ ਅਪਨੇ ਯਾਰ ਨੂੰ ਦੁਖ ਦਵਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਏਹ ਵੀ ਖਵਰੇ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਸੀ॥

ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬਾਂਃ- ਏਹ ਕਿੱਸਾ ਕੇਵਲ ਕਵੀ ਜੀ ਦੀ ਰਚੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੱਦਾਂ ਦਾ ਕੱਠ ਹੈ। ਲੜੀ ਵਾਰ ਸੱਦਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਅੱਗੇ ਤੇ ਕੋਈ ਪਿੱਛੇ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਠੇਠ ਤੇ ਸਵਾਦਲੀ ਹੈ ਅਰ ਕਵਤਾ ਦਾ ਰੰਗ ਵੀ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਮਿਰਜ਼ੇ ਦੀਆਂ ਸੱਦਾਂ ਸੱਸੀ ਪੁੰਨੂੰ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਕਵੀ ਨੇ ਬਨਾਈਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਸ ਕਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਕਿਨੀਂ ਥਾਂ ਪੁੰਨੂੰ ਤੇ ਹੋਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਇਆ ਹੈ। ਸੌ ਵਿਸਵਾ ਏਹ ਕਿੱਸਾ ਜ਼ੁਲੈਖਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪੈਹਲੇ ਲਿਖਣਾ ਹੋਨਾ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਸ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਜ਼ੁਲੈਖਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਹਾਲ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਜਾਂ ਇਸ ਕਿੱਸੇ ਦੇ ਲਿਖਨ ਲੱਗਿਆਂ ਜ਼ੁਲੈਖਾਂ ਤੇ ਯੂਸਫ ਦਾ ਇਸ਼ਕ ਵੀ ਅੱਖੀਆਂ ਸਾਮਨੇ ਫਰਦਾ ਹੋਨਾ ਏਂ ਜਿਸਦਾ ਨਿਰਨਾਂ ਉਹਨਾ ਨੇ ਫੇਰ ਇਕ ਵੱਖਰੇ ਕਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ॥

ਇਸ ਕਿੱਸੇ ਦੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ੨ ਸੱਦਾਂ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਤੋਂ ਕਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਜ਼ੋਰ, ਅਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਨ ਦੇ ਭਾਓ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤਖ ਕਰਕੇ ਦੱਸਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ:—

ਜੀ ਇਸ਼ਕ ਡੁਲੇਰਾ ਪਾਤਣੀ, ਕਿਸੇ ਨਾ ਚਾੜ੍ਹੇ ਪਾਰ।
ਭਰ ਭਰ ਬੇੜੇ ਡੋਬਦਾ, ਅਧ ਘੜੀ ਵਿਚ ਧਾਰ॥
ਰੱਬਾ ਰੱਖੀਂ ਇਸ਼ਕ ਮਜਾਜ਼ੀਓਂ ਦੂਨੀ ਘੱਤਨ ਮਾਰ।
ਸੱਸੀ, ਬਾਈ, ਸੋਬਨਾ ਸਨੇ ਜਲਾਲੀ ਚਾਰ॥

ਏਹ ਇਸ਼ਕ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਕਰਤਬ ਵਖਾਏ ਹਨ, ਅਰ ਇਸ਼ਕ ਕੋਹੀਆਂ ਚਾਰ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਦੱਸੇ ਹਨ। ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕੇਹੀ ਠੇਠ ਬੋਲੀ ਤੇ ਨਵੇਂ ਗੁਨਾਂ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ:—

ਸਾਹਿਬਾਂ ਰੰਗ ਮਜੀਠ ਦਾ, ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਧਰਤ ਰੰਗੀਨ।
ਓਦੀ ਜੁਤੀ ਦੇ ਦੋ ਵਾਲੀਆਂ, ਦੋ ਬਤਕਾਂ ਚੋਗ ਚੁਗੇਨ॥
ਉਸ ਦਾ ਕੱਦ ਸਕੀਮ ਤਨ, ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਕਲ ਵੱਟ ਪਵੇਨ।
ਅਤੇ ਨੱਕ ਕੁੜੀ ਦਾ ਪੀਪਲਾ, ਜ਼ੁਲਫਾਂ ਨਾਗ ਪਲਮੇਨ॥

ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਦੇ ਕਰਤਬ ਦਸਦਾ ਹੈ:—

ਬਾਰ ਮੰਗਲ ਦੇ ਪਾਉਨ ਆ ਗਲੀ, ਜਿੱਥੇ ਪਦਮਨਾ ਵਜੇਨ।
ਝਾੜੀ ਬਾਜੇ ਅੰਬ ਜੇ, ਜੇਡੋਂ ਅੰਬ ਕਰੇਨ॥

ਫੇਰ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਦਾ ਬਿਆਨ:—

ਉਹਦੀਆਂ ਸੁਰਖ ਲਬਾਂ ਦੇ ਦਉਂ ਜਲੇ, ਜਿਉਂ ਮੋਤੀ ਲਾਲ ਛਖੰਨ।
ਜਾਂ ਗੱਲ ਕਰੇਂਦੀ ਹੱਸਕੇ, ਮੁਖਹੁ ਫੁਲ ਝੜੇਨ॥
ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਤ੍ਰਿਖੇ ਨੈਨ ਕਟਾਰੀਆਂ, ਦੂੱਸਰ ਘਾ ਕਟੰਨ।
ਜਿਉਂ ਤੇਜ਼ੀ ਸੂਰਜ ਸਾਮਨੇ, ਲਾਟਾਂ ਨੈਨ ਮਚੇਨ॥
ਓਦੇ ਪਟ ਚੰਨਨ ਦੀਆਂ ਗੇਲੀਆਂ, ਚੰਗੇ ਮੁਸ਼ਕ ਛੜੇਨ।
ਉਸਦੀ ਧੁੰਨੀ ਤੂੰਗ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ, ਆਸ਼ਕ ਘੁੱਟ ਪੀਵੇਨ॥
ਉਸਦੇ ਸੀਨੇ ਤੇ ਦੋ ਹੱਥੀਆਂ, ਆਸ਼ਕ ਮਸਤ ਕਟੰਨ।
ਉੱਪਰ ਫੇਰਨ ਕਾਢਵਾਂ, ਵਿੱਚ ਤਿਲੀਅਰ ਚੋਗ ਚੁਗੇਨ॥

ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਫੁਲਕਾਰੀਆਂ ਕੇਹੀਆਂ ਸੋਹਣੀਆਂ ਹੁੰਦੀ-

ਅੰਤ ਹੋਣਗੀਆਂ:—

ਪਾਣੀ ਉਪਰ ਬੁਲ ਬੁਲਾ, ਵਿੱਚ ਵਜੂਦੇ ਸਾਹ।
ਓਹ ਲਖੇ ਵਾਰੀ ਵੜ ਨਿਕਲੇ, ਪਲ ਇਵੇਂ ਹੋਸੀ ਰਾਹ॥
ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਫਿਰ ਨਾ ਵੜੇ, ਦਮ ਦਾ ਨਹੀਂ ਵਸਾਹ।
ਪਿੱਛੇ ਪੈਰ ਨਾ ਰੱਖੀਏ, ਅੱਗੇ ਹੋਵੇ ਸੋ ਵਾਹ॥

ਇਸ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਬੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਨੂੰ ਕੇਹੀ ਸੋਹਣੀ ਤਰਹ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਸਾਹਿਬਾਂ ਦਾ ਇਸ਼ਕ ਦਸਦੇ ਹੋਏ ਕਵੀ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:—

ਹਾਫ਼ਜ਼ ਇਸ਼ਕ ਆਯਾ ਘਟ ਬੈਨੂਕੇ, ਪੋਸ਼ ਕਰੇਂਦਾ ਪੋਸ਼।
ਸਾਹਿਬਾਂ ਘੱਤ ਪਿਆਲੀ ਇਸ਼ਕ ਦੀ, ਹੋਸ਼ੋ ਬਨੀ ਬੇਹੋਸ਼।
ਸਾਹਿਬਾਂ ਦਾ ਖਾਵਨ ਪੀਵਨ ਮੁੱਕਿਆ, ਪਰ ਬ੍ਰਿਹੋਂ ਦਾ ਜੋਸ਼।
ਜਾ ਅਤਨ ਦਰਸਨ ਨੱਢੀਆਂ, ਤਾਂ ਕੱਢਨ ਜੋਸ਼ ਖਿਰੋਸ਼॥

ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਚਰਚਾ:—

ਮਿਰਜ਼ਾ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਸੁਆਣੀਆਂ, ਲੱਗੇ ਚੰਦ ਨੂੰ ਕਲੰਕ।
ਜੇ ਉੱਧਲ ਜਾਨ ਕੁਆਰੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਥੋਂ ਤੰਗ।
ਅਸਾਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਤੁਸਾਂ ਥੋਂ ਚੜ੍ਹਦਾ ਰੰਗ।
ਤੂੰ ਤੋੜ ਨ ਵਧੀਆਂ ਗੀਧਲਾਂ ਅੱਗੋਂ ਜਾਨ ਸਲਾਮਤ ਮੰਗ॥

ਏਹ ਤਾਨੇ ਸੁਨ ਸਾਹਿਬਾਂ ਕੋ ਬੋਲਦੀ ਏ:—

ਮਿਰਜ਼ਾ ਸ਼ਹਿਰ ਝਨਾਓਂ ਦੇ, ਹਾਕਮ ਹੈਂ ਤੇਰੇ ਵੈਰ।
ਮੇਰੀ ਜ਼ਾਲਮ ਮਤਰੇਈ ਮਾਉਂ ਨਾਲ, ਜੋ ਚੰਗਿਓਂ ਕਰੈ ਅੰਗੈਰ॥
ਮੈਂ ਰੋ ਰੋ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਦੀ, ਸੇਵਾਂ ਖਵਾਜਾ ਪੀਰ।
ਜੀਵੇਂ ਚੰਦਨ, ਗੀਦਲਾ, ਮੈਂ ਚੁਖ ਚਖ ਸਟਾਂ ਚੀਰ॥

ਮਿਰਜ਼ਾ:—

ਸਾਹਿਬਾਂ ਲਾਵੀ ਚੜ੍ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ, ਚੋ ਚੋ ਪੈਂਦੇ ਮਯੰਗ।
ਏਹ ਜ਼ੈਹਰ ਪਿਆਲਾ ਇਸ਼ਕ ਦਾ, ਪਰ ਭਰ ਭਰ ਪੀ ਨਿਸੰਗ॥
ਜੇ ਸਿਰ ਜਾਏ ਤਾਂ ਜਾਨ ਦੇ, ਪਰ ਇਸ਼ਕ ਨ ਲਗੇ ਨੰਗ।
ਲਾਜ ਲਗੇ ਤਿਸ ਇਸ਼ਕ ਨੂੰ, ਜੇ ਸੜਨੋ ਡਰੇ ਪਤੰਗ॥

ਸਾਹਿਬਾਂ:—

ਮਿਰਜ਼ਿਆ ਮੇਰਾ ਮਾਸ ਜੰਬੂਰੀ ਕੱਟੀਏ, ਜੇ ਮਾਂਓ ਸੁਨੇ ਮਤਰੇਰ।
ਮੇਰੇ ਹਾਲ ਔਤਰੇ ਨਾਲ ਜੋ, ਪਾਸਨ ਕਰਦੇ ਸੇਰ॥
ਕੋਈ ਸਜਨ ਨਾਂਹੀ ਸ਼ੈਹਰ ਵਿੱਚ, ਦੂਤੀ ਹੋਏ ਢੇਰ।
ਅਤੇ ਰਾਜ ਨਹੀਂ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲਾਂ, ਖੀਵੇ ਦੇ ਸ਼ੈਹਰ ਅੰਧੇਰ॥
ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਬਦ ਅਮਨੀ ਸੀ॥

ਮਿਰਜ਼ਾ:—

ਸਾਹਿਬਾਂ ਅੱਗ ਨਾ ਸਾੜੇ ਆਸ਼ਕਾਂ ਕੂਕੇ ਦੇਖ ਨਜ਼ੀਰ।
ਜਾਂ ਚਲੀ ਸੜਨ ਮਹਾ ਸਤੀ ਦਸਤ ਬੁਹਾਰੇ ਬੀਰ॥

ਏਹ ਆਸ਼ਕ ਤੇ ਮਾਸ਼ੂਕ ਦੀਆਂ ਸਮਝੌਤੀਆਂ ਤੇ ਪਕਿਆਈਆਂ ਹਨ, ਮਿਰਜ਼ੇ ਦੇ ਜਾਨੇ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਬੜੀ ਬਿਆਕਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:—

ਮੈਂ ਆਪ ਕੁੱਸਾਂ ਹੋ ਬੱਕਰੀ, ਵਤ ਭੁੰਨ ਕਬਾਬ ਹਜ਼ਾਰ।
ਅਤੇ ਭਰ ਭਰ ਨੈਨ ਸੁਰਾਹੀਆਂ, ਮੈਂ ਥੀਵਾਂ ਪਾਨੀ ਹਾਰ॥
ਹੋਰ ਭੋਜਨ ਚੰਗਾ ਜਿੰਦ ਥੋਂ, ਨਹੀਂ ਵਿੱਚ ਸੰਸਾਰ।
ਸੋ ਅੱਗੇ ਧਰਦੇ ਸਜਨਾਂ, ਮੈਂ ਪਾਨੀ ਪੀਵਾਂ ਵਾਰ॥
ਇਸ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਹੋਰ ਕੀ ਭੋਜਨ ਪਿਆਰੇ ਲਈ ਹੋਨਾਂ ਏ।

ਏਹ ਜਾਨ ਦਾ ਵਾਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਨਜ਼ਾਰਾ:—

ਜਿਨਾਂ ਇਸ਼ਕ ਤਨੇ ਵਿਚ ਰੱਚਿਆ, ਘਾਉ ਨ ਦਿੱਸੇ ਅੰਗ।
ਨੀਂਦਰ ਭੁੱਖ ਨਾ ਆਸ਼ਕਾਂ, ਉਹ ਰੈਹਨ ਨਾ ਮੌਤੋਂ ਸੰਗ॥
ਸਾਹਿਬਾਂ ਮਸਤੀ ਚੜ੍ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ, ਜਿਉਂ ਮਸਤੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਭੰਗ।
ਅਤੇ ਅਕਲ ਨਾ ਮਿਲਸੀ ਢੂੰਡੀਆਂ, ਨਾ ਮਿਲਸੀ ਮੂਲਨਾ ਮੰਗ॥
ਉਸਨੂੰ ਕੁੰਡੀ ਲੱਗੀ ਮੱਛ ਜਿਉਂ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਛੋਡ ਗਿਆ ਉਸ ਵੰਗ।
ਪਰ ਕਿਆ ਪਰਵਾਹ ਚਰਾਗ ਨੂੰ, ਜੋ ਦੇਸੀ ਜਿੰਦ ਪਤੰਗ॥
ਹੰਜੂ ਵਗਨ ਆਸ਼ਕਾਂ, ਮੋਤੀ ਜਿਉਂ ਅਨ ਤੁਲ।
ਰਤੋਂ ਹੋਵੇ ਸਾਹਿਬਾਂ, ਜਿਉਂ ਝੜਨ ਚਰਾਗੋਂ ਫੁਲ॥
ਠਾਠ ਜਿਵੇਂ ਦਰਯਾ ਦੇ, ਜਿੱਥੇ ਪਵੇ ਬਿਰਹੋਂ ਦੀ ਛੱਲ।
ਸਰ ਪਰ ਛੋਬੇ ਤ ਰੂਆਂ, ਭੁੱਲੀ ਸਭ ਅਕਲ॥

ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਇਤ ਵੇਖ ਨਾਂ ਚਲਿਆ, ਪੁੱਛ ਨਾ ਟੁਰਿਆ ਵਾਰ ।
ਅੱਗੇ ਬਾਹਮਨ ਮਿਲਿਓ ਸੁ ਸਾਹਮਣੇ, ਜਦ ਚੜ੍ਹ ਹੋਯਾ ਅਸਵਾਰ ॥
*(ਇਹ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਗਨ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਹੈ)

ਮਿਰਜ਼ੇ ਦੀ ਮਾਂ ਵੀ ਮਿਰਜ਼ੇ ਨੂੰ ਰੋਕਦੀ ਹੈ ਅਰ ਅਪਨੇ ਭਿਆਨਕ ਸੁਪਨੇ ਦਾ ਹਾਲ ਦਸਦੀ ਹੈ ਪਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਰੱਤਾ, ਬਚਨਾਂ ਦਾ ਬੱਧਾ ਕੀਕਨ ਮੁੜੇ:—

ਚੜ੍ਹਦੇ ਮਿਰਜ਼ੇ ਖਾਨ ਨੂੰ, ਅੱਗੋਂ ਮਾਦਰ ਦੇਵੇ ਮੱਤ ।
ਜਾਇ ਬਗਾਨੀ ਨਾਰ ਨੂੰ, ਮੂਰਖ ਪਾਵੇਂ ਹੱਥ ॥
ਲੱਖੀਂ ਹੱਥ ਨਾ ਆਂਵਦੀ, ਦਾਨਸ਼ਮੰਦਾਂ ਦੀ ਪੱਤ ।
ਮੈਂ ਬੱਕਰਾ ਦੇਸਾਂ ਪੀਰ ਦਾ, ਜੋ ਘਰ ਆਵੇ ਮੁੜ ਵੱਤ ।
ਸੁੱਤੇ ਸੁਪਨਾ ਵੱਢਿਆ, ਸੁਪਨਾ ਬੁਰੀ ਬਲਾਇ ।
ਕਾਲੀ ਜੇਹੀ ਇਸਤ੍ਰੀ, ਖੁਲੇ ਮੂਹਾਂ ਦੀ ਆਇ ॥
ਚਬਾਰੜੇ ਦਾ ਢੈਹ ਪਇਆ ਬੰਨਾ, ਜਿੱਥੇ ਚੜ੍ਹ ਲਏ ਹਵਾਇ ।
ਮੇਰੇ ਥੰਮ ਕੜੱਕਾ ਮਾਰਿਆ ਪਿਆ ਧਰਤੀ ਤੇ ਆਇ ॥
ਕੋਟਾ ਸੰਡਾ ਡੁਬ ਮੁਇਆ, ਮੰਗੂ ਮੁਗਲਾ ਦੀ ਜਾਇ ।
ਮੈਂ ਵਾਸਤਾ ਘੱਤਿਆ ਰੱਬ ਦਾ, ਖੀਵੇ ਸ਼ੈਹਰ ਨ ਜਾਇ ॥

ਸਵੇਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ:—

ਭਾਈਆ ਵੇ ਘੜਯਾਲੀਆ, ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਰਾਤ ਗਈ ।
ਮੇਰੇ ਮੋਤੀ ਮੋਤੀ ਚੁਗ ਲਏ, ਮੁਖ ਤੇ ਖੂਨ ਵਹੀ ॥
ਮੇਰੇ ਡੁਲ੍ਹੇ ਮੋਤੀ ਭੋਂ ਪਏ, ਉਤਰ ਤੇ ਆਪ ਗਏ ॥

ਤਾਰਿਆਂ ਦਾ ਛਿਪਨਾ ਅਰ ਚੜ੍ਹਦੇ ਲਾਲੀ ਦਾ ਦਿੱਸਨਾ, ਕੇਹੀ ਸੋਹਣੀ ਤਰਹ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਜਦ ਮਿਰਜਾ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਘੇਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਉਸਦਾ ਤਰਕਸ਼ ਤੇ ਕਮਾਨ ਦਰਖਤ ਤੇ ਟੰਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਸਾਹਬਾਂ ਦੀ ਭੁਲ ਨੂੰ ਰੋਂਦਾ ਹੈ ਅਰ ਬੇ ਹਥਜਾਰੇਂ ਮਾਰਿਆ ਜਾਨ ਦਾ ਅਫਸੋਸ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਬੋਲਦਾ ਹੈ: —

ਬੁਰਾ ਕੀਤੋਈ ਸਾਹਿਬਾਂ, ਮੇਰਾ ਤਰਕਸ਼ ਛਡਿਓਈ ਜੰਡ ।
ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ ਬਹੁਤ ਮੁਹਾਲ ਹੈ, ਪਰ ਤੂੰ ਭੀ ਹੋਸੈਂ ਰੰਡ ॥

ਇਕ ਮੰਦਾ ਕੀਤਾਈ ਸਾਹਿਬਾਂ,ਮੇਰੀ ਨੀਲੀ ਛਡੀ ਛੰਗ।
ਤ੍ਰੈ ਸਠ ਕਾਨੇ ਮੈਂ ਤਰਕਸੋਂ,ਦੇਵਾਂ ਖਲਿਆਂ ਵੰਡ॥

ਮਰਦੀ ਵਾਰੀ ਸਾਹਿਬਾਂ ਅਪਨੇ ਯਾਰ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਵਿੱਚ ਕੀ ਵੈਨ ਕਰਦੀ ਹੈ:—

ਸਾਹਿਬਾਂ ਪਟ ਪਟ ਸੱਟੇ ਮੇਂਢੀਆਂ, ਹੰਜੂ ਨੀਰ ਵਿਹਾ।
ਅਤੇ ਖਾਰਿਓਂ ਥੱਮ੍ਹ ਨ ਲਾਹਿਆ,ਤੇਲ ਫੁਲੇਲ ਮਲਾ॥
ਨਾਹੀਂ ਚੂੰਡ ਗੁਦਾਈਆਂ, ਮਾਂਗ ਸੰਧੂਰ ਭਰਾ।
ਸਾਨੂੰ ਰਹੇ ਉਮੈਦ ਨਿਕਾਹਦੀ, ਨੌਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਅੰਗ ਲਾ॥
ਮੌਲੀ ਮੇਂਹਦੀ ਸਿਰ ਧੜੀ ਸਾਡੀ ਸੱਧਰ ਨਾ ਲੱਥੀ ਕਾ।
ਪਰ ਮਤਰੇਰ ਮਾਉਂ ਘਰ ਜਿਸ ਅੱਗ ਦਿਤੀ ਸੁ ਲਗਾ॥

ਪਰ ਜ਼ਾਲਮ ਭਿਰਾਵਾਂ ਨੇ ਮਿਰਜ਼ੇ ਨੂੰ ਮਾਰ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦਾ ਜਿੰਦ ਵੀ ਨਾ ਛੱਡੀ:—

ਮਾਹਨਜਾਂ ਸੱਲ ਕਲੇਜਾ ਛਲ ਕੇ,ਗਲ ਵਿਚ ਪਟਕਾ ਪਾ।
ਫਾਹੀ ਦਿੱਤੀ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨਾਲ ਵਣਾਂ ਦੇ ਚਾ॥

ਪਰ ਹੋਨੀ ਨਾਲ ਕੀ ਜ਼ੋਰ ਸੀ ਵੈਰੀਆਂ ਮਾਰ ਲਿਆ ਪਰ ਸਾਹਿਬਾਂ ਵੀ ਦਏ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਭਿਰਾਵਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਕੋਹੀ ਜਾ ਕੇ ਆਸ਼ਕ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲੀ॥

ਜਨੌਰਾਂ ਦਾ ਸੋਗ ਕਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਬੜਾ ਭਾਂਵਦਾ ਹੈ:—

ਤੋਤਿਆ ਮੈਨਾਂ ਕੂਹੀਆਂ ਹੰਜੂ ਲਾਲ ਵਸੇਨ।
ਅਤੇ ਛਾਤੀ ਕੋਹੀ ਤਿਲੀਅਰਾਂ ਹੰਜੂ ਨੀਰ ਪਵੰਨ।
ਆਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਮਾਤਮ ਕੀਤਾ ਪੰਖੂਆਂ ਕੱਲੇ ਪਏ ਰਵੰਨ।
ਅਤੇ ਨੀਲਾ ਵੇਸ ਬਨਾਇਅਨ ਦਰ ਥਰ ਪਏ ਕਥੰਨ।
ਕਰ ਤੁਰਿਆ ਸਾਤਾ ਪੰਖਨੂੰ ਰੋ ਰੋ ਵਿਦਾ ਥੀਵੰਨ॥

(ਚੰਗਾ ਸਿਆਪਾ ਹੈ)

ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ੁਲੈਖਾਂ ਮੌ ਵਿਸਵਾ ਸੱਸੀ ਤੇ ਮਿਰਜ਼ੇ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਏਸ ਵਿੱਚ ਕਿਧਰੇ ੨ ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕੀ ਕਰਨ ਓਸ ਵੇਲੇ ਰਾਜ ਪਾਠ ਦੀ ਬੋਲੀ ਫਾਰਸੀ ਈ ਸੀ, ਇਸ ਬਨਾ ਕਿਸੇ ਕਵੀ ਦੀ ਲਿਆਕਤ ਨਹੀਂ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਏਸ

ਜ਼ੁਲੈਖਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹ ਕਿ ਕਵੀ ਜੀ ਵਿਦਯਾ ਤੋਂ ਕੋਰੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਅਰ "ਫਲਾਸਫੀ" ਵੀ ਜਾਨਦੇ ਸਨ। ਜ਼ੁਲੈਖਾਂ ਯੂਸਫ਼ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ੧੦੯੦ ਹਿਜਰੀ ਜਾਂ ਸੰਨ੧੬੭੬ ਈ:ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ, ਅਰ ਲਿਖ ਕੇ ਨਵਾਬ ਜਾਫਰ ਖਾਨ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸੱਤ ਬਿਘੇ ਜਮੀਨ ਜੋੜਾ ਘੋੜਾ, ਤੇ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਅਨਾਮ ਮਿਲਿਆ, ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

ਨਵਾਬ ਜਾਫਰ ਖਾਂ ਖਾਹਸ਼ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਏ ਕਿੱਸਾ ਬਨਿਆਂ।
ਜ਼ਾਹਰ ਬਾਤਨ ਅਰਜ਼ੀ ਹੋਯਾ, ਜੀਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਏ ਸੁਨਿਆ॥
ਇਕ ਜ਼ਮੀਨ ਇਨਾਇਤ ਕੀਤੀ, ਬਿਘੇ ਸੱਤ ਪਛਾਨੀ।
ਜੋੜਾ ਘੋੜਾ ਨਕਦ ਦਲਵਾਇਆ, ਸੌ ਰੁਪੈਯਾ ਜਾਨੀ॥

ਏਸ ਕਿਸੇ ਦੇ ਚੋਨਵੇਂ ਬੈਂਤ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਤੋਂ ਕਵੀ ਦੀ ਲਿਆਕਤ ਦਾ ਥੌਹ ਲਗਦਾ ਹੈ:—

ਰਿਜ਼ਕ ਪਿੱਛੇ ਜਗ ਦੇ ਕੀਰਨੇ ਤੇ ਰੱਬ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਕੇਹੀ ਸੋਹਨੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਦੱਸੇ ਹਨ:—

ਇਕਨਾ ਰਿਜ਼ਕ ਘਰੀ ਪੁਚਾਵੇ ਹਿਕ ਰਿਜ਼ਕ ਨੂੰ ਵੇਂਹਦੇ।
ਜਿਉਂ ਰੱਬ ਰੱਖੇ ਓਂਵੇਂ ਰੈਹਨਾ ਕੁਝ ਹੱਥੀਂ ਕਦੀਵੀਂ ਦੇ॥
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰੱਬ ਧੁਰੋਂ ਕੁਸ਼ਾਇਸ਼ ਹੋਏ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਕਮੀ ਨਾ ਕਾਇ।
ਉਹ ਖਾਵਨ ਪੀਵਨ ਧਨ ਜੇਹੜਾ, ਦੂਨਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਇ॥
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੱਬ ਤੰਗੀ ਦੇਵੇ ਕੌਨ ਕੁਸ਼ਾਇਸ਼ ਕਰਨੀ।
ਉ ਪੁਤ੍ਰ ਮੰਗਨ ਜਾ ਫਕੀਰਾਂ, ਪਿੱਛੋਂ ਰੈਨਾ ਮਰਨੀ॥
ਇਕ ਰਿਜ਼ਕੇ ਕਾਰਨ ਸਦਾ ਮੁਸਾਫਰ, ਲੱਦਨ ਰਖਤ ਮੁਤਾਆਂ।
ਆਈ ਮੌਤ ਮਰਨ ਪਰ ਜੂਹੇ, ਖਾਂਦਾ ਮਾਲ ਕਿਨਾਹਾਂ॥
ਇਕ ਰਿਜ਼ਕੇ ਕਾਰਨ ਪਿੰਨਨ ਹੱਤੂ, ਵੈਜਨ ਤੱਕ ਬੰਗਾਲੇ।
ਹਿਕਨਾ ਘਟੀਂ ਕਸ਼ਾਇਸ਼ ਹੋਵੇ, ਲੇਟਨ ਲੇਫ ਨਿਹਾਲੇ॥
ਇਕ ਉਠ ਰਾਤੀਂ ਵਜਨ ਚੋਰੀ, ਖਾਵਨ ਮਾਲ ਪਰਾਇਆ।
ਉਹ ਆਪੋ ਅਪਨੇ ਭੈੜੇ ਕਾਰਨ, ਸੂਲੀ ਪਕੜ ਚੜ੍ਹਾਇਆ॥

ਕੇਹੇ ਰਿਜ਼ਕ ਦੇ ਕਜ਼ੀਏ ਹਨ, ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਸੱਚਾ ਫੋਟੋ ਖਿੱਚਿਆ ਹੈ:—

ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਰਚਨਾ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦਾ ਅਨੋਖਾ ਨਕਸ਼ਾ ਵੱਸਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਦਾ ਹਾਲ ਦੱਸਦੇ ਨੇ:—

ਅੱਵਲ ਨਜ਼ਰ ਖੁਦੋਂ ਕਰ ਬੰਦੇ, ਨਜ਼ਰ ਦਨੂਨੀ ਘੱਤੇ।
ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਰੱਬ ਕੋਟ ਬਨਾਯਾ, ਧਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਸੱਤੇ॥
ਦਰਦ ਆਹੀਂ ਦਾ ਬਾਹਰ ਆਵੇ, ਮੇਲ ਕਸਾਵੱਤ ਸਾਰੀ।
ਦਾਊਦੀ ਰਬ ਕਲਾ ਬਨਾਈ, ਕਰਕੇ ਹਿੰਮਤ ਸਾਰੀ॥
ਤਿਸ ਕੋਠੀਓਂ ਚਿੱਕੜ ਗਾਰਾ, ਇੱਟ ਤਨ ਕੀਤੇ ਵੱਟਾ।
ਕਬਰੇ ਥਾਂਉ ਚੁਟਕੀ ਭਰਕੇ, ਮਲਕ ਲਿਆਵਨ ਘੱਟਾ॥
ਉਹ ਗੰਦੇ ਪਾਨੀ ਨਾਲ ਲਾਏ, ਸ਼ਿਕਮੇ ਵਿੱਚ ਟਿਕਾਏ।
ਚਾਲੀ ਰੋਜ਼ੀ ਲੌਹ ਕਰਕੇ ਵਤ, ਚਾਲੀ ਮਾਸ ਬਨਾਏ॥
ਵਤ ਚਾਲੀ ਰੋਜ਼ੀਂ ਜੁੱਸਾ ਸਾਰਾ, ਚਾਲੀ ਰੂਪ ਪਵਾਯਾ।
ਜਾਂ ਵਾਲ ਨਾ ਜੰਮੇ ਸਾਬਤ ਹੋਵੇ, ਨਾਵੇਂ ਮਾਹ ਜਮਾਯਾ॥

ਫੇਰ ਰੱਬ ਦੇ ਹੋਨ ਦੀ ਯੁਕਤੀ ਦਸਦੇ ਹਨ:—

ਭਾਂਡੇ ਲਾ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਰੱਖੇ ਚੱਕੀ ਉੱਚੇ ਸਾਰੇ।
ਜੋ ਕੋਈ ਵੇਖੇ ਸੋਈ ਆਖੇ ਧਨ ਬਨਾਵਨ ਹਾਰੇ॥
ਬਾਝ ਕਾਰੀਗਰ ਕਾਰ ਨਾ ਥੀਵੇ ਇੱਕੋ ਮਨ ਕਾ ਸਾਰਾ।
ਪਾਸ ਤਸ਼ਬੀਹ ਕਿਉਂ ਪੂਰੀ ਹੋਵੇ ਦਸ ਦਖਾਈਂ ਸਾਰਾ॥
ਸੂਰਤ ਤੋਂ ਮਹਸੂਲ ਮੁਸੱਵਰ ਦਿਲ ਪਰ ਅਨਕ ਧਰੀਏ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਲਵਾ ਜ਼ਾਤ ਜਮਾਲੋ ਮਤੇ ਗ਼ੈਰ ਦਲੀਲ ਨਾ ਕਰੀਏ॥
ਫ਼ਿਕਰ ਖਿਆਲ ਜੋ ਕਰਕੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਜੇ ਲੱਖ ਫ਼ਿਕਰ ਵਕਾਏ।
ਹਰ ਸਿਫਤੇ ਵਿੱਚ ਸੁਨਿਆ ਜ਼ਾਹਰ ਢੂੰਡਨ ਕਿਤਵਲ ਜਾਏ॥

ਕਵੀ ਜੀ ਦੀ ਭੁੱਲਕੇ ਕਾਨੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਖਿੱਚਨ ਤੇ ਵੀ ਫਿਰ ਗਏ॥

ਰਾਤ:—ਰੌਸ਼ਨ ਰਾਤ ਦੋਹੇਂ ਤੋਂ ਆਈ, ਤਰ ਤਰ ਤਕਨ ਤਾਰੇ।
ਚੋਰ ਨਾ ਜਾਗੇ ਨਾ ਸਗ ਭੌਂਕੇ, ਨਾ ਦਰਬਾਨ ਪੁਕਾਰੇ॥

ਰੱਬ ਦੀ ਬੇ ਪਰਵਾਹੀ ਨੂੰ ਦਸ ਕੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :—

ਇਕਨਾ ਦੇ ਸਿਰ ਤਾਜ ਧਰੇਂਦਾ, ਹੁਕਮ ਕਰੇਂਦਾ ਸ਼ਾਹੀ ।
ਇੱਕ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਮੇਹਨਤ ਲਾਏ, ਬੇ ਪਰਵਾਹ ਇਲਾਹੀ ॥

ਰੂਪ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰਦੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :—

ਹਰ ਹਰ ਬਹੁਤ ਤਮਾਸ਼ਾ ਡਿੱਠਾ, ਆਦਮ ਵਿੱਚ ਸਭਾਂ ਦੇ ।
ਚਨ ਜਿਵੇਂ ਵਿੱਚ ਤਾਰਿਆਂ ਰੋਸ਼ਨ, ਯੂਸਫ਼ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ॥
ਮਜਲਸ ਵਿੱਚ ਚਰਾਗ਼ਾਂ ਰੋਸ਼ਨ, ਸਭਾਂ ਅੰਦਰ ਰੁਸ਼ਨਾਈ ।
ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਛਤ੍ਰ ਉਹ ਦਿੱਸੇ, ਖੂਬੀ ਤੀਰ ਨਗਾਹੀ ॥

ਜ਼ੁਲੈਖਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦਾ ਅਸਰ :—

ਸੂਰਤ ਇਸ ਹਸਾਬੋਂ ਬਾਹਰ, ਕਿਆ ਕਿਆ ਸਿਫ਼ਤ ਕਜੀਵੇ ।
ਮੂੰਹ ਮਾਹਤਾਬ, ਸਨੌਬਰ ਕਾਮਤ, ਅੱਖੀ ਰੌਸ਼ਨ ਦੀਵੇ ॥
ਪਲਕਾਂ ਤੀਰ ਕਮਾਨਾਂ ਅਬਰੂ, ਦੰਦ ਚੰਬੇ ਦੀਆਂ ਕਲੀਆਂ ।
ਨਾਜ਼ਕ ਬਦਨ,ਸੁਰਾਹੀ ਗਰਦਨ, ਉਂਗਲੀਆਂ ਜੂੰ ਫਲੀਆਂ ॥
ਠੋਡੀ ਸੇਬ ਅਲਫ਼ ਜੂ ਬੀਨੀ, ਲੌਂਗ ਨਵਾਬ ਸਮਾਵੇ ।
ਗੁਲ ਲਾਲਾ ਤੋਂ ਰੰਗ ਸਵਾਯਾ, ਦੇਖ ਪਰੀ ਸ਼ਰਮਾਵੇ ॥
ਜ਼ੁਲਫ਼ਾਂ ਪੇਚ ਪਾਏ ਮੁੱਖ ਉੱਤੇ, ਵਾਂਗੂ ਕਾਲਿਆਂ ਨਾਗਾਂ ।
ਹੁਸਨ ਜ਼ੁਲੈਖਾਂ ਓੜਕ ਨਾਹੀਂ ਸੌ ਲਿਖੀ ਕਾਗਾਂ ॥
ਪਿੰਡਾ ਮਖਮਲ ਪਸ਼ਮ ਸੁਹੇਂਦੀ, ਚੰਨਨ ਵਾਂਗ ਕਲਾਈਆਂ ।
ਜਾਂ ਤਕ ਅਦਬ ਨਾ ਹੋਵੇ ਜਰਾ, ਸ਼ਰਾ ਲਿਖ ਰਖਾਈਆਂ ॥

ਸਭ ਫ਼ਾਰਸੀ ਤਸ਼ਬੀਹਾਂ ਦੀ ਨਕਲ, ਅਰ ਕਵੀ ਜੀ ਆਪ ਵੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ :—"ਕੁਲ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਨ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀ ਨਕਲ ਕਤਾਬੋਂ" ਪਰ ਪਿੰਡੇ ਦੀ ਤਸ਼ਬੀਹ ਨਵੀਂ ਹੈ ॥

ਯੂਸਫ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦ ਮਿਸਰ ਦੀਆਂ ਜਨਾਨੀਆਂ ਨੇ ਯੂਸਫ਼ ਨੂੰ ਡਿੱਠਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੋਯਾ :—

ਰੈਨ ਯੂਸਫ਼ ਦੇ ਬਲਨ ਮਸਾਲਾਂ, ਝਾਤ ਜ਼ੁਲੈਖਾਂ ਪਾਈ ।
ਜਲ ਬਲ ਖ਼ਾਕ ਹੋਈਆਂ ਸਭ ਰੰਨਾਂ, ਤਾਬਸ਼ ਰਹੀ ਨਾ ਕਾਈ ॥

ਇਕਨਾ ਚੋਲੀ ਕੱਪੜੇ ਪਾੜੇ, ਇਕਨਾ ਮਲ ਮਲ ਖਾਸੇ।
ਇਕ ਗਈਆਂ ਦਰ ਤਕ ਮਜਜ਼ੂਬਾ, ਇਕ ਕਰਨ ਪਈਆਂ ਹਾਸੇ॥
ਪਲਕਾਂ ਤੀਰ ਜਿਗਰ ਵਿੱਚ ਮਾਰੇ, ਅਬਰੂ ਖਿੱਚ ਕਮਾਨਾ।
ਲੱਗੀ ਕਮਚੀ ਜ਼ੁਲਫ਼ ਯੂਸਫ਼ ਦੀ, ਭੁੱਲਾ ਹੋਸ਼ ਜ਼ਮਾਨਾ॥
ਭੁੱਲ ਗਏ ਉਹ ਵਖਰ ਤਿਨਾਂ ਦੇ, ਲਾੜਾਂ ਵਿੱਸਰ ਗਈਆਂ।
ਯੂਸਫ਼ ਦੇ ਵਲ ਤਾਰਿਆਂ ਵਾਂਗੂੰ, ਤਰ ਤਰ ਵੇਖਨ ਪਈਆਂ॥
ਛੁਰੀਆਂ ਨਾਲ ਤੁੰਜੀ ਕਟਦਿਆਂ, ਪੁਰਜ਼ੇ ਹੱਥ ਕੀਤੋ ਨੇ।
ਕਲਮ ਅਗੁਸ਼ਤਾਂ ਸ਼ਿੰਗਰਫ਼ ਹੋਈਆਂ, ਸਰ ਖਤ ਲਿਖ ਦਿੱਤੋਨੇ॥

ਅਪਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਹੋਰ ਕੀ ਵੱਧ ਭੁੱਲਨਾ ਹੈ। ਰੂਪ ਦੀ ਮਸਤੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਸੁੱਧ ਬੁੱਧ ਭੁਲਾ ਦਿੱਤੀ, ਅਦਭੁਤ ਰਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਹੈ, ਵਛੋੜੇ ਨੂੰ ਦਸਦੇ ਹਨ :—

ਨਾ ਕੁਝ ਖਾਵੇ ਨਾ ਕੁਝ ਪੀਵੇ ਪੀਲੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾਵੇ।
ਛੋਟੀ ਉਮਰੇ ਦੁਖ ਕਜੀਏ ਪਏ ਕਵਾਰੀ ਕੰਜੇ॥

ਬਿਰਹੋਂ ਦਾ ਰੋਗ ਡਾਢਾ, ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰੀ ਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਹਕੀਮ ਤੇ ਵੈਦਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਆਂਦਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਕੰਜਕਾ ਪਦ ਨੂੰ ਕੰਜੇ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਹੋਰ ਸੁਨੋ :—

ਲਿਟਾਂ ਪੱਟੇ ਤੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਸੱਟੇ ਗੁਜ਼ਰੀ ਸਬਰ ਕਰਾਰੋਂ।
ਪਾ ਜ਼ੰਜ਼ੀਰ ਬੱਧੀ ਗਲ ਥੰਮਾਂ ਰੋਂਦੀ ਰੰਗ ਵਟਾਯਾ॥
ਉੜਕ ਹਾਸਲ ਏਹੀ ਇਸ਼ਕੋਂ ਜੈਂ ਲਾਯਾ ਫਲ ਪਾਯਾ।
ਪੈਰੀਂ ਵੇਖ ਜੰਜੀਰ ਜ਼ੁਲੈਖਾਂ ਰਤੂੰ ਭਰਭਰ ਰੋਵੇ।
ਨੀਂਦਰ ਭੁੱਖ ਨਾ ਦਰਦਾ ਵਾਲਿਆਂ ਲੋਕ ਸੁਨਾਏ ਡਰੋਵੇ॥
ਅਸਾਂ ਤਾਲੇ ਸ਼ੂਮ ਧੁਰੋਂ ਹੈ ਲਿਖੇ ਸੰਗਲ ਸਾਡੇ ਹਿੱਸੇ।
ਪੈਰੋਂ ਲਾਹ ਘੱਤਾਂ ਗਲ ਉਸਦੇ ਜੇ ਫਿਰ ਅੱਖੀਂ ਦਿੱਸੇ॥

ਇੱਕ ਤੇ ਜ਼ੁਲੈਖਾਂ ਨੂੰ ਯੂਸਫ਼ ਦਾ ਬਿਰਹੋਂ ਸਤਾਂਦਾ ਸੀ, ਦੂਜੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਬੇਸਮਝੀ ਨੇ ਝੱਲੀ ਬਨਾ ਦਿੱਤਾ॥

ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਮੱਤੀ ਨੂੰ ਸਚ ਮੁਚ ਝੱਲੀ ਸਮਝ। ਪੈਰੀਂ ਸੰਗਲ ਪਵਾ ਦਿੱਤੇ। ਹਾਏ ਜ਼ਾਲਮ ਮਾਪਿਆ ਨੇ ਬਿਰਹੋਂ ਦੀ ਸਾੜੀ ਧੀ ਨੂੰ ਹੋਰ

ਦੁਖ ਦਵਾਏ। ਕੀ ਉਸ ਨੂੰ ਯੂਸਫ ਦੀ ਜ਼ੁਲਫਾਂ ਦੇ ਵਲਦਾਰ ਸੰਗਲ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਨ ਜੋ ਹੋਰ ਸੰਗਲ ਪਵਾਏ ? ਪਰ ਸੋਈ ਤਨ ਜਾਨੇ ਜਿਸ ਤਨ ਲੱਗੇ। ਦੂਜੇ ਤਮਾਸ਼ਾ ਈ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਪਰ ਮਾਪੇ ਵੀ ਸੱਚੇ ਸਨ। ਇਕ ਸੱਤ ਬਰਸਾਂ ਦੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਇਸ਼ਕ ਤੇ ਬਿਰਹੋਂ ਕੀ ਆਖੇ ? ਏਹ ਵੀ ਇਕ ਅਸ਼ਚਰਜ ਸੀ ਪਰ ਰੱਬ ਦਾ ਭਾਨਾ ਅਰ ਕੁੜੀ ਦੇ ਲੇਖ !

ਕਵੀ ਜੀ ਹੋਰ ਪੁਰਾਤਨ ਕਵੀਆਂ ਵਾਂਗਰ ਤੀਵੀਆਂ ਦੇ ਵਰੋਧੀ ਹਨ ਅਰ ਜੋ ਮਕਰ ਫਰੇਬ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੇ ਦੋਸੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਥਪਦੇ ਹਨ ਅਰ ਮਰਦ ਦੇ ਕਸੂਰਾਂ ਨੂੰ ਢੱਕਦੇ ਹਨ। ਰੱਬ ਕਰਦਾ, ਕਿ ਕਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਦਾ ਉੱਚਾ ਖਿਆਲ ਹੁੰਦਾ।

ਜੈਂ ਯੂਸਫ ਦਾ ਵਸਾਹ ਨ ਕਰਦੀ ਕੈਦ ਕਰਾਯੋ ਸੁ ਆਪੇ।
ਆਪੇ ਰਨਾਂ ਮੋਹਰਾ ਦੇਵਨ, ਆਪੇ ਕਰਨ ਸਿਆਪੇ॥
ਭੂਠ ਰੰਨਾਂ ਭਠ ਅਕਲ ਰੰਨਾਂ ਦੀ, ਕੋਤਾਹ ਅਕਲ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ।
ਮਾਸ਼ੂਕਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਾਵਨ, ਫਾਸਦ ਵੈਹ ਮਰਨਾਂ ਦੇ॥
ਯੂਸਫ਼ ਜੇਹਾਂ ਲਾਵਨ ਲੀਕਾਂ, ਰੰਨਾਂ ਨਾਮ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ।
ਦੈਂਹਸਰ ਜੇਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਕੱਟੇ, ਸਿਦਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੰਨਾਂ ਦਾ॥
ਰਾਜਾ ਭੋਜ ਜੇਹਾਂ ਦੇ ਤਾਈਂ, ਪਾਏ ਮੂੰਹ ਕੜਯਾਲੇ
ਕਿਸ ਕਿਸ ਵਾਂਗਨ ਦੱਸੇ ਹਾਫ਼ਜ਼, ਕਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸੰਭਾਲੇ॥
ਫੰਦ ਫਰੇਬ ਜ਼ਨਾਨੇ ਕਰਕੇ, ਯੂਸਫ਼ ਲਾਜ਼ਮ ਕੀਤੇ।
ਅੰਬਰ ਪਾੜ ਕੀਤੋ ਪਰਕਾਲੇ, ਕੱਚੀ ਧਾਗੇ ਸੀਤੇ॥
ਭਠ ਰੰਨਾਂ ਭਠ ਇਸ਼ਕ ਰੰਨਾਂ ਦਾ, ਹਾਫਜ਼ ਆਖ ਪਸਾਰੇ।
ਜੋ ਮੰਦੀ ਨੀਤ ਨਜ਼ਰਾਂ ਕਰਸਨ, ਦੋਜ਼ਖ ਸੜਸਨ ਸਾਰੇ॥

ਰੰਨਾਂ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਬਨਾਨਾ ਇਕ ਹਾਫ਼ਜ਼ ਨੇ ਈ ਨਹੀਂ ਆਰੰਭਿਆ, ਵਾਰਸ ਦੀ ਵੀ ਅਜੇਹੀ ਈ ਮੱਤ ਮਾਰੀ ਗਈ ਏ॥

ਝਟ ਆਖ ਰੰਨੇਂ ਕੇਹੀ ਧੁੰਮ ਪਾਈ, ਤੁਸਾਂ ਭੋਜ ਰਾਜਾ ਲੱਤੀਂ ਕੁੱਟਿਆ ਜੇ। ਦੈਂਹਸਰ ਮਾਰਿਆ ਛੇਤ ਘਰੋਗੜੇ ਦੇ, ਸਨੇ ਲੰਕ ਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੱਟਿਆ ਜੇ॥

ੱਤ ਮਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਤੇ ਦੋਸ਼ ਤੀਂਵੀਆਂ ਦਾ, ਹੈ ਨਾ ਹਨੇਰ ਪਰ ਕੀ ਕਰਨ ਵਿਚਾਰੀਆਂ। ਲਿਖਨ ਵਾਲੇ ਜੋ ਮਰਦ ਹੋਏ। ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਅਜ ਕਲ ਦੀਆਂ "ਸਫਰੇ ਜੈਟ" (Suffragit) ਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਲਗਦੇ ਤਾਂ ਕਵੀ ਸਭ ਕੁਝ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ॥

ਹੋਰ ਚੋਨਵੇਂ ਬੈਂਤ ਹੇਠ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ, ਇਕ ਦਾਵਤ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ਃ—

ਸ਼ੱਕਰ ਤਰੀ ਮਿਸਰੀ ਦੇ ਹਲਵੇ, ਫਿਰਨੀ ਹੋਰ ਫ਼ਲੂਦਾ।
ਜ਼ਰਦਾ ਪੁਲਾਓ ਕਬੂਲੀ ਖੁਸ਼ਕਾ, ਜਿਉਂ ਆਹਾ ਫ਼ਰਮੂਦਾ॥
ਪੇਚਦਾਰ ਰੱਮਚੇ ਕੁਲਚੇ, ਗਿਰਦੀ ਨਾਨ ਖਤਾਈ।
ਮੱਠੇ ਚੱਕੇ ਦਹੀਂ ਮੰਗਾਏ, ਸ਼ੀਰੀਂ ਬਰੰਜ ਮਲਾਈ॥
ਦਿਲਦਾਰਾਂ ਦਿਲ ਬਹਿਸ਼ਤ ਜੈਸੇ, ਬਰਫ਼ੀ ਸ਼ੱਕਰ ਪਾਰੇ।
ਦੱਸਤਰ ਖ਼ਾਨ ਬਛਾਈ ਸਫਰਜੀ, ਭਰ ਭਰ ਖਾਨ ਉਤਾਰੇ॥
ਖੁਸ਼ਕ ਕਬਾਬ ਤੇ ਚਿਕਨੇ ਕਲੀਏ, ਹਰ ਹਰ ਭਾਂਤ ਅਚਾਰਾਂ।
ਹਰ ਕਿਸਮੇ ਦੇ ਮੇਵੇ ਆਂਦੇ ਹੋਯਾ ਰੰਗ ਬਹਾਰਾਂ॥

ਕਿਆ ਖਾਨੇ ਗਿਣੇ ਹਨ ਕਵੀ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਏਹੀ ਖਾਨੇ ਪਰਧਾਨ ਹੋਨਗੇ॥

ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੀ ਹਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਦ ਜਦ ਵਿਸਾਲ ਤੋਂ ਦੂਰ, ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਘਾਓ ਲੱਗਾ। ਯੂਸਫ਼ ਨੂੰ ਸੱਦ ਅਪਨੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਨੂੰ ਵਖਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਆਪ ਜਿਗਰ ਵਿੱਚ ਖੰਜਰ ਖਾਂਦੀ ਹੈ॥

ਆਪ ਜ਼ੁਲੇਖਾਂ ਉਠੇ ਸਾਹੀਂ ਦਰ ਤੇ ਆ ਖਲੋਤੀ।
ਹੰਜੜੀਆਂ ਝੜ ਪਈਆਂ ਝੋਲੀ ਜੂ ਆਯਾਂ ਵਿੱਚ ਮੋਤੀ॥
ਆਖ ਵੇਖਾ ਤੁੱਧ ਬਾਝੋਂ ਯੂਸਫ ਹਾਲ ਕਹਾਂ ਮੈਂ ਕੇਨੂੰ।
ਤੇਰੇ ਪਿਆਰੋਂ ਰੰਨਾਂ ਦੱਜ਼ਲਾਂ ਆਕੇ ਸਾੜਨ ਮੇਨੂੰ॥
ਅਜਬ ਸਮਾਂ ਹੈ, ਸਾਉਨ ਦੀ ਝੜੀ ਲੱਗੀ॥
ਕੱਦ ਅਲਫ਼ ਜੋ ਮੇਰਾ ਆਹਾ ਜੀਮ ਕੀਤਾ ਗੱਮ ਤੇਰੇ।
ਦਾਲੋਂ ਜ਼ਾਲੋਂ ਰੇਓਂ ਜ਼ੇਓਂ ਗੁਜਰੀ ਲੰਘ ਅਗੇਰੇ॥

ਕੇਹਾ ਅਬਜਦ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਖੋਲਿਆ। ਤੀਰ ਨੂੰ ਕਮਾਨ ਕਰ ਵਖਾਯਾ। ਕਵੀ ਬੁੱਤ ਪੂਜਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਖਬਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਹਾਏ ! ਆਸ਼ਕ ਹੋਕੇ ਬੁੱਤ ਨੂੰ ਨਿੰਦਨਾ ਨਹੀਂ ਬਨਦਾ ॥
ਭਠ ਪੱਥਰ ਭਠ ਪੂਜਨ ਵਾਲੇ, ਫਾਸਦ ਵੈਹਮ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ।
ਪੱਥਰ ਪੂਜਨ ਰਬ ਵਸਾਰਨ, ਸੱਹੀ ਥੀਵਨ ਦਰਮਾਂਦੇ ॥
ਸੌ ਸਟ ਖਾਕੇ ਪੱਥਰ ਵਿੱਚੋਂ ਸੂਰਤ ਜੋ ਬਨ ਆਵੇ ।
ਸਿਰ ਅਪਨੇ ਹੱਥ ਪਰ ਨਾ ਰੱਕੇ, ਕਦੋਂ ਮੁਰਾਦ ਪੁਜਾਵ ॥

ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ:—
ਪਖਾਨ ਗਢਿ ਕੈ ਮੂਰਤਿ ਕੀਨੀ ਦੇਕੈ ਛਾਤੀ ਪਾਉ ।
ਜੇ ਏਹ ਮਰਤ ਸਾਚੀ ਹੈ ਤਉ ਘੜਣ ਹਾਰੇ ਖਾਉ ॥

ਫੇਰ ਕਵੀ ਜੀ ਕਿਧਰੇ ਸਾਈਂ ਲੋਕਾਂ ਵਾਂਗਰ ਸੱਚੇ ਬਚਨ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਏਹ ਹੈ ਕਿ ਕਵੀ ਜੀ ਦੀ ਲਗਨ ਰੱਬਦੇ ਪਾਸੇ ਵੀ ਸੀ, ਕਦੀ ਇਸ਼ਕ ਮਜਾਜ਼ੀ ਕਦੀ ਹਕੀਕੀ, ਪਰ ਪਾਯਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾਂ॥
ਕੂੜੀਂ ਗੱਲੀ ਕੁਝ ਨਾ ਵੱਸੇ ਬਖਸ਼ ਕਦਾਂਈ ਛੋਰਾ ।
ਅਮਲਾਂ ਬਾਝੋਂ ਢੋਈ ਨਾਹੀਂ ਨਾਂਕਰ ਵੇਖੀਂ ਜ਼ੋਰਾ ॥
ਸੂਸੂੜ ਜੇਹਾਂ ਪੌਨ ਕਜ਼ੀਏ ਹੈਂ ਤੂੰ ਰੌਨ ਵਿਚਾਰੇ ।
ਲਿਖੀ ਕਲਮ ਕਦੀ ਨਾ ਮਿਟਸੀ ਰਬ ਰੱਖੇ ਹੱਥ ਮਾਰੇ ॥
ਮੀਆਂ ਚੁਗਲਾਂ ਦੀ ਖਸਲਤ ਮੰਦੀ ਸੁਨਕੇ ਸਭ ਕੋ ਡਰਦਾ ।
ਚੁਗਲਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਕਾਲਾ ਹੋਸੀ ਰੋਜ਼ ਕਿਆਮਤ ਵਰਦਾ ॥
ਖੰਜਰ ਸੱਟ ਜ਼ੁਲੇਖਾਂ ਦਿੱਤਾ ਸਟ ਪਾਯੋ ਸੁ ਹੱਥ ਸ਼ਤਾਬੀ ।
ਸੱਪ ਲੇਟੇ ਦਿਲਮਨ ਜਿਉਂ ਕਰ ਚੇਹਰਾ ਜ਼ਰਦ ਗੁਲਾਬੀ ॥
ਕੇਹਾ ਸੋਹਨਾ ਨਕਸ਼ਾ ਹੈ

ਕਵੀ ਜੀ ਅਪਨੀ ਰਚਨਾ ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਰੀ ਦੀ ਬਾਬਤ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:—
ਇੱਕ ਇੱਕ ਬੈਂਤ ਜੋ ਦਾਖਲ ਕੀਤਾ ਅੰਦਰ ਏਸ ਰਸਾਲੇ ।
ਮੈਂ ਭਰ ਜਾਮ ਉਤੇ ਉਤੀ ਪੀਤੇ ਲੋਹੂ ਦਿਲ ਦੇ ਨਾਲੇ ॥
ਸ਼ਾਇਰ ਹੋਵਨ ਹੱਸਨ ਖੇਡਨ ਪੀਵਾਂ ਜ਼ੈਹਰ ਪਿਆਲਾ ।
ਬੇ ਫਿਕਰਾਂ ਨੂੰ ਚਰਬ ਨਵਾਲਾ ਖੰਡੂ ਖੀਰ ਨਵਾਲਾ ॥
ਭਰਭਰ ਸ਼ਾਇਰ ਗੋਤੇ ਮਾਰਨ ਅੰਦਰ ਲਹੂ ਦਿਲਾਂ ਦੇ ।
ਤਾਂ ਕੱਢ ਕੱਢ ਲਾਲ ਪ੍ਰੋਵਨ ਲੜੀਆਂ ਜੂੰ ਜੂੰ ਵੇਖਨ ਮਿਲਦੇ ॥
ਜਾਂ ਰਲ ਸੁਘੜ ਮਜਾਲਸ ਬੈਠੇ ਜੂੰ ਅਸਮਾਨ ਸਤਾਰੇ ।

ਉਹ ਤਾਵਨ ਤਾਵਾਂ ਰਰਬ ਪਛਾਨਨ ਦੇਨ ਬੁਲਾਕ ਸੁਨਾਵੇ ॥
ਹੈਂ ਨੈਨਾ ਦੇ ਨਾਲ ਪਰੋਏ ਦੁਨ ਚੁਨ ਦੁਰ ਪਰਾਨੇ ।
ਤਾਂ ਉਹ ਹਰ ਮੁਰਤਬ ਹੋਇਆ ਆਲਮ ਗੀਰ ਜ਼ਮਾਨੇ ॥

ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਕਵੀ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਠੀਕ ਹੈ ਕਵਤਾ ਲਿਖਨੀ ਕੋਈ ਖਾਲਾ ਜੀ ਦਾ ਘਰ ਨਹੀਂ ॥

ਮੁਕਬਲ ਸ਼ਾਹ

ਮੁਕਬਲ ਸ਼ਾਹ ਹੋਰੀ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀ ਹਨ । ਵਾਰਸਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਏਹ ਵੀ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਹੋਏ । ਏਹ ਵਾਰਸ ਤੋਂ ਰਤੀ ਪੁਰਾਨੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ । ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਜਨਮ ਦੀ ਤ੍ਰੀਖ ਤੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਪਰ ਏਹਨਾਂ ਨੇ ਜੰਗਨਾਮਾ ੧੧੬੦ ਹਿਜਰੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਜੇਹੜਾ ਸੌ ਵਿਸਵਾ ਏਹਨਾਂ ਨੇ ਹੀਰ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਸੀ, ਅਪਨੇ ਬੁਢੇਪੇ ਵਿੱਚ । ਜੇ ਹੀਰ ਪਛਲੇਰੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਲਿਖਨ ਦਾ ਸੰਨ ਦਿੰਦੇ ॥

ਹੀਰ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਏਹਨਾਂ ਨੇ ਬੈਂਤ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਵਰਤੀ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਪੁਰਾਨਾ ਕੋਈ ਕਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬੈਂਤ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਵਰਤੀ ਹੋਵੇ । ਏਹ ਵੀ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਬੈਂਤ ਏਹਨਾਂ ਦੀ ਕਾਢ ਹੈ ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਕਦਰ ਏਹਨਾਂ ਨੇ ਬੈਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿੱਸਾ ਲਿਖਿਆ ਅਰ ਓਦਰ ਵਾਰਸਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅਪਨੀ ਹੀਰ ਵੀ ਬੈਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ । ਓਸ ਸਮੇਂ ਬੈਂਤਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਚੰਗੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋਸੀ । ਜੇ ਅਜੇ ਬੈਂਤਾਂ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਬੈਂਤ ਟੁਟੇ ਫੁਟੇ ਹੁੰਦੇ । ਏਹ ਗੱਲ ਹੋਸੀ ਕਿ ਇਸਤੋਂ ਪੈਹਲੇ ਬੈਂਤ ਫੁਟਕਲ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹੋਨਗੇ, ਕਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਵਰਤਨਾ ਦੋਸ਼ ਸਮਝਦੇ ਹੋਸਨ । ਏਹਨਾਂ ਆਕੇ ਰਾਹ ਦੱਸਿਆ ਅਰ ਬੈਂਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਾਇਆ ॥

ਏਹਨਾਂ ਦਾ ਜੰਗ ਨਾਮਾ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਬੈਹਰ ਵਿੱਚ ਹੈ । ਏਹ ਜੰਗਨਾਮਾ ੧੧੬੦ ਹਿਜਰੀ ਵਿੱਚ ਬਨਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ

ਇਕ ਉਰਦੂ ਦੇ ਛਾਪੇ ਦੀ ਹੀ ਸੈਂਚੀ ਵਿੱਚ ੧੨੦੯ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਪਰ ਏਹ ਤ੍ਰੀਕ ਅਸ਼ੁਧ ਹੈ। ਜੰਗਨਾਮੇ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

ਸ਼ੈਹਰ ਜ਼ੀ ਕਦੋਂ ਸਤਵੀ ਰੋਜ਼ ਦੋ ਸ਼ੰਬਾ ਪੀਰ।
ਬਾਰਾਂ ਸੈ ਲੈ ਅੱਠਵੀ ਸੰਨ ਹਿਜਰੀ ਤੈਹਰੀਰ॥
ਐਹਦ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸੰਨ ਉਨੱਤੀ ਜਾਨ।
ਏਹ ਰਸਾਲਾ ਜੋੜਿਆ ਮੁਕਬਲ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ॥

ਹੁਨ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਸੰਨ ੧੭੧੭ ਵਿੱਚ ਤਖਤ ਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ ਤੇ ਸੰਨ ੧੭੪੬ ਈ: ਵਿੱਚ ਏ ਰਸਾਲਾ ਜੰਗਨਾਮਾ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ (੧੯੧੨) ਅੱਜ ਤੋਂ ੧੬੫ ਵਰਹੇ ਹੋਏ। ਹਿਜਰੀ ਸਾਲ ੧੦ ਦਿਨ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਹਸਾਬ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਜੰਗਨਾਮੇ ਦੀ ਤ੍ਰੀਖ ੧੧੬੦ ਹਿਜਰੀ ਦੇ ਕਰੀਬ ੨ ਜਾ ਪੁਜਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਬੈਂਤ ਵਿੱਚ ਸੰਨ ਉਲਟਾ ਛਪਿਆ ਹੈ। ਬਾਰਾਂ ਸੈ ਲੈ ਅੱਠਵੀਂ ਦਾ ਥਾਂ ੧੧ ਸੈ ਲੈ ਅੱਠਵੀਂ ਹੋਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਓਹ ਫਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨੁਕਤੇ ਦਾ ਰੈਹ ਜਾਨਾ ਜਾਂ ਸੱਠ ਦਾ ਅੱਠ ਲਿਖਿਆ ਜਾਨਾ ਕੋਈ ਅਨਹੋਨੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੰਗਨਾਮਾ ੧੧੬੦ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ। ਵਾਰਸ ਦੀ ਹੀਰ ਤੋਂ ੨੦ ਵਰਹੇ ਪੈਹਲੇ ਕਵੀ ਜੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ "ਹੀਰ" ਸਵਾਦਲੀ ਤੇ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਵਾਰਸ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਪਰ ਬੌਹਤ ਲੰਮ ਦੁੜਾ· ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਨੂੰ ਸਧਾਰਨ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆਖ ਸੁਨਾਇਆ ਹੈ। ਜੰਗ ਨਾਮੇ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਪੁਰਾਤਨ ਹੈ ਫਾਰਸੀ ਦੀ ਬੈਹਰ:— (ਫੇਲਨ ਫੇਲਨ ਫਾਇਲਨ ਮਫਊਲਿਨ ਮਫਊਲ) ਜੋ ਢੇਰ ਸਾਰੇ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਜੰਗਨਾਮੇ ਲਿਖਨ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਹੈ ਓਹੀ ਏਹਨਾਂ ਵਰਤੀ, ਅਰ ਏਹ ਬੈਹਰ (ਧਾਰਨਾ) ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਬੀਰ ਰਸ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ॥

ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਬੀਰ ਰਸ ਦਾ ਚੰਗਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਬੱਧਾ, ਹਾਂ ਕਰਨਾ ਰਸ ਚੰਗਾ ਵਖਾਲਿਆ ਹੈ ਅਰ ਪਙ੍ਹਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ

ਜੀਆਂ ਨੂੰ ਮੋਮ ਕਰ ਦੇਨ ਵਿੱਚ, ਕਿਧਰੇ ੨ ਆਪ ਨੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਪਾਈ ਹੈ ॥

ਜੀਕਨਃ—ਕਾਸਮ ਦੀ ਲੋਥ ਤੇ ਉਸਦੀ ਨਵੀਂ ਵਿਹਾਈ ਵਿਧਵਾ ਵੈਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ॥

ਸਾਈਆਂ ਤੇਰੀ ਸੇਜ ਤੇ ਮੂਲ ਨ ਸੁੱਤੀ ਸੁੱਖ ।
ਕੇਹਾ ਲਾਯਾ ਰੱਬਨੇ ਮੈਨੂੰ ਡਾਢਾ ਦੁੱਖ ॥
ਲੋੜ੍ਹਾ ਕੇਹਿਆ ਵਰਤਿਆ ਮੈਂ ਤੱਤੀ ਦੇ ਭਾ ।
ਇੱਕ ਅਕੱਲੀ ਮੈਂ ਰਹੀ ਚਲਾ ਗਿਆ ਨੌ ਸ਼ਾਹ ॥
ਮੇਲਾ ਮੇਹਰ ਨਾ ਹੋਯਾ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾ ਹੋਈ ਇੱਕ ।
ਮੱਥਾ ਸਾਰਾ ਭੰਨਿਆ ਭੰਨੀ ਸਾਰੀ ਹਿੱਕ ॥
ਏਹ ਦੁੱਖ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦਾ ਕਟਨ ਹੋਇਆ ਮੁਹਾਲ ।
ਬੀਬੀ ਆਹੀਂ ਮਾਰਦੀ ਹਾਲੋਂ ਹੋ ਬੇਹਾਲ ॥

ਹਜ਼ਰਤ ਹੁਸੈਨ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਨ ਤੇ ਵੈਨਃ—

ਜ਼ੈਨਬ ਆਹੀਂ ਮਾਰੀਆਂ ਨਾਲੇ ਆਪ ਕਲਥੂਮ ।
ਵੀਰ ਅਸਾਂ ਨੂੰ ਕਰ ਗਿਓਂ ਨਮਾਨੀਆਂ ਤੇ ਮਜ਼ਲੂਮ ॥
ਬੀਬੀ ਚੂੜਾ ਭੰਨਿਆ ਪੱਟ ਪੱਟ ਸੁੱਟੇ ਵਾਲ ।
ਸਾਈਆਂ ਕਰ ਕਰ ਪਿੱਟਦੀ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰ ਬੇਹਾਲ ।
ਮਾਰ ਤਮਾਚੇ ਕੈਹਰ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਪਾਏ ਨੀਲ ।
ਬਾਲ ਰੰਡੇਪਾ ਆਯਾ ਮੌਲਾ ਰੱਖੇ ਅਸੀਲ ।
ਨੱਕੋ ਨੱਥ ਉਤਾਰ ਕ ਕੈਂਹਦੀ ਕਰ ਕਰ ਵੈਨ ।
ਰੰਡਾ ਡੇਰਾ ਕਰ ਗਿਓਂ ਦੂਲੋ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ॥

ਕਵੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੰਦਕੇ ਮਾਤਮ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੈ । ਨੱਥ ਸੁਹਾਗ ਦੀ ਨਸ਼ਾਨੀ ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਈ ਹੈ ॥

ਜਦ ਹਜ਼ਰਤ ਹਸਨ ਅਪਨੇ ਪਤੀ ਨੂੰ, ਬੀਬੀ ਜ਼ੈਨਬ ਨੇ ਭੁਲੇਖੇ ਨਾਲ ਜ਼ੈਹਰ ਪਿਲਾਇਆ, ਤਾਂ ਪਤੀ ਦਾ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਵੇਖਕੇ ਪਛਤਾਵਾ, ਤੇ ਵੈਨ ਕਰਦੀ ਹੈਃ—

ਲੱਕੜੀ ਹੋਵਾਂ ਬਲ ਬੁੱਝਾਂ ਲੂਨ ਹੋਵਾਂ ਗਲ ਜਾਂ ।
ਤੇਰੀ ਜੱਮਨ ਰਾਤ ਤੋਂ ਸਾਈਆਂ ਬਲ ਬਲ ਜਾਂ ॥

ਨਾਂ ਤੂੰ ਹੋਇਓ ਜ਼ੈਹਮਤੀ ਨਾ ਤੁੱਧ ਕੁੱਝ ਹੋਯਾ।
ਕੇਹਿਆ ਲੋੜ੍ਹਾ ਵਰਤਿਆ ਮੈਂ ਤੱਤੀ ਦੇ ਭਾ॥
ਸਾਈਆਂ ਜੇ ਮੈਂ ਜਾਨਦੀ ਗੋਲੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਜ਼ੈਹਰ।
ਖਾਕੇ ਮਰਦੀ ਆਪ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦਾ ਏ ਕੈਹਰ॥
ਪੈਰ ਕੁਹਾੜਾ ਮਾਰਿਆ ਮੈਂ ਤੱਤੀ ਨੇ ਆਪ।
ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਨਾ ਵੰਜਸੀ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਛਾਪ॥
ਲਾਨਤ ਸਾਡੀ ਅਕਲ ਨੂੰ ਖੁਰੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੱਤ।
ਸਾਅਤ ਵੇਲਾ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਹੱਥ ਨਾ ਆਵੇ ਵੱਤ॥

ਸੁਫਨੇ ਵਿੱਚ ਬੀਬੀ ਫਾਤਮਾ ਅਪਨੀ ਨੂੰਹ ਸ਼ੈਹਰ ਬਾਨੋਂ ਨੂੰ ਹਜ਼ਰਤ ਹੁਸੈਨ ਦੀ ਆਉਨ ਵਾਲੀ ਮੌਤ ਨੂੰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਪਰ ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਤੇ ਦੋ ਹਰਫ਼ ਲਿਖ ਕੇ ਕਲੇਜਾ ਕੱਢ ਲਿਆ:—ਬੀਬੀ ਫਾਤਮਾ ਇੱਕ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਕੰਕਰ ਦੇਂਦੀ ਸੀ, ਨੂੰਹ ਪੁੱਛਦੀਏ ਕੀ ਕਰਦੇ ਓ ? ਉਤ੍ਰ:—

ਕੇਹਾ ਬੀਬੀ ਫਾਤਮਾ ਤੂੰ ਸੁਨ ਮੇਰੀ ਧੀ।
ਉਮਰ ਇਮਾਮ ਹੁਸੈਨ ਦੀ ਸਾਰੀ ਪੁੱਜ ਰਹੀ॥
ਭਲਕੇ ਮੇਰਾ ਲਾਡਲਾ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਇਮਾਮ।
ਤਾਜ਼ੀ ਘੋੜੇ ਉੱਪਰੋਂ ਡਿੱਗੇ ਇੱਤ ਮੁਕਾਮ॥
ਕਰਨੀ ਹਾਂ ਇਸ ਜਗਾਂ ਥੀਂ ਕੈਂਕਰ ਕੰਡੇ ਦੂਰ।
ਮਤ ਕੋਈ ਚੁੱਭੇ ਉਸਨੂੰ ਤਨ ਹੋਵੇ ਰੰਜੂਰ॥

ਹਾਏ ਜਿਗਰਾ! ਜਗਤ ਦਾ ਮਾਤਮ ਤੇ ਸੋਗ ਦੱਸਦੇ ਹਨ:—
(ਇਸ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹਾਫ਼ਜ਼ ਨਾਲ ਕਰੋ

ਬਾਗੀ ਰੋਵਨ ਕੋਇਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਾੜਾਂ ਮੋਰ।
ਸਨ ਪੱਤਾਂ ਸਨ ਡਾਲੀਆਂ ਰੁੱਖਾਂ ਪਾਯਾ ਸ਼ੋਰ॥
ਰੁੰਨੀ ਚਿੜੀ ਚਹੁੰਗੜੀ ਰੋਏ ਜੰਗਲ ਘਾਹ।
ਝੜੀ ਲਾਈ ਸੀ ਬੱਦਲਾਂ ਮਾਰੀ ਡਾਢੀ ਆਹ॥
ਅੰਬਰ ਕਾਲਾ ਹੋਇਆ ਰੋਵੇ ਬੇ ਹਿਸਾਬ।
ਹੁਕਮ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਝੜ ਪਵਾਂ ਮੈਨੂੰ ਨਾਹੀਂ ਤਾਬ॥

ਧਰਤ ਨਮਾਨੀ ਆਖਦੀ ਕਰ ਕਰ ਡਾਢ ਹਾਲ।
ਨਿੱਘਰ ਜਾਵਨ ਖਾਰਜੀ, ਚਕ ਪਵੇ ਜੰਜਾਲ॥

ਜੰਗ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਖਿੱਚਦੇ ਹੋਏ ਕਵੀ ਜੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:—

ਫੱਟੇ ਸਾਰੇ ਖਾਰਜੀ ਸੈ ਸੈ ਗੋਲੇ ਨਾਲ।
ਕੁਲ ਤ੍ਰਿਹਾਏ ਰੱਤ ਦੇ ਰੱਜ ਰਹੇ ਫ਼ਿਲਹਾਲ॥
ਪੁਰਜ਼ੇ ਕੀਤੇ ਮਿਸਰੀਆਂ ਜ਼ੱਰਾ ਬੱਕਤਰ ਖੋਲ੍ਹ।
ਪਿੜ ਛੱਡ ਚੱਲੇ ਖਾਰਜੀ ਨਿਕਲ ਗੇਓ ਨੇ ਢੋਲ॥
ਨੇਜ਼ੇ ਨਾਲ ਉੜੰਬਦਾ ਸ਼ਾਹ ਹਨੀਫ਼ ਦਲੇਰ।
ਵਾਂਗੂੰ ਸੀਖ ਕਬਾਬ ਦੀ ਸੈ ਸੈ ਕੀਤੇ ਢੇਰ॥
ਜਿਸਨੂੰ ਪਰ ਕਰ ਲਾਂਵਦਾ ਸ਼ਾਹ ਹਨੀਫ਼ ਤੁਰੰਗ।
ਜ਼ੱਰਾ ਬੱਖਤਰ ਫੱਟਕੇ ਦਿੱਲ ਵਿੱਚ ਰਹੇ ਨਸੰਗ॥
ਗੋਲੀ ਉਪਰ ਸ਼ੇਰ ਤੇ ਫੇਟ ਚੁਪਾਏ ਕੱਟ।
ਬੈਹਕੇ ਨਾਲ ਬੰਦੂਕ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰੇ ਸੱਟ॥

ਓਸ ਵੇਲੇ ਬੰਦੂਕ ਤੇ ਗੋਲਾ ਬਾਰੂਦ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਅਪਨੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਬਾਰਤਾ ਲਿਖੀ ਹੈ॥

ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਏਹ ਜੰਗ ਨਾਮਾ ਅਪਨੀ ਹਦੀਸ ਦੀ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਤੋਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਪਦ ਵੀ ਚੰਗੀ ਤਰਹ ਵਰਤੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਿੱਦਯਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗੇ ਪਰ ਅਸਲੀ ਕਵਿਤਾ ਉੱਥੇ ਹੀ ਆਈ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਵਰਤੀ ਹੈ। ਕਵੀ ਜੀ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਅੰਨ੍ਹੇ ਸਨ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:-

ਤਖੱਲਸ ਏਸ ਫਕੀਰ ਦਾ ਮੁਕਬਲ ਹੈ ਮਸ਼ਹੂਰ।
ਏਹ ਆਜਜ਼ ਹੈ ਭਾਈਓ ਅੱਖੀਂ ਦੀ ਮੈਹਜੂਰ॥

ਹੀਰ ਮੁਕਬਲ:—ਏਹ ਹੀਰ ਸੌ ਵਿਸਵੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਨੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸੰਨ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪਰ ਜੇ ਇਹ ਜੰਗ ਨਾਮੇ ਤੋਂ ਪੈਹਲੇ ਲਿਖੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵਾਰਸ ਤੋਂ ਪੁਰਾਨੀ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਹੀਰ ਵਿੱਚ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਲੰਮਾ ਚੌੜਾ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ, ਜੋ ਮਜ਼ਮੂਨ ਇਸ ਹੀਰ ਵਿੱਚ ਹੈ ਓਹੀ ਵਾਰਸ ਵਿੱਚ, ਫਰਕ ਇਨਾ

ਕਿ ਵਾਰਸ ਵਿੱਚ ਵਧਾ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਅਰ ਮੁਕਬਲ ਨੇ ਸਗੰਚ ਨਾਲ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਗੰਚ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਕਿੱਸਾ ਪੈਹਲਾ ਹੈ ਪਰ ਏਹ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ। ਮੁਕਬਲ ਨੇ ਕਿਧਰੇ ਆਪਨੀ ਹੀਰ ਵਿੱਚ ਅਪਨੀ ਵਡਿਆਈ ਜਾਂ ਦੂਸਰੇ ਕਵੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਵਾਰਸ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜੇ ਵਾਰਸ ਦੀ ਹੀਰ ਪੈਹਲੋਂ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮੁਕਬਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਦਾ॥

ਇਸਨੇ ਭਾਵੇਂ ਅੱਗੋਂ ਲਿਖੀ ਭਾਵੇਂ ਪਿੱਛੋਂ, ਪਰ ਏਹ ਗੱਲ ਜਰੂਰ ਹੈ ਕਿ ਮੁਕਬਲ ਨੂੰ ਵਾਰਸ ਦੀ ਹੀਰ ਦਾ ਤੇ ਵਾਰਸ ਨੂੰ ਮੁਕਬਲ ਦੀ ਹੀਰ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ੈਦ ਵਾਰਸ ਨੂੰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਅਚੰਭਾ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਲਿਖਯਾ ਹੈ:—

ਹੋਰ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਚੱਕੀਆਂ ਛੇਤੀਆਂ ਨੀ, ਗੱਲਾ ਪੀਠਿਆ ਵਿੱਚ ਖਰਾਸ ਦੇ ਮੈਂ। ਸਮਝ ਲੈਨ ਆਕਲ ਹੋਸ਼ ਗ਼ੌਰ ਕਰਕੇ, ਛੇਤ ਰੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਲਬਾਸ ਦੇ ਮੈਂ॥

ਏਹ ਵਡਿਆਈ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਨੇ ਮੁਸੱਨਫ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੈ॥

ਮੁਕਬਲ ਤੇ ਵਾਰਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਬੈਂਤ ਬਿਨਾ ਨਾਂ ਦੇ ਪਛਾਨੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ। ਮੁਕਬਲ ਨੇ ਅਪਨੀ ਹੀਰ ਚੌਕੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਹੈ ਅਰ ਵਾਰਸ ਨੇ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹਰ ਚੌਥੀ ਤੁਕ ਵਿੱਚ ਮੁਕਬਲ ਦਾ ਨਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੁਕਬਲ ਦੇ ਅੰਤਲੀ ਤੁਕ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਰਸ ਵਾਂਙੂ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਅਖਾਨ ਜਾ ਡੂੰਘੀ ਸਚਾਈ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜੀਕਨ:—

ਜਦੋਂ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਦੁਖ ਲੱਗਦੇ ਨੀ, ਤਦੋਂ ਆਂਵਦੀ ਮੁਕ-ਬਲਾ ਯਾਦ ਅੰਮਾਂ॥ ਮੁਕਬਲ ਮੁਫਤ ਦਾ ਖੈਰ ਹੈ ਜੱਸ ਕਰਨਾ, ਰਲਿਆ ਆਪਨਾ ਸਭ ਕੋਈ ਖਾਂਵਦਾ ਈ॥ ਬਨੀ

ਕਟਨੀ ਮੁਕਬਲਾ ਬੰਦਿਆਂ ਤੇ, ਤਕਦੀਰ ਸੇਤੀ ਤਕਰਾਰ ਨਹੀਂ ॥ ਸੋਈ ਲੈਨ ਗੇ ਮੁਕਬਲਾ ਜਾ ਅੱਗੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਜਹਾਨ ਤੇ ਬੀ ਬੋਯਾ ॥

ਇਸ਼ਕ ਦੇਵਤੇ ਦਾ ਅਰਾਧਨ ਕਰਦੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਕੇਹੜਾ ਇਸ਼ਕ, ਸੱਚਾ ਪ੍ਰੇਮ:—

ਇਸ਼ਕ ਬਰਨ ਹੈ ਔਲੀਆਂ ਅੰਬੀਆਂ ਦਾ, ਮਜ਼ਾ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਫ਼ਕਰ ਤੋਂ ਪਾਵੀਏ ਜੀ। ਇਸ਼ਕ ਹੱਕ ਨੂੰ ਚਾ ਮਲਾਂਵਦਾ ਈਂ, ਇਸ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਵਾਰਨੇ ਜਾਵੀਏ ਜੀ। ਕੁੱਠੇ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੌਤ ਮੂਲੋਂ, ਤੇਗ਼ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਮੂੰਹੋਂ ਮੂੰਹ ਖਾਵੀਏ ਜੀ। ਰਲ ਆਖਿਆ ਆਸ਼ਕਾਂ ਮੁਕਬਲੇ ਨੂੰ, ਸਾਨੂੰ ਹੀਰ ਦਾ ਇਸ਼ਕ ਸੁਨਾਵੀਏ ਜੀ ॥
ਛੜਕੇ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਭਾ, ਪਤੰਗ ਵਾਂਗੂੰ, ਮੂਲ ਜਲਦਿਆਂ ਅੰਗ ਨਾ ਮੋੜੀਏ ਜੀ। ਭੁਝ ਮਰਨ ਕਬੂਲ ਹੈ ਆਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ, ਨੇਹੋਂ ਲਾਇਕੇ ਮੂਲ ਨਾਂ ਤੋੜੀਏ ਜੀ ॥

ਪੰਜਾਬੀ ਠੇਠ ਦਾ ਰੰਗ ਏਹਨਾਂ ਬੈਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ:—

ਇਕ ਰੋਜ਼ ਰਾਂਝਾ ਹੱਥ ਪਗੜ ਕੇਹੀ, ਬੂਟੇ ਮਾਰਨੇ ਨੂੰ ਜੂਹੇ ਚੱਲਿਆ ਹੈ। ਬੂਟੇ ਮਾਰਦੇ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਪਏ ਛਾਲੇ, ਬੰਦ ਬੰਦ ਰੰਝੇਟਾ ਦਾ ਹੱਲਿਆ ਹੈ। ਬੁਰੇ ਹਾਲ ਹੋਕੇ ਪਿਆ ਵਿੱਚ ਝੱਲਾਂ, ਨੈਨ ਰੋਂਦਿਆਂ ਨੀਰ ਆ ਡੁੱਲ੍ਹਿਆ ਹੈ। ਸੁਖਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰੱਬ ਨੇ ਦੁਖ ਪਾਏ, ਜੀਉ ਮੁਕਬਲੇ ਦਾ ਥਰਥੱਲਿਆ ਹੈ ॥
ਭਰਜਾਈਆਂ ਲਿਆਈਆਂ ਛਾਵੇਲੇ, ਭੱਤਾ ਰਾਂਝੇਨੇ ਗਰਬ ਗਹੇਲੜੇ ਨੂੰ। ਬੇਲੇ ਵਿੱਚ ਢੂੰਢੇਦੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਨੇ, ਮੇਹਰ ਬੇਟੀਆਂ ਅੰਗ ਸਹੇਲੜੇ ਨੂੰ। ਰਾਂਝਾ ਕਿਧਰੋਂ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਇਓ ਨੇ, ਢੂੰਡ ਭਾਲ ਰਹੀਆਂ ਸਾਰੇ ਬੇਲੜੇ ਨੂੰ। ਜਦੋਂ ਮੁਕਬਲੇ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਘੱਲਿਆ ਨੇ, ਪਛੋਤਾਂਦੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੜੇ ਨੂੰ ॥

ਪ੍ਰੇਮ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਝਾਕੀਆਂ ਦਸਦੇ ਹਨ। ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਮੁੱਢ:—

ਚਾਣ ਬ੍ਰਿਹੋਂ ਦੀ ਹੀਰ ਨੂੰ ਜੋਰ ਲਗੀ, ਸੁੱਧ ਬੁੱਧ ਜਹਾਨ ਦੀ ਭੁੱਲ ਗਈ। ਜੋ ਕੁਝ ਹੀਰ ਦੇ ਪਾਸ ਬਸਾਤ ਆਈ, ਧਾੜ ਬ੍ਰਿਹੋਂ ਦੀ ਧਾਇ ਕੇ ਮੁੱਲ ਗਈ। ਅਚਨਚੇਤੜੇ ਚੁਪ ਚੁਪਾਤੜੀ ਨੂੰ, ਚੋਲੀ ਹੀਰ ਸਿਆਲ ਦੀ ਚਿਨਗ ਪਈ। ਮੁਕਬਲ ਜੱਗ ਜਹਾਨ ਥੀਂ ਬਾਹਰੀ ਹੈ, ਇਸ ਇਸ਼ਕ ਬੇ ਦਰਦ ਦੀ ਚਾਲ ਪਈ॥

ਹੀਰ ਆਖਦੀ ਰਾਂਝਨਾ ਕਰਮ ਕੀਤੋ, ਦਿੱਤੋ ਆਨਕੇ ਤੁਰਤ ਦੀਦਾਰ ਮੈਨੂੰ। ਸੰਗ ਅਪਨੇ ਚਾਇ ਮਲਾਇਓ ਈ, ਕੀਤੋ ਗ਼ੈਰ ਥੀਂ ਚਾ ਬੇਜ਼ਾਰ ਮੈਨੂੰ। ਮੈਥੋਂ ਕੱਤਨਾਂ ਤੁਮਨਾ ਹੋ ਰਿਹਾ, ਤੇਰੇ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਬੱਸ ਹੈ ਕਾਰ ਮੈਨੂੰ। ਤੇਰੀ ਬੰਦੀ ਹਾਂ ਮੁਕਬਲਾ ਬਾਝ ਦੱਮਾਂ, ਖੜੀ ਵੇਚ ਲੈ ਹੱਟ ਬਾਜ਼ਾਰ ਮੈਨੂੰ॥

ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਪਾਲਨਾ:—

ਰਾਂਝਾ ਹੀਰ ਅਕੱਠਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੇਲੇ, ਕੇਈ ਮੁੱਦਤਾਂ ਮੱਝੀਆਂ ਚਾਰੀਆਂ ਨੇ। ਪਿੰਡ ਆਵਨੋਂ ਰਾਂਝੇ ਨੇ ਤਰਕ ਕੀਤਾ, ਰਾਤਾਂ ਝੱਲਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਗੁਜ਼ਾਰੀਆਂ ਨੇ। ਚੂਰੀ ਕੁਟ ਕੇ ਹੀਰ ਦੋ ਵਕਤ ਲਿਆਵੇ, ਰਾਂਝੇ ਖਾਇ ਕੇ ਅੱਖੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ ਨੇ॥

ਮੈਨੂੰ ਚਾਕ ਦਾ ਦੇਖਨਾ ਕੀਮੀਆ ਹੈ, ਹੋਰ ਨਿੱਜੜੇ ਕਾਰ ਜਹਾਨ ਦੇ ਜੀ। ਸੱਚ ਆਖ ਤੂੰ ਮੁਕਬਲਾ ਇਸ਼ਕ ਬਾਝੋਂ, ਕੁਲ ਖਲਕ ਮਸਾਲ ਹੈਵਾਨ ਦੇ ਜੀ॥

ਹੀਰ ਆਖਦੀ ਫ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕਰੀਂ ਰਾਂਝਾ, ਤੇਰੀ ਝੂਰਦੀ ਬੁਰੀ ਬਲਾ ਮੀਆਂ। ਨਹੀਂ ਸੰਗਦੇ ਸੂਲੀਆਂ ਫਾਸੀਆਂ ਥੀਂ, ਕਾਜ਼ੀ ਸ਼ਰਾ ਦੇ ਝਗੜਸਾਂ ਜਾ ਮੀਆਂ। ਆਪ ਕੱਟਸਾਂ ਬਨੀ ਪਰ ਮੂਲ ਤੈਨੂੰ, ਤੱਤੀ ਲਗਨ ਨਾ ਦੇਵਸਾਂ ਵਾ ਮੀਆਂ। ਆਈ ਮੁਕਬਲੇ ਦੀ ਜਾ ਮਰਾਂਗੀ ਮੈਂ, ਸ਼ਾਹਦ ਹਾਲ ਦਾ ਆਪ ਖੁਦਾ ਮੀਆਂ॥

ਏਹ ਹੈ ਇਸ਼ਕ ਰਾਂਝਨ ਲਈ ਹੀਰ ਦੁਖ ਝਲਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੈ:—

ਹੀਰ ਆਖਦੀ ਰਾਂਝੇ ਦੇ ਨਾਮ ਉੱਤੋਂ, ਹਟ ਹਟ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਕਾਉਣੀ ਹਾਂ। ਇੱਕੋ ਦਿਲ ਆਹਾ ਸੋਈਓ ਲਿਆ ਰਾਂਝੇ, ਮਿੱਟੀ ਖੇੜਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਪਾਉਨੀ ਹਾਂ। ਮੀਆਂ ਹੋਰ ਤੇ ਦੂਜੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਨਾਹੀਂ, ਜਾਮਾ ਇਸ਼ਕ ਤੁਸਾਡੇ ਦਾ ਸੀਉਨੀ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਮਰਨ ਤੇ ਜੇ ਰਜ਼ਾ ਤੇਰੀ, ਜ਼ੈਹਰ ਘੋਲ ਪਿਆਲੜਾ ਪੀਉਨੀ ਹਾਂ॥

ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਜਦ ਖੇੜਿਆਂ ਦੀ ਦੌਲਤ ਦਾ ਲਾਲਚ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਇਸ਼ਕ ਮੱਤੀ ਹੀਰ ਆਖਦੀ ਹੈ:—

ਹੀਰ ਆਖਦੀ ਮੰਗ ਹਾਂ ਚਾਕ ਦੀ ਮੈਂ, ਦਿਲ ਗ਼ੈਰ ਤੇ ਮੂਲ ਨਾ ਲਿਆਉਨੀ ਹਾਂ। ਸੱਥਰ ਰਾਂਝੇ ਦਾ ਦੇਰ ਨੇਮਤਾਂ ਨੇ, ਭਾ ਖੇੜਿਆਂ ਦੇ ਪਲੰਘ ਨੂੰ ਲਾਉਨੀ ਹਾਂ। ਦੇਗਾਂ ਪੈਨਸਾਂ ਚੂੜੇ ਦੀ ਥਾਉਂ ਮਾਏ, ਬਦਲੇ ਨੱਥ ਦੇ ਲੌਂਗ ਦੇਡਾਉਨੀ ਹਾਂ। ਧੰਨ ਭਾਗ ਮੇਂ ਜੇਹਦਾ ਕੌਂਤ ਰਾਂਝਾ, ਮੁਕਬਲ ਯਾਰ ਦਾ ਨਾਉਂ ਧਿਆਉਨੀ ਹਾਂ॥

ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਰੂਪ ਦੇ ਨਿਰਨੇ ਵਿੱਚ ਢੇਰ ਪੰਨੇ ਕਾਲੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਲੰਮੀਆਂ ਚੌੜੀਆਂ ਤਸ਼ਬੀਹਾਂ ਤੇ ਅਲੰਕਾਰ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਕ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਕਥਾ, ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੁਨਾਵੀ ਹੈ:—

ਅੱਖੀ ਨੈਨ ਤਾਰੇ ਮੁੱਖ ਚੰਦ ਜੇਹਾ, ਸੰਦਲ ਭਿੱਨੜ ਤੇਰੇ ਕੇਸ ਮੀਆਂ। ਘਰੀਂ ਜਾਲਨਾ ਬੈਠ ਕੇ ਫਕਰ ਫਾਕਾ, ਮੁਕਬਲ ਛਠ ਪਿਆ ਪਰਦੇਸ ਮੀਆਂ॥

ਕਵੀ ਦੇ ਲੇਖ ਤੋਂ ਓਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪੁਰਾਨੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਤੇ ਰੀਤਾਂ ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਸਮੇਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਖੂਬ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਏਹ ਰੀਤਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀਆਂ ਅਰ ਅੱਜ ਤੀਕ ਚਲੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋਵ ਦਾ ਆਉਨਾ ਦਸਦੇ ਹਨ:—

ਵਿੱਚ ਝੰਗ ਸਿਆਲਾਂ ਦੇ ਗੁਲ ਹੋਯਾ, ਵੇਖੋ ਹੀਰ ਸਿਆਲਾਂ ਦੀ ਜੰਞ ਆਈ। ਮਾਂਜੀ ਆਏ ਅੱਗੋਂ ਜੰਞ ਲੈਨ ਤਾਂਈ, ਵੈਜਦੇ ਆਦਰ ਭਰਾਈਆਂ ਡੂਮ ਨਾਈ। ਗਲੀਂ ਜਾਵੀਆਂ ਦੇ ਟੰਗੀ ਰੰਗ ਜੋੜੇ, ਤੁਰਕੀ ਤਾਜ਼ੀਆਂ ਦੀ ਨਹੀਂ ਅੰਤ ਕਾਈ। ਸ਼ੈਹਰ ਆ ਵੜੇ ਸੋਹਨੇ ਢੋਰ ਡਿੱਠੇ, ਮੁਕਬਲ ਆਖਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਨ ਮਾਈ। ਜੰਞ ਆ ਵੜੀ ਕੁੜੀਆਂ ਲੈਨ ਗਈਆਂ, ਅੱਗੋਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਹੀਰ ਦੀਆਂ ਜੰਞ ਤਾਈਂ। ਸੈਦੇ ਖੇੜੇ ਨੂੰ ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਘੇਰ ਲੇਆ, ਜਿਉਂ ਪ੍ਰਵਾਰ ਆ ਪੌਂਦੇ ਚੰਨ ਤਾਈਂ॥

ਵਾਜੇ:—ਵੱਜਨ ਤੂਤੀਆਂ ਤੇ ਤੁੱਰੀਆਂ ਭਰਨ ਸੁਰਾਂ, ਜੰਞ ਵੇਖਨੇ ਨੂੰ ਜੱਗ ਆਉਂਦਾ ਏ। ਨੱਚਨ ਸੈਂਕੜੇ ਤਾਇਫ਼ੇ ਗੋਲਿਆਂ ਦੇ, ਚੰਨ ਵੇਖ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮਾਉਂਦਾਏ। ਸੱਦ ਡੂਮਨੀ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕਰ ਦੇ ਮਲਕੋ, ਕੈਂਹਦੀ ਖੇੜੇ ਨੂੰ ਸੱਦ ਲਿਆ ਖਾਂ ਨੀ। ਮੌਲੀ ਨਾਲੂ ਜਾ ਕੱਛ ਤੂੰ ਗੱਭਰੂ ਨੂੰ, ਹੋਰ ਸ਼ਗਨ ਸ਼ਗੂਨ ਮਨਾ ਖਾਂ ਨੀ॥

ਛੱਲਾ ਮੁੰਦਰੀ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਕਵੀ ਨੇ ਖੂਬ ਖਿੱਚਿਆ। ਏਸ ਰਸਮ ਦਾ ਪੂਰਾ ਵੇਰਵਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ॥

ਇਕਦਰ ਹੀਰ ਬੈਠੀ ਇਕਦਰ ਹੋਯਾ ਸੈਦਾ, ਇਕਦਰ ਨੈਨ ਨੇ ਪਾਯਾ ਆਨ ਘੇਰਾ। ਨਾਲੇ ਹਸਦੀਆਂ ਤੇ ਨਾਲੇ ਖੇਡ ਦੀਆਂ ਨੇ, ਆ ਹੋ ਅਕੱਠੀਆਂ ਕਰਨ ਝੇੜਾ। ਪਈਆਂ ਝਾਕਦੀਆਂ ਵਾਂਗ...ਸੱਭੇ, ਛੱਲਾ ਲਿਆਉਂਦਾ ਪੈਹਲੀ ਈ ਹੱਥ ਕੇੜ੍ਹਾ। ਮੁਕਬਲ ਆਉਂਦਾ ਛੱਲਾ ਹੱਥ ਹੀਰ ਦੇ ਜੀਓ, ਪਸ਼ੇਮਾਨ ਤੇ ਖਾਰ ਹੈ ਹੋਯਾ ਖੇੜਾ॥

ਸਿਰ ਧੁਵਾਨਾਂ, ਵੱਟਨਾ ਮਲਨਾ ਆਦ ਰਸਮਾਂ ਦਾ ਵਰਤਾਂਤ ਵੀ ਚੰਗਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ॥

ਸਿਰ ਗੁੰਦ ਕੇ ਮੌਲੜੀ ਪਾਂਵਦੇ ਨੇ, ਜ਼ੁਲਫਾਂ ਲਟਕ ਰਹੀਆਂ ਪੇਚ ਪਾਏ ਕੇ ਜੀ। ਧੜੀ ਲਾਇਕੇ ਖੂਬ ਸੰਘਾਰੀਓ ਨੇ, ਕੜੀਆਂ ਗੁੰਦੀਆਂ ਮੇਢੀਆਂ ਆਇਕੇ ਜੀ। ਹਸਨ ਹੀਰ ਦਾ

ਵੇਖ ਸਲਾਹਿਓ ਨੇ,ਸੂਰਜ ਚੰਦ ਭੀ ਰਹੇ ਰਝਾਇ ਕੇ ਜੀ।
ਇਸ਼ਕ ਰਾਂਝੇ ਦਾ ਮੁਕਬਲਾ ਫੂਕ ਗਿਆ,ਚੋਲੀ ਹੀਰ ਦੀ ਭਾ
ਲਗਾਇ ਕੇ ਜੀ॥

ਹੋਰ ਚੋਣਵੇਂ ਬੈਂਤ ਕਵੀ ਜੀ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ:—

ਫੇਰ ਆਖਿਆ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਭਾਬੀਆਂ ਨੇ, ਜਾਦੂ ਪਾਏ ਕੇ ਜੀਉ
ਵਲਾਇਆਈ। ਸੀਨੇ ਵਿੱਚ ਤੂਫ਼ਾਨ ਤੰਦੂਰ ਤਪੇ, ਕੇਹਾ
ਬਿਰਹੋਂ ਅਲੰਬੜਾ ਲਾਇਆਈ। ਤੇਰੇ ਬਾਝ ਅਰਾਮ ਨਾ
ਮੂਲ ਆਵੇ,ਕੇਹਾ ਘੋਲ ਤਾਵੀਜ਼ ਪਲਾਇਆ ਈ। ਮੁਕਬਲ
ਮੁੱਢ ਕਦੀਮ ਦਾ ਯਾਰ ਰੁੱਠਾ, ਅਸਾਂ ਮਿੰਨਤਾਂ ਨਾਲ
ਮਨਾਇਆਈ॥

ਰਾਂਝਾ ਹੀਰ ਨੂੰ ਦੇ ਜਵਾਬ ਟੁਰਿਆ, ਹੀਰ ਪੱਲਿਓਂ ਪਕੜ
ਖਲੋਂਵਦੀ ਹੈ। ਤਸਬੀ ਆਸ਼ਕਾਂ, ਦੀ ਮੋਤੀ ਹੰਝੂਵਾਂ ਦੇ,
ਧਾਗੇ ਆਹੀਂ ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰੋਂਵਦੀ ਹੈ। ਕਰੇ ਕੀਰਨ ਦਰਦ
ਫ਼ਿਰਾਕ ਵਾਲੇ ਉਭੇ ਸਾਹ ਲੈਂਦੀ ਜ਼ਾਰ ਰੋਂਵਦੀ ਹੈ। ਮੁਕਬਲ
ਵੱਸ ਅਜੇਕੜੀ ਰਾਤ ਏਥੇ, ਮਿੰਨਤਦਾਰ ਗਰੀਬਨੀ
ਨਿਉਂਦੀ ਹੈ॥

ਰੰਨਾਂ ਦੀ ਹਾਨੀ ਤੇ ਖਵਰੇ ਕਿਉਂ ਪੁਰਾਣੇ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਲੱਕ ਬੱਧਾ ਹੈ, ਹਰ ਕਿੱਸੇ ਹਰ ਕਹਾਨੀ ਵਿੱਚ ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਮਕਰ ਫਰੇਬ ਦਾ ਚਰਚਾ ਹੈ॥

ਰਾਂਝਾ ਆਖਦਾ ਰੰਨਾਂ ਥੀਂ ਨਫ਼ਾ ਨਾਹੀ,ਰੰਨਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਦੋਸਤੀ
ਲਾਈਏ ਜੀ। ਰੰਨਾਂ ਮੱਰਿਆਂ ਨੂੰ ਚਾ ਕਰਨ ਝੂਠਾ, ਵਾਰੇ
ਰੰਨਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਨਾ ਜਾਈਏ ਜੀ। ਸੱਪ ਮਾਰਨੋ ਡੰਗ ਨਾ ਰਹੇ
ਮੂਲੋਂ, ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਜੇ ਦੁੱਧ ਪਲਾਈਏ ਜੀ। ਮੁਕਬਲ ਕੂਚ
ਕਰਕੇ ਏਸ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚੋਂ, ਹੁਨ ਤਖਤ ਹਜ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਜਾਏ
ਜੀ॥

ਰਾਂਝੇ ਵੰਝਲੀ ਵਾਹਕੇ ਮੱਝ ਕੂਕੀ, ਜੀਓ ਹੀਰ ਦਾ ਅਪਨੇ
ਵੱਸ ਕੀਤਾ। ਨੂਰੀ ਮੱਝ ਦਾ ਚੋਇਕੇ ਦੁੱਧ ਮਿੱਠਾ, ਰਾਂ

ਬੈਠ ਕੇ ਹੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਪੀਤਾ। ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ ਹਜਾਬ ਨਾ ਜ਼ਰਾ ਮੂਲੋਂ, ਬਿਰਹੋਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਜੋੜਕੇ ਜੀਉ ਸੀਤਾ। ਸੁਾਲ ਘੱਤ ਖੁਦਾਇਦੇ ਮੁਕਬਲੇ ਨੂੰ, ਸੋਟਾ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਰਾਂਝਨੇ ਹੱਥ ਲੀਤਾ ॥

ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਰਤੇ ਹਨ:—

ਮੂੰਵੀ ਖਲਕ ਪਈ ਭੱਸ ਉਡਾਂਵਦੀਏ।

ਜੀ ਨਿਮੋ ਝਾਨ ਹੋਕੇ ਉੱਭੇ ਸਾਹ ਭਰਦਾ। ਪੈਰ ਟੁੰਬ ਕ ਜਗਾਉਂਨਾ ॥

ਰਾਂਝਾ ਰੋਇਕੇ ਆਖਦਾ ਹੀਰ ਤਾਈਂ, ਮੇਰੇ ਐਲੜੇ ਘਾਓ ਦੁਖਾ ਨਾਹੀਂ। ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਫਿਰਾਂਵਦਾ ਲੇਖ ਮੈਨੂੰ, ਆਪ ਭਟਕ ਨੇ ਦੀ ਕੁਝ ਚਾਹ ਨਾਹੀਂ। ਕੋਈ ਆਖੇ ਤੇ ਸਿਰ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਰੈਹਸਾਂ, ਅੱਗੇ ਜਾਂਵਨੇ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾਹੀਂ। ਮੌਲਾ ਜਾਨਦਾ ਹੈ ਐੜੇ ਮੁਕਬਲੇ ਨੂੰ, ਮਾਸ਼ੂਕ ਦੇ ਬਾਝ ਟਿਕਾਂ ਨਾਹੀਂ ॥

ਮੁਕਬਲ ਤੇ ਵਾਰਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹੀਏ ਤਾਂ ਏਹ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਨੋਂ ਇੱਕੋ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਬੈਂਤ ਅਜੇਹੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਵਟਾ ਦੇਵੋ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ। ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਮੁਕਬਲ ਦੇ ਬੈਂਤ ਵਾਰਸ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ! ਹਾਂ ਵਾਰਸ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਵਿੱਚ "ਮੁਕਾਲਿਮਾ" ਦੂ ਬਦੂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਹੈ ਅਰ ਉਸ ਨੇ ਏਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ "ਸ਼ੋਖੀ" ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਗੱਲ ਮੁਕਬਲ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ। ਏਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੇ ਮੁਕਬਲ ਨੂੰ ਬਿਰਹਾਂ ਦੀ ਸਾਂਗ ਲੱਗੀਸੀ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਥੋਹ ਉਸ ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਲਗਦਾ ਹੈ ਪਰ ਵਾਰਸ ਦਾ ਬਿਰਹਾਂ ਤੋਂ ਸੋਜ਼ ਉਸ ਦੀ ਹੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਫੁੱਟ ਫੁੱਟ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ॥

ਸੱਯਦ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ

ਸੱਯਦ ਵਾਰਸਸ਼ਾਹ ਜੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਲਿਟ੍ਰੇਚਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਵੀ ਹੈਨ, ਜੀਕਨ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਤੁਲਸੀ ਦਾਸ ਘਰ ਘਰ ਗਲੀ ੨ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰਾਂਹ ਵਾਰਸ ਦੇ ਬੈਂਤ ਪਿੰਡ, ਸ਼ੈਹਰ, ਪੈਲੀ ਬਾਜ਼ਾਰ, ਜੱਟ ਕਰਾੜ ਸਭ ਸਵਾਦ ਲਾ ਲਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਤੇ ਕਿੱਸਾ ਹੀਰ ਰਾਂਝੇ ਦਾ, ਦੂਜੇ ਲਿਖਨ ਵਾਲੇ ਵਾਰਸ ਹੋਰੀ, ਸੋਨੇ ਤੇ ਸੁਹਾਗੇ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋਯਾ। ਹੀਰ ਤੇ ਰਾਂਝੇ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਨੂੰ ਓਹ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹਾਯਾ ਕਿ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਕਾਇਆ, ਜੀਕਨ ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਦੇਵਤਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰਹ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਰਾਂਝਾ ਪਿਆਰ ਦੀ ਮੂਰਤ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਤੀਕਨ ਮਸ਼ਾਹੂਰੀ ਹੋਈ ਕਿ ਰਾਂਝਨ ਪਦ ਹੁਨ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੀਰਾਂ ਫਕੀਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੀਰ ਰਾਂਝੇ ਦਾ ਇਸ਼ਕ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋਇਆ॥

ਏਹ ਮਸ਼ਾਹੂਰੀ ਇਕ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨੇ ਦਵਾਈ ਅਰ ਕੁਝ ਵਾਰਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗੁੱਡੀ ਚੜ੍ਹਾਈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਰਤੀ ਵੀ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਕਵੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਸ਼੍ਰੋਮਨੀ ਹਨ। ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਕਥਨ ਅਰ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਘੱਟ ਪੁੱਜਦਾ ਹੈ। ਓਹੀ ਉਹ ਪਦ ਵਰਤੇ ਹਨ ਜੇਹੜਾ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਖੁਸ਼ੀ, ਗੁੱਸੇ ਪ੍ਰੇਮ ਆਦਿ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬੋਲੇ ਗਾ। ਐਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਰੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਲੁਕਾ ਛਪਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ, ਸਾਫ ਸਾਫ ਸੁਨਾਈਆਂ। ਸ਼ਰਮ ਹਯਾ ਦੀ ਲੋਈ ਨੂੰ ਲਾਹਕੇ ਪਰ੍ਹੇ ਸੁਟਾਇਆ ਸੂ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿਧਰੇ ੨ ਬੇਢੰ-ਗਮ ਪਦ ਵੀ ਵਰਤੇ ਗਏ। ਜੇਹੜੇ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਬੋਲਨ ਦੇ ਲੈਕ ਨਹੀਂ। ਕਵੀ ਜੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਜੋ

ਵੇਖਨ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਉਹ ਏਹ ਹੈ ਕਿ ਏਹ ਮਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ, ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜੇਹਾ ਖਿੱਚਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਏਹ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਏ ਜੀਕਨ ਕੋਈ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜਾ ਅਪਨੇ ਮਨ ਦਾ ਹਾਲ ਦਸਦਾ ਹੈ। ਉਹੀ ਜੋਸ਼, ਓਹੀ ਬਿਰਹਾਂ ਦਾ ਸੋਜ਼, ਓਹੀ ਗੁੱਸਾ, ਉਹੀ ਪ੍ਰੇਮ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਸਚ ਮੁਚ ਬੈਂਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੈ, ਫੁਟ ਫੁਟ ਵਖਾਈ ਦੇਂਦਾ ਹੈ॥

ਹੋਰ ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਕਿੱਸੇ ਦੇ "ਮਾਨੁਖਾਂ" ਨੂੰ ਇਸ ਤਰਾਂਹ ਨਭਾਯਾ ਹੈ, ਕਿ ਸਚ ਮੁਚ ਦੇ ਮਾਨੁਖ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਮ੍ਹਨੇ ਆ ਖੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਤੁਸੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਮਾਲੂਮ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਕੋਈ ਅਸਮਾਨੀ ਤੇ ਫ਼ਰਜ਼ੀ ਮਾਨੁਖਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਨੇ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਬਠਾਯਾ, ਕੋਈ ਇੰਦਰ ਸਭਾ, ਗੁਲ ਬਕਾਉਲੀ, ਸ਼ਾਹ ਬੈਹਰਾਮ ਦੀਆਂ ਬਨੌਟੀ ਕਹਾਨੀਆਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀਆਂ, ਇਕ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਦਾ ਬਰਤਾਂਤ, ਅਪਨੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਰਤਾਵੇ ਮੂਜਬ, ਦੇਸ ਦੀ ਠੇਠ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ॥

ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਕਹਾਵਤਾਂ ਨੂੰ ਅਪਨੇ ਬੈਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਰਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਪਨੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਦੇਸ ਦਿਸ਼ਾ, ਅਰ ਜੱਟਾਂ ਦੇ ਕਰਤਬਾਂ ਤੇ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਪਾਈ ਹੈ॥

ਗੱਲ ਕੀ ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਹੱਥ ਪਾਇਆ ਪੂਰਾ ਕਰਕੇ ਨਭਾਇਆ, ਅਪਨੇ ਇਲਮ, ਤੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਵਾਕਫੀਅਤ ਤੋਂ ਪੂਰਾ ਫੈਦਾ ਉਠਾਇਆ। ਇਕ ਗੱਲ ਜੇਹੜੀ ਸਾਰੀ ਕਤਾਬ ਵਿੱਚ ਜਲ ਵਿੱਚ ਚਾਨਨੀ ਵਾਂਗੂ ਝਲਕ ਮਾਰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਿੰਗਾਰ ਰਸ ਦਾ ਜ਼ੋਰ, ਅਰ ਕਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲਤਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਏਹ ਕਵਿਤਾ, ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਕੋਹਿਆਂ, ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਮੋਹਿਆਂ, ਬਿਰਹੋਂ ਦੇ ਵਿੰਨ੍ਹਿਆਂ, ਅਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮੇਹਣਿਆਂ ਤੋਂ ਸਤਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਅਪਨੇ ਮਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਪ੍ਰਛਾਵਾਂ ਰਾਂਝੇ ਤੇ ਪਾ

ਕੇ, ਜੀ ਦੇ ਸਾਜ਼ ਕੱਢੇ ਸੂ। ਤਾਂਹੀ ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਜੀ ਦਾ ਸਾਜ਼ ਕੱਢਿਆ ਹੈ, ਬਸ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਭਾ ਲਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਰ ਜੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਜੀ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਚਿਣਗ ਲੁਕੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਤੇ ਵਾਰਸ਼ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇਸ਼ਕੀ ਝਖੜ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਭੜਕਦਾ ਭਾਂਬੜ ਬਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਸੈਹਤੀ ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਵਾਰਸ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਮੂੰਹ ਤੇ ਗਾਲ੍ਹ ਆਈ ਅਪਨੇ ਬੈਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਣੋਂ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ, ਏਹ ਕੈਹਨਾ ਕਿ ਹੀਰ, ਫਕੀਰਾਂ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਇਸ਼ਕ ਮਜਾਜ਼ੀ ਦੇ ਪਰਦੇ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਕ ਹਕੀਕੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਇਕ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਛੁਪਾਨਾ ਹੈ। ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਬੈਂਤ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪ ਹੋਰੀ ਇਸ਼ਕ ਹਕੀਕੀ ਦਾ ਲੈਕਚਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਬਨਾਵਟ ਇਕ ਦੰਭ ਹੈ। ਜੇ ਏਹ ਗੱਲ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਕਾਮ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਨਾਂ ਲਿਖ ਮਾਰਦੇ। ਹਰ ਇਕ ਬੈਂਤ ਨੂੰ ਸਵਾਦਲਾ ਬਨਾਨ ਲਈ ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਜਾਨ ਕੇ ਕਾਮ ਤੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਰਸ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੀਤਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਕਵੀ ਜੀ ਆਪ ਭਾਗ ਭਰੀ ਦੇ ਵਿਛੋ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਕੋਹੇ ਬੈਠੇ ਸੀ। ਏਹੀ ਜੀ ਦੀ ਲਗਨ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਕਿੱਸਾ ਸ੍ਵਾਦਲਾ ਬਨਾਇਆ। ਜੇ ਕਾਮ ਤੋਂ ਰੈਹਤ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਮੁਕਬਲ ਵਾਂਗਰ ਹੀਰ ਲਿਖਦੇ। ਬੁਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਭਰੇ ਬਚਨ ਕਦੀ ਕਾਮ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਖਿੱਚਦੇ, ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਕੁਝ ਹੀ ਕਹੇ, ਪਰ ਸਾਡੀ ਰਾਇ ਵਿੱਚ ਵਾਰਸ ਜੀ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥ ਇਕ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਰਸ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ, ਭਰਥਰੀ ਦੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਸ਼ਤਕ ਜਾ ਕਾਲੀਦਾਸ ਦੇ ਰਿਤੂ ਸੰਭਵਾ ਵਾਂਗੂ, ਹਰ ਇਕ ਮਾਨੁਖ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਲੈਕ ਨਹੀਂ॥

ਅਨਭੋਲ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਗਭਰੂਆਂ ਨੂੰ ਕਾਮ ਵੱਲ ਖਿੱਚਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਜਾਏ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹਨੇਰ ਨਹੀਂ, ਹਾਂ ਐਪਰ ਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਮਿਠਾਸ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਵੇਖਨਾ ਹੋਵੇ। ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਬਿਰਹੋਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਮਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਤੱਕਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵਾਰਸ ਜੀ ਦੀ ਹੀਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੋ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਨੰਗੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ। ਜੋਬਨ ਇਕ

ਨੰਗੀ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਗੁਨੀ ਮਸੱਵਰ, ਪਰਖ ਦੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਗੁਨ ਦੀ ਕਸਵਟੀ ਤੇ ਲਾਕੇ ਵੇਖਦਾ ਹੈ,ਅਤੇ ਬਨਾਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅੰਗ ਅੰਗ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਉਸਦੀ ਸੋਫ਼ਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਰ ਉਹੀ ਮੂਰਤ ਇਕ ਮੂਰਖ ਮਾਨੁਖ ਨੂੰ ਕਾਮ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਂਦੀ ਹੈ। ਓਸੇ ਤਰਹ ਵਾਰਸਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹੀਰ ਇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਲਈ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਖੁਲਾਂਦੀ ਹੈ ਅਰ ਇਕ ਅਨਪੜ੍ਹ ਜੱਟ ਨੂੰ ਕਾਮ ਦੀਆਂ ਹਨੇਰੀ ਤੇ ਭੀੜੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਟੱਕਰਾਂ ਮਰਵਾਂਦੀ ਹੈ॥

ਏਹ ਬੜੇ ਸ਼ੋਕ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਏਡੇ ਵੱਡੇ ਕਵੀ ਦਾ ਹੋਰਨਾਂ ਕਵੀਆਂ ਵਾਂਗਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧਰਮ ਦੇ ਮਦਾਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ,ਕੋਈ ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਕਵੀ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਤੇ ਜੰਡਿਆਲਾ ਸ਼ੇਰ ਖਾਂ ਦਾ ਸੀ,ਜੇਹੜਾ ਪਿੰਡ ਅਜ ਕਲ ਗੁਜਰਾਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਏਹਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ੧੧੫੦ ਦੇ ਕਰੀਬ ੨ ਈ ਹੋਇਆ ਹੋਸੀ। ਏਹ ਵੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਪੀਰ ਪਾਕਪਟਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਓਦਰ ਜਾਂਦੇ ਈ ਏਹ ਇਕ ਵਾਰੀ "ਜ਼ਾਹਦ ਦੇ ਠੱਟੇ" ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਇਕ ਜੱਟੀ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ। ਬੱਸ ਪਾਕਪਟ-ਨੋਂ ਕੀ ਮੁੜੇ, ਫੇਰ ਉਹੀ ਪਿੰਡ ਏਹਨਾਂ ਦਾ ਕਾਬਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਭਾਗ ਭਰੀ ਦੇ ਬੱਧੇ ਓਥੇ ਰਹੇ। ਭਾਗਭਰੀ ਵੀ ਏਹਨਾਂ ਤੇ ਮੋਹਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਏਹ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜੇਹੀ ਮਸੀਤ ਵਿੱਚ ਰੈਹਨ ਲਗ ਪਏ। ਸੱਯਦ ਤੇ ਹੈਨ ਈ ਸਨ, ਅਰ ਸ਼ਕਲ ਵੀ ਛੈਲ ਛੇ ਬੀਬੇ ਮੋਮਨਾ ਦੀ ਸੀ। ਲੋਕ ਰੋਟੀ, ਹੁੱਕੇ ਪਾਨੀ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਕੁਝ ਦਿਨ ਤੇ ਜੱਟੀ ਦਾ ਇਸ਼ਕ ਛਪਿਆ ਰਿਹਾ। ਪਰ ਕਿੱਥੋਂ ? ਭਾਗ-ਭਰੀ ਵੀ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਨਸ਼ਰ ਹੋਈ। ਭਾਗ ਭਰੀ ਦੇ ਸਾਕਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਮਾਰ ਕੁਟ ਨਾਲ ਖਾਤਰਵੀ ਚੰਗੀ ਕੀਤੀ ਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਸਭ ਝੱਲੀ। ਜਦ ਭਾਗਭਰੀ ਨੂੰ ਜੋਰੀ ਵੱਖ ਕੀਤਾ ਅਰ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੂੰ ਪਿੰਡੋਂ ਕੱਢਿਆ ਤਾਂ ਸੁਖ ਨਾਲ ਏਹ ਓਥੋਂ ਟੁਰੇ ਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਬਿਰਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਓਸੇ ਜੋਸ਼

ਵਿੱਚ, ਜਦ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਛਾ ਦੇ ਭਾਂਬੜ ਜੀ ਵਿੱਚ ਭੜਕਦੇ ਸਨ, ਅਰ ਲਾਟਾਂ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਏਹ ਹੀਰ ਲਿਖੀ। ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ ਮਨ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਵਾਹ ਬੈਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਗ ਤੁਰਿਆ ਅਰ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ ਲਈ ਇਕ ਅਜੇਹੇ ਤਖਤ ਤੇ ਬਠਾ ਗਇਆ, ਜੋ ਜਦ ਤੀਕ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਹੈ, ਤਦ ਤਕ ਅਟੱਲ ਹੈ। ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਹੀਰ ੧੧੯੧ ਹਿਜਰੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ, ਤਦ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਗਭਰੂ ਹੋਨੀ ਏ, ਕੋਈ ੩੦, ੩੫ ਵਰਹੇ ਦੇ ਕਰੀਬ। ਏਹ ਲੇਖ ਬੁਢਾਪੇ ਦੇ ਨਹੀਂ। ਹਾਂ ਏਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ਼ਕ ਮਜਾਜ਼ੀ ਦੀ ਠੋਕਰ ਖਾ ਕੇ, ਸ਼ਾਹ ਹੋਰੀ ਅਪਨੇ ਉਸਤਾਦ ਮੌਲਵੀ ਹਾਫ਼ਜ਼ ਗੁਲਾਮ ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਕੋਲ ਗਏ ਹੋਨ ਅਰ ਜਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀਰ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਸੁਨਾਇਆ ਹੋਵੇ ਅਰ ਪਿੱਛੋਂ ਅੰਤਲੇ ਬੈਂਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਕ ਹਕੀਕੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਲਿਖੇ ਹੋਨ। ਪਛਤਾਵਾ! ਪਰ ਏਹ ਕੈਹਨਾ ਕਿ ਬੁਲ੍ਹੇ ਵਾਂਗੂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਇਸ਼ਕ ਹਕੀਕੀ ਤੇ ਹੀ ਢੁਕਾਂਦੀ ਹੈ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਬੁਲ੍ਹੇ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਇਸ਼ਕ ਤੇ ਬਿਰਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਟਾਂ, ਇਕ ਸੱਚੇ ਮਾਸ਼ੂਕ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਕਾਮ ਦੀ ਪੌਂਹਚ ਨਹੀਂ। ਪਾਰਖੂ ਪਰਖਦੇ ਹਨ॥

ਬਾਜ਼ ਲੋਕ ਏਹ ਖਿਆਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੱਯਦ ਬੁਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਅਰ ਸੱਯਦ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਅਕੱਠੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਏਹ ਵੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਸੱਯਦ ਬੁਲ੍ਹੇਸ਼ਾਹ ੧੧੭੧ ਹਿਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਉਮਰ ਭੋਗ ਕੇ (ਬੁੱਢੇ ਹੋਕੇ) ਪਰਲੋਕ ਸੁਧਾਰ ਚੁਕ ਸਨ, ਅਰ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਿਦਰੇ ੧੦ ਬਰਸ ਪਿਛੋਂ ਹੀਰ ਮੁਕਾਈ ਅਰ ਏਹ ਕੰਮ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਹੋਰੀ ਬੁਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ੪੦ ਜਾਂ ੫੦ ਵਰਹੇ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ ਹੋਸਨ ਅਰ ਸ਼ਾਹ ਇਨਾਇਤ ਕਾਦਰੀ ਤੇ ੧੧੪੧ ਹਿਜ਼ਰੀ ਦੇ ਕੋਲ ਕੋਲ ਹੀ ਚਲਾਨਾ ਕਰ ਗਏ ਸਨ। ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਤ ਅਪਨੇ ਬੈਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਹਾਲ ਦਸਦੇ ਹਨ ਪਰ ਬੁਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਹੋਰੀ ਸਿੱਖਾਂ

ਦੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸਮਾ ਔਰੰਗ ਜ਼ੇਬ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸੀ *॥

ਸੱਯਦ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਉਸਤਾਦ ਮਖ਼ਦੂਮ ਕਸੂਰੀ ਸਨ ਅਰ ਬੁਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਹੋਰੀ ਵੀ ਕਸੂਰ ਦੇ ਰੈਹਨ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਜਾਨ ਲੀਤਾ ਕਿ ਵਾਰਸ ਤੇ ਬੁਲ੍ਹਾ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦੇ ਅਕੱਠੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ॥

ਹੀਰ ਰਾਂਝੇ ਦਾ ਕਿੱਸਾ

ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਇਕ ਸੱਚੇ ਵਾਕਿਆ ਦੀ ਕਹਾਨੀ ਹੈ। ਹੀਰ ਤੇ ਰਾਂਝਾ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਪੈਹਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ ਕਥਾ ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਈ। ਪਹਲੋਂ ਤੇ ਗਾਉਣਾ ਤੇ ਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਈ ਰਹੀ ਪਰ ਦੋ ਸੌ ਵਰਹੇ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮੁਕਬਲ ਤੇ ਵਾਰਸ ਹੋਰਾਂ ਏਸ ਕਹਾਨੀ ਨੂੰ ਕਿੱਸੇ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ। ਸੈਂਕੜੇ ਵਰਹਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਸੁਣੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਬਾਤਾਂ, ਇਕ ਕਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਬਨਨੀਆਂ ਕੋਈ ਸੌਖਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਅਪਨੀ ਬੁੱਧੀ ਅਨੁਸਾਰ, ਲੰਬ ਚੌੜਾ ਕਰਕੇ ਕਿੱਸੇ ਬਨਾਏ, ਕੋਈ ਗੱਲਾਂ ਅਪਨੇ ਪਾਸੋਂ ਰਲਾਈਆਂ। ਅਸਲ ਇੰਨਾਂ ਠੀਕ ਹੋਸੀ ਕਿ ਹੀਰ ਝੰਗ ਸਿਆਲਾਂ ਦੀ ਸੀ ਅਰ ਧੀਦੋ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਤਖ਼ਤ ਹਜ਼ਾਰੇ

---

* ਮੀਆਂ ਪੀਰਾਂ ਦਿਤਾ ਖ਼ਾਦਮ ਦਰਬਾਰ, ਜਿਨਾਂ ਨੇ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਵੱਡੀ ਹੀਰ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਏਹੀ ਗਲਤੀ ਕਰਦੇ ਹੈਨ। ਸ਼ੱਕ ਹੈ ਕਿ ਏਹਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਰਤਾਂਤ ਲਿਖਨ ਵਿੱਚ ਖੋਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਪਰ ਏਹ ਗੱਲ ਕੈਹਨ ਨੂੰ ਤਾਂ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੀਰ ਏਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਔਲਾਦ ਤੋਂ ਮਿਲੀ। ਪਰ ਏਹ ਕਦੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਨੂੰ ਹੀ ਅਪਨੇ ਵਡੇ ਵਡੇਰੇ ਦਾ ਪਤਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਕੇਹੜੇ ਸਮੇਂ ਹੋਇਆ। ਜਦ ਇਸ ਪਾਸੇ ਨਜ਼ਰ ਪਾਈਏ, ਤਾਂ ਵਡੀ ਹੀਰ ਦੀ ਸਚਾਈ ਤੇ ਵੀ ਸ਼ੱਕ ਪੈਂਦਾ ਹੈ॥ ਬ: ਸ:

ਦੇ ਧੀਦੂ ਰਾਂਝੇ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਵਿਆਹ ਹੀਰ ਦਾ ਰੰਗ ਪੁਰ ਖੇੜਿਆਂ ਦੇ ਕੀਤਾ। ਰਾਂਝਾ ਜੋਗੀ ਬਨ ਕੇ ਹੀਰ ਨੂੰ ਕੱਢ ਲਿਆਇਆ, ਨਮੋਸ਼ੀ ਤੋਂ ਡਰਦਿਆਂ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਹੀਰ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਰਾਂਝਾਂ ਵੀ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਕੋਹਿਆ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਲੈ, ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਵਿਸਥਾਰ ਕੀਤਾ ਅਰ ਇਕ ਨਾਟਕ ਸਾਹਮਨੇ ਰਚ ਵਖਾਇਆ। ਸਾਰੇ ਕਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਦੋ ਮਾਨੁਖ ਦਖਾਈ ਦਿਸਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਰਾਂਝਾ ਜੋ ਹੀਰੋ ਹੈ, ਅਰ ਦੂਜੀ ਹੀਰ, ਜੋ ਹੀਰੋਅਨ (Heroin) ਹੈ। ਇਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਮਾਨੁਖਾਂ ਦੇ ਕਰਤਬਾਂ ਤੇ ਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੁਵਾਰਾ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਏਹ ਮਾਨੁਖ ਰਚਨਾ ਦੇ ਇਕ ਅਚਰਜ ਇਸ਼ਕ ਭਰੇ ਨਮੂਨੇ ਸਨ॥

ਰਾਂਝਾ — ਅਸਲ ਨਾਮ ਧੀਦੂ ਤਖਤ ਹਜ਼ਾਰੇ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਦਾ ਪੁੱਤ, ਜ਼ਾਤ ਦਾ ਰਾਂਝਾ ਜੱਟ, ਛੈਲ ਤੇ ਸੋਹਣਾ ਜਵਾਨ। ਲਾਡਾਂ ਵਿੱਚ ਪਲਿਆ। ਪਿਉ ਦੇ ਮਰ ਜਾਨ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਦੁਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਭੁੰਈਂ ਨਹੀਂ ਸਾਂਭੀ ਜਾਂਦੀ। ਭਾਬੀਆਂ ਮੇਹਨੇ ਤੇ ਨਿਹੋਰੇ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਇਸ ਦੇ ਰੂਪ ਤੇ ਮੋਹਤ ਵੀ ਹਨ। ਖਾਤਰਾਂ ਵੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਰਾਂਝਾ ਕਾਮ ਦੇ ਵੱਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਭਾਬੀਆਂ ਦਾ ਆਖਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਅਰ ਉਹ ਮੇਹਨੇ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ:—

> ਘਰੋ ਘਰੀ ਵਿਚਾਰਦੇ ਲੋਕ ਸਾਰੇ, ਸਾਨੂੰ ਕੇਹੀਆਂ ਫਾਹੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਨੀ। ਸਾਨੂੰ ਛੱਡਿਆ ਕਿਤੇ ਨਾ ਲੋਕ ਜੋਗਾ, ਲੀਕਾਂ ਪੁੱਜ ਕੇ ਅਸਾਂ ਨੂੰ ਲਾਈਆਂ ਨੀ। ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਨਾਂ ਬਨੇਗੀ ਨਾਲ ਸਾਡੇ, ਪਰਨਾ ਲਿਆ ਸਿਆਲਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਈਆਂ ਨੀ। ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਅਨਮੋੜਾਂ ਨੂੰ ਮੋੜ ਨਾਹੀਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਾਦੀਆਂ ਤੋੜ ਨਬਾਹੀਆਂ ਨੀ॥

ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਏਹ ਤਾਨਾ ਖਾ ਗਿਆ ਅਰ ਝੂਠੀ ਤੋਹਮਤਾਂ ਨ ਸਹਾਰ ਸੱਕਿਆ॥

ਤੇਰੇ ਗੋਚਰਾ ਕੰਮ ਕੀ ਪਿਆ ਮੇਰਾ, ਸਾਨੂੰ ਬੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਮਾਰਨੀਏਂ। ਐਵੇਂ ਗ਼ੈਬ ਦੀਆਂ ਤੋਹਮਤਾਂ ਜੋੜ ਕੇ ਤੇ, ਕਝ ਸੱਚ ਨਾ ਝੂਠ ਨਤਾਰਨੀਏਂ। ਰਾਂਝੇ ਆਖਿਆ ਭਾਬੀਓ ਵੈਰਨੋ ਨੀ ਏਲੋ ਸੁਖਨ ਹਯਾ ਸ਼ਰਮ ਦੇ ਨੀ। ਦੁਨੀਆਂ ਖ਼੍ਵਾਬ ਖਿਆਲ ਦੀ ਬਾਤ ਸਾਰੀ, ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਿਸਾਹ ਇਸ ਦਮ ਦੇ ਨੀ॥

ਕੇਹਾ ਸੋਹਨਾ ਉਤ੍ਰ ਦਿੱਤਾ, ਏਹਨਾਂ ਉੱਚੇ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਡੁੱਬਾ, ਅਪਨੀ ਪੱਤ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਜਾਨਦਾ ਹੋਯਾ ਧੀਦੂ ਰਾਂਝਾ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ ਖੜੋਤਾ। ਨਾ ਪੱਲੇ ਰਾਸ ਨਾ ਕੋਲ ਪੈਸਾ। ਜੀ ਵਿੱਚ ਏਹ ਤਾਂਘ ਕਿ ਸਿਆਲਾਂ ਦੀ ਹੀਰ ਵਿਆਹ ਕੇ ਲਿਆਣੀ ਏ ਅਰ ਭਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮ੍ਹਨੇ ਪੀੜ੍ਹਾ ਡਾਹ ਕੇ ਬਹਾਨੀ ਏਂ। ਅਪਨੇ ਆਖੇ ਬਚਨ ਨੂੰ ਸੱਚ ਕਰ ਵਖਾਨਾ ਏਂ:—

ਨੱਢੀ ਸਿਆਲਾਂ ਦੀ ਵਿਆਹ ਕੇ ਲਿਆਵਸਾਂ ਮੈਂ, ਕਰੋ ਬੋਲੀਆਂ ਅਤੇ ਠਠਲੀਆਂ ਨੀ। ਬਹੇ, ਘੱਤ ਪੀੜ੍ਹਾ ਵਾਂਗ ਮੇਹਰੀਆਂ ਦੇ, ਅੱਗੇ ਤੁਸਾਂ ਜੇਹੀਆਂ ਹੋਨ ਗੋਲੀਆਂ ਨੀ॥

ਜਦ ਪੱਤਨ ਤੇ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਪਾਸ ਪੈਸਾ ਨਹੀਂ। ਮਲਾਹਾ ਚੜ੍ਹਾਂਦੇ ਨਹੀਂ। ਇਸਨੇ ਇਕ ਤੁਲਾ ਬਨਾਂ ਦਰਯਾਵੋਂ ਪਾਰ ਹੋਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ। ਲੋਕਾਂ ਵੇਖ ਮਟ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ। ਏਹਨੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਬੈਠ ਵੰਝਲੀ ਦੀ ਸੁਰ ਵਾਹੀ। ਬੱਸ ਵੰਝਲੀ ਦਾ ਵੱਜਨਾਂ ਸੀ ਕਿ ਜਨੌਰ ਤਕ ਵੀ ਮੋਹਤ ਹੋ ਗਏ। ਲੁੱਡਨ ਮਲਾਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰੰਨਾਂ ਵੀ ਰਾਂਝੇ ਦੇ ਗਿਰਦੇ ਆਨ ਢਿੱਗੀਆਂ ਉਸ ਤੇ ਮੋਹਤ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਲਗੀਆਂ ਖੁਸ਼ਾਮਦਾਂ ਕਰਨ। ਅੰਤ ਲੁੱਡਨ ਹੋਰੀ ਵੀ ਅਪਨੀ ਰੰਨਾਂ ਦੀ ਖਾਤ੍ਰ ਰਾਂਝੇ ਦੀਆਂ ਖਾਤਰਾਂ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਦਰਯਾਵੋਂ ਪਾਰ ਲੰਘਾਯਾ। ਹੀਰ ਦੀ ਖਾਸ ਬੇੜੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਪਲੰਘ ਡੱਠਾ ਸੀ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਸਵਾਇਆ, ਏਹ ਇਸ਼ਕ ਵਿੱਚ ਮਸਤ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅਪਨੀ ਅੱਖ ਹੇਠ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਆਉਂਦਾ। ਇਕ ਤੇ ਹੀਰ ਦੀ ਚਾਹ, ਦੂਜੀ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਬੇ

ਪਰਵਾਹੀ, ਮਜ਼ੇ ਨਾਲ ਪਲੰਘ ਤੇ ਜਾ ਸੁੱਤੇ, ਹੀਰ ਵੀ ਆਈ, ਇਕ ਓਪਰੇ ਨੂੰ ਸੁੱਤਾ ਵੇਖ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਲਾਲੋ ਲਾਲ। ਲੁੱਡਨ ਦੀ ਸ਼ਾਮਤ ਆਈ। ਜਦ ਲੁੱਡਨ ਨੂੰ ਝੰਬ ਚੁੱਕੀ ਤਾਂ ਰਾਂਝੇ ਵੱਲ ਮੁੜੀ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਵੀ ਅਲਖ ਮੁਕਾਈਏ । ਪਰ ਆਈ ਸੀ ਮਾਰਨ, ਮਰ ਗਈ ਆਪ। ਸੂਰਤ ਵੇਖ ਮੂਰਤ ਹੋ ਗਈ । ਪ੍ਰੇਮ ਕਟਾਰੀ ਜੀ ਵਿੱਚ ਲੈਹ ਗਈ। ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਖਦੀ ਹੈ:—

ਉੱਠੀ ਸੁੱਤਿਆ ਸੇਜ ਅਸਾਡੜੀ ਤੋਂ, ਲੰਮਾ ਸੁੱਸਰੀ ਵਾਂਗ ਕੀ ਪਿਆ ਹੈਂਵੇ। ਸੁੱਖੀ ਲੱਦੜੀ ਮੈਂਡੜੀ ਸੇਜ ਉੱਤੇ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਕੌਨ ਕੋਈ ਆਨ ਪਿਆ ਹੈਂਵੇ। ਅਵੇ ਉਠ ਕੇ ਦੇਹ ਜਵਾਬ ਮੈਨੂੰ, ਕਿਹਾ ਨਿੱਗੜਾ ਬੋੜ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈਂਵੇ। ਬੁਰਿਆਂ ਦਿਨਾਂ ਦੀਆਂ ਤੇਰੀਆਂ ਫੇਰੀਆਂ ਨੇ, ਵੱਸ ਸੋਟਿਆਂ ਦੇ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈਂਵੇ॥

ਰਾਂਝਾ ਸ਼ੋਰ ਸ਼ਰਾਬਾ ਸੁਣ, ਉੱਠ ਕੇ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਆਖਿਆ:—

ਰਾਂਝੇ ਉਠ ਕੇ ਆਖਿਆ "ਵਾਹ ਸਜਨ", ਹੀਰ ਹੱਸ ਕੇ ਤੇ ਮੇਹਰਬਾਨ ਹੋਈ। ਰੂਪ ਜੱਟ ਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਜਾਗ ਲੱਦੀ, ਹੀਰ ਵਾਰ ਘੱਤੀ ਸਰ ਗਰਦਾਨ ਹੋਈ॥

ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਫੱਟ ਲਗ ਗਏ। ਦੋ ਪਾਸੀ ਪ੍ਰੀਤ ਹੋ ਗਈ। ਹੀਰ ਤੇ ਝੰਗ ਦੇ ਹਾਕਮ ਦੀ ਧੀ, ਅਰ ਰਾਂਝਾ ਮਾਂ ਮਹੇਟਰ, ਕੋਈ ਸਾਕ ਨਹੀਂ, ਅੰਗ ਨਹੀਂ, ਭਾਈਆਂ ਨਾਲ ਰੁੱਠ ਕੇ ਆਯਾ ਹੋਇਆ, ਹੀਰ ਨੂੰ ਮੇਹਰਬਾਨ ਵੇਖ ਉਸ ਦੇ ਵੱਸ ਹੀ ਹੋ ਟਰਿਆ, ਜੋ ਉਸ ਕਹਿਆ ਸੋ ਕੀਤਾ। ਮੱਝੀਆਂ ਚਰਾਈਆਂ, ਚਾਕ ਸਦਾਇਆ ਪਰ ਅਪਨੇ ਸੱਜਨ ਦਾ ਜੀ ਨਾ ਦੁਖਾਇਆ। ਓਹ ਜਾਨਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹੀਰ ਵੀ ਉਸ ਤੇ ਵਿਕੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਹ ਇਸਦੀ ਬਰਦੀ ਤੇ ਇਹ ਉਸ ਦਾ ਗੋਲਾ । ਆਸ਼ਕ ਮਾਸ਼ੂਕ ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰੇਮ ਦਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਅਪਨੀ ਦੂਈ ਗਵਾ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਲੋਕ ਲੱਜਿਆ, ਪਤ, ਸ਼ਰਮ, ਹਿਯਾ ਸਭ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਜਦ ਦੇਸ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਅਪਨੇ ਕੰਮ ਨਾਲ ਹੀਰ ਦੇ

ਪਿਓ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰ ਲਿੱਤਾ ਅਰ ਉਸ ਤੋਂ ਹੀਰ ਨਾਲ ਨਕਾਹ ਪੜ੍ਹਾਨ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਵੀ ਕਰਾ ਲਿੱਤਾ। ਪਰ ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਦੇ ਮੇਹਨੇ ਅਰ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਦੇ ਨਿਹੋਰੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਦਿਲ ਦੂਚਕ ਨਾ ਸਹਾਰ ਸਕਿਆ; ਸਾਕ ਖੇੜਿਆਂ ਦੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਖੇੜੇ ਹੀਰ ਵਿਆਹ ਟੁਰ ਪਏ ਅਰ ਰਾਂਝਾ ਮੂੰਹ ਤੱਕਦਾ ਰੈਹ ਗਿਆ। ਅੰਤ ਨਾਲ ਮੱਝੀਂ ਛੇੜ ਕੇ ਈ ਟੁਰ ਪਿਆ। ਪਰ ਜਗ ਵਿੱਚ ਨਸ਼ਰ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਰੰਗ ਪੁਰ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਿੱਥੋਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੁੜਿਆ, ਭਾਵੇਂ ਡੋਲ, ਕੋਈ ਪਾਸਾ ਝਲਨ ਜੋਗਾ ਨਹੀਂ, ਜਦ ਇਸਦੀ ਨਿਰਾਸਤਾ ਦੀ ਇਹ ਦਿਸ਼ਾ ਸੀ ਤਾਂ ਭਾਬੀਆਂ ਨੇ ਫੇਰ ਖਤ ਲਿਖਿਆ ਅਰ ਬੁਲਾ ਭੇਜਿਆ॥

ਹੋਈ ਲਿਖੀ ਰਜ਼ਾ ਰੰਝੇਟਿਆ ਵੇ, ਸਾਡੇ ਅੱਲੜੇ ਘਾਇ ਸਨ ਤੂੰ ਚੇੜੇ। ਮੁੜ ਆ ਨਾ ਵਿਗੜਿਆ ਕੰਮ ਤੇਰਾ, ਲਟਕੰਦੜਾ ਘਰੀਂ ਤੂੰ ਪਾ ਫੇਰੇ। ਜੇਹੜੇ ਫੁੱਲ ਦਾ ਨਿਤ ਤੂੰ ਰਹੇਂ ਰਾਖਾ, ਉਸ ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਤੋੜ ਲੈ ਗਏ ਖੇੜੇ। ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਵਿਸਾਹ ਕਵਾਰੀਆਂ ਦਾ, ਐਵੇਂ ਲੋਕ ਨਕੰਮੜੇ ਕਰਨ ਝੇੜੇ। ਤੂੰ ਤਾਂ ਮੇਹਨਤਾਂ ਸੈਂ ਦਿਨ ਰੈਨ ਕਰਦਾ, ਵੇਖ ਕੁਦਰਤਾਂ ਰਬਦੀਆਂ ਕੌਨ ਫੇਰੇ। ਦਿਨੇਂ ਰਾਤ ਖ੍ਵਾਰ ਸੈਂ ਵਿੱਚ ਝੱਲਾਂ, ਕੌਲ ਕੁਆਰੀਆਂ ਦੇ ਹੋਏ ਨਾਲ ਤੇਰੇ। ਕਲਸ ਜ਼ਰੀ ਦਾ ਚਾੜ੍ਹੀਏ ਚਾਇ ਰੌਜ਼ੇ, ਜਿਸ ਵੇਲੜੇ ਆਨ ਕੇ ਵੜੇਂ ਵੇਹੜੇ॥

ਭਾਬੀ ਨੇ ਤੇ ਏਹ ਜਾਤਾ ਸੀ ਕਿ ਰਾਂਝਾ ਹੁਨ ਠੋਕਰਾਂ ਖਾ ਕੇ ਘਰੀ ਮੁੜ ਆਸੀ ਅਰ ਆਕੇ ਉਸਦੀ ਕਾਮ ਭਰੀ ਆਸ ਪੁਜਾਸੀ ਪਰ ਰਾਂਝਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਘੜਿਆ ਸੀ। ਉਤ੍ਰ ਲਿਖਿਆ:—

ਭਾਬੀ ਖਿਜ਼ਾਂ ਦੀ ਰੁੱਤ ਜਾਂ ਆਨ ਪੁੰਨੀ, ਭੌਰ ਆਸਰੇ ਤੇ ਪਏ ਜਾਲਦੇ ਨੀ। ਸੇਵਨ ਫੁਲ ਫੁਲਾਂ ਬੂਟਿਆਂ ਸੁੱਕਿਆਂ ਨੂੰ, ਰੱਬਾ ਫੁੱਲ ਲਟਕਨ ਨਾਲ ਡਾਲ ਦੇ ਨੀ। ਅਸਾਂ ਜਦੋਂ ਕਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਜਾਨਾਂ, ਜੇਹੜੇ ਮੈਹਰਮ ਸਾਡੜੇ ਹਾਲ ਦੇ ਨੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੂਲੀਆਂ ਤੇ ਲਏ ਜਾਇ ਝੂਟ, ਮਨਸੂਰ ਹੋਰੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਦੇ ਨੀ। ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਜੋ ਗਏ ਸੋ ਨਹੀਂ

ਮੂੜਦੇ, ਲੋਕ ਅਸਾਂ ਤੋਂ ਆਵਨਾ ਭਾਲ ਦੇ ਨੀ। ਭਾਬੀ ਇਸ਼ਕ ਤੋਂ ਨੱਸਕੇ ਉਹ ਜਾਂਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਹੋਨ ਜੇ ਕਿਸੇ ਕੰਗਾਲ ਦੇ ਨੀ। ਮਾਰੇ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਘਰੇ ਨਾਹਿ ਵੜਦੇ, ਵਾਰਸਸ਼ਾਹ ਹੋਰੀ ਫਿਰਨ ਭਾਲਦੇ ਨੀ ॥

ਏਹ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ, ਕਾਮੀ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅੰਤ ਅੱਕ ਰਾਂਝਾ ਜੋਗੀ ਬਨਿਆ। ਬਾਲਨਾਥ ਨੇ ਬਥੇਰਾ ਸਮਝਾਇਆ ਪਰ ਏਹ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਬੰਦਾ ਬਾਜ਼ ਨਾ ਆਇਆ। ਬਾਲ ਨਾਥ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਹਠ, ਅਰ ਇਸ ਦੀ ਛੈਲ ਮੂਰਤ ਤੇ ਮੋਹਤ ਹੋ ਗਇਆ, ਅਰ ਜੋਗੀ ਬਨਾਯਾ। ਪਰ ਰਾਂਝੇ ਨੇ ਧੋਖਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਲ ਨਾਥ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਨੇ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਹਾਲ ਦਸ ਦਿਤਾ ਅਰ ਜੇ ਧੋਖਾਈ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਟਿੱਲੇ ਜਾਕੇ ਯੋਗੀ ਬਨਨ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ ਐਂਵੇਂ ਈ ਭੇਸ ਵਟਾ ਟੁਰ ਪੈਂਦਾ, ਪਰ ਆਸ਼ਕਾਂ ਨੇ ਨਿਭਨਾ ਸੀ ਅਰ ਅਪਨੇ ਆਪ ਤੇ ਝੂਠ ਤੇ ਧੋਖੇ ਦਾ ਦਾਗ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਨ ਦੇਨਾ। ਅੰਤ ਰਾਂਝੇ ਨੇ ਰੰਗਪੁਰ ਡੇਰੇ ਲਾਏ ਅਰ ਗਲੀ ਗਲੀ ਫੇਰੇ ਪਾ ਕੇ ਅਲਖ ਜਗਾਏ। ਸੈਹਤੀ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਹੀਰ ਨੂੰ ਲੈ ਉਡੇ ਪਰ ਕਿਸਮਤ ਨੇ ਮਦਦ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਖੇੜਿਆਂ ਫੜਕੇ ਮਾਰਿਆ, ਹੀਰ ਖੋਹ ਲਿੱਤੀ। ਅਦਲੀ ਰਾਜੇ ਡੰਨ ਦਿਤਾ ਪਰ ਸੱਚੇ ਆਸ਼ਕ ਦੀ ਆਹ ਨੇ ਸ਼ੈਹਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਰਾਜੇ ਨੇ ਫੇਰ ਹੀਰ ਮੁੜਾ ਕੇ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਦਵਾ ਦਿਤੀ। ਹੁਨ ਰਾਂਝਾ ਜਿੱਤ ਗਿਆ। ਮਾਸ਼ੂਕ ਕੋਲ ਹੈ। ਘਰ ਜਾਂਦਾ ਅਰ ਭਾਬੀਆਂ ਦਾ ਉਲਾਂਭਾ ਲਾਂਦਾ ਅਰ ਅਪਨੀ ਉਮਰ ਸੁਖ ਤੇ ਮਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਬਤਾਂਦਾ। ਪਰ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਨੇ ਇਕ ਰੰਨ ਨੂੰ ਉਧਾਲ ਕੇ ਲੈ ਜਾਨਾ ਬੁਰਾ ਸਮਝਿਆ, ਹੀਰ ਨੂੰ ਲੈ ਝੰਗ ਪੁੱਜਾ ਅਰ ਚੂਚਕ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਹੁਨ ਤੇ ਅਪਨੇ ਕੌਲ ਮੂਜਬ ਹੀਰ ਦਾ ਨਿਕਾਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕਰ। ਚੂਚਕ ਤੇ ਰਾਜੀ ਪਰ ਘਰ ਦੀਆਂ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਨੇ ਫੇਰ ਤਾਨੇ ਮਾਰੇ ਹੀਰ ਨੂੰ ਬੁਰਿਆਰ ਬਨਾਯਾ। ਐਥੋਂ ਤੀਕਨ ਕੀਤਾ, ਕਿ ਚੂਚਕ ਨੇ ਰਾਂਝੇ ਨਾਲ ਦਗ਼ਾ ਕਮਾਇਆ। ਹਾਂ ਕੀਤੀ, ਰਾਂਝਾ ਜੰਞ ਲੈਨ ਘਰ ਗਇਆ, ਅਰ ਪਿੱਛੋਂ ਸਿਆਲਾਂ ਨੇ ਹੀਰ ਨੂੰ ਜ਼ੈਹਰ ਦੇ ਕੇ

ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਕੈਹਰ ਕਮਾਇਆ, ਇਕ ਧੀ ਮਾਰੀ ਦੂਆ ਰਾਂਝਾ ਮਰਾਇਆ। ਜਦ ਰਾਂਝਾ ਵਿਆਹਨ ਆਇਆ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਮਾਸ਼ੂਕ ਦੀ ਕਬਰ ਨਜ਼ਰ ਆਈ। ਬੱਸ ਸੱਚੇ ਆਸ਼ਕ ਨੇ ਓਥੇ ਈ ਜਾਨ ਦਿੱਤੀ ਅਰ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਰੂਹਾਂ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਹੋਇਆ। ਰਾਂਝੇ ਨੇ ਇਸ਼ਕ ਨੂੰ ਲਾਜ ਨਾ ਲਾਈ, ਨਾ ਈ ਅਪਨੀ ਪਤ ਅਰ ਬਚਨ ਦੀ ਹਾਨੀ ਹੋਨ ਦਿੱਤੀ। ਹੀਰ ਨੇ ਸੌ ਵਾਰੀ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪੈਹਲੇ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਰਾਂਝਨਾ ਮੈਨੂੰ ਲੈਕੇ ਨਿਕਲ ਚਲ਼ ਪਰ ਰਾਂਝੇ ਆਖਿਆ ਮੈਂ ਰੰਨਾ ਉਧਾਲਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਅਖਵਾਨਾ ਮੈਂ ਤੇ ਵਿਆਹ ਕੇ ਲੈ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਏਹੀ ਹਠ ਰਖਿਆ ਅਰ ਅਪਨਾ ਸਰਵੰਸ ਲੁਟਾਇਆ। ਜਾਨ ਗਵਾਈ ਪਰ ਜੱਟਾਂ ਵਾਲੀ ਅਣਖ ਨਾ ਗਵਾਈ, ਹੀਰ ਨੇ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ ਸੀ :—

ਹੀਰ ਆਖਿਆ ਰਾਂਝਿਆ ਕੈਹਰ ਹੋਇਆ, ਏਥੋਂ ਚੱਲ ਜੇ
ਉੱਠ ਕੇ ਚੱਲਨਾ ਏਂ। ਦੋਵੇਂ ਉੱਠ ਕੇ ਲੰਮੜੇ ਰਾਹ ਪਈਏ,
ਕੋਈ ਅਸਾਂ ਨੇ ਦੇਸ ਨਾ ਮੱਲਨਾ ਏਂ। ਜਦੋਂ ਝਗੜੇ ਵੜੀ ਮੈਂ
ਖੇੜਿਆਂ ਦੇ, ਕਿਸ ਅਸਾਂ ਨੂੰ ਮੋੜਨਾ ਘੱਲਨਾ ਏਂ। ਮਾਂ ਬਾਪ ਨੇ
ਜਦੋਂ ਵਿਆਹ ਦਿੱਤਾ, ਕੋਈ ਅਸਾਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਨਾ ਚੱਲਨਾ ਏਂ॥

ਕੇਹੀ ਸਲਾਹ ਹੈ ਹੀਰ ਅਪਨੀ ਏ ਬਸੀ ਜਾਨਦੀ ਸੀ ਅਰ ਅਪਨੇ ਸੱਜਨ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਜੱਗ ਦੀ ਲਾਜ ਲਾਹ ਚੁਕੀ ਸੀ:—

ਨਿਹੋਂ ਲਾਕੇ ਲੱਜ ਬੇ ਲੱਜ ਹੋਈ, ਮੈਥੋਂ ਕੀਤੜੀ ਨਾ ਕਾਈ
ਗੱਲ ਜਾਈ। ਇਕ ਵਾ ਭੜਕੀ ਤੇਰੇ ਇਸ਼ਕ ਵਾਲੀ, ਦੂਜੀ

ਨੋਟ—ਮੁਕਬਲ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅਪਨੀ ਹੀਰ ਵਿੱਚ (ਜੋ ਹੀਰ ਵਾਰਸ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਤੋਂ ਪੁਰਾਨੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ) ਏਨਾਈ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜੇ ਨੇ ਹੀਰ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਦਵਾ ਦਿੱਤੀ ਅਰ ਖੇੜੇ ਢੀਠ ਹੋ ਚਲੇ ਗਏ। ਅਗਲੀ ਕਥਾ ਕਿ ਹੀਰ ਤੇ ਰਾਂਝੇ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕੀਕਨ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਸ਼ੱਕ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੀਰ ਦੇ ਮਾਰਨ ਦੀ ਕਹਾਨੀ ਅਰ ਰਾਂਝਾ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵਾਰਸਸ਼ਾਹ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਕਿਉਂ ਜਦ ਰਾਜੇ ਕੋਲੋਂ ਹੀਰ ਮਿਲ ਗਈ ਫੇਰ ਹੋਰ ਕਾਸ ਗਲ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਐਵੇਂ ਝੰਗ ਜਾਕੇ ਅਪਨੇ ਗਲ ਸਿਆਪਾ ਪਾਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਘੱਟ ਸੀ॥

ਦੂਤੀਆਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਤਾਈ। ਜੇਹੜੀ ਹੋਵਨੀ ਸੀ ਸੋ ਹੋ ਚੁਕੀ, ਏਹੋ ਖਲਕ ਸਾਰੀ ਸਿਰ ਛੱਸ ਪਾਈ॥

ਪਰ ਰਾਂਝੇ ਨੇ ਏਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਲਾਹਵਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨਿਆ ਅਰ ਆਖਿਆਃ—

ਹੀਰੇ ਇਸ਼ਕ ਨਾ ਮੂਲ ਸਵਾਦ ਦੇਂਦਾ, ਨਾਲ ਚੋਰੀਆਂ ਅਤੇ ਉਧਾਲਿਆਂ ਦੇ। ਕਿੜਾਂ ਪੌਂਦੀਆਂ ਨੱਠੇ ਹਾਂ ਦੇਸ ਵਿੱਚੋਂ, ਕਿਸੇ ਸੁਨੇ ਨੀ ਖੂਨੀਆਂ ਗਾਲਿਆਂ ਦੇ। ਏ ਮਾਲੂਮ ਹੋਇਆ ਤੇਰੇ ਸੁਖਨ ਉੱਤੋਂ, ਚਾਲੇ ਦੱਸਨੀਏਂ ਮੂੰਹ ਕਾਲਿਆਂ ਦੇ। ਸਿਰ ਜਾਨ ਕੁਰਬਾਨ ਤੋਂ ਵਰਜਨੀਏਂ, ਪੁਤ੍ਰ ਡਿਠੇ ਨੀ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਬਰ-ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ। ਨੱਗੀ ਨਾਲ ਤੈਂ ਮਹੀਂ ਚਰਾ ਲਈਆਂ, ਏਹ ਰਾਹ ਟੈਨਾਂ ਦਿਆਂ ਚਾਲਿਆਂ ਦੇ। ਵਾਰਸਸ਼ਾਹ ਸਰਾਫ ਸਭ ਜਾਨਦੇ ਨੀ, ਐਬ ਖੋਟਿਆਂ ਪਿੰਨਿਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ॥

ਰਾਂਝੇ ਨੇ ਅਪਨੇ ਹਠ ਵਿੱਚ ਡਾਢੇ ਮੇਹਨੇ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਭੁਲ ਸੀ, ਜੇ ਅਪਨੇ ਮਾਸ਼ੂਕ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰੀ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਐਬ ਨਾ ਹੁੰਦਾ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰਹ ਲੈ ਗਿਆ ਸਾ ਅਰ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰੁਕਮਨ ਨੂੰ ਗੱਾਨਾ ਬੱਧੀ ਈ ਲੈ ਨੱਸੇ ਸਨ। ਪਿਆਰ ਤੇ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਸਵਾਦ ਤਾਂ ਅਜੇਹੇ ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਈ ਹੈ। ਲਾਵਾਂ ਲੈਕੇ ਤੇ ਬੱਦੇ ਵਾਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਯਾ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਰੁਮੈਂਸ (Romance) ਦਾ ਨਾਂ ਕਿੱਥੋਂ॥ ਜਿੱਥੇ ਸਿਰ ਸਿਰ ਬਾਜ਼ੀ ਲੱਗੀ ਹੋਵੇ, ਉਥੇ ਰੀਤ, ਤੇ ਜਗ ਦੀ ਲੀਕ ਦਾ ਕੀ ਕੰਮ ਪਰ ਰਾਂਝੇ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਅਪਨੇ ਬਚਨ ਪਾਲਨ ਲਈ ਕੀਤਾ। ਭਾਬੀਆਂ ਦੇ ਮੇਹਨੇਂ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਸੀ, ਕਿ ਏਹ ਨਾਂ ਕੇਹਨ, ਨੱਢੀ ਉਧਾਲ ਲਿਆਯਾ ਹੈ॥

ਗੱਲ ਕੀ, ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਰਾਂਝੇ ਦੀ ਜਵਾਨੀ, ਰੂਪ ਰਾਗ ਬੇ ਪਰਵਾਹੀ, ਚੰਗੀ ਖੁਸ਼ ਮਿਜ਼ਾਜ਼, ਹਠ, ਬਚਨ ਦੀ ਪਾਲਨਾ, ਮਾਸ਼ੂਕ ਤੇ ਵਿਕ ਜਾਨਾ, ਪਰ ਅਪਨੀ ਅਨਖ ਨਹੀਂ ਛੱਡਨੀ। ਏਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਮੋਹਣੀ ਤਰਹਾਂ ਦੱਸਜਾ ਹੈ

---

* ਰੁਮੈਂਸ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਦੁਖ ਸੁਖ ਸਹਾਰਨੇ ਕੁਝ ਲੁਕਨਾ ਕੁਝ ਨੱਠਨਾਂ ਮਿਲਨਾ ਵਿਛੜਨਾ ਆਦ ਪ੍ਰੇਮ ਬਖੇੜੇ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ॥

ਅਰ ਰਾਂਝੇ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਇਕ ਉਚੇ ਦਰਜੇ ਦਾ ਪਿਆਰ ਦਸਾਇਆ ਹੈ ਪਰ ਰਾਂਝਾ ਦਿਲ ਦਾ ਕਮਜ਼ੋਰ। ਅਪਨੀ ਅਪਨੀ-ਅਤ ਨੂੰ ਨਾਂ ਦਸ ਸਕਨ ਵਾਲਾ ਮਾਨੁਖ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮਨ ਸ਼ਕਤੀ ਕਮਜ਼ੋਰ। ਪਿੱਛੇ ਲੱਗ ਟੁਰਨ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਰੋਮੈਂਸ ਦੀ ਚਿਨਗ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਹਾਦਰ ਦਿਲ ਆਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮਿਰਜ਼ੇ ਦੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਨਾ ਸੀ। ਜੇ ਹੀਰ ਦਾ ਆਸ਼ਕ ਹੁੰਦਾ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਤਾਂ ਖੇੜਿਆਂ ਦੇ ਸੱਥਰ ਲਾਹ ਦੇਂਦਾ॥

ਹੀਰ

ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਟ੍ਰੇਚਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਦਲੇਰ ਤੇ ਹੌਸਲੇ ਵਾਲੀ "ਹੀਰੋਇਨ" ਨਾਇਕਾ ਹੈ। ਰੂਪ ਦਾ ਨਮੂਨਾ, ਜੋਬਨ ਵਿਚ ਮੱਤੀ, ਜਵਾਨੀ ਦਾ ਲੋਹੜ, ਕੁਝ ਪਿਓ ਦੀ ਦੌਲਤ ਦਾ ਮਾਨ, ਏਹ ਸਾਰੇ ਸਾਮਾਨ ਅਜੇਹੇ ਸਨ ਕਿ ਹੀਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅੱਖ ਹੇਠ ਨਹੀਂ ਲਿਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਢਾਬੀ ਤਾਂ ਰਾਂਝੇ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਈ ਢਾਬੀ, ਅਜੇਹੀ ਢਾਬੀ ਕਿ ਛਟਕਨ ਕੇਹਾ। ਹੀਰ ਅਕਲ ਦੀ ਪੁਤਲੀ ਸੀ, ਇਲਮ ਵੀ ਸਿੱਖੀ, ਦੀਨੀ ਕਤਾਬਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੜ੍ਹ ਪੱਕੇ, ਤੀਵੀਂ ਹੋਕੇ ਨਧੜਕ, ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਜਵਾਬ ਸੁਨਾਏ ਕਿ ਪਚੀ ਕਰਾਏ, ਕੋਈ ਉੱਤਰ ਨਾਂ ਬਨ ਆਏ। ਮਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਐਂਜ ਲੈਂਦੀ ਸੀ ਜੀਕਨ ਹੱਲ ਦੀ ਜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਿਉ ਵੀ ਵਿਚਾਰਾ ਇਸ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੋਲਦਾ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ, ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਧੀ, ਵੀਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਭੈਨ। ਲਾਡਾਂ ਵਿੱਚ ਪਲੀ ਸਹੇਲੀਆਂ ਵਿਚ ਖੇਡੀ, ਪਰ ਈਕਨ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਇੱਸੇ ਨੂੰ ਰਾਨੀ ਮਨਦੀਆਂ, ਇੱਸੇ ਦੀ ਈਨੇਂ ਟੁਰਦੀਆਂ। ਜਿਉਂ ਜੰਮੀ ਇਸਦਾ ਕੇਹਾ ਕਿਸੇ ਨਾ ਮੋੜਿਆ। ਅਜੇਹੀ ਨੱਢੀ, ਹਾਏ ਹੈਂਸਿਆਰੇ ਇਸ਼ਕ ਨੇ ਅਪਨੇ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਫਸਾਈ। ਅਜੇਹੀ ਫਸਾਈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਸੁੱਧ ਭੁਲਾਈ। ਉਹ ਸਲੇਟੀ, ਮੁਸ਼ਕ ਤੇ ਪਟ ਲਪੇਟੀ, ਦੁਖਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਆਈ। ਹਾਏ ਇਸ਼ਕ ਤੂੰ ਸਭਨਾਂ ਨਾਲ ਈ ਅਜੇਹੀ ਕੀਤੀ॥

ਏਸ ਇਸ਼ਕ ਨੇ ਵੇਖ ਫਰਿਹਾਦ ਕੁੱਠਾ, ਕੀਤੀਆਂ ਯੂਸਫੇ
ਨਾਲ ਖਵਾਰੀਆਂ ਨੀ। ਰੋਡਾ ਵੱਢ ਕੇ ਡੱਕਰੇ ਨਦੀ ਪਾਯਾ ਤੇ

ਜਲਾਲੀ ਨੇ ਅੱਖੀ ਉਘਾੜੀਆਂ ਨੀ। ਜਿੱਥੇ ਇਸ਼ਕ ਦਰਿਆ ਦੀ ਮੌਜ ਆਵੇ ਓਥੇ ਔਖੀਆਂ ਤਰਨੀਆਂ ਤਾਰੀਆਂ ਨੀ। ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੀ ਚਲਨ ਨਿਆਰੀ ਅਤੇ ਇਸ਼ਕ ਦੀਆਂ ਧੁਜਾ ਨਿਆਰੀਆਂ ਨੀ॥

ਜਦ ਪੱਤਨ ਤੇ ਅਪਨੀ ਸੇਜ ਤੇ ਸੁੱਤੇ ਹੋਏ ਰੰਝੇਟੇ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਨੀ, ਤਾਂ ਅਪਨੀ ਸਹੇਲੀਆਂ ਦੀ ਡੌਂਜ ਲੈ ਘਾਟ ਤੇ ਪੁੱਜੀ, ਆਉਂਦਿਆਂ ਈ ਲੁੱਡਨ ਦੀ ਛਮਕਾਂ ਨਾਲ ਸਾਰ ਪੁੱਛੀ, ਰਾਂਝੇ ਵੱਲ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਮੁੜੀ, ਅਰ ਕੜਕ ਕੇ ਬੋਲੀ, ਪਰ ਜਦ ਰਾਂਝੇ ਨੇ ਅੱਖ ਖੋਲ੍ਹ, ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਕੇ ਆਖਿਆ "ਵਾਹ ਸਜਨ" ਤਾਂ ਬੱਸ ਇਸ਼ਕ ਵਿੱਚ ਮੌਹਤ ਹੋਗਈ। ਫੇਰ ਰਾਂਝੇ ਨਾਲ ਕੌਲ ਕਰਾਰ ਕਰ ਆਪਨੇ ਯਾਰ ਨੂੰ ਘਰ ਈ ਲੈ ਟੁਰੀ। ਰਾਂਝਾ ਵੀ ਇਸਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨੇ, ਜਬ ਘਰ ਆਈ, ਤਾਂ ਰਤੀ ਨਹੀਂ ਡਰੀ, ਝਟ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਅਪਨੇ ਪਿਓ ਪਾਸ ਲਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਰ ਆਖਦੀ ਹੈ॥

ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਬਾਬਲ ਜੀਵੇਂ ਧੌਲ ਰਾਜਾ, ਮਾਹੀ ਮੇਹੀਂ ਦਾ ਢੂੰਡ ਲਿਆਈਆਂ ਮੈਂ॥

ਚੂਚਕ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਆਖਦਾ ਹੈ:—

ਬਾਪ ਹੱਸਕੇ ਪੁੱਛਦਾ ਕੌਨ ਹੁੰਦਾ ਏਹ ਮੁੰਡੜਾ ਕਿਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਏ। ਹੱਥ ਲਾਇਆਂ ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਦਾਗ ਪੈਂਦਾ, ਏਹ ਮਹੀਂ ਦੇ ਨਾ ਦਰਕਾਰ ਦਾ ਏ॥

ਹੀਰ ਆਖਦੀ ਹੈ:—

ਮੁਗੜ ਚਤੁਰ ਤੇ ਅਕਲ ਦਾ ਕੋਟ ਨੱਢਾ, ਮੇਹੀਂ ਬੌਹਤ ਸਮਾਲ ਕੇ ਚਾਰਦਾਏ। ਹਿੱਕੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਦੇ ਹੂੰਗ ਦੇਕੇ, ਸੋਟਾ ਸਿੰਗ ਤੇ ਮੂਲ ਨਾ ਮਾਰਦਾ ਏ॥

ਚੂਚਕ ਆਖਦਾ ਹੈ:—

ਤਬਾ ਏਸ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹਲੀਮ ਦਿੱਸੇ, ਨੈਨਾਂ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਲੋਟ ਪੋਟ ਹੈ ਨੀ। ਦਰਸ ਪਰਸ ਚੰਗੀ ਅਜੇ ਹੈ ਜਾਤਕ, ਮੁੰਡਾ ਜਾਪਦਾ ਹੋਗ ਗਭਰੂਟ ਹੈ ਨੀ। ਕੇਹੜੇ ਚੌਧਰੀ ਦਾ

ਪੁਛੂ ਕੌਨ ਜਾਣੇਂ, ਕੇਹਾ ਅਕਲ ਸ਼ਊਰ ਦਾ ਕੋਟ ਹੈ ਨੀ । ਏਹਨੂੰ ਰਿਜ਼ਕ ਨੇ ਆਨ ਉਦਾਸ ਕੀਤਾ, ਏਹਨੂੰ ਕੇਹੜੇ ਪੀਰ ਦੀ ਓਟ ਹੈ ਨੀ ॥

ਹੀਰ ਦਾ ਜਵਾਬ ਠਿਆਰ, ਰਤੀ ਸੰਗ ਨਹੀਂ, ਡਰ ਨਹੀਂ, ਨਧੜਕ ਆਖਦੀ ਹੈ ॥

ਪੁਤ੍ਰ ਤਖ਼ਤ ਹਜ਼ਾਰੇ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਦਾ, ਰਾਂਝਾ ਜ਼ਾਤ ਦਾ ਜੱਟ ਅਸੀਲ ਹੈ ਜੀ । ਉਸਦਾ ਬੀਬੜਾ ਮੁੱਖ ਤੇ ਨੈਨ ਨਿੰਮੇ, ਵਡੀ ਸੋਹਨੀ ਇਸ ਦੀ ਡੀਲ ਹੈ ਜੀ । ਸੈਆਂ ਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਭਲਾ ਹੈ ਚਾਕ ਰਾਂਝਾ, ਜਿੱਥੇ ਨਿਤ ਪੈਂਦੇ ਲੱਖ ਵੈਰਿਆਂ ਦੇ । ਵਿੱਚ ਮਾਲ ਦੇ ਰਹੇ ਦਲੇਰ ਖੜਾ, ਪੈਹਲਵਾਨ ਜੂ ਵਿੱਚ ਅਖਾੜਿਆਂ ਦੇ । ਸਾਨੂੰ ਰੱਬ ਨੇ ਆਨ ਮਿਲਾਇਆ ਏ, ਮੈਂ ਤੇ ਪਾ ਰੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਧੀਰੀਆਂ ਦੇ ॥

ਅੰਤ ਚੂਚਕ ਅਪਨੀ ਪਿਆਰੀ ਧੀ ਦੇ ਕੈਹਨੇ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਅਰ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਜਾਨ ਬੁਝ ਕੇ ਚਾਕ ਰਖਦਾ ਹੈ । ਪਿਛਲੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਸਿੱਧੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ॥

ਤੇਰਾ ਆਖਣਾ ਅਸਾਂ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤਾ, ਮੱਝੀਂ ਦੇਹ ਸਮਾਲ ਕੇ ਸਾਰੀਆਂ ਨੀ । ਖਬਰਦਾਰ ਰਹੇ ਮੱਝੀਂ ਵਿੱਚ ਖੜਾ, ਬੇਲੇ ਵਿੱਚ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਭਾਰੀਆਂ ਨੀ । ਰਲਾ ਕਰੇ ਨਹੀਂ ਨਾਲ ਖੰਧਿਆਂ ਦੇ, ਏਸ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਮੱਝੀਂ ਚਾਰੀਆਂ ਨੀ । ਮਤਾਂ ਖੇਡ ਰੁੱਝੇ ਖੜੀਆਂ ਜਾਨ ਮੱਝੀਂ, ਹੋਵਣ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਿੱਚ ਖਵਾ-ਰੀਆਂ ਨੀ ॥

ਪਿਉ ਨੂੰ ਮਨਾ ਮਾਂ ਕੋਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਅਰ ਬੜੇ ਲਾਡ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ॥

ਪਾਸ ਮਾਉਂ ਦੇ ਹੀਰ ਆ ਗੱਲ ਕੀਤੀ, ਮਾਹੀ ਮਹੀਂ ਦਾ ਆ ਕੇ ਛੇੜਿਆ ਮੈਂ । ਨਿੱਤ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਪੌਂਦੀ, ਬੇਹੋ ਝਗੜਾ ਚਾਏ ਨਬੇੜਿਆ ਮੈਂ ॥

ਕੇਹਾ ਝਗੜਾ ਨਬੇੜਿਆ, ਘਰ ਯਾਰ ਲਿਆ ਬਹਾਲਿਆ,

ਨਾਲ ਮਾਪਿਆਂ ਤੇ ਹਸਾਨ। ਏਧਰ ਤੇ ਏਹ ਉਧਰ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦੇ ਕੇ ਆਖਦੀ ਹੈ॥

ਮੱਖਨ ਖੰਡ ਪਰਾਉਂਠੇ ਖਾਓ ਮੀਆਂ, ਮਹੀਂ ਛੇੜਦੇ ਰੱਬ ਦੇ ਆਸਰੇ ਤੇ। ਹੱਸ ਖੇਡ ਰੰਝੇਟਿਆ ਜਾਲਮੀਆਂ, ਗੁਜ਼ਰ ਆਵਸੀ ਦੁੱਧ ਦੇ ਕਾਸੜੇ ਤੇ। ਹੀਰ ਚਾਏ ਛੱਤਾ, ਦੁੱਧ ਖੰਡ ਚਾਵਲ, ਮੀਏਂ ਰਾਂਝੇ ਦੇ ਪਾਸ ਲੈ ਧਾਂਵਦੀ ਹੈ। ਢੂੰਡ ਭਾਲ ਕੇ ਜੂਹ ਸਭ ਝੱਲ ਬੇਲਾ, ਤੁਰਤ ਪਾਸ ਰੰਝੇਟੇ ਦੇ ਆਂਵਦੀ ਹੈ॥

ਵਾਹ ਹੀਰੇ ਤੇਰੇ ਕਰਤੱਬ! "ਉਧਰ ਮਾ ਪਿਓ ਪਤਿਆਏਂ ਏਧਰ ਯਾਰ ਰਿਝਾਏਂ" ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਪੂਰੀ ਉਤਰੇਂ। ਹੀਰ ਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਤਾਂ ਲੰਙੇ ਕੈਦੋ ਦਾ, ਚੁਗ਼ਲਖ਼ੋਰ ਪੂਰਾ ਸੀ, ਪਰ ਹੈਸੀ ਬੜਬੋਲਾ। ਉਹ ਵੀ ਝਾਕਦਾ ਬੇਲੇ ਦੀ ਖੋਜ ਤੇ ਪੁੱਜਾ, ਅਰ ਰਾਂਝੇ ਕੋਲੋਂ ਚੂਰੀ ਦਾ ਰੁੱਗ ਮੰਗ ਕੇ ਭੱਜਿਆ। ਹੀਰ ਮੁੜੀ ਤਾਂ ਪੁੱਛਿਆ "ਰਾਂਝਾ ਕੋਈ ਆਇਆ ਸੀ" ਰਾਂਝੇ ਆਖਿਆ ਇਕ ਲੰਙਾ ਫ਼ਕੀਰ, ਜੋ ਚੂਰੀ ਦਾ ਰੁੱਗ ਲੈ ਗਿਆ ਏ। ਹੀਰ ਹਰਾਨ! ਪਰ ਦੌੜੀ ਪਿੱਛੇ ਲੰਙੇ ਦੇ ਅਰ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜ ਖੂਬ ਮਾਰ ਕੀਤੀ ਰਤੀ ਨਹੀਂ ਡਰੀ। ਅਜੇਹੀ ਨਧੜਕ ਨੱਢੀ, ਸ਼ੀਹਣੀ ਸੀ, ਤਾਹੀਂ ਤੇ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਤੋਲ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਉਤ੍ਰੀ, ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

ਹੀਰ ਆਖਿਆ ਰਾਂਝਿਆ ਬੁਰਾ ਕੀਤੋ, ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਹੈ ਨਾਲ ਵੈਰਾਈਆਂ ਦੇ। ਸਾਡੇ ਖੋਜ ਨੂੰ ਤਕ ਕੇ ਕਰੇ ਚੁਗਲੀ, ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਹੈ ਵਿੱਚ ਬੁਰਿਆਈਆਂ ਦੇ। ਮਿਲੇ ਸਿਰਾਂ ਨੂੰ ਏਹ ਵਿਛੋੜ ਦੇਂਦਾ, ਛੰਗ ਘੱਤਦਾ ਵਿੱਚ ਕੁੜਮਾਈਆਂ ਦੇ। ਬਾਬਲ ਅੰਬੜੀ ਤੇ ਜਾਇ ਨਿੰਠ ਕਰਸੀ, ਨਾਲੇ ਆਖਸੀ ਪਾਸ ਭਰਜਾਈਆਂ ਦੇ॥

ਏਹ ਕੈਹ ਭੱਜੀ:-

ਮਿਲੀ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਦੌੜਕੇ ਆਨ ਨੱਢੀ, ਪੈਹਲੋਂ ਨਾਲ ਫ਼ਰੇਬ ਦੇ ਚੱਟਿਆ ਸੂ। ਨੇੜੇ ਆਨ ਕੇ ਸ਼ੀਹਣੀ ਵਾਂਗ ਗੱਜੀ ਅੱਖੀਂ ਰੋਹ ਦੀ ਨੀਰ ਪਲੱਟਿਆ ਸੂ॥ ਸਿਰੋਂ ਲਾਹ ਟੋਪੀ

ਗਲੋਂ ਨੂੜ ਸੇਹਲੀ ਲੱਕੋਂ ਚਾਇ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਸੁੱਟਿਆ ਸੂ।
ਪਕੜ ਜਿਮੀਂ ਤੇ ਮਾਰਿਆ ਨਾਲ ਗੁੱਸੇ ਧੋਬੀ ਪਟੜੇ ਤੇ
ਖੇਸ ਛੱਟਿਆ ਸੂ॥

ਹਨ ਮਾਰ ਕੁਟ ਤੇ ਬਥੇਰੀ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਕੈਦੋ ਵੀ ਚੂਰੀ ਚੁਕ ਪਿੰਡ ਜਾ ਈ ਪੁੱਜਾ, ਜਾ ਕੇ ਪਰ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਚੂਚਕ ਨੂੰ ਦੱਸੀ, ਉੱਧਰ ਮਲਕੀ ਨੂੰ ਭੀ ਜਾਕੇ ਹੀਰ ਦੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਦੱਸੀਆਂ, ਹੀਰ ਵੀ ਜਾਨਦੀ ਸੀ ਏ ਹੋਨਾ ਏਂ। ਪਰ ਘਬਰਾਈ ਨਹੀਂ ਹੌਸਲਾ ਰੱਖਿਆ। ਜਦ ਮਾਂ ਪਿਓ ਨੇ ਝਿੜਕਿਆ, ਘੜਾ ਘੜਾਯਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਕਦੀ ਮਿੰਨਤ ਕੀਤੀ ਕਦੀ ਡਰਾਯਾ। ਕਦੀ ਰੱਬ ਦਾ ਖੌਫ ਦਵਾਯਾ। ਅਚਰਜ ਨੱਢੀ ਸੀ, ਸੌ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਖੇਡਦੀ ਸੀ, ਜਦ ਬੇਲਿਓਂ ਮੁੜੀ ਤਾਂ ਆਕੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਆਖਦੀ ਹੈ॥

ਹੀਰ ਆਇਕੇ ਹੱਸਕੇ ਆਖਦੀ ਹੈ, ਅਨੀ ਝਾਤ ਨੀ ਅੰਬੜੀ
ਮੇਰੀਏ ਨੀ॥

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ :—

ਤੈਨੂੰ ਡੂੰਘੜੇ ਖੂਹ ਦੇ ਵਿੱਚ ਬੋੜਾਂ, ਗਲ ਪੱਟੀ ਆ ਬੱਚੀਏ
ਮੇਰੀਏ ਨੀ। ਧੀ ਜੁਆਨ ਜੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਬੁਰੀ ਹੋਵੇ, ਚੁਪ
ਕੀਤਿਆਂ ਚਾਇ ਨਬੇੜੀਏ ਨੀ॥
ਤੇਰੇ ਵੀਰ ਸੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਖਬਰ ਹੋਵੇ, ਫ਼ਿਕਰ ਕਰੇ ਉਹ ਤਰੇ
ਮੁਕਾਵਨੇ ਦਾ। ਚੂਚਕ ਬਾਪ ਦੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਲੀਕ ਲਾਈ ਆ,
ਕੇਹਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਮਾਪਿਆਂ ਤਾਵਨੇ ਦਾ। ਨੱਕ ਵੱਢ ਕੇ ਕੋੜਮਾ
ਗਾਲਿਓ ਈ, ਹੋਇਆ ਫ਼ਾਇਦਾ ਲਾਡ ਲਡਾਵਨੇ ਦਾ।
ਰਾਤੀਂ ਚਾਕ ਨੂੰ ਚੱਕ ਜਵਾਬ ਦੇਸਾਂ, ਨਹੀਂ ਸ਼ੌਕ ਹੈ ਮਹੀਂ
ਚਰਾਵਨੇ ਦਾ॥

ਹੀਰ ਸੁਨਕੇ ਡਰੀ ਨਹੀਂ, ਅਪਨਾ ਇਸ਼ਕ ਛਪਾਇਆ ਨਹੀਂ
ਉੱਤ੍ਰ ਦਿੱਤਾ :—

ਮਾਏ ਰੱਬ ਨੇ ਚਾਕ ਘਰ ਘੱਲਿਆ ਸੀ, ਤੇਰੇ ਹੋਨ ਨਸੀਬ
ਜੇ ਧੁਰੋਂ ਚੰਗੇ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਜੇ ਆਦਮੀ ਹੱਥ ਆਵਨ,

ਸਾਰਾ ਮੁਲਕ ਈ ਰੱਬ ਤੋਂ ਦੁਆ ਮੰਗੇ। ਜੇਹੜੇ ਰੱਬ ਕੀਤੇ
ਕੰਮ ਹੋ ਰਹੇ, ਸਾਨੂੰ ਮਾਉਂ ਕਿਉਂ ਗ਼ੈਬਦੇ ਦਏਂ ਪੰਗੇ।
ਕੁਲ ਸਿਆਨੀਆਂ ਮਲਕੀ ਨੂੰ ਮੱਤ ਦਿੱਤੀ, ਤੇਗ ਮੇਹਰੀਆਂ
ਇਸ਼ਕ ਨਾ ਕਰੋ ਨੰਗੀ। ਨਾ ਛੇੜੀਏ ਰੱਬ ਦੇ ਪੂਰਿਆਂ ਨੂੰ,
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੱਪੜੇ ਖ਼ਾਕ ਦੇ ਵਿੱਚ ਰੰਗੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਸ਼ਕ ਦੇ
ਮਾਮਲੇ ਸਿਰੀਂ ਚਾਏ, ਵਾਰਸਸ਼ਾਹ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਰੈਹਨ ਸੰਗੇ॥

ਮਾਂ ਵੀ ਧੀ ਦੇ ਰੰਗ ਵੇਖ ਹੈਰਾਨ। ਕਰੇ ਕੀ ਕੁੱਖ ਦੀ ਜੰਮੀਂ ਦੇ ਏਹ ਕਾਰੇ। ਜੇ ਆਪ ਉਸ ਤਾਈਂ ਬੁਰਿਆਰੇ ਤਾਂ ਅਪਨਾ ਈ ਨੱਕ ਵਢਾਏ। ਅੰਤ ਕੂਚਕ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਹੀਰ ਆਕੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਆਖਦੀ ਹੈ :—

ਅੰਮਾ ਚਾਕ ਤਰਾਹਿਆ ਚਾਇ ਬਾਬਲ, ਏਸ ਗੱਲ ਉੱਤੇ
ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ਨੀ। ਰੱਬ ਉਸ ਨੂੰ ਰਿਜ਼ਕ ਹੈ ਦੇਨ ਹਾਰਾ,
ਕੋਈ ਉਸ ਦੇ ਰਿਜ਼ਕ ਨਾ ਤੁਸੀ ਹੈ ਨੀ। ਮੇਹੀਂ ਹੋਨ ਖ਼ਰਾਬ
ਵਿੱਚ ਬੇਲਿਆਂ ਦੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਂਵਣਿਆ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸੁਖੀ
ਹੈ ਨੀ। ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਔਲਾਦ ਨਾ ਮਾਲ ਰੈਹਸੀ, ਜਿਸ
ਦਾ ਹੱਕ ਖੁੱਥਾ ਉਹ ਤਾਂ ਦੁਖੀ ਹੈ ਨੀ॥

ਜਦ ਹੀਰ ਦੇ ਭਰਾ ਨੇ ਵੀ ਭੈਨ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਚਾਕ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਛੱਡਦੇ ਭਾਵੇਂ ਏਹ ਹੀਰ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਨਾ ਆਖਿਆ ਸ਼ਰਮ ਰੱਖੀ, ਮਾਂ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਈ ਆਖਿਆ, ਪਰ ਹੀਰ ਵੀ ਬੈਠੀ ਸੀ॥

ਅਸਾਂ ਫੇਰ ਜੇ ਬਾਹਰ ਡਿੱਠੀਆਈ, ਸੱਟਾਂ ਏਸ ਨੂੰ ਜਾਨ ਤੋਂ
ਮਾਰ ਅੱਮਾਂ। ਤੇਰੇ ਆਖਿਆਂ ਸਤਰ ਜੇ ਬਹੇ ਨਾਹੀਂ, ਵੇਰਾਂ ਏਸ
ਦੀ ਧੌਨ ਤਲਵਾਰ ਅੱਮਾਂ। ਚਾਕ ਵੜੇ ਨਾਹੀਂ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ
ਵੇੜ੍ਹੇ, ਨਹੀਂ ਡੱਕਰੇ ਕਰਾਂਗਾ ਚਾਰ ਅੱਮਾਂ। ਜੇ ਧੀ ਨਾ ਹੁਕਮ
ਵਿੱਚ ਰੱਖੀਆ ਈ, ਸੱਭੇ ਸਾੜ ਸੱਟੋ ਘਰ ਬਾਰ ਅੱਮਾਂ॥

ਹੀਰ ਵੀ ਕੋਲ ਬੈਠੀ ਸੁਨਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਤੇ ਘੜੀ ਭੀ ਨਾ ਸੀ ਕਿ ਚੁੱਪ ਕਰ ਰੈਂਹਦੀ। ਬੋਲੀ, ਪਰ ਨਵੇਂ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਖੇਡੀ:—

ਅੱਖੀ ਲੱਗੀਆਂ ਮੁੜਨ ਨਾ ਵੀਰ ਮੇਰੇ, ਬੇਬੇ ਘੋਲ ਘੱਤੀ ਬਲਿਹਾਰੀਆਂ ਵੇ। ਵੈਹਨ ਪਏ ਦਰਯਾਓਂ ਨਾ ਕਦੇ ਮੁੜਦੇ, ਭਾਵੇਂ ਘੱਤੀਏ ਬੰਨੀਆਂ ਭਾਰੀਆਂ ਵੇ। ਲੋਹੂ ਕੀਕਰੋਂ ਨਿਕ-ਲਨੋਂ ਰਹੇ ਓਥੋਂ, ਜਿੱਥੇ ਲਗੀਆਂ ਪ੍ਰੇਮ ਕਟਾਰੀਆਂ ਵੇ। ਲੱਗੇ ਦਸਤ ਇੱਕ ਵਾਰ ਨਾ ਬੰਦ ਕੀਜਨ, ਵੈਦ ਲਿੱਖਦੇ ਵੈਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵੇ। ਸਿਰ ਦਿੱਤਿਆਂ ਬਾਝ ਨਾ ਇਸ਼ਕ ਪੱਕੇ, ਨਹੀਂ ਏਹ ਸੁਖਾਲੀਆਂ ਯਾਰੀਆਂ ਵੇ। ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਮੀਆਂ ਭਾਈ ਵਰਜਦੇ ਨੀ, ਵੇਖ ਇਸ਼ਕ ਨੇ ਲਾਈਆਂ ਖ੍ਵਾਰੀਆਂ ਵੇ॥

ਅੰਤ ਹੀਰ ਈ ਜਿੱਤੀ, ਚਾਕ ਨੂੰ ਮੁੜ ਬੁਲਾਇਆ ਈ ਬੁਲਾ-ਇਆ। ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਅਜੇਹਾ ਡਰਾਇਆ, ਵਿਚਾਰੇ ਛੇਰ ਮਨਾਂਦੇ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਲਿਆਏ ਅਰ ਹੀਰ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਕਰਾਇਆ, ਰਾਂਝਾ ਵੀ ਭਾਰਾਂ ਤੇ ਪਿਆ। ਅੰਤ ਮਲਕੀ ਨੇ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਆਇਆ, ਵਾਹ ਹੀਰ, ਤੂੰ ਜਿੱਤੀ ਤੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਜੁੱਤੀ। ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਹੀਰ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਖੇੜਿਆਂ ਦੇ ਸਾਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਏਹੀ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਵਿਆਹੀ ਜਾਊ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਘਰੋਂ ਚਾਕ ਦੀ ਬਲ਼ਾ ਜਾਊ! ਹੀਰ ਹੁਨ ਵਿਚਾਰੀ ਫਾਥੀ ਡਾਢੀ, ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਕੇਹਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਲੈਕੇ ਨੱਠ ਚਲ, ਰਾਝਾਂ ਨਾ ਮੰਨਿਆਂ, ਅੰਤ ਜੰਞ ਆਈ, ਨਕਾਹ ਹੋਨ ਲੱਗਾ, ਤਾਂ ਜਦ ਇਜ਼ਨ ਲੈਨ ਕਾਜ਼ੀ ਆਏ ਏਹ ਆਕੜ ਬੈਠੀ, ਉਹ ਜਬਾਬ ਸਵਾਲ ਕੀਤੇ ਕਿ ਮੁੱਲਾਂ ਕ਼ਾਜ਼ੀ ਤੰਗ ਆ ਗਏ, ਜੱਟੀ ਪੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਸਾਨ ਤੇ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ॥

ਕਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ:—

ਰਜ਼ਾ ਹੱਕ ਦੀ ਆਸ਼ਕਾਂ ਮੰਨ ਲਈ, ਤੱਕੀ ਹੋਰ ਨਾ ਕਿਤੇ ਪਨਾਹ ਕਾਜ਼ੀ। ਅੱਖਰ ਲੇਖ ਦੇ ਲਿਖੇ ਨਾ ਮੁੜਨ ਹਰ ਗਿਜ਼, ਕਿਉਂ ਹੋਵਨਾ ਏਂ ਸਮਝ ਗੁਮਰਾਹ ਕਾਜ਼ੀ॥

ਹੀਰ ਆਖਿਆ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਰਾਹ ਪੌਨਾ, ਨਹੀਂ ਕੰਮ ਮੁਲ-ਵਾਨਿਆਂ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਦਾ। ਏਸ ਇਸ਼ਕ ਮੈਦਾਨ ਵਿਆਂ ਕੁੱਠਿਆਂ ਨੂੰ, ਰੁਤਬਾ ਕਰਬਲਾ ਦਿਆਂ ਗ਼ਾਜ਼ੀਆਂ ਦਾ। ਕਰਕੇ

ਕੌਲ ਜ਼ਬਾਨ ਥੀਂ ਹਾਰ ਜਾਨਾਂ, ਵੇਲ ਬੇਈਮਾਨਾਂ ਧੋਖੇ ਬਾਜ਼ੀਆਂ ਦਾ। ਰਾਂਝਾ ਨਾਲ ਈਮਾਨ ਕਬੂਲਿਆਂ ਮੈਂ, ਕਿਉਂ ਸਿਤਮ ਕਰੋ ਦੂਰ ਦਰਾਜ਼ੀਆਂ ਦਾ ॥

ਕਾਜ਼ੀ ਤੇ ਡਾਢੀ ਚੋਟ ਕੀਤੀ

ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਅੰਤ ਵੱਢੀ ਲੈਕੇ ਬਿਨਾ ਇਜ਼ਨ ਲਿੱਤੇ ਈ ਨਕਾਹ ਪੜ੍ਹਾਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਹੀਰ ਨੇ ਝਟ ਆਖਿਆਃ—

ਹੀਰ ਆਖਿਆ ਕਾਜ਼ੀਆ ਦਗ਼ਾ ਕੀਤੋ, ਕੀ ਵੱਟਨਾਂ ਏਸ ਜਹਾਨ ਤੋਂ ਜੀ। ਬਿਨਾ ਪੁੱਛਿਆਂ ਪੜ੍ਹੇਂ ਨਿਕਾਹ ਮੇਰਾ, ਏਹ ਫਤਵਾ ਨਹੀਂ ਕੁਰਾਨ ਤੋਂ ਜੀ। ਲੈਕੇ ਰਿਸ਼ਵਤਾਂ ਕਰੇਂ ਖੁਸ਼ਾਮਤਾਂ ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਸੰਗ ਦਾ ਰੱਬ ਦੁਰਹਾਨ ਤੋਂ ਜੀ। ਜੇਹਾ ਕੀਤੋ ਈ ਮਿਲੂਗੀ ਸਜ਼ਾ ਤੈਨੂੰ, ਪਾਂਵੇਂ ਬਦਲਾ ਰੱਬ ਰੈਹਮਾਨ ਤੋਂ ਜੀ ॥

ਅਪਨਾਂ ਤੇ ਰਾਂਝੇ ਦਾ ਇਸ਼ਕ ਦੱਸਦੀ ਹੈਃ—

ਰਾਂਝੇ ਰੱਬ ਦੇ ਵਿਚ ਜੇ ਵਿੱਥ ਜਾਨਾਂ, ਦਰਜੇ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਕਿਵੇਂ ਡਹੀਨ ਕਾਜ਼ੀ। ਹੁਸਨ ਚਾਕ ਤੇ ਜਲਵਾ ਜ਼ਾਤ ਰੱਬੀ, ਹੀਰ ਵੇਖਿਆ ਨਾਲ ਯਕੀਨ ਕਾਜ਼ੀ। ਜੀਉਂਦੀ ਜਾਨ ਜੇ ਕਰਾਂ ਕਬੂਲ ਖੇੜਾ, ਨਿੱਘਰ ਜਾਂ ਮੈਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਮੀਨ ਕਾਜ਼ੀ। ਵਾਰਸ ਕੌਲ ਜ਼ਬਾਨ ਤੋਂ ਹਾਰ ਜਾਨਾ, ਨਹੀਂ ਆਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਮਜ਼ਹਬ ਦੀਨ ਕਾਜ਼ੀ॥

ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਕੇਹੀ ਉੱਚੀ ਪਦਵੀ ਦੱਸੀ ਹੈ ਚੰਗਾ ਨਕਸ਼ਾ ਖਿੱਚਿਆ ਹੈ ਅਰ ਅਖਵਾਇਆ ਹੀਰ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ, ਕੇਹਾ ਫੱਬ ਗਿਆ। ਜਦ ਬਦੋਬਦੀ ਨਕਾਹ ਪੜ੍ਹਿਆ ਗਿਆ ਹੀਰ ਡੋਲੀ ਪਾ ਖੇੜੇ ਲੈ ਟੁਰੇ ਤਾਂ ਰਾਂਝਾ ਮੱਝੀਂ ਹੱਕ ਕੇ ਯਾਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਚੱਲਿਆ ਪਰ ਹੀਰ ਵੀ ਯਾਰ ਨੂੰ ਕਿੱਥੋਂ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੀ ਪੈਂਡੇ ਟੁਰਦਿਆਂ ਡੋਲੀ ਇਕ ਪਾਸੇ ਹੋਈ ਤਾਂ ਰਾਂਝਾ ਨਾਲ ਨਾਲ ਟੁਰਨ ਲੱਗਾ, ਪਿਆਰ ਦੇ ਹਾਉਕੇ ਲੈਨ ਲੱਗਾ, ਹੀਰ ਤਸੱਲੀ ਦੇਵੇ, ਸਮਝਾਵੇ। ਇਕ ਥਾਂ ਜੰਞ ਨੇ ਆਰਾਮ ਕੀਤਾ, ਬਾਰ ਵਿੱਚ। ਖੇੜੇ ਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਟੁਰ ਗਏ। ਡੋਲੀ ਰਹੀ ਅਕੱਲੀ, ਹੀਰ ਨੇ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਡੋਲੇ ਵਿੱਚ

ਬੁਲਾ ਲਿੱਤਾ। ਖੂਬ ਪਕਵਾਨ ਖਵਾਯਾ। ਗਲ ਨਾਲ ਲਾਯਾ ਤੇ ਜੀ ਦੀ ਹਵਾੜ ਕੱਢੀ! ਜਦ ਖੇੜਿਆਂ ਵੇਖਿਆ, ਅਰ ਦੌੜੇ ਆਏ, ਤਾਂ ਹੀਰ ਨੇ ਅਪਨੇ ਗਲ ਦਾ ਹਾਰ ਤੋੜ ਕੇ ਮੋਤੀ ਚਾ ਖਿੰਡਾਏ ਅਰ ਰਾਂਝੇ ਹੋਰੀ ਚੁਣਨ ਤੇ ਚਾ ਛਾਹੇ, ਕੇਹਾ ਮਕਰ ਬਨਾਇਆ, ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਹੀਰੇ ਛੇਰਾ ਈ ਕੰਮ ਸੀ। ਖੇੜਿਆਂ ਨੂੰ ਚਾਰ ਵਖਾਇਆ, ਅਰ ਛੋਲੇ ਵਿੱਚ ਯਾਰ ਹੰਢਾਇਆ, ਏਡੀ ਨਡੱਰ! ਰੰਗਪੁਰ ਪੌਂਚ ਹੀਰ ਤੇ ਛੋਰੇ ਪੈ ਗਈ। ਰਾਂਝਾ ਵਿਚਾਰਾ ਵੀ ਮੁੜ ਆਇਆ ਪਰ ਹੀਰ ਨੇ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੋਗੀ ਬਨਕੇ ਫੇਰਾ ਪਾਵੀਂ, ਖੇੜਿਆਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਅਲਖ ਜਗਾਵੀਂ :—

ਤੈਨੂੰ ਹਾਲ ਦੀ ਗੱਲ ਮੈਂ ਲਿਖ ਘੱਲਾਂ, ਤੁਰਤ ਹੋ ਫਕੀਰ ਤੈਂ ਆਵਨਾ ਈਂ। ਕਿਸੇ ਜੋਗੀ ਤੇ ਜਾਕੇ ਬਨੀਂ ਚੇਲਾ, ਸਵਾਹ ਲਾਕੇ ਕੰਨ ਪੜਾਵਨਾ ਈਂ। ਸੱਭੋ ਜ਼ਾਤ ਸਫ਼ਾਤ ਬਰਬਾਦ ਕਰਕੇ, ਅਤੇ ਠੀਕ ਤੈਂ ਸੀਸ ਮੁਨਾਵਨਾ ਈਂ। ਤੂੰਹੀਂ ਜੀਂਵਦਿਆਂ ਦੇਈਂ ਦਰੱਸ ਸਾਨੂੰ, ਅਸਾਂ ਵੱਤ ਨਾ ਜੀਂਵਦਿਆਂ ਆਵਨਾ ਈਂ॥

ਏਹ ਤੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਦਾ ਹਾਲ ਹੈ। ਜਦ ਅਜੇ ਜੰਞ ਆਨ ਵਾਲੀ ਸੀ ਰਾਂਝੇ ਦੀਆਂ ਭਰਜਾਈਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਖਬਰ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਖਤ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲ ਹੀ ਹੀਰ ਨੂੰ ਖਤ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਮੋੜੋ, ਹੁਨ ਤੁਹਾਡਾ ਵਿਆਹ ਤੇ ਖੇੜਿਆਂ ਦੇ ਹੋਨਾ ਏ ਸਾਡੇ ਦੇਉਰ ਨੂੰ ਤੇ ਮੋੜ ਘੱਲੋ॥

ਖਤ ਕੀ ਸੀ :—

ਜੇ ਤੂੰ ਸੋਹਣੀ ਹੋਇਕੇ ਪਵੇਂ ਸੌਕਣ, ਅਸੀਂ ਇਕ ਤੋਂ ਇਕ ਚੜ੍ਹੰਦੀਆਂ ਹਾਂ। ਰੱਬ ਜਾਣਦਾ ਸਾਡੜੀ ਉਮਰ ਸਾਰੀ, ਅਸੀਂ ਏਸ ਮਹਬੂਬ ਦੀਆਂ ਬੰਦੀਆਂ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਏਸ ਦੇ ਮਗਰ ਦੀਵਾਨੀਆਂ ਹਾਂ, ਭਾਵੇਂ ਚੰਗੀਆਂ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਮੰਦੀਆਂ ਹਾਂ। ਏਹ ਅਸਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੈ ਚੰਦ ਬਣਦਾ, ਅਸੀਂ ਖਿੱਤੀਆਂ ਨਾਲ ਬਣੰਦੀਆਂ ਹਾਂ। ਜਿਸ ਵੇਲੜੇ ਦਾ ਸਾਥੋਂ ਰੁੱਸ ਆਇਆ, ਅਸੀਂ ਹੰਝੂ ਰੱਤਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਾਂ। ਰਾਂਝੇ

ਲਾਲ ਬਾਝੋਂ ਅਸੀਂ ਖੁਆਰ ਹੋਈਆਂ, ਕੂੰਜਾਂ ਡਾਰ ਥੀਂ ਜਿਵੇਂ ਵਿਛੁੰਨੀਆਂ ਹਾਂ ॥

ਹੀਰ ਨੇ ਤੁਰਤ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ :—

ਨੀ ਮੈਂ ਘੋਲ ਘੱਤੀ ਇਸਦੇ ਮੁੱਖੜੇ ਤੋਂ, ਪਾਓ ਦੁੱਧ ਚਾਵਲ ਇਸਦਾ ਕੂਤ ਹੈ ਨੀ। ਨਹੀਂ ਭਾਬੀਆਂ ਦੇ ਕਰਤੂਤ ਕਾਈ, ਸੱਭਾ ਲੜਨ ਨੂੰ ਬਨੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੈ ਨੀ। ਜਦੋਂ ਤੁਸਾਂ ਤੇ ਸੀ ਮੇਹਣੇ ਮਾਰਦੀਆਂ ਸੈ, ਏਹ ਤਾਂ ਊਤਨੀ ਦਾ ਕੋਈ ਊਤ ਹੈ ਨੀ। ਮਾਰਿਆ ਤੁਸਾਡਿਆਂ ਮੇਹਣਿਆਂ ਗਾਲੀਆਂ ਦਾ, ਉਹ ਤੇ ਸੁਕ ਕੇ ਹੋਇਆ ਤਬੂਤ ਹੈ ਨੀ। ਸੌਂਪ ਪੀਰਾਂ ਨੂੰ ਝਲ ਵਿੱਚ ਛੇੜਨੀ ਹਾਂ, ਇਹਦੀ ਮੱਦਤ ਖਿਜਰ ਤੇ ਲੂਤ ਹੈ ਨੀ। ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਫਿਰਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰ ਲੱਗੀ, ਅੱਜ ਤੀਕ ਏਹ ਰਹਿਆ ਅਛੂਤ ਹੈ ਨੀ ॥

ਸ਼ਾਵਾ ਸੇ ਰਾਂਝਿਆ, ਕਾਮ ਦੇ ਵੱਸ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ॥

ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਦੇ ਮਗਰ ਨਾ ਪਵੋ ਅੜੀਓ, ਕੁਝ ਖੱਟ ਨਹੀਂ ਏਸ ਵਿਪਾਰ ਉੱਤੋਂ। ਨੀ ਮੈਂ ਜੀਂਵਦੀ ਏਸ ਬਿਨ ਰਹਾਂ ਕੀਕੂੰ, ਘੋਲ ਘੋਲ ਘੱਤੀ ਰਾਂਝੇ ਯਾਰ ਉੱਤੋਂ। ਨੱਢੀ ਆਖ-ਸਣ ਝਗੜਦੀ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ, ਏਸ ਸੋਹਣੇ ਛੈਬੜੇ ਯਾਰ ਉੱਤੋਂ। ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਸਮਝਾਇ ਤੂੰ ਭਾਬੀਆਂ ਨੂੰ, ਹੁਣ ਏ ਮੁੜ ਨਾ ਲੱਖ ਹੁਜ਼ਾਰ ਉੱਤੋਂ ॥

ਵਾਹ ਨੀ ਹੀਰ ਤੇਰੀ ਪ੍ਰੀਤ, ਕਿਹਾ ਸੋਹਣਾ ਉੱਤ੍ਰ ਲਿਖਿਆ ਈ, ਕਿ ਭਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ॥

ਸੌਹਰੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਏਸ ਨੇ ਅਪਨੇ ਖਸਮ ਨੂੰ ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਵੱਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਵਿਚਾਰਾ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਕੁਸਕਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੈਹਲੀ ਰਾਤੀ ਈ ਜਦ ਵਿਚਾਰਾ ਚਾਈਂ ਚਾਈਂ ਆਯਾ ਤਾਂ ਇਸ ਨੇ ਉਹ ਛੰਨ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸੈਦਾ ਸ਼ਿਰ-ਮਿੰਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਵੀ ਤੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਂ ਪੀਰਾਂ ਨੇ ਮਦਤ ਦਿੱਤੀ, ਅਰ ਸੈਦੇ ਨੂੰ ਹੀਰ ਦੇ ਪਲੰਘ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਪਛਾੜ ਦਿੱਤੀ, ਵਿਚਾਰਾ ਸੱਟਾਂ ਨਾਲ ਬਿਆਕੁਲ ਹੋਇਆ, ਕੋਈ

ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੈਦਾ "ਨਾਮਰਦ" ਹੋ ਗਿਆ। ਏਹ ਗੱਲਾਂ ਮੰਨਨ ਯੋਗ ਨਹੀਂ। ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਨ ਵਾਲੇ ਤੇ ਬੇਸ਼ੱਕ ਮੰਨ ਲੈਸਨ, ਜਦ ਜ਼ੁਲੈਖਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਮਿਸਰ ਆਇਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਰੱਬਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਮਰਦ ਬਨਾ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਹੀਰ ਦਾ ਇਸ਼ਕ ਤੋੜ ਪੁਜਾਨ ਲਈ ਖਬਰੇ ਸੈਦੇ ਨੂੰ ਵੀ ਏਹ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲੀ ਹੋਵੇ ਪਰ ਰੱਬ ਅਜੇਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਘੱਟ ਦੇਂਦਾ। ਸਾਨੂੰ ਏਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਵਰਤਾਵੇ ਮੂਜਬ ਵੇਖਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹੀਰ, ਰਾਂਝਾ ਸੈਦਾ ਆਦਮੀ ਸਨ, ਕੋਈ ਅਸਮਾਨੀ ਦੇਵਤਾ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਜਾਂ ਤੇ ਏਹ ਗੱਲ ਹੋਨੀਏਂ, ਕਿ ਸੈਦਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਦਿਲ ਮਰਦ, ਕੁਝ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਫਲ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਈ ਹੱਥ ਧੋਤਾ ਧਵਾਯਾ ਜਦ ਹੀਰ ਜੇਹੀ ਸ਼ੀਹਣੀ ਦੇ ਕੋਲ ਆਯਾ, ਜੇਹੜੀ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਚੂਰ, ਅਪਨੀ ਜਿੰਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਵਾਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਸੀ, ਤਾਂ ਹੀਰ ਨੇ ਧੱਕਾ ਮਾਰ ਪਰ੍ਹੇ ਹਟਾਇਆ। ਸੈਦਾ ਅੱਗੇ ਹੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਦਿਲ ਸੀ, ਕੁਝ ਮੰਜੇ ਤੇ ਪੈਰ ਧਰਦਿਆਂ ਈ ਲੱਤ ਪਈ। ਵਿਚਾਰਾ ਬੇ ਆਸਰਾ ਡਿੱਗਾ, ਡਿਗਦਿਆਂ ਸੱਟ ਲੱਗੀ, ਡਰਕੇ ਫੇਰ ਹੀਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਾ ਆਯਾ। ਕੁਝ ਹੀਰ ਨੇ ਪੈਹਲੀ ਰਾਤੀ ਈ ਸੈਦੇ ਨੂੰ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਤੇ ਪੰਜਾਂ ਪੀਰਾਂ ਦੀ ਹਮੈਤ ਦਾ ਡਰ ਏਡਾ ਵਖਾਯਾ ਹੋਨਾ ਏ ਕਿ ਸੈਦਾ ਸੱਚ ਮੰਨਕੇ ਹੀਰ ਤੋਂ ਹਮੇਸ਼ ਲਈ ਡਰਨ ਲੱਗ ਪਿੰਆ। ਹੀਰ ਦਾ ਸਤ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਰੇ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਏਹ ਗੱਲ ਲਿਖੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਹੀਰ ਨੇ ਸੱਪ ਲੜਨ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਕੀਤਾ, ਅਰ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਝਾੜਾ ਫੂਕਨ ਲਈ ਬੁਲਾਯਾ, ਤਾਂ ਰਾਂਝੇ ਨੇ ਸੈਦੇ ਕੋਲੋਂ ਕਸਮਾਂ ਦਵਾ ਕੇ ਅਕਰਾਰ ਕਰਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹੇਂ ਅਪਨੀ ਵੌਹਟੀ ਦੀ ਸੇਜ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੰਡਾਈ ਪਰ ਏਹ ਸਾਰੇ ਸਬੂਤ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਅਪਨੇ ਦਮਾਗ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਜੇ ਸਾਧਾਰਨ ਗੱਲ ਵੱਲ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਹੀਰ ਸੈਦੇ ਦੀ ਵੌਹਟੀ ਜ਼ਰੂਰ ਰਹੀ ਪਰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਅਪਨੇ ਯਾਰ ਨੂੰ ਦਿਲੋਂ ਨਾ ਭੁੱਲੀ, ਅੰਤ ਜਦ ਦਾ ਲੱਗਾ, ਯਾਰ ਨਾਲ ਨਿਕਲ ਔਹ ਗਈ! ਔਹ ਗਈ!! ਏਸ ਗੱਲ ਦੇ ਮੰਨਣ

ਨਾਲ ਹੀਰ ਦੀ ਉਹ ਸ਼ੋਭਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਜੋ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਦੱਸੀ ਹੈ, ਏਸ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਕਵੀਆਂ ਦਾ ਆਖਿਆ ਹੀ ਮੰਨਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਏਹੀ ਝਗੜਾ ਫੇਰ ਸੋਹਣੀ ਮੇਹੀਂਵਾਲ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਰਚਨਾ ਦੇ ਵਰੁੱਧ ਗੱਲ ਮੰਨਣੀ ਔਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਹੀਰ ਨੇ ਅਪਨੀ ਨਨਾਨ ਸੈਹਤੀ ਨਾਲ ਬਨਾਈ, ਏਹ ਸੈਹਤੀ ਵੀ ਇਕ ਬਲੋਚ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਕੁੱਠੀ ਸੀ ਹੀਰ ਨੂੰ ਭੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਦੋਵੇਂ ਨਨਾਨ ਭਰਜਾਈ ਇੱਕੋ ਮਰਜ਼ ਵਿੱਚ ਫਾਥੀਆਂ ਪਰ ਹੀਰ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਘਟਦੀ ਗਈ, ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਕਾਤੀ ਡੂੰਘੀ ਸੀ ਅਰ ਸੈਹਤੀ ਨੂੰ ਤੇ ਕਾਮ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਮੁਰਾਦ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ, ਨਹੀਂ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹੀਏ ਵਿੱਚ ਦਰਦ ਤੇ ਬਿਰਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਖਬਰੇ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਜੋ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਉਸਤੋਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਦ ਰਾਂਝਾ ਜੋਗੀ ਬਨ ਕੇ ਆਯਾ, ਸੈਹਤੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੇਰ ਸਤਾਯਾ। ਨਾਲ ਹੀਰ ਨੂੰ ਭੀ ਲਤਾੜਿਆ। ਹੀਰ ਨੇ ਮਿੰਨਤਾਂ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ, ਅੰਤ ਏਸੇ ਸੈਹਤੀ ਨੇ ਰਾਂਝਨ ਯਾਰ ਮਿਲਾਯਾ ਅਰ ਅਪਨਾ ਮੁਰਾਦ ਪਾਇਆ।

"ਹੀਰ ਨੂੰ ਫਕੀਰ ਨਾਲ ਰੋਰ ਦੇ ਸੈਹਤੀਏ ਮੁਰਾਦ ਪਾਵੇਂਗੀ"

ਹੀਰ ਅਕਲ ਦੀ ਪੁਤਲੀ ਸੀ, ਜੋ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਸੀ ਡੂੰਘੀ ਸੋਚ ਦੀ। ਜਦ ਰਾਂਝਾ ਰੰਗਪੁਰ ਜੋਗੀ ਬਨਕੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਹੀਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੇਤ ਨਾ ਦੱਸੀਂ ਪਰ ਰਾਂਝੇ ਨੇ ਇਕ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਜੇਹੜੀ ਹੀਰ ਦੀ ਹੁਭੇਸ ਦੀ ਧੀ ਸੀ ਅਪਨਾ ਭੇਦ ਦੱਸ ਕੇ ਹੀਰ ਕੋਲ ਸੁਨੇਹਾ ਪੁਚਾਇਆ, ਜਦ ਹੀਰ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਹੀਰ ਨੇ ਆਖਿਆ :-

ਕੁੜੇ ਵੇਖ ਰੰਝੇਟੜੇ ਕੱਚ ਕੀਤਾ, ਭੇਦ ਜੀਉਦਾ ਖੋਲ੍ਹ ਪਸਾਰਿਆ ਨੀ। ਮਨਸੂਰ ਨੇ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਭੇਦ ਦਿੱਤਾ, ਉਹਨੂੰ ਤੁਰਤ ਸੂਲੀ ਉੱਤੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਨੀ। ਰਸਮ ਏਸ ਜਹਾਨ ਦੀ ਚੁੱਪ ਰੈਹਨਾਂ, ਮੂੰਹੋਂ ਬੋਲਿਆਈ ਸੋਈਓ ਮਾਰਿਆ ਨੀ। ਤੋਤੇ ਬੋਲ ਕੇ ਪਿੰਜਰੇ ਕੈਦ ਹੋਏ, ਐਵੇਂ ਬੋਲਨੋ ਅਗਨ ਸੰਗਾਰਿਆ ਨੀ॥

ਜੋਗੀ ਤੇ ਸੈਹਤੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਝਗੜੇ ਨੂੰ ਹੀਰ ਸੁਨਦੀ ਰਹੀ, ਸਾਰੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਅਕਲ ਤੇ ਦਨਾਈ ਨਾਲ ਵਰਤੀ, ਐਵੇਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਗਲ ਨਹੀਂ ਪਈ। ਸੈਹਜ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ, ਕਦੀ ਸੈਹਤੀ ਨੂੰ ਝਿੜਕਿਆ, ਕਦੀ ਜੋਗੀ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ, ਸੈਹਤੀ ਦੇ ਮੇਹਨੇ ਸੁਨੇ ਤੇ ਸਹਾਰੇ ਪਰ ਜਦੋਂ ਸਿਰੋਂ ਚੜ੍ਹ ਵਗੀ, ਤਾਂ ਮੁਰਾਦ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਝਾ ਕੇ ਚੁਪ ਕਰਾਇਆ ਅਰ ਅਪਨਾ ਕੰਮ ਬਨਾਇਆ। ਕਦੀ ਮਿੰਨਤ ਕੀਤੀ, ਕਦੀ ਵਡਿਆਈ। ਆਖਰ ਸੈਹਤੀ ਨੂੰ ਅਜੇਹਾ ਅੜੈਂਥਿਆ ਕਿ ਜੋ ਹੀਰ ਆਖੇ ਸੋ ਸੈਹਤੀ ਮੰਨੇ॥

ਸੈਹਤੀ ਜਦ ਜੋਗੀ ਨੂੰ ਢੇਰ ਤੰਗ ਕੀਤਾ ਅਰ ਉਸ ਦਾ ਠੂਠਾ ਛੰਨ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਹੀਰ ਨਸੀਹਤ ਕਰਦੀ ਹੈ:—

ਏਹ ਮਸਤ ਮਲੰਗ ਨਾ ਛੇੜੀਏ ਨੀ, ਕੋਈ ਵਡਾ ਫਸਾਦ ਗਲ ਪਾਸੀਆ ਨੀ। ਮਰ ਜਾਨ ਖੇੜੇ ਉੱਜੜ ਜਾਨ ਮਾਪ, ਤੁਧ ਗੁੱਡੀ ਦਾ ਕੁਝ ਨਾ ਜਾਸੀਆ ਨੀ॥

ਉੱਧਰ ਜੋਗੀ ਨੂੰ ਝਿੜਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਗੱਲ ਸੁਝਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ! ਵਾਹ ਹੀਰੇ:—

ਰੋਂਦਾ ਕਾਸ ਨੂੰ ਬੀਰ ਬੈਤਾਲੀਆ ਵੇ, ਪੰਜਾਂ ਪੀਰਾਂ ਦਾ ਤੁੱਧ ਮਿਲਾਪ ਮੀਆਂ। ਲਾਇ ਜ਼ੋਰ ਤੂੰ ਪੀਰ ਲਲਕਾਰ ਸੱਭੇ, ਤੇਰਾ ਦੂਰ ਹੋਵੇ ਦੁਖ ਤਾਪ ਮੀਆਂ॥

ਜਦ ਸੈਹਤੀ ਤੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਆ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀਰ ਵੀ ਅੱਗੋਂ ਸੁਨਾ ਛੱਡਦੀ ਹੈ:—

ਭਲਾ ਕਵਾਰੀਏ ਸਾਂਗ ਕਿਉਂ ਲਾਵਨੀ ਹੈਂ, ਚਿੱਥੇ ਹੋਠ ਕਿਉਂ ਪਈ ਬਣਾਵਨੀ ਹੈਂ। ਲੱਗੇ ਵੱਸ ਗਹਿਣੇ ਖੋਹ ਖਾਵਨੀ ਹੈਂ, ਸੜੀ ਬਲੀ ਨੂੰ ਲੂਤੀਆਂ ਲਾਵਨੀ ਹੈਂ। ਐਡੀ ਨਾਗਨੀ ਨਾਲ ਨਾ ਗੱਲ ਕਰੀਏ, ਸੈਦੇ ਨਾਲ ਨਿਕਾਹ ਪੜ੍ਹਾਵਨੀ ਹੈਂ॥ ....

.... ॥

ਹੀਰ ਨੇ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਜੋ ਮੂੰਹ ਆਇਆ, ਸੁਨਾਇਆ ਪਰ ਵਾਰਸ ਹੋਰਾਂ ਵੀ ਮੂਲ ਪਰਦਾ ਨਾ ਪਾਯਾ, ਨੰਗਾ ਨਕਸ਼ਾ

ਖਿੱਚ ਵੰਖਾਯਾ, ਮੁਆਫ਼ !! ਜਦ ਵੇਖਿਆ ਸੈਹਤੀ ਏਹਨੀ ਗੱਲੀਂ ਨਹੀਂ ਪਤੀਜਦੀ ਤਾਂ ਹੋਰ ਚਾਲ ਚੱਲੀ ॥

ਜਿਵੇਂ ਮੁਰਸ਼ਦਾਂ ਪਾਸ ਹੈ ਜਾਇ ਤਾਲਬ, ਤਿਵੇਂ ਸੈਹਤੀ ਦੇ ਪਾਸ ਨੂੰ ਹੀਰ ਹੇਰੇ। ਕਰੀਂ ਸਭ ਤਕਸੀਰ ਤੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਸਾਡੀ, ਪੈਰੀਂ ਪਵਾਂ ਤੇ ਮੰਨੀਏ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ॥

ਆਓ ਸਹਿਤੀਏ ਰੱਬਦਾ ਵਾਸਤਾਈ, ਨਾਲ ਭਾਬੀਆਂ ਦੇ ਮਿੱਠਾ ਬੋਲੀਏ ਨੀ। ਹੋਈਏ ਪੀੜ ਵੰਡਾਵਣੀ ਸੋਹਦਿਆਂ ਦੀ, ਜ਼ਹਿਰ ਬਿਸੀਅਰ ਵਾਂਗ ਨਾ ਘੋਲੀਏ ਨੀ। ਕੰਮ ਬੰਦ ਹੋਵੇ ਪਰਦੇਸੀਆਂ ਦਾ, ਨਾਲ ਮੇਹਰ ਦੇ ਉਸਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹੀਏ ਨੀ। ਤੇਰੇ ਜੇਹੀ ਨਨਾਣ ਹੋਇ ਮੇਲ ਕਰਨੀ, ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਭੀ ਉਸ ਤੋਂ ਘੋਲੀਏ ਨੀ ॥

ਅੰਤ ਸੈਹਤੀ ਮੰਨੀ ਤੇ ਵਾਰਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:—

ਜਿਵੇਂ ਮੁਲਾਂ ਦੀ ਕਜ਼ਾ ਨਮਾਜ਼ ਹੁੰਦੀ, ਰਾਜੀ ਹੋਇ ਇਬਲੀਸ ਭੀ ਨੱਚਦਾ ਈ। ਅਵੇਂ ਸੈਹਤੀ ਦੇ ਜੀਉ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ, ਜੀਉ ਰੰਨਾਂ ਦਾ ਛੱਲੜਾ ਕੱਚਦਾਈ ॥

ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਰੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀਰ ਖੇਡੀ, ਪਰ ਹਰ ਥਾਂ ਏਸੇ ਦੀ ਚਾਲ ਸੀਰੀ ਰਹੀ ਅੰਤ ਜਿੱਤੀ। ਵਾਰਸ ਨੇ ਰੰਨਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਸਾਰਟੀ-ਫਿਕੇਟ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹੀਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਲਿਟ੍ਰੇਚਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਹੀਰੋਇਨ ਨਾਇਕਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਠੀਕ ਹਾਲ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਤੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਜ਼ੈਹਰ ਦੇਕੇ ਮਾਰਿਆ ਅਰ ਕੋਈ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਰਾਂਝਾ ਜੰਵ ਬਨ ਕੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਹੀਰ ਮਰ ਗਈ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਰਾਂਝੇ ਨੇ ਪ੍ਰਾਨ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂ ਆਤਮ ਘਾਤ ਕਰ ਲਿੱਤੀ ਅਰ ਜਦ ਹੀਰ ਨੇ ਏਹ ਖਬਰ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਵੀ ਅਪਨੀ ਜਾਨ ਗਵਾਈ। ਰੱਲ ਕੀ ਸ਼ੀਰੀਂ ਫਰਿ-ਆਦ ਵਾਲੀ ਕਹਾਨੀ ਬਨਾ ਵਿਖਾਈ ਹੈ ਪਰ ਸੱਚ ਏਹੀ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਅਪਨੀ ਨਮੋਸ਼ੀ ਤੂੰ ਨੋ

ਅਪਨੀ ਧੀ ਦਾ ਘਾਤ ਕੀਤਾ। ਕੋਈ ਏਹ ਵੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੀਰ ਰਾਂਝਾ ਮਿਲ ਕੇ ਮੁੱਦਤਾਂ ਪਿੱਛੇ ਰੈਂਹਦੇ ਰਹੇ। ਸਚਾਈ ਤੇ ਰੱਬ ਈ ਜਾਨੇ ਕਿ ਕੀ ਹੈ ਪਰ ਹੀਰ ਦੀ ਕਬਰ ਦਾ ਅਜੇ ਤੀਕ ਮੌਜੂਦ ਹੋਨਾ ਅਰ ਉਸ ਦੀ ਮਜ਼ਾਰ ਦੀ ਕਦਰ ਹੋਨਾ, ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਓਸ ਸਮੇਂ ਹੀਰ ਦੀ ਕੀ ਕਦਰ ਸੀ ਅਰ ਉਸਦੇ ਇਸ਼ਕ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਇਸ਼ਕ ਜਾਨ ਕੇ ਲੋਕ ਪੂਜਨ ਲਗ ਪਏ। ਜੋ ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਸੋ ਹੋਇਆ ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹੀਰ ਹੀਰੇ ਵਾਂਗਰ ਚਮਕੀ, ਅਰ ਉਸ ਦੀ ਕਦਰ ਤੇ ਚਮਕ ਅਜੇ ਵੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਇਕ ਇਸ਼ਕ ਕਮਾ ਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਪਾਈ॥

ਸੈਹਤੀ

ਹੀਰ ਤੇ ਰਾਂਝੇ ਤੋਂ ਛੁਟ ਸੈਹਤੀ ਇਕ ਅਜੇਹਾ ਮਾਨੁਖ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਇਸ ਕਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਢੇਰ ਰੌਨਕ ਲਾਈ ਹੈ। ਸੈਹਤੀ ਸੌ ਵਿਸਵਾ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਦਮਾਗ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਹੋਈ ਮਾਨੁਖ ਹੈ। ਸਚ ਮੁਚ ਪੈਦ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਨੂੰ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਹੀਰ ਦੇ ਕੁਝ ਗੁਨ ਦੇ ਕੇ, ਰਤੀ ਢੇਰ ਮੂੰਹ ਫਟ ਅਲ੍ਹੜ ਬੇ ਸਮਝ ਤੇ ਲੜਾਕੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਪਰ ਬਿਲ ਕੁਲ ਹੀ ਫਸਾਦਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੀਰ ਨਾਲ ਲੜੀ ਭਾਵੇਂ ਝਗੜੀ, ਪਰ ਘਰ ਫਸਾਦ ਨਹੀਂ ਪਵਾਇਆ। ਜੋਗੀ ਦੀ ਚੰਗੀ ਗਤ ਬਨਾਈ। ਜੋ ਕੀਤਾ ਜਾਨ ਕੇ। ਇਸ ਨੇ ਜੋਗੀ ਦੇ ਮਕਰ ਨੂੰ ਪਛਾਨ ਲੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਏਹ ਮਕਰੀ ਹੈ ਅਰ ਰੰਨਾਂ ਤਾੜਦਾ ਹੈ, ਕਿਦਰੇ ਏਹ ਵੀ ਦਸ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਜਾਨਦੀ ਸੀ ਕਿ ਜੋਗੀ ਹੀਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਆਯਾ ਹੈ ਪਰ ਆਪ ਵੀ ਮੁਰਾਦ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਵਿੱਚ ਫਾਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਏਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਛਪਾਂਦੀ ਸੀ, ਲੁਕਾਂਦੀ ਸੀ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਹੀਰ ਵਾਂਗਰ ਨਸ਼ੰਗ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਦ ਹੀਰ ਨੇ ਮੁਰਾਦ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਆ, ਤਾਂ ਸੈਹਤੀ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲਿਆ। ਬੱਸ ਦੋਵੇਂ ਨਨਾਨ ਭਰਜਾਈ ਇੱਕੋ ਮਿੱਕੋ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਅਪਨੇ ਯਾਰ ਦੀ ਤਾਂਘ, ਅੰਤ ਹੀਰ ਨਾਲ ਸੁਰ ਮਿਲਾਕੇ ਈ ਮੁਰਾਦ ਪਾਇਆ। ਅਪਨੇ ਘਰ ਵਿੱਚ

ਸੈਹਤੀ ਵੀ ਹੀਰ ਵਾਂਗਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ। ਮਾਪਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਜੋ ਚਾਹੁੰਦੀ ਕਰਾਂਦੀ। ਹੀਰ ਦੇ ਇਲਾਜ ਲਈ ਜੋਗੀ ਏਸੇ ਨੇ ਸਦਵਾਇਆ, ਸੈਦੇ ਨੂੰ ਮਾਰ ਪਈ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਡਰਾ ਕੇ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਘਰ ਬੁਲਾਇਆ ਈ ਬੁਲਾਇਆ॥

ਸੈਹਤੀ ਦੇ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਨੂੰ ਜਦ ਹੀਰ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਕਹਾਨੀ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਓਸ ਸਮੇਂ ਜੱਟਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਕ ਬਾਜ਼ੀ, ਜਾਂ ਕਹੋ ਉੱਦਲ ਜਾਨਾ ਇਕ ਆਮ ਗੱਲ ਸੀ। ਹੀ ਹਾਲ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਹਾਂ ਜੱਟਾਂ ਦਾ ਸੁਧਾਚਾਰ ਤੇ ਕਦੇ ਵੀ ਉੱਚੀ ਪਦਵੀ ਤੇ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜਾ। ਵਡੇ ੨ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਵੀ ਏਹੀ ਖਿਆਲ ਹੈ॥

ਹੇਠਲੇ ਬੈਂਤਾਂ ਤੋਂ ਸੈਹਤੀ ਦੇ ਅਚਾਰ ਦਾ ਬੜਾ ਨਿਰਨਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:—

ਸੈਹਤੀ ਆਖਦੀ ਗੱਜਕੇ ਛੱਡ ਜੱਟਾ, ਖੋਹ ਸਭ ਨਿਵਾਲੀਆਂ ਸੱਟੀਆਂ ਨੀ। ਹੋਰ ਸਭ ਜ਼ਾਤਾਂ ਠੱਗ ਖਾਧੀਆਂ ਨੀ, ਪਰ ਏਸ ਵੇਹੜੇ ਵਿੱਚ ਜੱਟੀਆਂ ਨੀ। ਅਸਾਂ ਏਤਨੀ ਗੱਲ ਮਾਲੂਮ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਜੱਟੀਆਂ ਮੁਲਕ ਦੀਆਂ ਛੱਟੀਆਂ ਨੀ। ਉਹ ਹੋਰ ਕੀ ਜਾਨਦੀਆਂ ਕਿਸੇ ਤਾਂਈਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੁਨਸਾਂ ਦੀਆਂ ਦਾੜ੍ਹੀਆਂ ਪੱਟੀਆਂ ਨੀ॥

ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਤਾਂ ਵੈਰ ਕੀ ਪਿਆ ਚਾਕਾ, ਮੱਥਾ ਸੌਕਨਾਂ ਵਾਂਗ ਕੀ ਡਾਹਿਆ ਈ। ਐਵੇਂ ਘੂਰ ਕੇ ਮੁਲਖ ਨੂੰ ਫਿਰੇਂ ਖਾਂਦਾ, ਕਦੇ ਜੋਤਰਾ ਮੂਲ ਨਾ ਵਾਹਿਆ ਈ॥

ਅਪਨੇ ਮੁਰਾਦ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਬੋਲੀ:—

ਪਤੇ ਡਾਚੀਆਂ ਦੇ ਬੁਰੇ ਲਾਵਨਾਂ ਹੈਂ, ਦੇਵੇਂ ਮੇਹਣੇ ਸ਼ਾਮਤਾਂ ਦੋੜੀਆਂ ਵੇ। ਮੱਥਾ ਡਾਇਆ ਈ ਨਾਲ ਕਵਾਰੀਆਂ ਦੇ, ਰੀਆਂ ਲੋਂਦੀਆਂ ਜੋਗੀਆ ਮੋਰੀਆਂ ਵੇ। ਮੇਟੇ ਹੱਥ ਲੋਂਦੇ ਤੇਰੇ ਲੈਣ ਚੁੱਤੜ, ਕੋਈ ਮਾਰੀਏ ਗਾ ਨਾਲ ਮੂਹਲੀਆਂ ਦੇ। ਅਸੀ ਘੜਾਂਗੇ ਵਾਂਗ ਕਲਬੂਤ ਮੋਚੀ, ਕਰੇਂ ਚਾਵੜਾਂ ਵਾਂਗ ਉਲੇਲੀਆਂ ਦੇ। ਵੈਦ ਛੈਨੂ ਚੁਰਾਏ ਦੇ ਵਾਂਗ ਖਿੰਗਰ, ਸਾਨੂੰ

ਖੋਂਫ ਨਾ ਤੇਰੀਆਂ ਸੇਹਲੀਆਂ ਦੇ। ਸੱਟੂੰ ਮਾਰ ਚਪੇ ਤੇ
ਦੰਦ ਝਾੜੂੰ, ਸੁਆਦ ਆਵਸੀ ਛੈਲੀਆਂ ਬੇਲੀਆਂ ਦੇ ॥

ਕੇਹੀ ਠੇਠ ਬੋਲੀ ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਵਰਤੀ ਹੈ ਵੇਰ ਭਰਜਾਈ ਵੱਲ ਆਖਦੀ ਹੈ :—

ਭਾਬੀ ਏਸਤਾਂ ਗਧੇ ਦੀ ਅੜੀ ਬੱਧੀ, ਅਸੀ ਰੰਨਾਂ ਤਾਂ
ਚੈਂਚਲ ਹਾਰੀਆਂ ਹਾਂ। ਏਹ ਗੁੰਡਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਪੈਰ
ਧਰਦਾ, ਅਸੀਂ ਖ਼ਚਰੀਆਂ ਬਾਂਕੀਆਂ ਡਾਰੀਆਂ ਹਾਂ। ਮਰਦ
ਰੰਗ ਮਹੱਲ ਸਵਾਰ ਦੇ ਨੀ, ਅਸੀ ਸ਼ੌਕ ਦੇ ਮਜ਼ੇ ਦੀਆਂ
ਬਾਰੀਆਂ ਹਾਂ ॥

ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਚੰਗਾ ਨਕਸ਼ਾ ਖਿੱਚਿਆ ਹੈ, ਰੰਨਾਂ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਸੇਹਤੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਜੇਹੜੀ ਅਪਨੀਆਂ ਕਰਤੂੰਤਾਂ ਆਪਈ ਦਸਦੀ ਹੈ ॥ ਹੀਰ ਨੂੰ ਮੇਹਣੇ ਦੇਂਦੀ ਹੈਃ—

ਭਲਾ ਦੱਸ ਭਾਬੀ ਕੇਹਾ ਵੈਰ ਚਾਇਓ, ਭਈਆ ਪਿੱਟੜੀ ਨੂੰ
ਪਈ ਲੂਹਨੀ ਹੈਂ। ਆਪ ਛਾਨਣੀ ਛੇੜ ਦੀ ਵਧਨੀ ਨੂੰ,
ਐਂਵੇਂ ਰੰਡਿਆਂ ਤੋਂ ਪਈ ਧੂਹਨੀ ਹੈਂ। ਅਨਹੁੰਦੀਆਂ
ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਨਾਉਂ ਲੈਕੇ, ਘਾਉ ਅੱਲੜੇ ਪਈ ਖਨੂਹਨੀ ਹੈਂ।
ਸੋਹਣੀ ਹੋਈ ਨਾਹੀਂ ਤੂੰ ਤਾਂ ਗਜ਼ਬ ਚਾਇਆ, ਲਹੂ ਖਲਕ
ਦਾ ਪਈ ਨਚੂਹਨੀ ਹੈਂ ॥

ਨਵੀਂ ਨੌਚੀਏ ਗੁਝੀਏ ਯਾਰਨੀਏ ਨੀ, ਕਾਟੇ ਹੱਥੀਏ ਚਾਕ
ਦੀਏ ਪਿਆਰੀਏ ਨੀ। ਪਹਿਲੋਂ ਕੰਮ ਸਵਾਰ ਹੋ ਬਹੈਂ
ਨਿਆਰੀ, ਵੇਲੇ ਖੀਰ ਲੈ ਜਾਣੀਏ ਡਾਰੀਏ ਨੀ ॥

ਜੋਗੀ ਨੇ ਜਦ ਯਾਰ ਦੀ ਗਾਲੀ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਸੇਹਤੀ ਚਮਕ ਉਠੀਃ—

ਘੋਲ ਘੱਤਿਓਂ ਯਾਰ ਦੇ ਨਾਉਂ ਉੱਤੋਂ, ਮੂੰਹੋਂ ਸੰਮਲੀ ਜੋਗੀਆ
ਵਾਰਿਆ ਵੇ। ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਕੀ ਆਖ ਮੈਂ ਬੁਰਾ ਕੀਤਾ, ਹੱਥ
ਲਾਇ ਨਾਹੀਂ ਤੈਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਵੇ। ਲੋਕਾਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਧੁਣੇ
ਤੂੰ ਯਾਰ ਮੇਰਾ, ਵੱਡਾ ਕੈਹਰ ਕੀਤੋ ਲੋਹੜੇ ਮਾਰਿਆ ਵੇ।
ਰੁਗ ਆਟੇ ਦੀ ਹੋਰ ਲੈ ਜਾਹ ਸਾਥੋਂ, ਕੇਈ ਵਧੀ ਫਸਾਦ
ਹਰਿਆਰਿਆ ਵੇ ॥

ਹੀਰ ਜਦ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਮਿਲਕੇ ਆਈ, ਆਉਂਦੀ ਈ ਸੈਹਤੀ ਨੇ ਮਖੌਲਾਂ ਵਿੱਚ ਉਡਾਈ:—

ਕਿਸੇ ਮਲ ਦਲ ਸੁੱਟੀਏ ਵਾਂਗ ਫੁੱਲਾਂ, ਝੋਕਾਂ ਮਾਣੀਆਂ ਤੇਰੀਆਂ ਬੇਲੀਆਂ ਨੀ। ਕਿਸੇ ਜੋਮ ਭਰੇ ਰਫੜ ਪੀੜੀਏਂ ਤੂੰ, ਧੜਕੇ ਕਾਲਜਾ ਤੇ ਪੌਨ ਤ੍ਰੇਲੀਆਂ ਨੀ। ਕਿਸੇ ਲਈ ਉਸ਼ਨਾਕ ਨੇ ਜਿੱਤ ਬਾਜ਼ੀ, ਪਾਸਾ ਲਾਇਕੇ ਬਾਜ਼ੀਆਂ ਖੇਲੀਆਂ ਨੀ। ਤੇਰੀਆਂ ਗਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਦੰਦਾਂ ਦੇ ਦਾਗ ਦਿੱਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਸਾਧੂਆਂ ਠਾਕਰਾਂ ਚੇਲੀਆਂ ਨੀ॥

(ਕੇਹੀ ਚੋਟ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਸਾਧੂਆਂ ਤੇ ਠਾਕਰਾਂ ਦੇ ਕਰਤੱਬਾਂ ਤੇ) ॥

ਪਾਣੀ ਬਾਝ ਸੁੱਕੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਖੇੜਿਆਂ ਦੀ, ਅੱਜ ਮੁੰਨ ਕੱਢੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਈਆਂ ਨੀ॥

ਕਿਸੇ ਸਮੇ ਦਾੜ੍ਹੀ ਦਾ ਮੁੰਨਨਾ ਵੱਡਾ ਅਪ੍ਰਾਧ ਸਮਝਦੇ ਸਨ, ਤੇ ਅਜ ਕਲ ਤੇ ਦਾੜ੍ਹੀ ਮੁੱਛ ਮੁਨਾਨਾ ਫੈਸ਼ਨ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਓ!!

ਸੈਹਤੀ ਜੋਗੀ ਨੂੰ ਆਖਦੀ ਹੈ ਅਰ ਉਸ ਦੇ ਗਪੌੜਿਆਂ ਦਾ ਕੇਹਾ ਸੋਹਣਾ ਉਤ੍ਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ॥

ਲੱਖ ਵੈਦਗੀ ਵੈਦ ਲਗਾ ਥੱਕੇ, ਧੁਰੋਂ ਟੁੱਟੜੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਜੋੜਨੀ ਵੇ। ਜਿੱਥੇ ਕਲਮ ਤਕਦੀਰ ਦੀ ਵੱਗ ਚੁੱਕੀ, ਕਿਸੇ ਵੈਦਗੀ ਨਾਲ ਨਾ ਮੋੜਨੀ ਵੇ। ਤੇਰੀਆਂ ਮਿੰਨਤਾਂ ਅਤੇ ਔਹਸਾਨ ਕੇਹਾ, ਰੀਢੀ ਓਸਦੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਤੋੜਨੀ ਵੇ। ਜਿਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਵਹੁਟੜੀ ਹੋਵੇ ਚੰਗੀ, ਸੋਈ ਖ਼ੈਰ ਅਸਾਂ ਹੁਨ ਲੋੜਨੀ ਵੇ। ਕਰਾਮਾਤ ਰੋਵੇ ਫਿਰੇਂ ਮੰਗਦਾ ਕਿਉਂ, ਜੀਭ ਵਿੱਚ ਨਾਹੱਕ ਦੇ ਬੋੜਨੀ ਵੇ। ਸੈਹਤੀ ਆਖਦੀ ਮਕਰੀਆ ਰਾਵਲਾ ਵੇ, ਜੜ੍ਹ ਝੂਠ ਦੀ ਰੱਬ ਅਖੋੜਨੀ ਵੇ। ਬਿਨਾਂ ਸੱਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆਂ ਵੈਦ ਬਨਿਓਂ, ਤੇਰੀ ਵੈਦਗੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਬੋੜਨੀ ਵੇ। ਜੇ ਤੂੰ ਮਰਜ਼ ਪਛਾਨ ਕੇ ਲੱਭ ਲਏਂ, ਤੇਰੀ ਹਿਕਮਤ ਹੁਨੇ ਚਾ ਲੋੜਨੀ ਵੇ। ਵਾਰਸਸ਼ਾਹ ਆਜ਼ਾਰ ਦੇਰ ਸਭ ਮੁੜਦੇ, ਏਹ ਕਤਈ ਕਿਸੇ ਨਾ ਮੋੜਨੀ ਵੇ॥

ਜਦ ਸੈਦਾ ਜੋਗੀ ਨੂੰ ਹੀਰ ਦੇ ਇਲਾਜ ਲਈ ਸੱਦਨ ਗਿਆ ਅਰ ਉੱਥੋਂ ਪਾਸੇ ਭਨਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸੈਹਤੀ ਨੇ ਅਪਨੇ ਪਿਉ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆਃ—

ਸੈਹਤੀ ਆਖਿਆ ਬਾਬਲਾ ਜਾਹ ਆਪੇ, ਸੈਦਾ ਆਪ ਨੂੰ ਮਰਦ ਸਦਾਂਵਦਾ ਈ। ਨਾਲ ਗਰਬ ਹੰਕਾਰ ਦੇ ਮਸਤ ਫਿਰਦਾ, ਨਜ਼ਰ ਤਲੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਲਿਆਂਵਦਾ ਈ। ਨਾਲ ਜਾਇ ਫਕੀਰ ਦੇ ਕਰੇ ਆਕੜ, ਗੁੱਸੇ ਗਜ਼ਬ ਦੇ ਪਿਆ ਵਖਾਂਵਦਾ ਈ। ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਜੁਆਨੀ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਫਿਰਦਾ, ਵਖਤ ਪਏ ਨਾਂਹੀਂ ਪਛੋਤਾਂਵਦਾ ਈ॥

ਹਰ ਇਸ ਹੀਰ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਧੀਆ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਦਖਾਏ॥

ਮਲਕੀ। ਹੀਰ ਦੀ ਮਾਂ ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਸੈਹਜ ਸੁਭਾਓ ਇਸਤ੍ਰੀ ਹੈ। ਜੇਹੜੀ ਅਪਨੀ ਧੀ ਨੂੰ ਵੀ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਰ ਜੱਗ ਦੀ ਨਮੋਸ਼ੀ ਤੋਂ ਵੀ ਡਰਦੀ। ਅੰਦਰ ਵੜ ਹੀਰ ਨੂੰ ਝਿੜਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਹੀਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੀ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮੇਹਨੇ ਨਾ ਸੈਹ ਕੇ, ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਘੜਾਂਦੀ, ਪਰ ਜਦ ਹੀਰ ਰੋਸ ਵਖਾਂਦੀ, ਮਾਂ, ਹਾਇ, ਇਸ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਅਪਨੀ ਧੀ ਲਈ ਪੰਘਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਕੁੜੀਆਂ ਭੇਜ ਰਾਂਝਨ ਨੂੰ ਮਨਾਂਦੀ ਹੈ, ਘਰ ਬੁਲਾਂਦੀ ਹੈ, ਸਮਝਾਂਦੀ ਹੈ, ਗੱਲ ਕੀ ਅਪਨੀ ਧੀ ਨੂੰ ਆਪ ਯਾਰ ਮਲਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਦੀ ਪਰ ਦਿਲੋਂ ਵਜੋਂ ਹੋ ਕੇ ਨਹੀਂ, ਸੋਚ ਏਹ ਕਿ ਧੀ ਵੀ ਖੁਸ਼ ਰਹੇ ਤੇ ਭੈੜਾ ਜੱਗ ਵੀ ਨਮੋਸ਼ੀ ਨਾਂ ਦੇਵੇ। ਹੀਰ ਦਾ ਵਿਆਹ ਖੇੜਿਆਂ ਨਾਲ ਰਚਾਂਦੀ ਹੈ। ਹੀਰ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਅਪਨੇ ਸਿਰੋਂ ਭਾਰ ਲਾਂਹਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਕਦੀ ਮਲਕੀ ਮੰਨ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਚੂਚਕ ਤੇ ਹੀਰ ਨੂੰ ਧੀਦੋ ਰਾਂਝੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਸੀ ਪਰ ਏਹ ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਤੇ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਦੇ ਮੇਹਣਿਆਂ ਤੋਂ ਡਰਦੀ

ਨਾਂ ਮੰਨੀ । ਹੀਰ ਦੇ ਭਾਗ ਤੇ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਲੀਲ੍ਹਾ । ਹੀਰ ਨੂੰ ਸਮਝਾਂਦੀ ਹੈ:—

ਚੂਚਕ ਬਾਪ ਦੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਲਾਜ ਲਾਵੇਂ, ਕੀ ਫਾਇਦਾ ਲਾਡ ਲਡਾਵਨੇ ਦਾ। ਰਾਤੀਂ ਚਾਕ ਨੂੰ ਚਾਇ ਜਵਾਬ ਦੇਸਾਂ, ਸ਼ੌਕ ਨਹੀਂ ਏ ਮਹੀਂ ਚਰਾਵਨੇ ਦਾ । ਨੱਕ ਵੱਢ ਕੇ ਕੋੜਮਾ ਗਾਲਿਆ ਈ, ਏਹ ਫਾਇਦਾ ਗੈਹਣਿਆਂ ਪਾਵਨੇ ਦਾ। ਤੇਰੇ ਵੀਰ ਸੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਖਬਰ ਹੋਵੇ, ਫ਼ਿਕਰ ਕਰੇਗਾ ਤੇਰੇ ਮੁਕਾਵਨੇ ਦਾ ॥

ਰੁੱਠੇ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਮਨਾਂਦੀ ਹੈ :—

ਕੇਹਾ ਪੁੱਤ੍ਰਾਂ ਮਾਪਿਆਂ ਲੜਨ ਹੁੰਦਾ, ਤੁਸਾਂ ਖੱਟਨਾ ਤੇ ਅਸਾਂ ਖਾਵਨਾਈਂ । ਫਿਰ ਮਾਲ ਦੇ ਨਾਲ ਮੈਂ ਘੋਲ ਘੱਤੀ, ਰਾਤੀਂ ਮਾਲ ਸਾਂਭੀ ਘਰ ਲਿਆਵਨਾਈਂ । ਤੂੰਹੇ ਚੋਇਕੇ ਦੁੱਧ ਜਮਾਵਨਾਈਂ, ਤੂੰਹੇ ਹੀਰ ਦਾ ਪਲੰਘ ਵਛਾਵਨਾਈਂ । ਕੁੜੀ ਗੱਲ ਤੇਰੀ ਉੱਤੋਂ ਰੁੱਸ ਪਈ, ਤੂੰਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਨ ਮਨਾ-ਵਨਾਈਂ ॥

ਚੂਚਕ ਹੀਰ ਦਾ ਪਿਤਾ ਪੁਰਾਨੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਸਾਦਾ ਜੱਟ, ਮੋਮ ਦੀ ਨੱਕ ਜਿਧਰ ਭਵਾਓ ਭੌਂ ਜਾਏ, ਜੇ ਧੀ ਮਨਾ-ਇਆ ਮੰਨ ਪਿਆ ਜੇ ਵੌਹਟੀ ਫਿਰਾਇਆ ਫਿਰ ਗਿਆ । ਰਾਂਝੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦਾ ਅਕ਼ਰਾਰ ਕੀਤਾ, ਫੇਰ ਖੇੜਿਆਂ ਦੇ ਸਾਕ ਦਿੱਤਾ। ਦਗ਼ਾ ਕਮਾਇਆ ॥

ਕੈਦੋ ਏਹ ਲੰਙਾ, ਚੂਚਕ ਦਾ ਸ਼ਰੀਕ ਈ ਸੀ, ਪਰ ਮਲੰਗ ਫਕੀਰ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਏਹ ਹੀਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੱਕ ਬਨ੍ਹ ਕੇ ਪੈ ਗਿਆ। ਵਿਚਾਰੇ ਦੋਹਾਂ ਜੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਅਕੱਠਿਆਂ ਵੇਖੇ, ਆ ਕੇ ਪਰਹੇ ਵਿੱਚ ਡੰਡ ਪਾਵੇ ਅਰ ਚੂਚਕ ਦਾ ਨੱਕ ਵੱਢੇ । ਹੀਰ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਨ ਵੀ ਚੰਗੀ ਕੀਤੀ ਪਰ ਏਹ ਬਾਜ਼ ਨਾ ਆਇਆ, ਜੇ ਏਹ ਨਾ ਭੰਡੀ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਚੂਚਕ ਚੁਪ ਕੀਤਾ ਈ ਹੀਰ ਨੂੰ

ਰਾਂਝੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦਿੰਦਾ। ਏਸੇ ਦੀ ਭੰਡੀ ਤੋਂ ਡਰਦਿਆਂ ਖੇੜੇ ਬੁਲਾਏ ਅਰ ਹੀਰ ਨੂੰ ਵਖਤ ਪਾਏ। ਏਹੀ ਲੰਬਾ ਹੀਰ ਤੇ ਰਾਂਝੇ ਦਾ ਅੰਤ ਘਾਤੀ ਬਨਿਆ ਪਰ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਆਖਦਾ ਹੈ:—

ਨਹੀਂ ਚੂਚਕੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮੱਤ ਦੇਂਦਾ, ਨੱਢੀ ਮਾਰ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸਮਝਾਉਂਦਾਈ। ਚਾਕ ਨਾਲ ਅਕੱਲੜੀ ਜਾਏ ਬੇਲੇ, ਅੱਜ ਕੱਲ ਕੋਈ ਲੀਕ ਲਾਉਂਦਾਈ॥ ਕੈਦੋ ਆਖਦਾ ਛੈੜੀਏ ਮਲਕੀਏ ਨੀ, ਤੇਰੀ ਧੀ ਵੱਡਾ ਚਿਹ ਚਾਇਆ ਈ। ਜਾਇ ਨਦੀ ਤੇ ਚਾਕ ਦੇ ਨਾਲ ਘੁਲਦੀ, ਏਸ ਮੁਲਕ ਦਾ ਰਾਹ ਗਵਾਇਆ ਈ॥

ਚੂਚਕ ਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹੈ:—

ਕੋਈ ਰੋਜ਼ ਨੂੰ ਮੁਲਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਸਨ, ਚੋਰ ਯਾਰੀ ਤੇ ਐਬ ਕੁਆਰੀਆਂ ਨੂੰ। ਇਸ ਪਾਇ ਭੁਲਾਵੜਾ ਠੱਗਿਆ ਜੇ, ਕੰਮ ਪਹੁੰਚਸੀ ਬਹੁਤ ਖੁਆਰੀਆਂ ਨੂੰ। ਜਦੋਂ ਚਾਕ ਉਧਾਲ ਲੈ ਜਾਇ ਨੱਢੀ, ਤਦੋਂ ਝੂਰਸੇਂ ਬਾਜ਼ੀਆਂ ਹਾਰੀਆਂ ਨੂੰ॥

ਏਹਨਾ ਤੋਂ ਛੁਟ ਹੋਰ ਕਿੱਸੇ ਦੇ ਮਾਨੁਖ ਏਹ ਹਨ :— ਬਾਲ ਨਾਥ ਜੋਗੀ, ਰਬੇਲ ਬਾਂਦੀ ਚੌਪਾ, ਰਾਇਬਾਂ, ਸਾਹਿਬਾਂ ਆਦ ਕੁੜੀਆਂ, ਕਾਜ਼ੀ ਆਦ। ਏਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਟਿੱਲੇ ਤੇ ਬਾਲ ਨਾਥ ਦੀ ਝਾਕੀ ਚੰਗੀ ਹੈ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਜੋਗੀਆਂ ਤੇ ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅਪਨੇ ਕਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਨੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਜੱਟਾਂ ਦੀ ਸ਼ੋਸ਼ਲ (Social) ਸਮਾਜਕ, ਅਰ (Moral) ਅਖਲਾਕੀ ਹਾਲਤ ਤੇ ਨੋਟ ਚੜ੍ਹਾਏ ਹਨ, ਜੋ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਹਨ। ਕਿਧਰੇ ਕਿਧਰੇ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਵੀ ਖਿੱਚਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਕਵੀ ਜੀ ਹੋਇ ਸਨ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਤਰਥੱਲੀ ਮਚੀ ਸੀ। ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਮਾਰ ਕੁਟ ਕਰਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਸ਼ਰਾਬਾ ਸ਼ੁਰੂ। ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਦੀ ਹਕੂਮਤ

ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਅਨੇਕ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਏਹਨਾਂ ਤਵਾਰੀਖੀ ਗੱਲਾਂ ਵੱਲ ਅਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਵੀ ਜੀ ਸਿੰਗਾਰ ਰਸ ਵਿੱਚ ਭੀ ਸਭ ਦਾ ਮੌਲਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਹੈਨਵੀ ਏਸ ਰਸ ਦੇ ਉਸ-ਤਾਦ। ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਚੋਣਵੇ ਬੈਂਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਰਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਿੱਧ ਹੋਣ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ॥

ਸਵੇਰ ਦਾ ਵੇਲਾ ਬੈਂਤ :—

> ਚਿੜੀ ਚੂਕਦੀ ਨਾਲ ਉਠ ਤੁਰੇ ਪਾਲੀ, ਪਈਆਂ ਦੁਧ ਦੇ ਵਿੱਚ ਮਧਾਣੀਆਂ ਨੀ। ਉੱਠ ਨਾਹਵਣੇ ਵਾਸਤੇ ਜੁਆਨ ਦੌੜੇ, ਸੇਜਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮਾਣੀਆਂ ਨੀ। ਇਕਨਾ ਉਠਕੇ ਰਿੜਕਨਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ, ਇਕ ਧੋਂਦੀਆਂ ਫਿਰਨ ਦੋਧਾ-ਨੀਆਂ ਨੀ। ਇਕ ਉਠਕੇ ਹਲੀਂ ਤਿਆਰ ਹੋਏ, ਇਕ ਢੂੰਡਦੇ ਫਿਰਨ ਪੁਰਾਨੀਆਂ ਨੀ। ਘਰੀਂ ਰੰਨਾਂ ਨੇ ਚੱਕੀਆਂ ਛੋਤੀਆਂ ਨੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤਾਉਨਾ ਗੁੰਨ੍ਹ ਪਕਾਨੀਆਂ ਨੀ॥

ਜੱਟਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਸਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਅਡ ੨ ਮਾਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਅਖਵਾਏ ਬਚਨ ਹਨ :—

> ਵਾਰਸਸ਼ਾਹ ਅਸੀਂ ਜੱਟ ਸਦਾ ਖੋਟੇ ਇਕ ਜੱਟ ਕਾ ਫੰਦ ਵੀ ਲਾ ਲਈਏ॥ ਚੂਚਕ

> ਜੱਟ ਚੋਰ ਤੇ ਯਾਰ ਤੇ ਰਾਹ ਮਾਰਨ, ਡੰਡੀਆਂ ਮੋਹੰਦੇ ਤੇ ਸੰਨ੍ਹ ਲਾਂਵਦੇ ਨੀ। ਵਾਰਸਸ਼ਾਹ ਏ ਜੱਟ ਨੀ ਸਭ ਖੋਟੇ, ਵੱਡੇ ਠੱਗ ਏਹ ਜੱਟ ਝਨਾਉਂਦੇ ਨੀ॥ ਰਾਂਝਾ

> ਡੋਗਰ ਜੱਟ ਈਮਾਨ ਨੂੰ ਵੇਚ ਖਾਂਦੇ, ਸੰਨ੍ਹਾਂ ਲਾਂਵਦੇ ਤੇ ਪਾੜ ਲਾਉਂਦੇ ਨੀ। ਜੇਹੇ ਆਪ ਹੋਵਨ ਤੇਹੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੇ, ਬੇਟੇ ਬੇਟੀਆਂ ਚੋਰੀਆਂ ਲਾਉਂਦੇ ਨੀ। ਜੇਹੜਾ ਚੋਰ ਤੇ ਰਾਹਜ਼ਨ ਹੋਏ ਕੋਈ, ਉਹਦੀ ਬੜੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਸੁਨਾਉਂਦੇ ਨੀ। ਮੂੰਹੋਂ ਆਖ ਕੁੜਮਾਈਆਂ ਖੋਹ ਲੈਂਦੇ, ਦੇਖੋ ਮੌਤ ਤੇ ਰੱਬ ਭੁਲਾਉਂਦੇ ਨੀ। ਵਾਰਸਸ਼ਾਹ ਮੀਆਂ ਦੋ ਦੋ ਖਸਮ ਦੇਂਦੇ ਨਾਲ਼ ਬੇਟੀਆਂ ਵੈਰ ਕਮਾਉਂਦੇ ਨੀ॥ ਵਾਰਸ

ਅਸੀਂ ਜੱਟ ਹਾਂ ਮਤਲਬੀ ਯਾਰ ਪੂਰੇ, ਦਾਓ ਵੇਖ ਕਰਕੇ ਵੇਲਾ ਕੱਢਨੇ ਹਾਂ। ਇਕ ਗੱਲ ਤੋਂ ਜਾਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨੀ, ਪਰ ਦਿਲੇ ਦਾ ਹਠ ਨਾ ਛੱਡਨੇ ਹਾਂ॥ ਰਾਂਝਾ

ਪੱਤਾਂ ਹੋਨ ਇਕੀ ਜਿਸ ਜੱਟ ਤਾਬੀਂ, ਸੋਈ ਅਸਲ ਭਰਾ ਹੈ ਭਾਈਆਂ ਦਾ। ਜੱਟ ਕਰੇ ਅਪ੍ਰਾਧ ਤੇ ਫੜੇ ਕੋਈ, ਮਾਰ ਸੁੱਟੀਏ ਪੁੱਤ ਕਸਾਈਆਂ ਦਾ॥ ਵਾਰਸ

ਜੱਟ ਗਰਜ਼ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਬਨੇ ਮਿੱਤ੍ਰ, ਭਾਈ ਬਨੇ ਹਰ ਕੌਮ ਤੇ ਨਾਈਆਂ ਦਾ। ਕਲਾ ਕਾਰ ਤੇ ਝਾਗੜੂ ਜੱਟ ਵੱਡੇ, ਖੋਂਹਦੇ ਮਾਲ ਨੀ ਜਾਂਦਿਆਂ ਰਾਹੀਆਂ ਦਾ॥ ਵਾਰਸ

ਘੋਲ ਘੱਤੀਓਂ ਯਾਰ ਦੇ ਨਾਮ ਉੱਤੋਂ, ਜੋਗੀ ਮੁੱਖ ਸਮਾਲ ਹਤਿਆਰਿਆ ਵੇ। ਮਾਉਂ ਸੁਨਦਿਆਂ ਪੁਨੇਂ ਤੂੰ ਯਾਰ ਮੇਰਾ, ਏਡਾ ਕੈਹਰ ਕੀਤੇ ਲੋੜ੍ਹੇ ਮਾਰਿਆ ਵੇ॥ ਸੇਹਤੀ

ਏਹ ਮਿਸਲ ਮਸ਼ਹੂਰ ਜਹਾਨ ਅੰਦਰ, ਜੱਟੀ ਚਾਰੇ ਈ ਥੋਕ ਸਵਾਰਦੀਏ[1]। ਉਂਨ ਤੁੰਬਦੀ[2] ਮੱਮੇ ਤੇ ਬਾਲ ਲੇੜ੍ਹੇ, ਰਿੜੀਆਂ ਹਾਕਰੇ, ਲੇਲੜੇ[3] ਚਾਰਦੀਏ। ਜਦੋਂ ਆਉਂਦੀ ਝਗੜੇ ਦੀ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਥੋੜੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਖਲਾਰਦੀਏ[4]॥ ਵਾਰਸ

ਸਾਰੇ ਕਿਸੇ ਵਿੱਚ ਥਾਂ ਥਾਂ ਉਸ ਸਮੇ ਦੇ ਹਾਲ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਹੈ, ਯਾਰੀ ਲਾਨਾ ਕਵਾਰੀਆਂ ਲਈ ਇਕ ਮਾਮੂਲੀ ਗੱਲ ਸੀ, ਅਰ ਮਾਪੇ ਵੀ ਇਸਨੂੰ ਕੁਝ ਢੇਰ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਜਾਨਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਹੀਲੇ ਹੋਨਾ ਕੰਮ ਕੱਢ ਲੈਨਾ, ਅਕਰਾਰੋਂ ਫਿਰਨਾ, ਡਾਕੇ ਚੋਰੀ ਨੂੰ ਐਬ ਨਾ ਜਾਨਨਾ, ਏਹ ਜੱਟਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਓ ਹੀ ਸਨ, ਏਹਨਾਂ ਸੁਭਾਵਾਂ ਦੀ ਲੀਕ ਅਜੇ ਤਕ ਵੀ ਜੱਟਾਂ ਦੇ ਕਰਤੱਬਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ॥

ਜੋਗੀਆਂ, ਠਾਕਰਾਂ, ਮੁੱਲਾਂ, ਮਲਵਾਨਿਆਂ ਦੇ ਪੋਲ ਵੀ ਵਾਰਸ ਨੇ ਚੰਗੇ ਖੋਲੇ, ਕਿਧਰੇ੨ ਬੇਹਯਾਈ ਦੇ ਦਰਜੇ ਤੋਂ ਵੀ ਟੱਪ ਨਿਕਲੇ॥

ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਸ਼ੇਖ਼ਾਂ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ:—

ਦਾੜ੍ਹੀ ਸ਼ੇਖ ਦੀ ਅਮਲ ਸ਼ੈਤਾਨ ਵਾਲੇ, ਕੇਹਾ ਫਾਂਦੇ ਓ ਜਾਂ-
ਦਿਆਂ ਰਾਹੀਆਂ ਨੂੰ। ਅੱਗੇ ਕੱਢ ਕੁਰਾਨ ਤੇ ਬੈਂਹ ਮਿੰਬਰ
ਕੇਹਾ ਅੱਡਿਆ ਮਕਰ ਦੀਆਂ ਫਾਹੀਆਂ ਨੂੰ। ਜੇੜ੍ਹਾ ਰੂਪ ਮੱਥੇ
ਦਾ ਮੇਹਰਾਬ ਮੀਆਂ, ਤੂੰ ਤੇ ਆਖਨਾ ਏਂ ਜਾਂਦਿਆਂ ਰਾਹੀਆਂ
ਨੂੰ। ਲਏਂ ਰਿਸ਼ਵਤਾਂ ਰੱਬ ਤੋਂ ਡਰੇਂ ਨਾਹੀਂ, ਅੱਗੇ ਅਜਲ
ਦੇ ਕਰੇ ਅਕੜਾਈਆਂ ਨੂੰ॥ ਖਾਂਏਂ ਵੱਢੀਆਂ ਝੂਠ ਹਰਾਮ
ਬੋਲੇਂ ਤੈਨੂੰ ਨਬੀ ਦੀ ਮਾਰਹੈ ਕਾਜ਼ੀਆ ਵੇ॥

ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਕਹਾਨੀ, ਸੁਨੋ ਵਾਰਸ ਦੀ ਜਬਾਨੀ:—

ਦਿਨੇਂ ਬਨਨ ਅਵਧੂਤ ਗੁਰਦੇਵ ਜੋਗੀ, ਕਰਨ ਰਾਤ ਨੂੰ
ਬੋਹਤ ਖ਼੍ਵਾਰੀਆਂ ਨੀ। ਵੇਖ ਸੋਹਨੜਾ ਰੰਗ ਜਟੇਟੜੇ ਦਾ,
ਜੋਗ ਦੇਨ ਦੀਆਂ ਕਰਨ ਤਿਆਰੀਆਂ ਨੀ॥

ਪੁਰਾਨੇ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਕੀ ਕਰਤਬ ਸਨ:—

ਬੁੱਢੀ ਮਾਂ ਬ੍ਰਾਬਰ ਜਾਨਨੀਏਂ, ਅਤੇ ਭੈਨ ਬ੍ਰਾਬਰ ਛੋਟੜੀ ਨੂੰ॥

ਤੇ ਹੁਨ ਦੇ:—

ਅਸੀਂ ਬੁੱਢੀ ਨੂੰ ਮਾਈ ਜਾਨਨੇ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਰੰਨ ਬ੍ਰਾਬਰ
ਛੋਟੜੀ ਨੂੰ॥
ਤੇਰੀ ਗਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਦੰਦਾਂ ਦੇ ਦਾਗ ਦਿੱਸਨ, ਅੱਜ ਸੱਦੀਆਂ
ਠਾਕਰਾਂ ਚੇਲੀਆਂ ਨੀ॥

ਠਾਕਰਾਂ ਤੇ ਚੋਟ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਕਿ ਚੇਲਿਆਂ ਨਾਲ ਕੀ ਕਰਦੇ
ਸਨ:—

ਹੋਰ ਤਵਾਰੀਖੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਵਾਕਿਆਤ ਵੱਲ ਕਿਧਰੇ ੨
ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੀਕਨ ਅਪਨੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਹਾਲ ਲਿਖਦੇ ਹੋਇ
ਦੇਸ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਦਸਾਂਦੇ ਹਨ:—

ਜਦੋਂ ਦੇਸ ਦੇ ਜੱਟ ਤਿਆਰ ਹੋਇ, ਘਰੋ ਘਰੀ ਜਾਂ ਨਵੀਂ
ਸਰਕਾਰ ਹੋਈ। ਅਸ਼ਰਾਫ਼ ਖਰਾਬ ਕਮੀਨ ਜ਼ਾਤਾਂ, ਜ਼ਿਮੀ
ਦਾਰ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਬਹਾਰ ਹੋਈ। ਚੋਰ ਚੌਧਰੀ ਯਾਰ ਨਾ ਪਾਕ
ਦਾਮਨ, ਭੂਤ ਮੰਡਲੀ ਇਕ ਦੂੰ ਚਾਰ ਹੋਈ॥

ਏਹ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦਾ ਹਾਲ ਦਸਦਾ ਹੈ ਹੈ। ਜਦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸਿਰ ਉਠਾਯਾ ਸੀ ਅਰ ਮਾਰ ਲੁੱਟ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ॥

ਸਾਰੇ ਮੁਲਕ ਪੰਜਾਬ ਖ਼ਰਾਬ ਵਿੱਚੋਂ, ਮੈਨੂੰ ਵੱਡਾ ਅਫ਼ਸੋਸ ਕਸੂਰਦਾਏ ॥

ਏਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੋਇਆ ਕਸੂਰ ਓਹ ਸ਼ੈਹਰ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਏਹ ਪੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਲੁੱਟੇ ਜਾਨ ਦਾ ਅਫ਼ਸੋਸ ਕਰਦੇ ਹੋਨ ॥

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਹਿੰਦ ਪੰਜਾਬ ਧੜਕੇ, ਮੇਰੇ ਬਾਪ ਦਾ ਤ੍ਰੁੱਧ ਭੌਚਾਲ ਕੀਤੇ ॥ ਮਿੱਘਾਂ ਜੇਡ ਨਾ ਰੁਤੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕਿਸਤੇ, ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਕਾਮ ਲਾਹੌਰ ਜੇਹਾ ॥

ਕਿਧਰੇ ਲਿਖਦੇ ੨ ਰਿਸ਼ਵਤਾਂ ਜਾਂ ਵੱਢੀਆਂ ਖਾਕੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਬੇ ਅਨਸਾਫ਼ੀ ਕਰਨੀ ਤੇ ਕਿਧਰੇ ਨੌਕਰੀ ਨੂੰ ਨਿੰਦ ਵਖਾਯਾਃ—

ਬੁਰਾ ਕਸਬ ਨਾ ਨੌਕਰੀ ਜੇਡ ਕੋਈ, ਯਾਦ ਹੱਕ ਦੀ ਜੇਡ ਅਕਾਬਰੀ ਵੇ। ਮੱਛੀਂ ਜੇਡ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੇ ਹੋਨ ਜੀਰੇ, ਰਾਜ ਹਿੰਦ ਪੰਜਾਬ ਨ ਬ੍ਰਾਬਰੀ ਵੇ ॥

ਕਵੀ ਜੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵੱਡੀ ਖੂਬੀ (ਗੁਨ) ਏਹ ਕਿ ਏਹਨਾਂ ਨੇ ਅੰਤਲੀ ਕਲੀ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਸਚਾਈ ਭਰ ਰੱਖੀ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਬੰਦ ਦਾ ਨਚੋੜ ਜਾਂ ਅਤਰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਰਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਢੇਰ ਸਾਰੀਆਂ ਕਲੀਆਂ ਤਾਂ ਮਸ਼ਾਹੂਰ ਅਖਾਨ ਈ ਹਨ, ਵਨਗੀ ਲਈ ਵੇਖੋਃ—

ਵਾਰਸ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਦਤਾਂ ਭੈੜੀਆਂ ਨੀ, ਸਭ ਖਲਕਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਨਸਦੀਆਂ ਨੀ ॥ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚੰਦ ਦੇਵਰ, ਡੁੱਬ ਮੋਈਆਂ ਉਹ ਭਰਜਾਈਆਂ ਨੀ ॥

ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਇਸ ਜਗ ਤੋਂ ਉੱਠ ਜਾਨਾ, ਦਿਲੋਂ ਤ੍ਰਿਬਰ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਮਾਰੀਏ ਜੀ ॥ ਵਾਰਸ ਰੱਬ ਨੇ ਕੰਮ ਬਨਾ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਉਮਰ ਹੈ ਨਕਸ਼ ਪਤਾਸੜੇ ਤੇ ॥ ਹੱਠ ਰੰਨ ਦੇ ਜੇਡ ਨਾ

ਮਰਦ ਕਰਦਾ, ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਖਬਰ ਇਸ ਹਾਲਦੀਏ ॥ ਦੌਲਤ ਦੀਨ ਤੇ ਧਰਮ ਈਮਾਨ ਸੱਭੇ, ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਹੈ ਨਾਲ ਕਮਾਈਆਂ ਦੇ ॥ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਜੋ ਐਬ ਨਾ ਕੱਜਦਾਏ, ਰੱਬ ਉਸਦਾ ਨਹੀਂ ਛੁਪਾਉਂਦਾ ਓਏ ॥ ਸੂਰਜ ਸਵਾ ਨੇਜ਼ੇ ਉੱਤੇ ਆਨ ਠੈਹਰੇ, ਰਾਹ ਰੈਹਨਗੇ ਗਾਹ ਸਭ ਰੈਹਨਗੇ ਨੀ॥ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਮੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਾਈਆਂ ਨੀ, ਸੋਈ ਜਾਨਦੇ ਯਾਰੀਆਂ ਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ॥ ਜੇਹਾ ਬੀਜੀਏ ਵਾਰਸਾ ਵੱਢ ਲਈਏ, ਹਰਫ ਵਿੱਚ ਹਦੀਸ ਦੇ ਆਇਆ ਈ ॥ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਮੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹੂੰ ਇਸ਼ਕ ਲੱਗਾ, ਦੀਨ ਦੁਨੀ ਦੇ ਕੰਮ ਥੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ॥ ਵਾਰਸ ਯਾਰ ਦਾ ਤਦੋਂ ਦੀਦਾਰ ਪਾਈਏ, ਜਦੋਂ ਅਪਨਾ ਆਪ ਗਵਾਈਏ ਜੀ ॥

ਵਾਰਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਤੇ ਬਤੇਰਾ ਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਵਾਰਸ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਾਵਤਾ ਦੇ ਅਨੇਕ ਰੰਗ ਭਰੇ ਪਏ ਹਨ। ਕਿਧਰੇ ਤਸ਼ਬੀਹਾਂ ਨਵੀਆਂ ਕਿਧਰੇ ਖਿਆਲ ਦੀ ਬਾਰੀਕ ਖਿੱਚ, ਥਾਂ ਥਾਂ ਇਕ ਬੜਾ ਸੋਹਣਾ ਤਮਾਸ਼ਾ ਵਖਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਨਗੀ ਲਈ ਕੁਝ ਬੈਂਤ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ:—

ਛਾਤੀ ਠਾਠ ਦੀ ਉੱਭਰੀ ਪੱਟ ਖੇਨੂੰ, ਸੇਉ ਬਲਖ ਦੇ ਚੁਣੇਂ ਅਨਾਰ ਵਿੱਚੋਂ। ਬਾਹਾਂ ਵੇਲਨੇ ਵੇਲੀਆਂ ਗੁੰਨ੍ਹ ਮੱਖਨ, ਛਾਤੀ ਸੰਗ ਮਰ ਮਰ ਗੰਗ ਦੀ ਧਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ॥

ਤੁਸਾਂ ਜੇਹੇ ਮਾਸ਼ੂਕ ਜੇ ਹੋਨ ਰਾਜ਼ੀ, ਮੰਗੂ ਨੈਨਾਂ ਦੀ ਧਾਰ ਵਿੱਚ ਚਾਰੀਏ ਨੀ ॥ ਬਦਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੁੱਕਕੇ ਕੁਰੰਗ ਤੇਰਾ, ਹੜਬਾਂ ਕੰਗਰੂੜ ਦੇ ਹੱਡ ਵੱਡੇ। ਜੰਮੀ ਸਿਕਰੀ ਹੋਠਾਂ ਤੇਰਿਆਂ ਤੇ, ਲੈਹੂ ਫੁਟਦਾ ਤੇ ਪੈਂਦੇ ਜਾਨ ਫੋਡੇ। ਮੂੰਹੋਂ ਖੁਲ੍ਹ ਕੇ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰਨੀਏਂ ਤੂੰ, ਚੁਪ ਕੀਤੜਾ ਵਾਂਗ ਸੁਭਾ ਜ਼ੋਡੇ ॥

ਹਿਜਰ ਤੇ ਬਿਰਹੋਂ ਦੀ ਮਾਰੀ ਹੀਰ ਦੀ ਕੇਹੀ, ਸੋਹਨੀ ਤਸਵੀਰ ਖਿੱਚੀ ਹੈ ॥

ਸੁਰਖੀ ਹੋਠਾਂ ਦੀ ਲੋੜ੍ਹ ਦੰਦਾਸੜੇ ਦਾ, ਖੋਜਾ ਖੱਤ੍ਰੀ ਕਤਲ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ॥

ਏਸ ਬੈਂਤ ਦੀ ਤਸ਼ਬੀਹ ਦਸਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਖੋਜੇ ਦੇ ਖੱਤ੍ਰੀ ਦਾ ਮਾਰ ਦੇਣਾ ਜੱਟਾਂ ਲਈ ਇਕ ਮਾਮੂਲੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਜਾਤਾਂ ਬਿਆਜ ਖੋਰ ਹਨ ਤੇ ਅੱਜ ਕੱਲ ਵੀ ਫੇਰ ਏਹੀ ਵਢੀਂਦੇ ਹਨ, ਭਾਗ!

ਜੇਹੜੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਪੈਨ ਤੇ ਰੈਹਨ ਨਾਹੀਂ, ਸਿਰ ਜਾਏ ਤੇ ਸਿਰੜ ਨਾ ਜਾਇ ਮੀਆਂ ॥ ਨੱਢੀ ਆਖਸਨ ਝਗੜਦੀ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ, ਏਸ ਛੰਬੜੇ ਸੋਹਣੇ ਯਾਰ ਉੱਤੋਂ॥ ਜਿਟਾਂ ਸੋਂਹ-ਦੀਆਂ ਛੈਲ ਉਸ ਜੋਗੀੜੇ ਨੂੰ, ਜਿਵੇਂ ਚੰਦ ਦੁਆਲੇ ਘਟਾਂ ਛਾਈਆਂ ਨੀ ॥ ਬਿੱਲੀ[1], ਰੰਨ[2], ਫਕੀਰ[3] ਤੇ ਅੱਗ[4], ਬਾਂਦੀ[5] ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਫਿਰਨ ਘਰੋ ਘਰੀ ਕਾਰ ਹੋਵੇ। ਠਾਠ ਜੋੜਕੇ ਬੱਦਲਾਂ ਘਟਾ ਬਧੀ, ਵੇਖਾਂ ਕੇਹੜਾ ਦੇਸ ਨਿਹਾਲ ਹੋਵੇ ॥
ਚਮਕੇ ਨੂਰ ਖੁਦਾਇਦਾ ਮੁਖ ਸੁਰਖੀ ਜਿਸ ਤੇ ਪਵੇਗੀ ਨਜ਼ਰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੋਵੇ ॥

ਏਹ ਹੀਰ ਦੇ ਆਉਨ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਹੈ ॥

ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਅਪਨੇ ਕਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਏਹ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਨੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਦੇ ਵੇਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਨਕਾਹ ਤੋਂ ਛੁਟ ਹੋਰ ਸਭ ਰਸਮਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹੀ ਗਾਨਾ ਬੰਨ੍ਹਨਾ, ਉਹੀ ਖੇਡ ਖੇਡੁੱਕਨੇ ਖਡਾਨੇ। ਹੁਨ ਵੀ ਸ਼ੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਏਹ ਰਸਮਾਂ ਜਾਰੀ ਹਨ। ਪੁਰਾਨੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਗੈਹਨੇ ਕੱਪੜੇ, ਦਾਜ, ਦਾਤ, ਜੰਞ ਦੀ ਆਓ ਭੁਗਤ, ਵਾਜੇ ਗਾਜੇ, ਆਤਸ਼ਬਾਜ਼ੀ ਏਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਦੱਸਿਆ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਜੰਞਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਰੌਨਕ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਦੱਸੀ ਹੈ। ਘੋੜੇ ਦੌੜ ਤੇ ਨੇਜ਼ੇ ਬਾਜ਼ੀ, ਸ਼ਿਕਾਰ ਆਦ ਏਹ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਇਕ ਜਾਵੀਆਂ ਦੇ ਜੀ ਸੁਖਾਵੇ ਕੰਮ ਸਨ। ਇਕ ਕਰਤਬ ਦਖਾਨੇ, ਦੂਜਾ ਜੀ ਪ੍ਰਚਾਨੇ। ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਨ,

ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਬੰਦਸ਼ ਨਾਂ ਸੀ। ਜੂਹਾਂ, ਬਾਰਾਂ ਤੇ ਬੇਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜੰਦਾਂ ਨੇ ਲੰਘਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਹਥਿਆਰ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਜਾਂਗਲੀ ਜਨੌਰ, ਸ਼ੇਰ ਬਾਘ ਆਦ ਈ ਮਾਰ ਮੁਕਾਂਦੇ। ਜੇ ਧਾੜਵੀ ਆ ਪੈਂਦੇ ਤਾਂ ਲੁਟ ਲੁਟਾ ਜੰਵ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਕਰ ਜਾਂਦੇ॥

ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਵਾਦਲਾ ਬਨਾਨ ਤੇ ਸੰਗਾਰ ਰਸ ਦਾ ਰੰਗ ਦਵਾਨ ਲਈ ਕਿਨ੍ਹੀਂ ਥਾਂਵੀਂ ਅਜੇਹੇ ਬਚਨ ਵੀ ਲਿਖ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਜੇਹੜੇ ਸ਼ਰਮ ਤੇ ਹਯਾ ਤੋਂ ਡਿੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕਿਨ੍ਹੀਂ ਥਾਂਵੀਂ ਅਪਨੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਆਪੇ ਕਟ ਗਏ। ਕਿਧਰੇ ਹੀਰ ਨੂੰ ਕਾਮ ਦੀ ਭਰੀ ਦੱਸਿਆ, ਤੇ ਏਹ ਦਖਾਯਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਂਝਾ ਤੇ ਹੀਰ ਬੇਲੇ ਵਿੱਚ ਚਰੋਕਨੀਆਂ ਮੌਜਾਂ ਮਾਨ ਚੁੱਕੇ। ਕਿਧਰੇ ਜਾਕੇ (ਜੀਕਨ ਹੀਰ ਦਾ ਖਤ ਭਰਜਾਈਆਂ ਨੂੰ) ਹੀਰ ਅਪਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਨਛੂਤ ਦਸਦੀ ਹੇ ਤੇ ਕਿਧਰੇ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਕਾਮ ਭਰੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਨਾਲ ਸਦਦੀ ਹੈ:—

> ਅੱਗੇ ਚੂੰਡੀਆਂ ਨਾਲ ਹੰਡਾਇਓਈ, ਜ਼ੁਲਫ ਕੁੰਡਲਾਂ ਦੇ
> ਹੁਣ ਦੇਖ ਮੀਆਂ॥

ਜੇ ਰਾਂਝਾ ਕਾਮੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀਰ ਦੇ ਉਧਾਲ ਕੇ ਲੈ ਜਾਨ ਵਿੱਚ ਕੀ ਡਰ ਸੀ। ਜਦ ਲੈ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ ਫੇਰ ਭੇਗ ਜਾਨ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ? ਕਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪ ਈ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕੀ ਲਿਖਿਆ, ਜੇ ਬੇਲੇ ਵਿੱਚ ਵਿਸਾਲ ਨਾਂ ਕਰਾਂਦੇ ਜਾਂ ਹੀਰ ਦੇ ਮੁਖੋਂ ਕਾਮ ਭਰੇ ਬਚਨ ਨਾ ਅਖਾਂਦੇ ਤਾਂ ਕਵੀ ਜੀ ਹੀਰ ਤੇ ਰਾਂਝੇ ਦੇ ਆਚਰਨ ਨੂੰ ਬੜਾ ਉੱਚਾ ਦਸਾਂਦੇ। ਪਰ ਕਵੀ ਜੀ ਦਾ ਮਨ ਇਸ਼ਕ ਤੇ ਕਾਮ ਵਿੱਚ ਰੱਤਾ ਸੀ, ਉਹੀ ਕਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਫੋਟੋ ਉਤ੍ਰ ਆਇਆ॥

ਫੇਰ ਕਿਧਰੇ ਤੇ ਸੈਹਤੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਅਖਾਇਆ ਹੈ ਕਿ "ਫੇਹੜੇ ਵੜੇਂ ਤਾਂ ਜੁੰਡੀਆਂ ਖੋਹ ਸੱਟੂੰ"। ਪਰ ਆਪ ਈ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਧੌਨ ਮੋਨ ਮੁਨਾਯਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਕਿਧਰੇ ਨਰਘੰਟੂ ਨੂੰ ਵੇਦਕ ਦੀ ਕਤਾਬ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਵਾਰਸ ਨੇ ਅਦਲੀ ਰਾਜੇ ਦਾ ਸਵਾਂਗ

ਐਵੇਂ ਬਨਾਇਆ ਹੈ, ਭਲਾ ਉਸ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਰਾਜੇ, ਜਿੱਥੇ ਅਰ ਓਹ ਵੀ ਝੰਗ ਤੇ ਮਜ਼ੱਫਰ ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ, ਫੇਰ ਜਦ ਹੀਰ ਨੂੰ ਰਾਂਝਾ ਲੈ ਕੇ ਮੁੜਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਪਹਾੜੀ ਤ੍ਰਿਮਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਵਨਗੀ ਵਾਰਸ ਨੇ ਅਪਨੇ ਬੈਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਦੱਧੀ ਹੈ। ਏਹ ਬੋਲੀ ਜੰਮੂੰ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀ ਹੈ, ਅਤ ਰਾਂਝੇ ਨੇ ਏਹਨਾਂ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕਰਨ ਜਾਨਾ ਸੀ। ਜੇ ਮੰਨੀਏ ਕਿ ਕਿਰਾਨੇ ਤੇ ਚਨਿਉਟ ਦੀ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੈ ਤਾਂ ਏਹ ਵੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਬੋਲੀ ਇਕ ਹੈ ਜੇ ਏਹ ਮੰਨੀਏ ਕਿ ਰਾਂਝਾ ਹੀਰ ਨੂੰ ਕੱਢ ਜੰਮੂੰ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ਨੱਠ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਰ ਉੱਥੇ ਈ ਰਾਜੇ ਕੋਲ ਉਸ ਦਾ ਇਨਸਾਫ਼ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਅਪਨੀ ਮੰਨਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਬੜਾ ਖਿੱਚਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਕਿੱਥੇ ਰੰਗ ਪੁਰ ਤੇ ਕਿੱਥੇ ਜੰਮੂੰ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਪਹਾੜ। ਬਿਨ ਸਾਮਾਨ ਉੱਥੇ ਕੀਕਨ ਪੁੱਜਾ ਅਰ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਉਹ ਝੰਗ ਜਾਂ ਅਪਨੇ ਇਲਾਕੇ ਤਖਤ ਹਜ਼ਾਰੇ ਈ ਕਿਉਂ ਨਾ ਰੈਹ ਪਿਆ? ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਦੇ ਜ਼ਾਤ ਭਰਾ ਰਾਂਝੇ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਵੀ ਕਰਦੇ। ਫੇਰ ਏਹ ਗੱਲ ਅਨਹੋਨੀ ਵੀ ਹੈ ਕਿਉਂ ਜੋ ਰਾਤੀ ਨੱਠਾ ਸੀ ਸਵੇਰੇ ਵਾਹਰ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਦੌੜੀ, ਛੇ ਸੱਤ ਘੰਟੇ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਸੀ, ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਦਰਿਆਓਂ ਉਰੇ ੨ ਈ ਪਕੜਿਆ ਗਿਆ ਹੋਨਾ ਏ। ਏਹ ਕਵੀ ਨੇ ਐਵੇਂ ਖਿੱਚ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ, ਮੁਕਬਲ ਨੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ, ਹਾਂ ਅਦਲੀ ਰਾਜੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ। ਖਬਰੇ ਅਦਲੀ ਰਾਜੇ ਦਾ ਅਰਥ ਹਿੰਦੂ ਜੱਜ ਦਾ ਹੋਵੇ। ਕਾਜ਼ੀ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਦਾਉਂਦੇ ਹੋਨਗੇ ਅਰ ਹਿੰਦੂ ਜੱਜ ਅਦਲੀ ਰਾਜਾ ਜਾਂ ਇਨਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹਾਕਮ ॥

ਵਾਰਸ ਨੇ ਰਾਇਬਾਂ ਸਾਇਬਾਂ ਨੂੰ ਐਵੇਂ ਕਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਘਸੇੜਿਆ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਮੁਕਬਲ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ ਅਤ ਏਹ ਛੋਕਰੀਆਂ ਹੀਰ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰਹ ਬੇਹਯਾਈ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਦਾਚਿਤ ਨਾ ਕਰਦੀਆਂ, ਸੈਹਤੀ ਇੱਕੋ

ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ । ਹੀਰ ਰੰਗਿਆਂ ਦੀ ਨੂੰਹ ਸੀ, ਘਰ ਘਰ ਦੀ ਫਿੱਟ ਵੱਜੀ ਸੀ ॥

ਏਸ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਪਲਾਟ ਦਰਯਾ ਝਨਾਂ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੇ ਹੀ ਹੈ ਅਰ ਸਮਾਂ ਬਾਬਰ ਤੋਂ ਪੈਹਲੇ ਜਾਂ ਲੋਲ ਕੋਲ। ਕੋਈ ਬੈਹਲੋਲ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਕਹਾਨੀ ਦਸਦੇ ਹਨ। ਰਾਂਝਾ ਤਖਤ ਹਜ਼ਾਰੇ ਦਾ ਜੋ ਮਿਲ ਰਾਂਝਿਆਂ ਦੇ ਕੋਲ ਹੈ, ਅਰ ਹੀਰ ਝੰਗ ਸਿਆਲਾਂ ਦੀ। ੯੦ ਮੀਲ ਦਾ ਫਾਸਲਾ, ਵਿਆਹੀ ਰੰਗ ਪੁਰ, ਜੋ ਅਜ ਕਲ ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿੱਚ, ਝੰਗ ਤੋਂ ੭੦ ਮੀਲ ਦੱਖਨ ਪੱਛਮ ਦੀ ਗੁੱਠ ਹੈ। ਰਾਂਝੇ ਨੇ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਟਿੱਲੇ ਜੋ ਗੋਰਖ ਦਾ ਟਿੱਲਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ, ਅਰ ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਪੱਥਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਰਾਂਝੇ ਦੇ ਕੰਨ ਪਾੜੇ ਸਨ, ਜਾਕੇ ਜੋਗ ਲੀਤਾ। ਜਦ ਖੇੜੇ ਹੀਰ ਨੂੰ ਰੰਗ ਪੁਰ ਲੈ ਗਏ ਏਹ ਉਦਾਸ ਹੋ ਹਜ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਮੁੜਿਆ, ਪਰ ਦਿਲ ਭਾਬੀਆਂ ਦੇ ਤਾਨੇ ਯਾਦ ਆਏ। ਬਿਨਾਂ ਹੀਰ ਮੁੜਨਾ ਇਕ ਦਾਗ਼ ਜਾਤਾ। ਕੁਝ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਸਤਾਯਾ, ਕੁਝ ਖੇੜਿਆਂ ਦੇ ਹੀਰ ਲੈ ਜਾਨ ਤੋਂ ਝੂਰਿਆ ਤੇ ਨਿਰਾਸ ਹੋਇਆ ੨ ਟਿੱਲੇ ਜਾ ਕੰਨ ਪੜਾਏ ਅਰ ਏਹ ਅਖਾਨ ਕਿ, ਇਸ਼ਕੋਂ ਫਿੱਟਾ ਜੋਗੀ ਜਾ ਬਨਦਾ ਹੈ ਸੱਚ ਕਰ ਵਖਾਯਾ। ਜੋਗੀ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਵੇਂ ਜਾਤਾਂ ਅਕਸਰ ਬਨਦੇ ਸਨ, ਹੁਨ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਜੋਗੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਚੂਹੜੇ ਵੀ ਜੋਗੀ ਹਨ ਅਰ ਫਕੀਰਾਂ ਦਾ ਏਹ ਫਿਰਕਾ ਬੜਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਤੇ ਨਸ਼ੰਗ ਹੈ। ਏਸੇ ਭੇਖ ਵਿੱਚ ਰਾਂਝੇ ਦਾ ਕੰਮ ਸੌਰਨਾ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫਕੀਰਾਂ ਦੇ ਚੌਰ ਫਿਰਕੇ ਹਿੰਦ ਵਿੱਚ ਜਾਰੀ ਨਾ ਸਨ, ਸੂਫੀ ਫਕੀਰਾਂ ਦੇ ਫਿਰਕੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਸਨ ਹੋਰ ਰੰਗ ਦੇ ਰਾਂਝਾ ਸੀ ਹੋਰ ਰੰਗਨ ਵਿੱਚ ਰੱਤਾ ਤੇ ਮੁੱਲਾਂ ਮੁਲਵਾਨੇ ਬਨਨ ਨਾਲ ਵੀ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਨਦਾ। ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿੱਚ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਕਦਰ ਸੀ। ਵੇਖੋ ਜਦ ਰਾਂਝਾ ਜੋਗੀ ਬਨ ਰੰਗ ਪੁਰ ਗਿਆ ਤਾਂ [illegible] ਉਸਦੇ ਦਵਾਲੇ ਆ ਢੋਈਆਂ। ਕੋਈ ਕੁਝ ਪੁੱਛੇ ਕੋਈ ਕੁਝ। ਕੋਈ ਪੁੱਤ ਦੀ ਆਸ ਕਰੇ, ਕੋਈ ਧਨ ਤੇ ਸੁਖ ਦਾ [illegible] ਕਰੇ, ਕੋਈ ਪਤੀ ਵੱਸ ਕਰਨ ਦਾ ਮੰਤ੍ਰ ਪੁੱਛੇ, ਕੋਈ ਯਾਰ

ਮਨਾਨ ਦਾ ਜੰਤੂ । ਜਦ ਸੈਹਤੀ ਜੋਗੀ ਨਾਲ ਲੜੀ ਤਾਂ ਵੀ ਸਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਆਨ ਮੱਤ ਦਿੱਤੀ ॥

ਮੰਗ ਖਾਇਕੇ ਸਦਾ ਏਹ ਦੇਸ ਤਿਆਗਨ, ਤੂੰਬੂ ਵੈਰਦੇ
ਨਾ ਏਹਤਾਨਦੇ ਨੀ । ਸਦਾ ਰੈਹਨ ਉਦਾਸ ਨਰਾਸਨੇਰੇ, ਬ੍ਰਿਛ
ਹੂਕਕੇ ਸਿਆਲ ਗੁਜਰਾਨਦੇ ਨੀ ॥

ਹੁਨ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹੀਰ ਦੀਆਂ ਕਿੰਨੀਆਂ (Editions) ਵੱਖ ਵੱਖ ਪੋਥੀਆਂ ਛਪੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਕ ਤੇ ਪੁਰਾਨੀ ਹੀਰ ਜੇਹੜੀ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਹੈ, ਫੇਰ ਹਦਾਇਤ ਉੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਸੋਧੀ ਹੋਈ ਮੁਕੱਮਲ ਹੀਰ, ਤੇ ਕੋਈ ੧੦ ਕੁ ਵਰਿਹਾਂ ਥੀਂ ਪੀਰਾਂ ਦਿੱਤਾ ਦੀ ਵੱਡੀ ਹੀਰ ! ਜਿਸ ਵਿੱਚ ੯੦੦ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਬੈਂਤ ਅਸਲ ਹੀਰ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਹਨ, ਅਰ ਛਾਪਨ ਵਾਲੇ ਏਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਓਹਨਾਂ ਇਕ "ਕਲਮੀ ਨੁਸਖ਼ਾ" ਲੱਭਾ ਤੇ ਉਸਤੋਂ ਏਹ ਹੀਰ ਛਾਪੀ । ਪਰ ਜਦ ਬੈਂਤਾਂ ਵੱਲ ਤੱਕਨੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਢੇਰ ਸਾਰੇ ਬੈਂਤ ਪਿੱਛੋਂ ਪਾਏ ਹੋਏ ਹਨ । ਹਦਾਇਤ ਉੱਲਾ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਤੇ ਵਧੀਕ ਬੈਂਤ ਜੇਹੜੇ ਪਾਏ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਨਸ਼ਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਸਾਰੀ ਵੱਡੀ ਹੀਰ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਬਨਾਈ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਇਕ ਕਲਮੀ ਹੀਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡੀ ਹੀਰ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੇ ਈ ਬੈਂਤ ਤੇ ਬੰਦ ਵਾਧੂ ਹਨ । ਹੁਨ ਇਕ ਵੱਡੀ ਹੀਰ ਈ ਨਹੀਂ ਐਪਰ ਦੋ ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋਏ ਇਕ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸੋਹਨੀ ਛਪੀ, ਤੇ ਕੱਲ ਨੂੰ ਵਾਰਸ ਦੀ ਸੱਸੀ ਤੇ ਜ਼ੁਲੈਖਾਂ ਦੀ ਤਾਂਘ ਰੱਖਨੀ ਪਵੇਗੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪੁਰਾਨੀਲਟ੍ਰੈਚਰ ਨੂੰ ਸੁੱਧ ਰੱਖਨ ਤੇ ਅੱਜਕੱਲ ਮਲਾਵਟ ਤੋਂ ਬਚਾਨ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਨੂਨ ਤੇ ਰਾਹ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਨਾਈਂ ਕੋਈ ਕਮੇਟੀ ਸੁਸੈਟੀ ਅਜੇਹੀ ਹੈ, ਜੇਹੜੀ ਅਜੇਈਆਂ ਝੂਠੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਛਾਪਨਨੂੰ ਡੱਕ ਪਾਏ, ਤੇ ਨਾ ਈ ਆਮ ਖਾਸ ਨੂੰ ਏਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਰਸ ਹੈ ॥

ਵੱਡੀ ਹੀਰ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਕਿਉਂ ਜੋ ਜਿਸ ਨੇ ਵਧੀਕ ਬੈਂਤ ਲਿਖਕੇ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾਇ ਹਨ, ਉਸਦੀ ਲਿਆਕਤ ਦਾ ਦਾਵਾ ਸੀ ਕਿ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਫ਼ਰਕ ਪਤਾ ਨਹੀਂ

ਲੱਗਦਾ, ਵਾਂ ਕਿਧਰੇ ਕਿਧਰੇ ਅਜੇਹੇ ਪਦ ਵਰਤੇ ਹਨ ਜੋ ਵਾਰਸ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਨਾ ਸਨ ਅਰ ਕਿਧਰੇ ਇੱਕੋ ਗੱਲ ਨੂੰ ਦੋਬਾਰਾ ਆਖ ਸੁਨਾਇਆ ਹੈ ॥

ਇਸ਼ਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਅੱਗੇ ਸ਼ਰਹ ਹੋਈ, ਥਾਨਾਂ ਕੋਤਵਾਲੀ ਜਿਉਂ ਤੈਹਸੀਲ ਧਾਰੇ ॥

ਏਹ ਬੈਂਤ ਪੁਰਾਨੀ ਹੀਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਏਹ ਬੰਦ ਹੈ, ਥਾਨਾ ਤੈਹਸੀਲ ਨਵੇਂ ਪਦ ਹਨ ਪੈਹਲੇ ਤੈਹਸੀਲ ਨੂੰ ਪਰਗਨਾ ਆਖਦੇ ਸਨ ਅਰ ਥਾਨੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੇ, ਹਾਂ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ੈਹਰਾਂ ਵਿਚ ਕੋਤਵਾਲੀ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ, ਵਾਰਸ ਹੋਰਾਂ ਏਹ ਪਦ ਕਾਨੂੰ ਵਰਤਨੇ ਸਨ, ਫੇਰ ਇਕ ਥਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈਃ—

ਸਦੀ ਤੇਰ੍ਹਵੀਂ ਵਾਂਗ ਨਾ ਯਕੜੀ ਹਾਂ, ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਰਸੂਲ ਅਲਾਹ ਦੇ ਨੀ ॥

ਵਾਰਸ ਬਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸਦੀ ਤੇਰ੍ਹਵੀਂ ਦੀ ਬੁਰਿਆਈ, ਤੇਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਨੇ ਕਰਾਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, ਪੈਹਲੇ ਈ ਅਗਲੇ ਆਨ ਵਾਲੇ ਸਮੇ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਕੇ ਤਸ਼ਬੀਹ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ ਤੇ ਪੁਰਾਨੀ ਹੀਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਏਹ ਬੈਂਤ ਨਹੀਂ । ਹੋਰ ਵੇਖੋ ਇਕੋ ਗੱਲ ਨੂੰ ਦੋਬਾਰਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈਃ—

ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਪਰ ਅਸਾਂ ਮਾਲੂਮ ਕੀਤਾ, ਜੱਟੀ ਜੋਗੀ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕੋ ਹਾਨ ਦੇ ਨੀ । ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਮਨ੍ਹੇ ਕੀਤੇ ਰੈਹਨ ਨਾਰੀਂ, ਜੱਟੀ ਜੋਗੀ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਹਾਨ ਦੇ ਨੀ ॥

ਏਸ ਗੱਲ ਦਾ ਨਿਰਨਾ ਕਰਨਾ ਕਿ ਕੇਹੜੇ ਬੈਂਤ ਨਵੇਂ ਹਨ ਤੇ ਕੇਹੜੇ ਪੁਰਾਨੇ ਫੇਰ ਔਖਾ ਹੈ । ਪਰ ਏਹਨਿਆਂ ਵਾਧਿਆਂ ਪਿੱਛੋਂ ਇੱਕ ਨੁਸਖੇ ਦਾ ਲੱਭਨਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ੯੦੦ਬੈਂਤ ਵਧੀਕ ਹੋਨ ਅਸਚਰਜ ਹੈ । ਸ਼ੇਰ ਖਾਨ ਦਾ ਜੰਡਿਆਲਾ ਸਭ ਜਾਨਦੇ ਸਨ ਕੋਈ ਲੁਕੀ ਛਿਪੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਉਥੋਂ ਜਾਕੇ ਏਹ ਨੁਸਖ਼ਾਂ ਹਰ ਕੋਈ ਲਿਆ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਰ ਜਦ ਮੁਕੱਮਲ ਹੀਰ ਛਾਪੀ ਜੋ ਮੀਆਂ ਹਦਾਇਤ ਉੱਲਾ ਨੇ ਸੋਧੀ ਤਾਂ ਵੀ ਏਸ ਕਲਮੀ ਨੁਸਖੇ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਹੋਈ, ਖਬਰੇ ਕੀ ਸੱਚ ਹੈ ਲਿਖਨ ਵਾਲੇ ਜਾਨਨ ਪਰ ਮੀਆਂ

ਪੀਰਾਂ ਦਿੱਤਾ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਜ਼ੁਲੈਖਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਨੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਚੰਗੇ ਬੈਂਤ ਲਿਖ ਕੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਸੱਕਨ ਯੋਗ ਹਨ, ਪਰ ਅੱਜ ਕੱਲ ਵਾਕਫ਼ ਕਾਰ ਇਸ ਵੱਡੀ ਹੀਰ ਨੂੰ ਨਿਰੋਲ ਵਾਰਸ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ (ਵੇਖੋ ਦੀਬਾਚਾ ਕਿੱਸਾ ਹੀਰ ਰਾਂਝਾ, ਕ੍ਰਿਤ ਰੁਸ਼ਤਾ) ਅਰ ਲੇਖਕ ਦੀ ਵੀ ਏਹੀ ਰਾਇ ਹੈ, ਕਿ ਵੱਡੀ ਹੀਰ ਵਿੱਚ ਢੇਰ ਮਿਲਾਵਟ ਹੈ, ਹਰ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਬੈਂਤ ਵਧਾਇ ਗਏ ਹਨ ॥

ਸੋਹਣੀ ਵਾਰਸ:—ਏਹ ਕਿੱਸਾ ਨਵਾਂ ਛਪਿਆ, ਹਕੀਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬਦੁੱਲ ਹਮੀਦ ਦਾ "ਤਾਲੀਫ਼" ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਵਾਰਸ ਦਾ ਬਨਾਯਾ ਕਿੱਸਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਕੇਈ ਦਲੀਲਾਂ ਹਨ:-(੧) ਦੋ ਸੌ ਵਰਹੇ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਕਿੱਸੇ ਨੂੰ ਵਾਰਸ ਦੀ ਸੋਹਣੀ ਦਾ ਪਤਾ ਨਾਂ ਲੱਗਾ ਤੇ ਹੁਨ ਏਹ ਕਿੱਥੋਂ ਲੱਭੀ, ਏਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਛਾਪਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਹੀਰ ਦੇ ਬੈਂਤ ਵੱਡੇ ਨੱਢੇ ਵੱਡੇ ਸਭ ਨੂੰ ਯਾਦ ਸਨ ਦੋ ਸੌ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹੀਰ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ, ਕਦੀ ਏਹ ਹੋ ਸੱਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸੇ ਕਵੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸੋਹਣੀ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾਂ ਹੋਵੇ। ਕੀ ਵਾਰਸ ਲਿਖ ਕਿ ਏਹਨੂੰ ਦੱਬ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਹੁਨ Archaeological ਪੁਰਾਤਨ ਵਸਤਾਂ ਢੂੰਡਨ ਤੇ ਖੋਜਨ ਵਾਲੇ ਮੈਹਕਮਾ ਨੇ ਕਿਧਰੋਂ ਪੁੱਟ ਕੱਢੀ, ਜੇ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਇਸ ਤਰਹਾਂ ਲੱਭੀ ਸੀ ਤਾਂ ਤੇ ਮੁਅੱਲਫ਼ ਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਬੜੀ ਵਡਿਆਈ ਹੈ ਪਰ ਤਾਂ ਜੇ ਅਪਨੀ ਖੋਜ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦੱਸਦੇ॥

(੨) ਏਹ ਸੋਹਣੀ,ਫ਼ਜ਼ਲ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸੋਹਣੀ ਦੀ ਨਕਲ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਫ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਸੋਹਣੀ ਇਸਦੀ। ਮਜ਼ਮੂਨ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਹਰ ਬੰਦ ਦੀ ਸੁਰਖ਼ੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਸੋਹਣੀ ਦੇ ਪੈਹਲ ਦੂਜੇ ਪੰਜਵੇਂ ਆਦ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਜੋ ਹਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਉਹ ਤਾਂ ਫ਼ਜ਼ਲ ਨਾਲ ਬਿਲ ਕੁਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ॥

ਵਰ੍ਹੇ ਪੰਜਵੇਂ ਢੂੰਡੀਆਂ ਸੋਹਣੀ ਦੀ, ਮਾਉਂ ਗੁੰਦ ਕੇ ਖਾਸ ਸੁਵਾਰੀਆਂ ਸੀ ॥ ਵਰ੍ਹੇ ਛੇਵੇਂ ਦੀ ਗੁੱਡੀਆਂ ਖੇਡ ਦੀ ਸੀ,

ਸਦ ਪਿਆਰੀਆਂ ਅਹਿਲ ਸਹੇਲੀਆਂ ਨੂੰ ॥ ਵਰ੍ਹੇ ਸੱਤਵੇ ਪੜ੍ਹੇ ਕੁਰਾਨ ਸੋਹਣੀ, ਨਾਲ ਨੇਕ ਜ਼ਬਾਨ ਸਫ਼ਾ ਮੀਆਂ ਫ਼ਜ਼ਲ ਪੰਜਵੇਂ ਵਰ੍ਹੇ ਸੋਹਣੀ ਸੋਹਣੀ ਹੋਈ ਸੋਹਣੀ, ਹੁੱਕ ਸੋਹਣੀ ਦਾ ਸੀਸ ਗੁੰਦਿਆ ਨੇ ॥ ਛੇਵੇਂ ਵਰ੍ਹੇ ਸੋਹਣੀ ਗੁੱਡੀਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡੇ, ਸੋਹਣੇ ਹਾਰ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਲਗਾਇਓਨੇ। ਸੱਤਵੇਂ ਵਰ੍ਹੇ ਸੋਹਣੀ ਬੀਵੀ ਕੋਲ ਬੈਠੀ, ਕਾਇਦਾ ਸ਼ੌਕ ਦੇ ਨਾਲ ਉਠਾਇਓ ਸੂ ॥ ਵਾਰਸ ਦੀ ਸੋਹਣੀ

ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਸੱਜਨ ਆਪੇ ਹੀ ਵੇਖ ਲੈਨ ਕਿ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕੁਝ ਫਰਕ ਹੈ, ਲਫਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਮਜ਼ਮੂਨ ਇੱਕ ॥

ਫੇਰ ਇਸ ਸੋਹਣੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੱਤ ਫੁਗਾਨ, ਫਜ਼ਲ ਵਾਂਗੂ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਹੁਨ ਏਹ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਸ ਨੇ ਅਸਲ ਬਨਾਈ ਅਰ ਕਿਸ ਨੇ ਨਕਲ। ਫਜ਼ਲ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਤੇ ਸੁਪਨੇ ਵੀ ਵਾਰਸ ਦੀ ਸੋਹਣੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨਕਲ ਕਿਦੀ ਕਰਨੀ ਸੀ, ਜੇ ਨਕਲ ਹੈ ਤਾਂ ਵਾਰਸ ਦੇ ਨਾਂ ਮੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੋਹਣੀ ॥

(੩) ਸੋਹਣੀ ਦੇ ਬੈਂਤਾਂ ਦੀ ਫਰੋਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਾਰਸ ਦਾ ਰਸ ਤੇ ਤਰੀਕਾ ਨਹੀਂ, ਹਾਂ ਇੱਕ ਥਾਂ ਕਰਤਾ ਨੇ ਗੁਲਾਮ ਤੇ ਜੱਟੀ ਦਾ ਝਗੜਾ, ਸੈਹਤੀ ਤੇ ਜੋਗੀ ਦੇ ਵਾਕ ਵਾਂਗੂੰ ਲਿਆ ਪਾਇਆ ਹੈ ਪਰ ਫਜ਼ਲ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵਿੱਚ ਜੀਕਨ ਕਾਦਰ ਦੀ ਸੋਹਣੀ, ਫਜ਼ਲ ਦੀ ਸੋਹਣੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਏਹ ਵਾਰਸੀ ਸੋਹਣੀ ਪੁਰਾਣੀ ਤੇ ਸੱਚੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਫਜ਼ਲ ਤੇ ਕਾਦਰ ਜ਼ਰੂਰ ਜੱਟੀ ਗੁਲਾਮ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ॥

(ਅ) ਸਾਕੀ ਦੇ ਪਿਆਲਾ ਭਰ ਕੇ ਖੁਮਰ ਵਾਲਾ........

ਏਹ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦਾ ਦਸਤੂਰ ਵਾਰਸ ਨੇ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ, ਹੀਰ ਗਵਾਹ ॥

ਧੌਂਸੇ ਨਾਲ ਦਲਾਇਤੀ ਜ਼ੋਰ ਪਾਯਾ ਢੋਲ ਤਾਸ਼ੀਆਂ ਦੀ

ਘੁਮਕਾਰ ਬੋਲੀ ॥

ਵਾਰਸ ਦੇ ਵੇਲੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਬੱਾਜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਓਹ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਨਾਲ ਜਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਕਿਸੇ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਤਾਰੀਖ ਜਾਂ ਸੰਨ ਬਨਾਨ ਦਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜੀਕਨ ਹੀਰ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜੇ ਏਹ ਕਿੱਸਾ ਵਾਰਸ ਲਿਖਦਾ ਅਰ ਲਿਖਦਾ ਵੀ ਹੀਰ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਤਾਂ ਸੰਨ ਜਰੂਰ ਲਿਖਦਾ ਅਰ ਜੇ ਪੈਹਲੋਂ ਲਿਖਿਆ ਸਾਸੂ, ਤਾਂ ਹੀਰ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੁੰਦਾ। ਏਹਨਾਂ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੋਹਣੀ ਵਾਰਸ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਵੀ ਨੇ ਅਜ ਕਲ ਬਨਾ ਵਾਰਸ ਦਾ ਨਾਮ ਦਾਖਲ ਕਰ ਪਬ-ਲਕ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਸ਼ਾਵਾ ਸੁ, ਵਾਰਸ ਦੀ ਰੂਹ ਉਸਨੂੰ ਦੁਆ ਦੇ ਗੀ, ਪਰ ਏਨੀਂ ਗੱਲ ਅਸੀਂ ਵੀ ਆਖਨੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਸੋਹਣੀ ਦੇ ਲਿਖਨ ਵਾਲੇ ਕਵੀ ਨੇ ਹਿੰਮਤ ਚੰਗੀ ਕੀਤੀ ਅਰ "ਸ਼ਿਅਰ" ਚੰਗੇ ਲਿਖੇ ਸੂ, ਪਰ 'ਵਾਰਸ ਦਾ ਸੋਜ਼ ਤੇ ਰਸ ਹੈ ਨਹੀਂ, ਫ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਰੰਗ ਦੀ ਨਕਲ ਹੈ ॥

ਇਕ ਤਰਹਾਂ ਦੇ ਕਿੱਸਿਆਂ ਦਾ ਛਪਨਾ ਜਾਂ ਪੁਰਾਨੇ ਕਿੱਸਿ-ਆਂ ਵਿੱਚ ਵਧਾ ਘਟਾ ਹੋਨਾ ਤਦ ਤੀਕ ਬੰਦ ਨਾਂ ਹੋਸੀ ਜਦ ਤਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਕ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਤੇ ਪੱਕੀ ਕਮੇਟੀ ਅਪਨੀ ਲਿਟ੍ਰੇਚਰ ਨੂੰ ਸੁੱਧ ਰੱਖਨ ਤੇ ਹਫ਼ਾਜ਼ਤ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮਾ ਨਾਂ ਉਠਾਏ, ਜੇ ਏਹੋ ਹਾਲ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਥੋੜੇ ਚਿਰਾਂ ਤਕ ਕਿਸੇ ਕਵੀ ਦੀ ਸੁੱਧ ਰਚਨਾਂ ਦਾ ਮਿਲਨਾ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ॥

ਵੱਡੀ ਹੀਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਮੇਰਾਜ ਨਾਮਾ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਬਨਾਇਆ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਏਹ ਕਾਫ਼ੀ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਲਫ਼ਜ਼ ਫਾਰਸੀ ਢੇਰ ਵਰਤੇ ਹਨ। ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਰੰਗ ਜੋ ਹੀਰ ਵਿੱਚ ਹੈ ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਅਰ ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਦੀ ਕਾਫ਼ੀ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਵਨਗੀ:—

ਖਿਲਅਤ ਪੈਧਾ ਤੂੰ ਲੌ ਲਾਕੀ, ਪੈਗ਼ੰਬਰ ਸਨ ਵਿਚ ਖਾਕੀ।

ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਕੀ, ਤੂੰ ਮਹਬੂਬ ਗ਼ਫ਼ਾਰੀ ਦਾ ॥ ਤੂੰ ਬਖਸ਼ਸ਼ ਦਾ ਬੇਹਰ ਸਮੁੰਦਰ, ਹੈ ਹਜਾਬ ਸ਼ਰਮ ਤੈਂ ਅੰਦਰ। ਗੌਸ ਕੁਤਬ ਤੇ ਪੀਰ ਪੈਗ਼ੰਬਰ, ਤੈਂ ਸੰਗ ਪਾਰ ਉਤਾਰੀ ਦਾ ॥ ਜਿਤ ਵਲ ਜਾਵਾਂ ਮਿਲੇ ਨਾ ਢੋਈ, ਵਾਹਰੂ ਤੇਰੇ ਬਾਝ ਨਾ ਕੋਈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੈਨੂੰ ਭਾਰੂ ਹੋਈ, ਵਾਂਗ ਸੱਗਾਂ ਦੁਰਕਾਰੀ ਦਾ ॥ ਗਲੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਫਿਰੇ ਅਰਬੇਲਾ, ਚੱਲਣ ਦਾ ਕਰ ਫਿਕਰ ਸਵੇਲਾ। ਆਜਜ਼ ਹੋਸੈਂ ਰਹੇ ਅਕੇਲਾ, ਗ਼ੈਰ ਨਾ ਪਾਸ ਖਲਾਰੀ ਦਾ ॥ ਏਹ ਜਗ ਜਾਨ ਉਚਾਲੂ ਡੇਰਾ, ਕਰ ਲੈ ਕੋਈ ਅਮਲ ਚੰਗੇਰਾ। ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਤੇ ਇੱਕੋ ਫੇਰਾ, ਕੌਲ ਨਾ ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ ਦਾ। ਵਾਰਸ ਅਮਲ ਨਾ ਕੀਤੇ ਚੰਗੇ, ਬੇ ਪਰਵਾਹੀ ਕੋਲੋਂ ਸੰਗੇ। ਨਿੱਤ ਦੁਆ ਫ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਮੰਗੇ, ਰੈਹਮ ਕਰੀਂ ਮੈਂ ਤਾਰੀ ਦਾ ॥

ਇਤਿ

੧ ਓ ਸਤਿਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਰਸ ਚੌਥਾ

ਮੁਲਤਾਨੀ ਵੰਡ

ਮੁਲਤਾਨੀ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੱਖਨੀ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜਿਲੇ-ਮੁਲਤਾਨ, ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਗੜ੍ਹ, ਡੇਹਰਾ ਗਾਜ਼ੀ ਖਾਂ ਤੇ ਰਿਆਸਤ ਬਹਾਵਲ ਪੁਰ, ਇਸੇ ਬੋਲੀ ਦੀ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਡੇਹਰਾ ਗਾਜ਼ੀ ਖਾਂ ਵਿੱਚ ਬਲੋਚੀ ਵੀ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਏਹ ਬੋਲੀ ਉਦ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਅੱਡ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਪਰ ਜਦ ਅਸੀਂ ਲੈਂਹਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਮੇਲਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕੇ ਇਹ ਬੋਲੀ ਤੇ ਲੈਂਹਦੀ ਇੱਕੋ ਹੀ ਮਾਤਾ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਹਨ। ਫਰਕ ਥੋੜਾ ਈ ਹੈ, ਸਿਰਫ਼ ਲੈਹਜੇ ਜਾਂ ਸੰਘ ਦੀ ਅਵਾਜ ਦਾ ਭੇਦ ਹੈ ਅਰ ਏਹ ਭੇਦ ਹਰ ਜਗਾ ਹੁੰਦਾ ਈ ਹੈ, ਬੋਲਨ ਵਿੱਚ ਤੇ ਭੇਦ ਢੇਰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਪਰ ਲਿਖਨ ਵਿੱਚ ਥੋੜਾ। ਇਸ ਫਰਕ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਬ੍ਰਾਇਨ ਸਾਹਿਬ (Mr, E. O'Brien I. C. S) ਵੀ ਅਪਨੀ ਪੁਸਤਕ "ਮੁਲਤਾਨੀ ਜ਼ਬਾਨ" ਵਿੱਚ ਲਿਖਦ ਹਨ:—ਕਿ "ਮੁਲਤਾਨੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਲਿਖਤ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨਹੀਂ ਅਰ ਜੋ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਛਾਪੇ ਖਾਨਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮੁਲਤਾਨੀ ਬੋਲੀ ਦੀਆਂ ਕਰਕੇ ਛਪਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਕੇਵਲ ਵਿਗੜੀ ਹੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ"। ਅਸਲ ਗੱਲ ਤੇ ਏਹ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਲਿਖੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਤੇ ਲੈਂਹਦੀ ਵਿੱਚ ਭੇਦ ਥੋੜਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਲੈਂਹਦੀ ਵਾਂਙੂ ਮੁਲਤਾਨੀ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਝੰਡੇ ਹੇਠ ਈ ਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ॥

ਜੇਹੜੇ ਭੇਦ ਬੋਲਨ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਅਰ ਜੋ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਜ਼ਬਾਨ ਦਾਨਾ ਨੂੰ ਏਡੇ ਵੱਖਰੇ ਮਲੂਮ ਹੋਏ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ

ਨੇ ਮੁਲਤਾਨੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਂਙੂੰ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਬੋਲੀ ਥਾਪਿਆ
ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ
ਪੰਜਾਬੀ ਪਦਾਂ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸੰਧ ਨੇ ਸੰਕੋਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਾਂ
ਏਹ ਆਖੋ ਕਿ ਏਡੀ ਕਾਹਲੀ ਓਹ ਪਦ ਬੋਲਦੇ ਹਨ ਜੋ ਇਕ
ਵੱਖਰਾ ਵਾਕ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੀਕਨ ਮੁਲਤਾਨੀ ਵਾਕ
"ਤੁਖਾਰ ਰਿੱਸੁ" ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ "ਤੁਖਾਰ ਹੈਸੂ" ਦਾ
ਸੰਕੋਚ ਹੈ। ਫੇਰ "ਮਾਰਿਉਸ ਯਾਰ ਤੇ ਨਾਂ ਪੀ ਦਾ" ਪੰਜਾਬੀ
ਵਿੱਚ" ਮਾਰਿਓਂ ਸੂ ਯਾਰ ਤੇ ਨਾਂ ਪੀ ਦਾ" ਹੋ ਜਾਸੀ। ਹੁਨ
ਪੀ ਪਦ ਮੁਲਤਾਨੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਓਪਰਾ ਹੈ। ਪੀ
ਪੀਆ ਖਸਮ ਏਹ ਪਦ ਪੁਰਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ਕਲਾਂ
ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਬਾਜੀ ਥਾਈਂ ਪੀ ਪਿਰ ਅਰ
ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਰਹੜੀ ਵੀ ਬਨ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ
ਵਿੱਚ ਢੇਰ ਵਨਗੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਏਹ ਸਾਰੇ ਪਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਯਾ
ਤੋਂ ਨਿਕਲੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ॥

ਮੁਲਤਾਨੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਵਾਕ ਜੋ ਓਬ੍ਰਾਇਨ ਸਾਹਬ ਨੇ ਦਿੱਤੇ
ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਹਰ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿੱਧ
ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਲਤਾਨੀ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਸ਼ਰੇਨੀ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹੀ
ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵਟਿਆ ਹੋਇਆ ਰੂਪ ਸਿੰਧੀ ਦੀ
ਮੇਲਤਾ ਕਰਕੇ ਭਾਸਦਾ ਹੈ ਏਹ ਵੀ ਸਰਹੱਦੀ ਬੋਲੀ ਹੋਈ॥

ਤੈਂਡੀ ਅਦਾਲਤ ਨਿਸੈ ਚਾਹਦੇ। ਤਰਸ ਨਾ ਆਇਓਂ,
ਗਾਮਾਂ ਯਾਰ, ਕੇਹੜੇ ਵੇਲੇ ਦੀ ਖੜੀਆਂ॥

ਹੁਨ ਏਹਨਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਗੱਲ ਵਖਰੀ ਨਹੀਂ
ਜੇਹੜੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਨਾਂ ਹੋਵੇ। ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਅਖਾਨਾਂ
ਵੱਲ ਵੇਖੋ ਤਾਂ ਏਹੀ ਗੱਲ ਲਭਦੀ ਹੈ:—

ਹੁਨਾਲੇ ਦੀ ਝੜੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਪਤਾ॥
ਮੀਂਹ ਦਾ ਹਿਕ ਸਿੰਗ ਸਿੰਨਾ ਤੇ ਹਿਕ ਸਿੰਗ ਸੁੱਕਾ॥
ਚੁਤਮ ਜੋੜਾ ਪਾਨੀ ਲਾਇਮੁ ਵਾੜ ਕੂੰ,

ਦੁਖੈਂ ਦਾ ਗੋਗੜਾ ਵੰਜ ਦੇਸੂ ਕਰਾੜ ਕੂੰ ।
ਅੰਧੇਰ ਪਿਆ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ,
ਜੋ ਚੋਰ ਬੱਧੇ ਕੁਟਵਾਲ ਕੂੰ।
ਅੰਦਰਾਂ ਭੁੱਖੀਆਂ ਤੇ ਮੁੱਛ ਚਾਵਲ।

ਹੁਨ ਇਕ ਅਨੋਖੀ ਗੱਲ ਮੁਲਤਾਨੀ ਵਿੱਚ ਏਹ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਕਰਤਾ (ਫ਼ਾਇਲ) ਨੂੰ ਗੁੰਮ ਕਰਕੇ, ਕੇਵਲ "ਕ੍ਰਮ" (Verb) ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹਰਫ ਵਧਾ ਕੇ, ਕਰਤਾ ਨੂੰ ਜਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ । ਏਹ ਗੱਲ ਮਿਸਟਰ ਓਬ੍ਰਾਇਨ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ, ਹੋਰਨਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿੰਧੀ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਫ਼ਾਰਸੀ ਜਾਂ ਪਸ਼ਤੋਂ ਤੋਂ ਇਹ ਵੇਂਉਤ ਲਿੱਤੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ, ਜੀਕਨ:—

ਮੈਂ ਕੁਆਰੀ, ਮੈਂਡਾ ਯਾਰ ਪਰਨਾਇਓਨੇ।
ਵੰਞਾ ਕੁਕੇਸਾ ਹਾਕਮਾਂ, ਡਾਢਾ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤੋਨੇ ॥

ਏਹ ਗੱਲ ਓਪਰੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਤੇ ਠੀਕ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਏਹ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੈ। ਏਥੇ ਕੇਵਲ "ਕਰਤਾ" ਗੁੰਮ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਵਿਤਾ ਕਰਕੇ, ਵਨਗੀ :—

(੧) ਅਗੋ ਉਹ ਕੀਤੋਨੇ ਉਸ ਨਾਲ, ਹੁਨ ਵੇਖੋ ਕੀ ਹੁੰਦਾ।
(ਬਰਖੁਰਦਾਰ)

(੨) ਸੱਸੀ ਸਾਫ਼ ਜਵਾਬ ਦਿਤੋਨੇ ਖੋਲ੍ਹ ਹਕੀਕਤ ਸਾਰੀ।
ਰਾਤ ਦਿਨੇ ਫੜ ਰਾਹ ਲਿਓਨੇ, ਪਲਕ ਨਾ ਥੀਵਨ ਮਾਂਦੇ।
(ਹਾਸ਼ਮ)

(੩) ਪੁੰਨੂੰ ਪੁੰਨੂ ਪੁਕਾਰੇ, ਥਲ ਢੂੰਡੇਂਦੀ।
ਕਹਿ ਕੀ ਕੈਹਰ ਕੀਤੋਈ, ਖੁਦਾਯਾ।
ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ

ਉਪੱਰਲੀ ਵਨਗੀ ਟਕਸਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਵਨਗੀ ਹੈ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲੈ ਅਜ ਕਲ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਪਰਲੇ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਹੈ ਹੋਰ ਜਿੰਨੀ ਚਾਹੋ ਵਨਗੀ, ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ॥

ਮੁਲਤਾਨੀ ਦੇ ਕਵੀ ਹੋਏ ਤੇ ਬਥੇਰੇ ਹਨ ਪਰ ਮਸ਼ਹੂਰ ਥੋੜੇ ਈ ਨੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਜ਼ਰਤ ਅਲੀ ਹੈਦਰ, ਅਬਦੁਲ ਹਕੀਮ, ਹਾਮਦ, ਨੌਰੋਜ਼ ਤੇ ਬਖਸ਼ ਹਨ। ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਕਲਾਮ ਬਚਨਾਂ ਦੀ ਵਨਗੀ ਕੁਝ ਤਾਂ **ਹੰਸ ਚੋਗ** ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਚੁਕੀ ਹੈ, ਕੁਝ ਇਸ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ॥

ਨਿਰੋਲ ਮੁਲਤਾਨੀ ਕਵੀ ਨੌਰੋਜ਼ ਤੇ ਬਖਸ਼ ਹੀ ਹਨ। ਹਾਮਦ ਦੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸੁੱਧ ਪੰਜਾਬੀ ਅਰ ਅਬਦੁਲ ਹਕੀਮ ਦੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਅਜੇ ਹੋਰ ਖੋਜ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ॥

ਹਾਮਦ

ਮੌਲਵੀ ਹਾਮਦ ਜੀ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਕਵੀ ਹੋਏ ਹਨ, ਏਹ ਵੀ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਏ ਜਦ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਗਰਦੀ ਸੀ ਅਰ ਸਿੰਘ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਅਪਨਾ ਪੈਰ ਪਕਿਆਈ ਨਾਲ ਜਮਾਈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਏਹਨਾ ਨੇ ਜੰਗ ਨਾਮਾ ਲਿਖਿਆ। ਕਵੀ ਜੀ ਮੰ: ੧੧੬੧ ਹਿਜਰੀ ਵਿੱਚ ਜੰਮੇਂ ਸਨ ਅਰ ਏਹਨਾਂ ਨੇ ਅਪਨੀ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਅਰੰਭ ੧੧੯੧ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਅਰ ੧੧੯੧ ਵਿੱਚ ਮੁਕਾਈ। ਏਹ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਰੈਹਨ ਵਾਲੇ ਸਨ:—

ਆਹੀ ਸਨ ਅਕਾਨਵੇਂ ਇਕ ਸੌ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ।
ਹਿਜਰਤ ਬਾਦ ਰਸੂਲ ਦੇ ਹੋਯਾ ਜਦੋਂ ਤਿਆਰ।
ਕੀਤਾ ਸੀ ਏਹ ਸ਼ੁਰੂ ਜਾਂ ਉਮਰ ਆਹੀ ਮੇਂ ਵੀਹ।
ਕੀਤਾ ਜਦੋਂ ਤਮਾਮ ਮੈਂ ਉਮਰ ਆਹੀ ਸੀ ਤ੍ਰੀਹ।
ਕਿੱਸਾ ਹੋਯਾ ਖਤਮ ਜਾਂ ਕੀਤੇ ਬੈਂਤ ਸ਼ੁਮਾਰ।
ਪੰਜ ਵੀਹਾਂ ਤੇ ਪੰਜ ਸੈ ਹੋਯਾ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ॥

ਏਹ ਕਿੱਸਾ ਲਿਖ ਕੇ ਉਹ ਨੂਰਪੁਰ ਦੁਆਬਾ ਬਿਸਤ ਜਲੰਦਰ ਦੀ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜੇਹੀ ਰਿਆਸਤ ਵਿੱਚ ਆਏ, ਜਿੱਥੋਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਰਾਜਿ ਪ੍ਰਿਥੀ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਵਜ਼ੀਰ ਅਲਾਹ ਬਖਸ਼ ਸੀ। ਇਸ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਕੋਲ ਆਨ ਕੇ ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਅਪਨਾ

ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਨਜ਼ਰ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ, ਅਰ ਵਜ਼ੀਰ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਸਤਕਾਰ ਨਾਲ ਏਹਨਾਂ ਦਾ ਆਦਰ ਕੀਤਾ ਅਰ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ॥

ਕਵੀ ਜੀ ਦੀ ਬੋਲੀ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਨਹੀਂ। ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਹੈ। ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਉਰਦੂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ ਹੈ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਮਰਸੀਏ ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਠੇਠ ਉਰਦੂ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾਂ ਈ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਰੰਗ ਈ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਅਜੇਹੀ ਜੀ ਹਿਲਾਨ ਵਾਲੀ ਕਹਾਨੀ ਨੂੰ ਲਿਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕੋਈ ਖਾਸ ਲਿਆਕਤ ਨਹੀਂ ਦੱਸੀ, ਜੋ ਕਰਨਾ ਰਸ *ਅਨੀਸ ਤੇ ਦਬੀਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਏਥੇ ਨਹੀਂ ਤੇ ਬੀਰ ਰਸ ਤੋਂ ਤੇ ਏਹ ਕਿੱਸਾ ਕੋਰਾ ਈ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਵੀ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਜੀ ਵਿੱਚ ਬੀਰ ਰਸ ਨਹੀਂ ਉਪਜਦਾ। ਹਾਂ ਕਰਨਾ ਰਸ ਜ਼ਰੂਰ, ਦੱਸਾਂ ਅਫੁਰਇਆਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਹਾਲ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ, ਅਰ ਕਾਸਮ, ਅਕਬਰ ਅਰ ਹੁਸੈਨ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦਾ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਪੜ੍ਹਕੇ, ਜੀ ਤੇ ਅਸਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਰ ਕੋਈ ਅਜੇਹਾ ਕਠੋਰ ਹਿਰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇਹੜਾ ਇਕ ਵਾਰੀ ਏਹ ਕਹਾਨੀ ਸੁਨਕੇ ਹਿੱਲ ਨਾ ਜਾਏ ॥

ਦੱਸ ਏਸ ਦਾ ਤੇ ਕਵੀ ਜੀਨੇ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਰਸ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਢੇਰ ਸਾਰਾ ਅਸਰ ਉਸ ਪੀੜ ਭਰੀ ਕਥਾ ਦਾ ਹੈ ਜੋ ਜੀ ਕੰਬਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਏਹ ਕਥਾ ਚਾਹੇ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਖੀ ਜਾਏ, ਜੀ ਤੇ ਅਸਰ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾ ਨਹੀਂ ਰੈਹ ਸਕਦੀ। ਹਾਂ ਕਵੀ ਜੀ ਦੀ ਏਹ ਵਡਿਆਈ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਕਿ ਕਿੱਸੇ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਤਰਹ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਕੁਝ ਖਿੱਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਧਰੇ ੨ ਏਸ ਕਿੱਸੇ ਦਾ ਹੋਰਨਾ ਕਿੱਸਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੇਰਵਾ ਵੀ ਹੈ, ਜੀਕਨ ਹਾਮਦ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹਜ਼ਰਤ ਹਸਨ ਨੂੰ ਜ਼ੈਹਰ ਉਹਦੀ ਲੌਂਡੀ ਅਸਮਾ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜੋ ਉਸਨੇ ਹਜ਼ਰਤ ਦੇ ਪਾਨੀ ਪੀਨ ਵਾਲੇ, ਅਸਤਾਵੇ ਵਿੱਚ ਘੋਲਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਹੋਰਨਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ

ਨੋਟ* ਅਨੀਸ ਤੇ ਦਬੀਰ ਉਰਦੂ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਵੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਰਸੀਏ ਲਿਖਨ ਵਿੱਚ ਕਮਾਲ ਕਰ ਵਖਾਯਾ ॥

ਹਜ਼ਰਤ ਦੀ ਬੀਵੀ ਨੇ ਜ਼ੈਹਰ ਪਿਆਲੇ ਸ਼ਰਬਤ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਦ ਹਜ਼ਰਤ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡ ਕਿ ਆਏ ਸਨ ਅਰ ਤਿਰਹਾਏ ਸਨ ਪਰ ਏਹ ਹਦੀਸ਼ ਦਾ ਮੁਆਮਲਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਨਿਰਨਾ ਮੌਲਵੀਆਂ ਤੇ ਈ ਛੱਡਨਾ ਚੰਗਾ ਹੈ ॥

ਕਵੀ ਜੀ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਚੋਨਵੇਂ ੨ ਬਚਨ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ:—

ਹਜ਼ਰਤ ਕਾਸਮ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਇਕ ਅਨੋਖੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹੈ, ਅਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਨ ਤੋਂ ਪੈਹਲੇ ਹਜ਼ਰਤ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਅਪਨੀ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਦਾ ਨਿਕਾਹ ਕਾਸਮ ਨਾਲ਼ ਕਰਨਾ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਹੀ ਵਿਆਹ ਹੈ ਜੋ ਲੜਾਈ ਦੇ ਮਦਾਨ ਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਜਦ ਨੌਸ਼ਾਹ ਪਲੋ ਪਲੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਵੇਖੋ ਹਜ਼ਰਤ ਦਾ ਜਿਗਰਾ:—

ਕਾਸਮ ਤਾਈਂ ਨਾਲ ਲੈ ਬੈਠਾ ਤੰਬੂ ਜਾ।
ਕੁਲ ਭਤੀਜੇ ਵੀਰ ਜੋ ਪਿਆਰੇ ਪਾਸ ਸਦਾ॥
ਕੱਢ ਜੋੜਾ ਜ਼ਰਬਫਤ ਦਾ ਕਾਸਮ ਨੂੰ ਪਨ੍ਹਾ।
ਜੰਗੀ ਚੀਰਾ ਸੀਸ ਤੇ ਧਰਿਆ ਕੁੰਗੂ ਲਾ।
ਹੋਰ ਜ਼ਰੀ ਜ਼ਰ ਬਾਦਲਾ ਬੇਟੀ ਨੂੰ ਪਨ੍ਹਾ।
ਕਾਸਮ ਤਾਈਂ ਉਠ ਕੇ ਦੇਵੇ ਬਾਂਹ ਫੜਾ।

ਏਹ ਵਿਆਹ ਹੋਯਾ ਪਰ ਕੇਹਾ:—

ਕਾਸਮ ਦਾ ਵਿੱਚ ਕਰਬਲਾ ਹੋਯਾ ਅੱਜ ਵਿਆਹ।
ਜਾਂਞੀ ਕਾਸਮ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਦਿਲ ਮੌਜ਼ੀ ਤੇ ਆਹ।
ਹੈ ਹੈ ਤੇ ਦਿਲਗੀਰੀਆਂ, ਬੇਸ ਬਰੀ ਆਜ਼ਾਰ।
ਬੇਅਰਾਮੀ ਜੰਞ ਸੀ ਆਈ ਜ਼ਾਰੋ ਜ਼ਾਰ।
ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਖੂੰਰੇਜ਼ੀਆਂ ਨਾਰਾ ਹੈਬਤ ਨਾਕ।
ਬੇ ਤਰਸੀ ਬੇ ਰੈਹਮੀਆਂ ਗ਼ਮ ਗ਼ਜ਼ਬ ਦਾ ਸਾਕ।
ਲਾਗੀ ਹੋ ਤਕਦੀਰ ਤੇ ਕੀਤੇ ਸਭ ਸਮਾਨ।
ਖਬਰ ਹੋਈ ਫੇਰਜੰਞ ਦੀ ਸਾਰੇ ਮੁਲਕ ਜਹਾਨ।
ਰੀਡੀਂ ਮੂਲ ਨਾ ਪਾਈਆਂ ਤੇਲ ਨਾ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਮੂਲ।
ਵਟਨਾ ਮੂਲ ਨਾ ਲਾਯਾ, ਵਿਆਹ ਹੋਯਾ ਅਤਸੂਲ।

ਸ਼ੈਹਰੀਂ ਭਾਜੀ ਨਾ ਫਿਰੀ ਨਾ ਹੋਯਾ ਸਾਮਾਨ।
ਦਰ ਸ਼ਦਿਆਨੇ ਨਾ ਵੱਜੇ ਨਾ ਵਿੱਚ ਖਬਰ ਜਹਾਨ।
ਗਾਨਾ ਦਸਤੀ ਨਾ ਬੱਧਾ ਮੇਂਹਦੀ ਮੂਲ ਨਾ ਲਾ।
ਜੋ ਸੀ ਦਿਲ ਦੀ ਦਿਲ ਰਹੀ ਡਾਢੀ ਰਬ ਰਜ਼ਾ।
ਬੀਬੀ ਧੜੀ ਨਾ ਲਾਈਆ ਨਾ ਡੋਲੀ ਅਸਵਾਰ।
ਮੂਲ ਨਾ ਆਈ ਸਾਹੁਰੇ ਆਲਮ ਦੀ ਸਦਾਰ।

ਜਦ ਨਿਕਾਹ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਯਜ਼ੀਦੀਆਂ ਨੇ ਕੂਕਿਆ, ਹੁਨ ਕੋਈ ਸੂਰਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਜੋ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦਾ ਏਹ ਗੱਲ ਸੁਨ ਕਾਸਮ ਮਦਾਨ ਨੂੰ ਦੌੜਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਪੱਲਾ ਫੜਕੇ ਆਖਦੀ ਹੈ:—

ਕਿੱਧਰ ਚੱਲਿਓਂ ਉੱਠਕੇ ਕਿੱਧਰ ਚੱਲਿਓ ਹੈਂ।
ਜੋ ਚੱਲਿਆ ਹੁਨ ਜੰਗ ਨੂੰ ਕੀ ਕਰਾਂ ਗੀ ਮੈਂ॥

ਉੱਤ੍ਰ ਕੀ ਮਿਲਿਆ:—

ਹੁਨੇ ਬੀਬੀ ਤੂੰ ਸਬਰ ਕਰ ਰੋਜ਼ ਕਿਆਮਤ ਨੂੰ।
ਮੈਂ ਬੈਹਸਾਂ ਉੱਪਰ ਸੇਜ ਦੇ ਰੋਜ਼ ਕਿਆਮਤ ਨੂੰ॥
ਹੂਰਾਂ ਹੋਸਨ ਖਿਦਮਤੀਂ ਵਿੱਚ ਬਹਿਸ਼ਤੀ ਕੱਲ।
ਜ਼ਰੀਂ ਮੈਹਲੀਂ ਬੈਠਸੇਂ, ਰੋ ਰੋ ਪਾ ਨਾ ਗੱਲ॥

ਇਕ ਨਵੀਂ ਵਿਆਹੀ ਲਾੜੀ ਲਈ ਕੇਹੇ ਚੰਗੇ ਗੈਹਨੇ ਤੇ ਵਰੀ ਹੈ॥

ਕਾਸਮ ਸ਼ੇਰ ਝਟ ਮਦਾਨ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਸੱਥਰ ਲਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਮੜ ਕੇ ਡਰੇ ਆਉਂਦ ਹੈ ਤਾਂ ਮਾਂ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਮੁੜ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਨਾ ਜਾਹ ਪਰ ਕਾਸਮ ਨਹੀਂ ਰੁਕਦਾ ਪਾਣੀ ਮੰਗਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਤਰਾ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ। ਫੇਰ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਲੜਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਸ਼ਰਬਤ ਪੀਂਦੇ ਹਨ॥

ਤੰਬੂ ਅੰਦਰ ਨਵੇਂ ਲਾੜ੍ਹੇ ਦੀ ਲੋਥ ਆਂਵਦੀ ਅਰ ਉਹ ਬੀਬੀ ਜਿਸਨੂੰ ਵਿਆਹੇ ਅਜੇ ਚਾਰ ਪੈਹਰ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਸਨ, ਅਪਨੇ ਨੌਸ਼ਾਹ ਦੀ ਲੋਥ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਰੰਗਨ ਵਿੱਚ ਰੰਗੀ, ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੇ ਸੁਹਾਨੇ

ਲਬਾਸ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟੀ, ਅਪਨੀ ਸਾਮ੍ਹਨੇ ਵੇਖਦੀ ਹੈ। ਹਾਏ ! ਲਾੜੀ ਲਈ ਏਹੀ ਅਨੋਖੀ ਸੇਜ ਹੈ, ਏਹੀ ਸ਼ਗਨ ॥

ਬੀਬੀ ਕਾਸਮ ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਰੋਂਦੀ ਕਰੇ ਸ਼ਗੂਨ।
ਧੜੀ ਸਿਰੇ ਨੂੰ ਲਾਂਵਦੀ ਲੈ ਸਿਰੇ ਦਾ ਖ਼ੂਨ ॥

ਕਾਸਮ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦੇ ਵੈਣ, ਅਪਨੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਦੀ ਲੋਥ ਗੋਦੀ ਵਿੱਚ ਲੈਕੇ:—

ਅੱਖੀਆਂ ਕਾਸਮ ਸ਼ੇਰ ਦੀਆਂ ਮੀਟੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ।
ਰੀਸ਼ ਮੁਬਾਰਕ ਉਪਰੋਂ ਪੂੰਜੇ ਖ਼ੂਨ ਰਵਾਲ ॥
ਜ਼ੁਲਫ਼ ਕਾਸਮ ਸ਼ੇਰਦੀ ਜੋ ਸੀ ਗ਼ਰਦ ਗੁਬਾਰ।
ਕੰਘੀ ਜ਼ੁਲਫਾਂ ਪਾਕ ਕਰ ਹੋਈ ਬੌਹਤ ਬੇਹਾਲ ॥
ਕਹਿੰਦੀ ਮੇਰਿਆ ਕਾਸਮਾਂ ਹੋਇਓਂ ਅੱਜ ਸ਼ਹੀਦ।
ਕੀ ਖੜਿਆ ਤੁੱਧ ਸੀ ਏਸ ਸ਼ਰੀਰ ਯਜ਼ੀਦ ॥
ਬੇ ਤਕਸੀਰਾ ਮਾਰਿਓਂ ਕੋਈ ਨਾ ਗੁਨਾਹ।
ਨਾਸੀ ਦੁਸ਼ਮਨ ਕਿਸੇ ਦਾ ਬੰਦਾ ਨੇਕ ਅਲਾਹ ॥
ਉੱਠੀ ਮੇਰਿਆ ਕਾਸਮਾਂ, ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਗਲ ਲੱਗ।
ਜਿਗਰ ਦੋ ਫਾਲਾ ਹੋਗਿਆ ਗਿਆ ਕਲੇਜਾ ਸੱਲ ॥

ਵੈਣਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਵੀ ਜੀ ਦੇ ਉਰਦੂ ਮਰਸੀਆਂ ਦਾ ਹਾਲ ਵੇਖੋ। ਹਜ਼ਰਤ ਬੀਬੀ ਜ਼ੈਨਬ ਨੇ ਮਰਸੀਆ ਆਖਿਆ। ਬੀਬੀ ਜ਼ੈਨਬ ਹਜ਼ਰਤ ਹੁਸੈਨ ਦੀ ਸੁਪਤਨੀ ਹੈ॥

ਮੇਰਾ ਚੱਲ ਗਿਆ ਅੱਜ ਦਿਲਦਾਰ ਹੈ।
ਯਿਹ ਖਾਨੇ ਲਗਾ ਮੁਝ ਕੋ ਘਰਬਾਰ ਹੈ ॥
ਅਕੇਲੇ ਯਹਾਂ ਰੈਹ ਗਏ ਆਜ ਹਮ।
ਨਾ ਕੋਈ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਗਮਖ਼੍ਵਾਰ ਹੈ ॥
ਪੜੀ ਅਬ ਤੋ ਯਾਂ ਅਪਨੇ ਸਿਰ ਪਰ ਬਲਾ।
ਗ਼ਮੋਂ ਕਾ ਦੀਯਾ ਸਿਰ ਮੇਰੇ ਭਾਰ ਹੈ ॥
ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਕਾ ਵਾਲੀ ਜੋ ਥਾ ਚਲ ਗਿਆ।
ਮੁਝੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕੁਛ ਨਾ ਦਰਕਾਰ ਹੈ ॥

ਯੇ ਮੈਦਾਨੇ ਕਰਬਲਾ ਔਰ ਹਮ ਹੈਂ ਯਤੀਮ ।
ਮੇਰੇ ਪੀਛੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਸਿਤਮਗਾਰ ਹੈ ॥
ਬਹਾ ਫੂਟ ਆਂਖੋਂ ਸੇ ਦਰਿਯਾ ਅਬ ।
ਗੁਜ਼ਰਨਾ ਪਿਆ ਮੁਝ ਕੋ ਲਾਚਾਰ ਹੈ ॥

ਪਿਆ ਪਦ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰਹ ਨੋਟ ਕਰੀਏ। ਸ਼ੌਕ ਆਬੇ ਹਯਾਤ ਵਿੱਚ ਏਹਨਾ ਦਾ ਨਾਂ ਉਰਦੂ ਦੇ ਕਵੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਆਯਾ। ਇਕ ਹੋਰ ਮਰਸੀਯਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਪੜਾ ਗ਼ਮ ਨਬੀ ਕਾ ਹੈ ਮੁਝ ਪਰ ਮੁਦਾਮ ।
ਪੜੀ ਮੇਰ ਦਿਲ ਪਰ ਗਿਰਹ ਹੋ ਜਾਵੇ ਸ਼ਾਮ ॥
ਐ ਪਿਆਰੇ ਖ਼ੁਦਾ ਕੇ ਐ ਰੱਬ ਕੇ ਹਬੀਬ ।
ਐ ਮੇਰੇ ਗ਼ਮਖ੍ਵਾਰ ਐ ਮੇਰੇ ਆਰਾਮ ॥
ਸਵਾ ਤੇਰੇ ਮੰਬਰ ਬਹੈ ਖਲੋਵੇਗਾ ਕੌਨ ।
ਉੱਮਤ ਕੋ ਸੁਨਾਵੇਗਾ ਵਾਜ਼ੋ ਕਲਾਮ ॥
ਨਬੂਅਤ ਕੀ ਰਿਸਮਾਂ ਸੂਰਜ ਜ਼ਰ ਨਗਾਰ ।
ਸਿਯਾਹੀ ਹੋਈ ਜਗਤ ਅੰਦਰ ਤਮਾਮ ॥

ਕੇਹਾ ਸੋਹਨਾ ਉਰਦੂ ਦਾ ਮਰਸੀਆ। ਅਨੀਸ ਮਾਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਕਤੇ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਅਤ ਖਲੇਵ, ਰਿਸ਼ਮਾਂ ਵੀ ਠਠ ਉਰਦੂ ਦੇ ਪਦ ਹਨ ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਧੰਗਾਂ ਜ਼ੋਰੀ ਅਪਨੀ ਪੰਡਤਾਈ ਵਖਾਨ ਲਈ ਉਰਦੂ ਨੂੰ ਵਿੱਚ ਘੁਸੇੜਿਆ ਅਰ ਖਰੇ. ਬਾਸਮਤੀ ਦੇ ਥਾਂ, ਮੋਟੇ ਚਾਵਲਾਂ ਤੇ ਮੋਠਾਂ ਦੀ ਖਿਚੜੀ ਬਨਾਂ ਛੱਡੀ, ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਵਰਤਦੇ ਤਾਂ ਸਵਾਦ ਦੂਨਾ ਹੁੰਦਾ ਜੋਕਨਃ—

ਦਾੜ੍ਹੀ ਪਕੜ ਗੁਲਾਮ ਨੇ ਉਸਦੀ ਖੋਹੀ ਕੁੱਲ ।
ਦੋਵੇਂ ਘੁਲਦੇ ਜ਼ੋਰ ਕਰ ਕਰਨ ਉਥੱਲ ਪਥੱਲ ॥
ਹੁੰਦੜ ਮੁੱਕੀ ਵੱਜਦੀ ਹੂਰਾ ਪਵੇ ਤਮਾਮ ।
ਘੁਲਨ ਦੋਵੇਂ ਦਰਿਯਾ ਤੇ ਖ਼ਾਵੰਦ ਅਤੇ ਗੁਲਾਮੋਂ ॥

ਉੱਪਰਲਿਆਂ ਬੈਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਰਤੀ ਤਾਂ ਕੁਝ ਸਵਾਦਲੀ ਲੜਾਈ ਬਨ ਗਈ। ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਤੋਪ, ਤਫੰਗ ਅਰ ਗੋਲੇ ਦਾ ਵਰਨਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਏਹ

ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਲੜਾਈ ਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਅਪਨਾ ਸਮਾਂ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੈ:—

ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਬੰਦੂਕ ਦਾ ਅੰਦਰ ਹੋਯਾ ਜ਼ੋਰ।
ਮੇਹਰ ਨਾ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬਾਨ ਦੇ ਬੈਠਾ ਹੈ ਮੂੰਹ ਮੋੜ॥
ਤੋਪਾਂ ਚੱਲਨ ਰੈਹਕਲੇ ਘਰ ਘਰ ਚੱਲਨ ਬਾਨ।
ਲਮਛ ਰਾਤੇ ਜੰਜਾਇਲਾਂ ਵਾਹਨ ਕਰੇ ਕਰ ਤਾਨ॥
ਖੈਬਰ ਮਾਰ ਗਵਾਯਾ ਜਿਸਨੇ ਕਿਲ ਜੁਬੂਨ।
ਭੀਮ ਜੇਹਾ ਜਿਸ ਮਾਰਿਆ ਛਮਸ ਜੇਹਾ ਹਰੂਨ॥

ਫੇਰ ਇਕ ਜਗਾਂ ਮਦੀਨੇ ਤੇ ਦਮਿਸ਼ਕ ਵਿੱਚ ਇਕ ਰਾਤ ਦੇ ਸਫਰ ਦਾ ਫਾਸਲਾ ਦਸਦੇ ਹਨ ਅਸਲ ਫਾਸਲਾ ੭੦੦ ਮੀਲ ਦੇ ਕੋਲ ਕੋਲ ਹੈ। ਖਾਂਕਾਨ ਜਦ ਅਮਾਮ ਹਨੀਫ ਦਾ ਖਤ ਲਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:—

ਢਾਲ ਯਮਾਨੀ ਪਿੱਠ ਤੇ ਜਮਧਰ ਲਏ ਉਤੰਗ।
ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਨੂੰ ਜਾ ਫਿਰੇ ਵਿੱਚ ਦਮਿਸ਼ਕ ਨਸ਼ੰਗ॥

ਅਮਾਮ ਹਨੀਫ ਦੀ ਲੜਾਈ ਲਿਖਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਕਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਸ਼ੈਹਰਾਂ ਦਾ ਥੋਹ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਪੈਹਲ ਦਮਿਸ਼ਕ ਲੜਾਈ ਕਰਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਯਜ਼ੀਦ ਸੀ, ਫਤਹ ਦਵਾ ਕੇ ਤੁਰਤ ਮਦੀਨੇ ਪੁਚਾਂਦੇ ਹਨ:—

ਉਸ ਦਿਨ ਹੇਠ ਦਮਿਸ਼ਕ ਦੇ ਹੋਯਾ ਆਹਾ ਜੰਗ।
ਮੈਹਲਾਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਵੇਖਦਾ ਸ਼ੈਹਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਰੰਗ॥
ਫੌਜ ਅਮਾਮ ਹਨੀਫ ਦੀ ਪਿੱਛੇ ਵਾਹੋ ਵਾਹ।
ਅੱਗੇ ਜਾਨ ਯਜ਼ੀਦੀਏ ਨੱਠੇ ਸਭ ਗੁਮਰਾਹ॥
ਵਿੱਚ ਮਦੀਨੇ ਜਾ ਵੜੇ ਰੈਂਹਦੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀਨ।
ਰੋਂਦੇ ਅੰਦਰ ਸ਼ੈਹਰ ਦੇ ਹੋ ਸਾਰੇ ਗ਼ਮਗੀਨ॥
ਆਂਦਾ ਪਾਸ ਅਮਾਮ ਦੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਪਕੜ ਵਲੀਦ।
ਰੋ ਰੋ ਧਾਈਂ ਮਾਰਦਾ ਬੇਦੀ ਵਿੱਚ ਪਲੀਤ॥

ਦਮਿਸ਼ਕ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਮਦੀਨੇ ਆਨ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਰਾਜਧਾਨੀ ਨੂੰ ਪੈਹਲੋਂ ਫਤਹ ਕਰਨਾ ਲੋੜੀਦਾ ਸੀ, ਜਦ ਕੇ

ਫ਼ੌਜ ਭਾਂਜ ਖਾ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਯਜ਼ੀਦ ਦਾ ਫੜਨਾ ਅਸਾਨ ਸੀ ਪਰ ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਮਦੀਨੇ ਤੇ ਦਮਿਸ਼ਕ ਨੂੰ ਰਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਵਲੀਦ ਮਦੀਨੇ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਸੀ। ਮਦੀਨਾ ਫ਼ਤਾ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਦਮਿਸ਼ਕ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ਅਮਾਮ ਹਨੀਫ਼ ਇਰਾਕ ਤੋਂ ਆਯਾ, ਹਾਮਦ ਦੀ ਲਿਖਤ ਮੁਜਬ ਪੈਹਲੇ ਮਦੀਨੇ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਫੇਰ ਦਮਿਸ਼ਕ ਫਤਹ ਪਾਈ, ਜਦ ਦਮਿਸ਼ਕ ਵਿੱਚ ਸ਼ਮਰ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਭਾਂਜ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਦਮਿਸ਼ਕ ਕਿਉਂ ਨਾ ਲਿੱਤਾ, ਫੇਰ ਮਦੀਨੇ ਕਿਉਂ ਆਏ ਤੇ ਫੇਰ ਲੜਾਈ ਕਰਕੇ ਫਤਹ ਕੀਤਾ। ਮਦੀਨਾ ਫਤਹ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਦਮਿਸ਼ਕ ਜਾਕੇ ਫਤਹ ਕੀਤਾ ਅਰ ਯਜ਼ੀਦ ਨਸ ਗਿਆ। ਹੋਰ ਕਵੀ ਏਹ ਨਹੀਂ ਦਸਦਾ ਕੇਵਲ ਮਦੀਨਾ ਜਰੂਰ ਫਤਹ ਹੋਯਾ, ਫੇਰ ਯਜ਼ੀਦ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਭਾਰਾ ਘੇਰਾ ਪਾਯਾ ਅਰ "ਕਾਬਾ" ਖਰਾਬ ਕੀਤਾ। ਓਸੇ ਸਮੇਂ ਯਜ਼ੀਦ ਮਰ ਗਿਆ ਅਰ ਘੇਰਾ ਉਠਾ ਲਿੱਤਾ। ਯਜ਼ੀਦ ਦਾ ਪਕੜਨਾ ਅਰ ਉਸ ਦੀ "ਹਰਮਾਂ" ਨੂੰ ਮਦੀਨੇ ਲਿਆਨਾ ਹੋਰ ਜੰਗਨਾਮੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਫੇਰ ਜਦ ਖਰਾਜੀਆਂ ਨੂੰ ਫਤਿਹ ਕੀਤਾ ਅਰ ਯਜ਼ੀਦ ਨੱਠਿਆ ਅਰ ਹਜ਼ਰਤ ਹੁਸੈਨ ਦਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਅਮਾਮ ਜ਼ੈਨਉਲ ਆਬ ਦੀਨ ਤਖਤ ਤੇ ਬਠਾਇਆ। ਏਹੀ ਆਖਰੀ ਮਿੱਟਾ ਸੀ, ਜੋ ਹਾਸ਼ਮੀ ਚਾਂਹਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਲੱਖਾਂ ਜਾਨਾਂ ਦੇ ਸੱਥਰ ਲੱਥੇ ਪਰ ਫੇਰ ਜ਼ੈਨਉਲਆਬਦੀਨ ਨੇ ਓਵੇਂ ਤਖਤ ਛਡ ਦਿੱਤਾ, ਅਪਨੀ ਉਮਰ ਰੱਬ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਨ ਲਈ, ਪਰ ਫੇਰ ਤਖਤ ਯਜ਼ੀਦ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਮੁਆਵੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਦਿੱਤਾ, ਏਹ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਕਿ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਫੇਰ ਤਖਤ ਦਿੱਤਾ ਚਾਹੇ ਸੁਲਾਹ ਹੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਹਾਸ਼ਮ ਅਜੇ ਹੋਰ ਕਿੰਨੇ ਸਨ। ਹਜ਼ਰਤ ਅਲੀ ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ, ਹਜ਼ਰਤ ਹੁਸੈਨ ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਵੀ ਸਨ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਅਬਦੁਲਾ ਦਾ ਮਦੀਨਾ ਫਤਹ ਕਰਨਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਅਰ ਹਾਮਦ ਹਨੀਫ ਦਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਿੱਸੇ ਬਨਾਨ ਵਾਲੇ ਕਵੀ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ॥

ਜੁੱਧ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਖਿੱਚਦੇ ਹਾਮਦ ਹੋਰੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:—

ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ ਨੇ ਐਸਾ ਕੀਤਾ ਜੋਸ਼ ।
ਨੱਠਾ ਮਗਜ਼ ਯਜ਼ੀਦ ਦਾ ਛੱਡ ਛਡਾਂਦੇ ਹੋਸ਼ ॥
ਸੰਖ ਵਜਾ ਯਜ਼ੀਦੀਆਂ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਘੰਘੋਰ ।
ਮਾਲਕ ਸੁਨ ਇਸ ਸ਼ੋਰ ਨੂੰ ਹੋ ਗਿਆ ਬੇ ਤੌਰ ।
ਵੱਜਨ ਟਲੀਆਂ ਘੁੰਗਰੂ ਊਠਾਂ ਦੇ ਜੋ ਗਲ ।
ਸਜੇ ਖੱਬੇ ਰੁਲ ਗੁਲਾ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਹਲ ।
ਸੁੰਬ ਵਜਾਏ ਤਾਜ਼ੀਆਂ ਉੱਡੀ ਜ਼ਿਮੀ ਪਛਾਨ ।
ਅੱਠਵਾਂ ਉੱਤੇ ਹੋ ਗਿਆ ਘੱਟੇ ਦਾ, ਸਮਾਨ ।
ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਚਮਕ ਥੀਂ ਜ਼ਿਮੀ ਹੋਈ ਅਸਮਾਨ ।
ਘੱਟੇ ਨਾਲ ਅਸਮਾਨ ਸੀ ਹੋਇਆ ਜ਼ਿਮੀ ਪਛਾਨ ।
ਜ਼ੁਲਫਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਕਮਚੀਆਂ ਝੋਲਨ ਸੜਕ ਸੜਾਕ ।
ਬਾਂਗਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਧਗਦੀਆਂ ਹਲਬੀ ਕਰਦੀਆਂ ਚਾਕ ।
ਬੱਦਲ ਗੱਜਨ ਫੌਜ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਕਰਨ ਅਵਾਜ਼ ।
ਖੰਗਨ ਝੋਲਨ ਪੱਥਰਾਂ ਦੱਤਾ ਉੱਤੇ ਸਾਜ਼ ।
ਚਾਲ ਛਪਾਈ ਘੋੜਿਆਂ ਦਿੱਤੀ ਧਰਤ ਉਠਾ ।
ਤਬਕਾ ਇਕ ਜਮੀਨ ਦਾ ਉਡਿਆ ਵਿੱਚ ਹਵਾ ॥

ਇਕ ਥਾਂ ਇਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੌਤਿਆ ਦੇ ਰੂਪ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰਦੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:—

ਸੂਰਤ ਦਾ ਕੁਝ ਅੰਤ ਨਾ ਰੋਸ਼ਨ ਵਾਂਗੂ ਚੰਦ ।
ਜ਼ੁਲਫ਼ਾਂ ਉੱਪਰ ਆਸ਼ਕਾਂ ਮੋਤੀ ਆਹੇ ਬੰਦ ॥
ਅਬਰੂ ਜਾਨ ਕਮਾਨ ਤੂੰ ਪਲਕਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਤੀਰ ।
ਇਕ ਨਿਗਾਹੇ ਮਾਰਦੀ ਰਾਹੀ ਪਾਤ ਸ਼ਰੀਰ ।
ਸੁਆਦੇ ਵਾਂਗੂੰ ਅੱਖੀਆਂ ਯਾ ਆਹੇ ਬਾਦਾਮ ।
ਠੱਛੇ ਮਾਰੇ ਆਸ਼ਕਾਂ ਵੱਜਨ ਗੁਜ਼ਰ ਤਮਾਮ ॥
ਗਿਰਦ ਆਹਾ ਮੂੰਹ ਉਸਦਾ ਮਾਹਿ ਵਾਂਗ ਪਛਾਨ ।
ਦੰਦ ਆਹੇ ਜੋ ਸੀਨ ਸੀ ਰੌਸ਼ਨ ਤਾਰੇ ਜਾਨ ॥

ਠੋਡੀ ਸੇਬੇ ਉਸਦੀ ਖਾਸਾ ਖੂਹ ਅਜੀਬ ।
ਜੋ ਵੇਖੇ ਡਿਗ ਪਵੇ, ਉਸਦੇ ਵਿਚ ਗ਼ਰੀਬ ॥

ਕਵੀ ਜੀ ਦੀਆਂ ਤਸ਼ਬੀਹਾਂ ਕੁਝ ਸੋਹਣੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ ਅਰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਉਰਦੂ ਨੂੰ ਬਰਕਾ ਬਨਾ ਛੱਡਿਆ ਜੋ ਕਿਸੇ ਦੇ ਰਸ ਨੂੰ ਖਰਾਬ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਭਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿੱਸਾ ਲਿਖਨ ਦਾ ਚੁਕਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਥੋਂ ਤੀਕ ਹੋਯਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾ ਵਰਤ ਕੇ ਭਾਰ ਹੌਲਾ ਈ ਕਰਾਇਆ । ਕਵੀ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨਃ—

ਨਾ ਜਾਨਾ ਮੈਂ ਸ਼ਾਇਰੀ ਸ਼ੇਅਰ ਅੰਦਰ ਅਸਲੂਬ ।
ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਆਪਨੀ ਕਿੱਸਾ ਹੈ ਮਤਲਬ ॥
ਹੈਗੀ ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਸਾ ਨਾਂ ਮਤਲੂਬ ।
ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਹੈ ਪੰਜਾਬੀ ਖੂਬ ॥
ਇਕਸੇ ਰਾਤੀ ਆਖਿਆ ਕਿੱਸਾ ਸਾਰਾ ਜਾਨ ।
ਵਾਅਜ਼ ਨੇ ਜੋ ਲਿਖਿਆ ਰੋਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਖਿਆਨ ॥

ਪਰ ਅੰਤ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦਸਾਂ ਵਰਿਹਾਂ ਵਿਚ ਕਿੱਸਾ ਲਿਖਿਆ । ਏਹ ਕਵੀ ਕੋਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਨਹੀਂ। ਅਹਿਮਦ ਯਾਰ ਕਵੀ ਨੇ ਅਪਨੀ ਜ਼ੁਲੈਖ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪੁਰਾਨੇ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਗਿਣਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈਃ—

"ਹਾਮਦ ਵੀ ਅਖਵਾਯਾ ਸ਼ਾਇਰ ਅਪਨੀ ਨਾਲ ਜ਼ਬਾਨ"

ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਏਹ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਹਾਮਦ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਸ਼ਾਇਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੇਵਲ ਇਕ ਜੰਗ ਨਾਮਾ ਲਿਖ ਕੇ ਸ਼ਾਇਰ ਬਨ ਬੈਠਾ। ਹਾਮਦ ਨੇ ਆਪ ਲਿਖਿਆ ਹੈਃ—

ਨਾ ਹੀਂ ਦਾਵਾ ਸ਼ੇਅਰ ਦਾ ਨਾ ਹੀਂ ਸ਼ਾਇਰ ਮੂਲ ।
ਰੰਡ ਰੂਪ ਮੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਵਿਚ ਜਨਾਬ ਕਬੂਲ ॥

ਖਵਰੇ ਨਹੀਂ ਕਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਏਹ ਕੀਕਨ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਦਰਗਾਹੇ ਕਬੂਲ ਹੋ ਗਿਆ । ਖਵਰੇ ਵਜ਼ੀਰ ਅਲਾਹ ਬਖ਼ਸ਼ ਦੇ ਕਦਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਏ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ

ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਅਲਾ ਬਖ਼ਸ਼ ਕਵੀਆਂ ਦਾ ਪਾਰਖੂ ਕਦ ਬਨਿਆ ਸਾਂ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਕਵੀ ਨੇ ਬੜੀ ਵਡਿਆਈ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਚਰਜ ਨਹੀਂ ਜੋ ਵਜ਼ੀਰ ਹੋਰਾਂ ਅਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ ॥

—o—

ਮੀਆਂ ਅਬਦੁਲ ਹਕੀਮ ਬਹਾਵਲ ਪੁਰੀ

ਏਹ ਕਵੀ ਬਹਾਵਲ ਪੁਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ। ਏਹਨਾਂ ਨੇ ਅਪਨੀ ਕਤਾਬ ਜ਼ੁਲੈਖਾਂ ੧੨੧੯ ਹਿਜਰੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਸੀ। ਜਦ ਨਵਾਬ ਬਹਾਵਲ ਖਾਨ ਰਿਆਸਤ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਰ ਸ਼ਾਹ ਸ਼ੁਜਾ ਕਾਬਲ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ ਅਰ ਇੱਸੇ ਬਾਦ-ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਏਹ ਰਿਆਸਤ ਟਕੇ ਭਰਦੀ ਸੀ॥

ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਨਾਮ ਮਾਤ੍ਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਰਤੀ ਹੈ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਦਾ ਢੇਰ ਜ਼ੋਰ ਹੈ। ਜਾਮੀ ਦੀ ਜ਼ੁਲੈਖਾਂ ਤੋਂ ਸਾਰਾ ਮਜ਼ਮੂਨ ਲੀਤਾ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਬਹਰ ਵੀ ਜਾਮੀ ਦੀ ਮਸਨਵੀ ਦੀ ਹੀ ਹੈ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਵਿੱਦਯਾ ਚੰਗੀ ਹੈ ਅਰ ਬਾਜ਼ੇ ਬੈਂਤ ਨਿਰੋਲ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹਨ ਪਰ ਡੂੰਘੇ ਮਤਲਬ ਦੇ। ਜੀਕਨ:—

ਬਹਾਰੇ ਮੀਨਾ ਅਜ਼ ਦਰ ਖਾਰ ਦਰ ਜੇਬ।
ਗੁਲੇ ਨਾਕਸ ਮਹਾਤ੍ਰੇ ਆਲਮ ਉਲ ਗ਼ੈਬ॥

ਮਜ਼ਮੂਨ ਜਾਮੀ ਦਾਂ ਪਰ ਪਦ ਬਦਲੇ ਹੋਏ॥

ਜਿਉਂ ੨ ਜਾਮੀ ਦੀ ਜ਼ੁਲੈਖਾਂ ਪੜ੍ਹੋ ਅਰ ਕਵੀ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰੋ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਜ਼-ਮੂਨ ਇਕ ਹੀ, ਸਿਰਫ਼ ਹਰਫ਼ਾਂ ਦਾ ਹੇਰ ਫੇਰ ਹੈ। ਜੀਕਨ:—

ਸਭੇ ਪਿਸਤਾਂ ਦਿਹਾਂ ਉਨਾਜ਼ ਪਿਸਤਾਂ।
ਭੇ ਰੁਖਸਾਰ ਗੁਲਿਸਤਾਂ ਦਰ ਗੁਲਿਸਤਾਂਨ॥

ਆ ਹ:

ਹਮਾਂ ਪਿਸਤਾਂ ਦਹਾਨੋ ਨਾਜ਼ ਪਿਸ਼ਤਾਂ ।
ਅਜ਼ਾਏ ਸ਼ਾਂ ਗੁਲਸਤਾਂ ਦਰ ਗੁਲਿਸਤਾਂ ॥ ਜਾਮੀ

ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਜ਼ਨ "ਬਲੋਚਾਂ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਸੁਨ ਵੈਨ ਮੇਰੇ" ਵਾਲਾ ਹੈ ਅਰ ਹੁਨ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਪੈਹਲੋਂ ਏਹ "ਬੈਹਰ" ਅਬਦਲ ਹਕੀਮ ਨੇ ਵਰਤੀ। ਪਰ ਇਸਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰੀ ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਹੋਈ ਕਵੀ ਜੀ ਦੇ ਚੋਨਵੇਂ ਬੈਂਤ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ ॥

ਰੂਪ ਦੀ ਵਡਿਆਈ:—

ਅਜਬ ਜ਼ੁਲਫਾਂ ਜੋ ਅੰਬਰ ਮੁਸ਼ਕ ਪਰਵਰ ।
ਅਜਬ ਮੂਏ ਸਿਆਹ ਗੇਸੂ ਮੁਅੰਬਰ ॥
ਭਲਾ ਜ਼ੁਲਫਾਂ ਅਯਾਨੇ ਨਾਗ ਕਾਲੇ ।
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡੰਗੀਆਂ ਜੀਵਨ ਮੁਹਾਲੇ ॥
ਲਬਾਂ ਨੇ ਆਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਪੀਤਾ ।
ਤੇ ਨੈਨਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਮਾਜੂਨ ਕੀਤਾ ॥
ਅਜਬ ਪੁਰ ਨੂਰ ਦੇਹ ਰੌਸ਼ਨ ਚਿੱਟੇ ਦੰਦ ।
ਹੋਏ ਉਹ ਖੂਬ ਮੁਹਕਮ ਸਖਤ ਪੈਵੰਦ ॥
ਦੋ ਲੜੀਆਂ ਮੋਤੀਆਂ ਦੇ ਵਾਂਗ ਜੜੀਆਂ ।
ਜੌਹਰੀਆਂ ਇਕ ਸਪੈਦੀ ਸਾਂਗ ਘੜੀਆਂ ॥
ਮੁਖ ਉਸਦਾ ਗੋਯਾ ਇਕ ਬਾਗ ਆਹਾ ।
ਗੁਲੋਲਾ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੇ ਜ਼ਾਗ ਆਹਾ ॥
ਤਲੋਲੇ ਜੋ ਲਗਾਏ ਸਾਂਗ ਓਸਨੂੰ ।
ਹੋਈ ਕੁਰਬਾਨ ਹਰਮਲ ਵਾਂਗ ਉਸਤੋਂ ॥

ਵਛੋੜੇ ਤੇ ਸੋਜ਼ੇ ਇਸ਼ਕ:—

ਕਦੇ ਆਹੀਂ ਕਰੇ ਧਾਹੀਂ ਫਿਰਾਕੋਂ ।
ਕਬਾਬੇ ਦਿਲ ਕੁਨੋਂ ਸੀਨਾ ਹਰਾਕੋਂ ॥
ਚੋਲੀ ਨੂੰ ਪਾੜ ਕੇ ਕੀਤਾ ਸੌ ਲੀਰਾਂ ।
ਹਿਜਰ ਇਸ ਦੇ ਕੁਨੋਂ ਖਾਤਰ ਹੈ ਮੀਰਾਂ ॥
ਜ਼ੁਲਫ ਚਟ ਪਟੇ ਮੁਟੇ ਸਟ ਹਟ ਹਿਜਰ ਨੂੰ ।

ਕਮਰ ਨਾਜ਼ਕ ਹੋਈ ਕੀਤਾ ਸਬਰ ਹੈ।
ਨਵਾਰਾਂ ਵੰਜਲੀਆਂ ਫਿਰੇਂ ਸੇਦੇਂਕੇ।
ਆਵੇ ਦਿਲਦਾਰ ਤਾਂ ਏ ਸ਼ੋਰ ਮੁਕੇ॥
ਉਠਾਂ ਗਲ ਘੁੰਘਟੂ ਘੁੰਘਾਰ ਲਾਯਾ।
ਜਲਾਜਲ ਆਸਮਾਂ ਤੇ ਸ਼ੋਰ ਪਾਯਾ॥ ੨॥
ਜ਼ੰਗੋਲੇ ਖੜੀਆਂ ਘੰਘੋਰ ਲਾਈ।
ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਛੈਨਿਆਂ ਛਣਕਾਰ ਲਾਈ॥ ੧॥

ਏਹ ਵਾਜਿਆਂ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਹੈ।

ਸਵੇਰ ਦਾ ਸਮਾ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨਃ -

ਜਦੋਂ ਕਾਉ ਰਾਤ ਦੇ ਪਰਵਾਜ਼ ਕੀਤਾ।
ਫਜਰ ਵੇਲੇ ਕੁਕੜ ਆਵਾਜ਼ ਕੀਤਾ॥
ਹੋਯਾ ਅਵਾਜ਼ ਖੁਸ਼ ਉ ਬੁਲਬਲਾਂ ਦਾ।
ਪਿੱਛੇ ਜ਼ਾਹਰ ਹੋਯਾ ਜਲਵਾ ਗੁਲਾਂ ਦਾ॥

ਹੋਰ ਚੰਗੇ ਬੈਂਤ। ਜ਼ੁਲੈਖਾਂ ਦਾ ਰੂਪਃ—

ਕੀ ਹੋਸੀ ਮਾਹ ਬਲਕ ਉਹ ਆਫਤਾਬੇ।
ਜੋ ਹੈ ਸਿਸਤਾਂ ਆਫਤਾਬ ਅੰਦਰ ਹਜਾਬੇ॥
ਪਰੀ ਦੀ ਗਲ ਉਸੇ ਗਲ ਗਲ ਨ ਭਾਵੇ।
ਪਰੀ ਦੀ ਗਲ ਵੰਜੇ ਤੇ ਗਲ ਨਾ ਆਵੇ।
ਜੇ ਵੇਖੇ ਹੋਰ ਉਸ ਦੇ ਨੂਰ ਤਾਈਂ।
ਰਹੇ ਮਜਨੂੰ ਤੇ ਮਫਤੂੰ ਹੋ ਉਥਾਈਂ॥

ਯੂਸਫ ਦਾ ਰੂਪਃ—

ਡਿੱਠਾ ਨ ਜੋ ਹੁਸਨ ਦੀ ਬੈਹਰ ਦੀ ਝੂਲ।
ਗਿਆ ਝੂਲ ਝੂਲ ਗਿਆ ਝੂਲ ਝੂਲ ਗਿਆ ਝੂਲ॥
ਜ਼ੁਲਫ ਦੇ ਨਾਂਗ ਨੇ ਪਾਏ ਅਜਬ ਵਲ।
ਡੰਗਨ ਵਲ ਵਲ, ਡੰਗਨ ਵਲ, ਡੰਗਨ ਵਲ॥

ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਅਪਨੀ ਰਚਨਾਂ ਵਿੱਚ "ਚਲ ਅਬਦੁਲ ਹਕੀਮਾ ਤਾਂ ਚਲਾਈ" ਤੁਕ ਨੂੰ "ਤਕੀਆ ਕਲਾਮ" ਬਨਾਇਆ ਹੈ। ਜਦ ਨਵਾਂ ਹਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਪੈਹਲਾਂ ਏਹੀ ਤੁਕ

ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਾ ਵੀ ਇਸ ਬੇ ਸਵਾਦਲੀ ਤੁਕ ਤੋਂ ਥੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਕਵੀ ਜੀ ਦੀ ਬੋਲੀ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ ਅਰ ਸਿੰਧੀ ਨਾਲ ਵੀ ਟੱਕਰ ਖਾਂਦੀ ਹੈ । ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਡਿਠੋਸ, ਦਿਤੋਸ ਕੀਤੁਸ, ਆਹੁਸ ਆਦਿ ਪਦ ਵਰਤੇ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵਧਾਇਆ ਨਹੀਂ, ਅੰਤਲੇ ਬੈਂਤਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਵੀ ਜੀ "ਮੁਅੱਲਮ" ਅਥਵਾ ਮੁੰਡੇ ਪੜ੍ਹਾਂਦੇ ਸਨ:—

ਪੜ੍ਹਾਯੋ ਨਾਮ ਰੱਬ ਦੇ ਇਲਮ ਬੋਹਤਾ ।
ਹੋਵੇ ਜੋ ਕਦਰ ਤੈਨੂੰ ਇਲਮ ਬੋਹਤਾ ॥
ਮਗਰ ਹਿਕ ਤੌਰ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਰਖਨਾ ।
ਕਮੀਨ ਤੇ ਅਸੀਲਾਂ ਨੂੰ ਪਰਖਨਾਂ ॥
ਸਬਕ ਗੁਮਰਾਹ ਸਗ ਨੂੰ ਨਾਂ ਪੜ੍ਹਾਈਂ ।
ਕੁਤੇ ਤੋਂ ਲਿੰਗ ਅਪਨਾ ਨਾ ਚਰਾਈਂ ॥
ਕਮੀਨਾ ਆਕਬਤ ਹੋਵੇ ਕਮੀਨਾ ।
ਜੋ ਰਖੇਸੀ ਨਾਲ ਉਸਤਾਦਾਂ ਦੇ ਕੀਨਾ ॥

ਕਵੀ ਜੀ ਕਿਸੇ ਸ਼ਗਿਰਦ ਦੇ ਸਤਾਏ ਹੋਏ ਏਹ ਲਿਖਦੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ ॥

ਮੀਆਂ ਨੌ ਰੋਜ਼.

ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼ ਤਖ਼ੱਲਸ ਨੌ ਰੋਜ਼, ਮੁਲਤਾਨੀ ਦੇ ਮਸ਼ਾਹੂਰ ਕਵੀ ਹੋਏ ਹਨ । ਏਹ ਮੁਬਾਰਕ ਪੁਰ ਰਿਆਸਤ ਬਹਾਵਲ ਪੁਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ । ਏਹਨਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਕਾਫੀਆਂ ਤੇ ਡੇਹੁੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੈ ਅਰ ਮੁਲਤਾਨੀ ਦੇ ਸ਼ੌਕੀਨ ਇਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਕਦਰ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ॥

ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਰੰਗ ਕੁਝ ਕੁਝ ਸੂਫ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਸਗਾਰ ਰਸ ਵੀ ਚੰਗਾ ਬੱਧਾ ਹੈ, ਡੇਉੜੇ ਹਾਸ਼ਮ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਜੁਲਦੇ ਹਨ । ਏਹਨਾਂ ਨੇ ਚੋਖੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ ਅਰ ਇਕ ਦੀਵਾਨ

ਵੀ ਬਨਾਯਾ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਤੇ ਬੋਲੀ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਹੈ॥

ਵਨਗੀ:— ਦੋਹੜੇ

ਸੂਲੀ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਅੜਨ ਕਨੇਵੇਂ ਜਿੱਥੇ ਸਾਂਗ ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਅੜਦੇ, ਦੂਰ ਨਾ ਖੜਦੇ। ਝਲ ਝਲ ਚੋਟਾਂ ਚਾਟਾਂ ਮੂੰਹ ਤੇ ਜ਼ੋਰੀ ਜ਼ੰਰ ਛੜਦੇ, ਦੂਰ ਨ ਖੜਦੇ। ਹਿਕ ਵਜ਼ ਕੀ ਮਾਹਬੂਬਾਂ ਦੇ ਦੇਯਾ ਦੁਖ ਦੁਖ ਝੜ ਝੋਲੀ ਵੜਦੇ, ਦੂਰ ਨ ਖੜਦੇ। ਸਿਕ ਸਾਂਵਲ ਦੀ ਸਾੜੇ ਨਿਤ ਦਿਲ ਡਝਦੇ ਸੀਨੇ ਸੜਦੇ, ਦੂਰ ਨਾ ਖੜਦੇ॥

ਸਿਕ ਸੁਨਾਯਾ ਉੱਭਾ ਟੁਰ ਟੁਰ ਸਾਂਗ ਪਿਉਸੇ ਲੰਮੇ, ਡੇਖੋ ਸਮੇਂ। ਦਿਲ ਕੌਂ ਦੋਸਤ ਨ ਘਨ ਦੇ ਤੋੜੇ ਡੇਵਾ ਬਾਝ ਦਟੰਮੇ, ਡੇਖੋ ਸਮੇ। ਕਥ ਛੋੜੇ ਸੰਗ ਸੰਗੀਆਂ ਦੇ ਕਥ ਛੋੜੇ ਜਾਏ ਜੰਮੇ, ਡੇਖੋ ਸਮੇ। ਏ ਟੋਲ ਗਲ ਪਾਵੇ ਮੋਠੜੇ ਗੋਲ ਕਵਾਰੀ ਕਨੇ, ਡੇਖੋ ਸਮੇਂ॥

ਮੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਚੰਦਰ ਜੇਹੀ ਪਰ ਇਸ਼ਕ ਪਵਾਏ ਖੱਟੇ। ਵੱਟੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੂਲ ਨਾ ਲੱਗਨ ਮਾਸਾ ਰੱਤੀ ਨਾ ਘੱਟੇ। ਪੱਟੇ ਵਾਲ ਤੇ ਕੁਲਵਾਲੇ ਪਾਵੇ ਮੋਜ਼ ਦੇ ਵਟੇ। ਪਏ ਨਾ ਨੌਂ ਟੋਜ਼ ਮੱਸੀ ਤੋੜੇ ਸਿਰ ਪੌਨ ਲਖ ਵੱਟੇ॥

ਇਕ ਲੋਕਾਂ ਦੇ *ਤਾਂਘਨੜੇ ਦੂਈਆਂ ਬਿਰਹੋਂ ਦੇ ਡਾਂਈ ਬੱਲੀਆਂ। ਸੜ ਗਿਆ ਬਦਨ ਸੜੇਂਦਾ ਮੈ ਮੈ ਸੇਕ ਹਵਾੜਾਂ ਝੱਲੀਆਂ। ਯਾਰ ਨਾ ਆਨ ਸੁਹਾਯਾ ਅਸਲੋਂ ਫੇਹਰ ਸਾਡੇ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ। ਵੈਂਦੇਂ ਮਿਨਤ ਕਰੇਂਦੇ ਥਕ ਗਈਆਂ ਰੋਜ਼ ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਲੀਆਂ। ਨੌ ਟੋਜ਼ ਆਨ ਸੁਹਾ ਹਾ ਹਿਕ ਵਾਰ ਜਵਾਨੀਆਂ ਢਲੀਆਂ॥

ਹਾਸ਼ਮ ਦਾ ਰੰਗ ਹੈ। ਕੇਈ ਸੋਹਨੀ ਕਵਿਤਾ ਹੈ:—

ਮਾਹੀ ਮਿੱਠੜਾ ਕੋਲ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੌੜੇ ਵੇਸ ਕਟੇਸਾਂ ਕਰ

---

*ਤਾਨੜੇ; ਨਿਹੋਰੇ।

ਭਖਲੇਸਾਂ। ਮੈਲੇ ਵੇਸ ਲਹੇਂਸਾ ਵਹੁਸਰ ਜਟੇ ਪੁਛਸਨ
ਬੈਸਾਂ ਕਰ ਭਖਲੇਸਾਂ। ਦਿਲਬਰ ਕੌਨ ਵਿੱਚ ਗੋਸ਼ ਦਿਲਦੇ
ਜਾਂਦੀ ਹੂਰ ਬਲਹੇਸਾਂ ਕਰ ਭਖਲੇਸਾਂ । ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੂਤੀਆਂ
ਸਾਰੀਆਂ ਕੋਂ ਹਿਕ ਨੌਂਹ ਨਾ ਡੇਖਨ ਡੇਸਾਂ। ਨੌ ਰੋਜ਼ ਏਹੋ
ਦਰਦ ਦਰਦਾ ਮੈਂ ਮਿਠੜੀਆਂ ਸਿਰ ਚਲੇਸਾਂ ਕਰ
ਭਖਲੇਸਾਂ॥

ਥੇਈ ਬੇਅਮਲੀ ਕਮਲੀ ਹਿੱਕੋ ਤੌਕ ਮਹੱਬਤ ਪਾਵਾਂ।
ਨੌ ਰੋਜ਼ ਹੱਥ ਸੋਹਣਿਆਂ ਦੇ ਵੰਞ ਬਾਝ ਖਰੀਦ ਵਕਾਵਾਂ।
ਕਿਸਮਤ ਸਾਂਗ ਬਨਾਏ ਆਵਲ ਨੈਨ ਨੈਨਾਂ ਦੋ ਵਖਨ।
ਮੂੰਝ ਕੁਣੋਂ ਤਨ ਤ੍ਰਟਨ ਦੀਦਾਂ ਰਾਹ ਸਜਨਾ ਦਾ ਵੇਖਨ।
ਤਾਂਘ ਸਤਾਈਆਂ ਦਿਲੀਂ ਅਸਾਡੀਆਂ ਨਿਤ ਪਤਨਾਂ ਦੇ
ਵੇਖਨ॥

ਸੂਲ ਪਏ ਸਿਰ ਪੁਰ ਮੈਂਢੇ ਬਧ ਇਸ਼ਕ ਚਵਾਈਆਂ ਪੰਡਾਂ।
ਪੈਰੀ ਖਾਰ ਰੇ ਬਾਰ ਬਿਰਹੋਂ ਖ੍ਵਾਣੀ ਹੱਥ ਲਵਾਈਆਂ ਕੰਡਾਂ।
ਤੁੰਦ ਫ਼ਰਾਕ ਨ ਪਾਵਨ ਡੇਵੇ ਸੌ ਸੌ ਗੰਡ ਪਲੰਡਾਂ।
ਨੇਂਹੁ ਨੌ ਰੋਜ਼ ਮਹਾਂਗਾ ਤੋੜੇ ਤ੍ਰਟੇ ਤਾਂਵਲ ਗੰਡਾਂ।

ਏਹ ਕਵੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਚੰਗੇ ਜਾਣੂ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਏਹਨਾਂ ਅਪਨੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਰੰਗਨ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਅਰ ਕਿਧਰੇ ਵਜ਼ਨ ਵੀ ਗਜ਼ਲ ਦਾ ਵਰਤਿਆ। ਜੀਕਨ :—

ਰੁਤ ਆਈ ਰੁਖਸਾਰ ਚਮਨ ਤੇ ਗੁਲ ਫੁਲ ਖਿਲੇ ਤਾਜ਼ੇ।
ਗੁੰਚਾ ਤੰਗ ਤੇ ਰੰਗ ਗੁਲਾਬੀ ਗਇਆ ਨਰਗਸ ਬਾ ਨਾਜ਼ੇ।
ਬੁਲ ਬੁਲ ਥਈ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸੁਨਾਏ ਐਨ ਵਸਾਲ ਆਵਾਜ਼ੇ।
ਦਾਇਮ ਦਰਦ ਮੰਦਾ ਕੌਂ ਅੰਵੇ ਨਾਜ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਨਿਯਾਜ਼ੇ।
ਨੌਬਤ ਇਸ਼ਕ ਹਰ ਇਜ਼ਹਾਰੇ ਨਿਭ ਨਿਭ ਨੌ ਆਗਾਜ਼ੇ।
ਨੌ ਰੋਜ਼ਾ ਐ ਇਸ਼ਕ ਕਦੀਮੀ ਦਰ ਦਰਸਾਂ, ਦਮ ਬਾਜ਼ੇ॥

ਗਜ਼ਲ ਤੇ ਬਨਾਈ, ਪਰ ਅਲੂਨੀ ਖਿਚੜੀ ਕਰ ਵਖਾਈ, ਨਾ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸਵਾਦ ਨਾ ਸੁਨਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ। ਨੌ ਰੋਜ਼ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਡੋਹੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਾ ਹੈ। ਏਹਨਾਂ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀਆਂ ਭੀ

ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਅੰਤਰ ਪਦ ਵੱਖਰੇ ਢੰਗ ਤੇ ਈ ਵਰਤੇ ਹਨ ਪੰਜਾਬੀ ਕੰਨ ਨੂੰ ਰਸ ਘੱਟ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੁਲਤਾਨੀ ਮੋਹਤ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਪਦ ਵੀ ਢੇਰ ਵਰਤਨ ਕਰਕੇ ਸਵਾਦ ਉਡ ਗਿਆ ॥

ਵਨਗੀ ਕਾਫ਼ੀਆਂ:-

ਪਈ ਬਾਦੇ ਸ਼ੁਮਾਲ ਦੀ ਲਰਿਕ ਲਰਿਕ ।
ਲੰਘ ਆਵਨ ਬਦਲੇ ਸੁਰਕ ਸੁਰਕ ॥
ਅੱਖੀਂ ਠਕੀਆਂ ਵਲ ਵਲ ਫੁਰਕ ਫੁਰਕ ।
ਲੱਗੇ ਬਦਲ ਗੱਜਨ ਆਈ ਸਾਵਨ ਰੁਤ ॥
ਇਕ ਵਾਰ ਸੇਹਨ ਤੇ ਥਈ ਚਿਕ ਚਿਕ।
ਰਲ ਟੁਰਨ ਸਈਆਂ ਸਭ ਢਿਲਕ ਢਿਲਕ ॥
ਮਿੱਠੀ ਦਿਲ ਕੌਂ ਸਿਕ ਤੈਂ ਯਾਰ ਦੀ ਛਿਕ ।
ਕਰ ਸਾਂਗ ਮਿਲਨ ਆਈ ਸਾਵਨ ਰੁਤ ॥

ਪਤਨੋਂ ਜੀਵੇਂ ਪਾਰ ਲੰਘਾ, ਬੇੜੀ ਵਾਲਿਆ ਮੀਰ ਮਲਾਹ। ਵੰਞਣਾ ਯਾਰ ਦੀ ਸ਼ੌਕ ਜ਼ਰੂਰ, ਲੰਘਣਾ ਸਾਕੋਂ ਪੈਹਲੜੇ ਪੂਰੇ। ਨਾ ਕਰ ਝਗੜਾ ਵੰਜ ਉਠਾ ॥ ਲੰਘ ਪਾਰੋਂ ਦਿਲਦਾਰ ਦੂ ਵੈਸਾਂ, ਜਿੱਥ ਕਥ ਤੈਂ ਕੌਂ ਯਾਦ ਕਰੈਸਾਂ, ਅਜਨ ਦੀ ਹੁਨ ਥੀਸੋਂ ਰਾਲਾ॥ ਜੀਵੇਂ ਬੇੜੀ ਨਾਲ ਹਮੇਸਾ, ਵੈਹਨੇ ਵੈਹਨ ਨਗਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾਂ, ਵੈਹਲਕ ਸਾਕੌਂ ਪਾਰ ਪੌਂਚਾ॥ ਵੰਝ ਤੇ ਚੱਪੇ ਸੰਭਲ ਤੇ ਚੋਲੀ, ਸਾਕੌਂ ਅੱਧ ਦਰਯਾ ਨਾ ਰੋਲੀ, ਹੈ ਗਲ ਤੈਂਡੇ ਲਾਜ ਾ ਹਾ॥ ਤੂੰ ਸਰਦਾਰ ਪਤਨ ਦਾ ਸਾਈਂ, ਸਾਕੌਂ ਕੰਦੀ ਪਾਰ ਪੌਂਚਾਈ, ਡੇਸੀ ਤਾਂ ਕੌਂ ਅਜਰ ਖੁਦਾ॥ ਪਤਨ ਤੇਰੇ ਤੇਂ ਆਸੋਂ ਵੈਸੋਂ, ਪਏ ਤਿੜ ਤੇ ਵਝ ਪੈਰ ਨ ਡੇਸੋਂ, ਡੇਖੀ ਸਾਡਾ ਜੁਹਟ ਵਡਾ॥ ਮੀਰਮਲਾਹ ਹੈਂ ਚੰਦਲ ਝਨਾਂ ਦਾ, ਸੁਹਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਡੇਹਾਂ ਦਾ ਆ ਵਿਛੜੇ ਕੌਂ ਦੋਸਤ ਮਲਾ॥ ਜੇ ਨੌਂ ਰੋਜ਼ ਕੌ ਥੋੜਾ ਲਾਵੈਂ, ਚੜ੍ਹਦੇ ਸਾਨੂੰ ਪਾਰ ਪੁਚਾਵੈਂ, ਡੇਖਾ ਦਿਲਬਰ ਨਾਜ਼ ਅਦਾ॥

ਕੇਹਾ ਮੋਹਨਾ ਰੰਗ ਬੱਧਾ ਹੈ। ਪੱਤਨ ਤੇ ਮਲਾਹ ਅੱਗੇ ਅਰਜ਼ੋਈ, ਦਿਲ ਦੀ ਤਾਂਘ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਮਿਲਨਦੀ, ਛੇਤੀ ਪਾਰ ਲੰਘਨ ਦੀ ਛਿੱਕ ਨੂੰ ਕੇਹੀ ਸੋਹਣੀ ਤਰਹ ਨਭਾਯਾ ਹੈ॥

ਮੰਨ ਸਾਡੀ ਦਿਲਬਰ ਯਾਰ ਸਲਾਹ,
ਨਾ ਫੇਰ ਮੰਡ ਹੋ ਖਮਖ੍ਵਾਰ ਸਲਾਹ ॥
ਦੱਮੀ ਰਾਤ ਤੇ ਸੇਜ ਤਿਆਰ ਹੋਵੇ,
ਹਿੱਕੇ ਢੰਗ ਤੇ ਸੰਗ ਸੰਗਾਰ ਹੋਵੇ,
ਦਯਾ ਲ਼ਣ ਪਟ ਬੇਸ ਕਨਾਰ ਹੋਵੇ,
ਮਨਜੂਰ ਕਰੋ ਇਕ ਵਾਰ ਸਲਾਹ ॥
ਲਿਖਿਆ ਹੋਸੀ ਕਿਸਮਤ ਮਾੜੀ ਕੋਂ,
ਚਸੀ ਵਾੜਾ ਮੈਲਾਂ ਸਾੜੀਕੋਂ ॥
ਹੈ ਜੀਵਨ ਗੇੜ ਉਜਾੜੀ ਕੌਂ,
ਯਾ ਤਾ ਮਾਰਨ ਹੈ ਤਲਵਾਰ ਸਲਾਹ ॥
ਨੌ ਰੋਜ਼ ਜੇ ਕਿਸਮਤ ਫੇਰ ਫਿਰੀ,
ਹੁਨ ਸਾਂਵਲ ਸਾਡ ਨਿਰੀ ਪਰੀ ।
ਏਹੋ ਵਾ ਰਾਜੇ ਨਾ ਫੇਰ ਫਿਰੀ,
ਕਰੇ ਅਸਲੋਂ ਪੀਤ ਪਿਆਰ ਸਲਾਹ ॥
ਠੰਮ ਠਮ ਕਰ ਆਏ ਮਾਹ ਬਦਰ,
ਜ਼ਰਾ ਖੂਬ ਨਿਗਰ ਦਰ ਹਰ ਲਹਰ ॥
ਕਿਆ ਜ਼ੁਲਫ਼ ਦੇ ਪੇਚ ਅਵੱਲੜੇ ਨੀ,
ਕਿਆ ਵਲ ਵਲ ਛਲ ਛਲ ਛੱਲੜੇ ਨੀ ।
ਹਰ ਵੇਲੜੇ ਜਾਦੂ ਭਲੜੇ ਨੀ,
ਹੱਥ ਲਾਵੇਂ ਡੇਖਾ ਫ਼ਿਕਰ ਕਰ ਡਰ ॥
ਮੱਥੇ ਮਾਂਗ ਸੰਧੂਰੀ ਲਾਲੜੇ ਨੀ,
ਕੰਨੀ ਪੁਰ ਪੁਰ ਚਿਨੇ ਵਾਲੜੇ ਨੀ ।
ਕਿਆ ਸਬਜ਼ੇ ਅਬਰੂ ਵਾਲੜੇ ਨੀ,
ਵਾਹ ਨਕਸ਼ ਮੋਹਨ ਦਿਲਕਸ਼ ਦਿਲਬਰ ॥
ਦੋ ਨੈਨ ਮਿਠੇ ਮਦੂਵੇ ਮਸ਼ਰਬ,
ਮਿਯਗਾਂ ਤਿੱਖੇ ਜਿਵੇਂ ਨੇਸ਼ ਅਕਰਬ ।
ਤਰ ਤਰ ਨਿਗਾਹਾਂ ਖੂਨ ਤਲਬ,
ਤਫੈਨ ਲਸ਼ਨ ਹੱਥ ਕਰ ਖੰਜਰ ॥

ਰੁਖਸਾਰ ਉਤੋਂ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਦਕ,
ਗੁਲਕਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਬਹਾਰ ਸਦਕ।
ਯਲਗਾਰ ਤੇ ਮੁਸ਼ਕ ਅੰਬਾਰ ਸਦਕ,
ਹਮ ਖਾਲੇ ਸਿਯਾਹ ਖਾਦਮ ਬਰਦਰ ॥
ਨੱਕ ਨੱਥ ਵੇਖੋ ਬੋਲਾ ਬੇਨਸਰ,
ਬੰਦ ਬੰਦ ਥੀਏ ਜ਼ਿਚ ਹਰ ਗੌਹਰ।
ਅਸ਼ਵੇ ਗਮਜ਼ੇ ਭਰ ਜ਼ੋਰ ਕਹਰ,
ਵਾਹ ਮਰਕ ਮੁਸਕ ਲਬ ਸ਼ੀਰ ਸ਼ਕਰ।
ਬਾਂਹ ਲੋੜ ਡੇਖੋ ਧੜ ਟੋਰ ਡੇਖੋ,
ਵਾਹ ਪਤਲੀ ਕਮਰ ਬਾ ਜ਼ੋਰ ਡੇਖੋ।
ਲਸਕਰ ਸੰਗਾਰ ਦਾ ਹੋਰ ਡੇਖੋ,
ਕਮ ਕਮ ਕਰ ਘਨ ਘਨ ਨੇਵਰ ॥
ਚਲ ਗੈਰ ਕਨੋਂ ਕਰ ਸਾਫ਼ ਅੱਖਨ,
ਨੌ ਰੋਜ਼ ਕਰੋ ਨਿਤ ਨੌ ਦਰਸਨ।
ਹੈ ਮੈਹਜ਼ ਜਦੀਦ ਨਾ ਸ਼ੇਅਰ ਕੁਹੌਨ,
ਏਹਾ ਘਾਬ ਡਸੀ ਵਾ ਵਾਹ ਰਾਬਰ ॥

ਕਵੀ ਜੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰ ਅਰ ਰਸਦਾਇਕ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਉੱਚੇ ਕਵੀਆਂ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ਅਰ ਮੁਲਤਾਨੀ ਵਿੱਚ ਤੇ ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦਾ ਕੋਈ ਈ ਕਵੀ ਹੋਸੀ॥

ਮੀਆਂ ਬਸ਼ਖ

ਏਹ ਕਵੀ ਵੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਦੇ ਮਸ਼ਾਹੂਰ ਕਵੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਨ। ਏਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਨੀ ਨੌਰੋਜ਼ ਨਾਲ ਕੁਝ ਕੁਝ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਅਰ ਉਹ ਟੇਢਨ ਤੇ ਵੈਹਨ ਵੀ ਹੈ। ਸੂਫੀਆਂ ਦਾ ਰੰਗ ਬਾਜੀਆਂ ਕਾਫੀਆਂ ਵਿੱਚ ਝਲਕ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਸ਼ੁੱਧ ਮੂਲਤਾਨੀ ਨਹੀਂ, ਵਨਗੀ:—

ਦੋਹੜੇ:—

ਭੱਠ ਭਾਗ ਰਾਜ ਬਾਬਲ ਦਾ ਭਾਨੇ ਚਾਕ ਦੇ ਰੈਸਾਂ।
ਸ਼ੋਕ ਰਾਂਝਣ ਦੀ ਜੁਕਲਗੀ ਤਨ ਚੀਰ ਕੇ ਚਾਕ ਕਰੈਸਾਂ॥
ਲਿਟਾ ਬਿਰਾਗਨ ਥੀਆਂ ਅੰਗ ਅੰਗ ਖ਼ਾਕ ਰਲੇਸਾਂ।
ਬਖਸ਼ ਪਿਆਰੇ ਚਾਕ ਬਾਝੋਂ ਉਠ ਪਈ ਗ਼ਮਨਾਕ ਜਲੇਸਾਂ॥
ਚੜ੍ਹਦੇ ਸਾਂਵਨ ਮੀਂਹ ਬਰਸਾਵਨ ਕੋਇਲ ਬੋਲੇ ਰਾਤੀਂ।
ਅਗਨ ਪਪੀਹੇ ਚਿਲਕਨ ਚੇਹੇ ਗੂਨਾ ਗੂਨਦੀਆਂ ਬਾਤੀ॥
ਝਲਕ ਲਿਸ਼ਕ ਲਿਸ਼ਕਾਰ ਬਦਲ ਗਜ ਝਿਮਝਿਮ ਮੀਂਹ ਬ੍ਰਸਾਂਤੀ।
ਬਖਸ਼ ਭੌਂ ਮਸਤੂਰ ਥੀਵਾਂ ਏ ਡੇਖ ਲੈ ਨੂਰ ਸਛਾਤੀਂ॥

ਬਰਸਾਤ ਦਾ ਕੇਹਾ ਸੋਹਨਾ ਰੰਗ ਬੱਧਾ ਹੈ ਕਮਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ॥

ਹਾਲ ਬੇਹਾਲ ਕੰਗਾਲ ਫਿਰਾਂ ਗਿਆ ਫਟ ਝਨਾਂ ਦਾ ਜਟ ਸਾਨੂੰ। ਲੱਗਾ ਫੱਟ ਅਲੱਟ ਕੁਲੱਟ ਕਰਾਂ ਗਿਆ ਝਟ ਵਿੱਚ ਫਟ ਕੇ ਸਟ ਸਾਨੂੰ। ਏਨ ਵਟ ਕੌਂ ਝਟ ਕੀਤਾ, ਅੱਚਾ ਚੇਤ ਲੱਗੀ ਸਿਰ ਸੱਟ ਸਾਨੂੰ। ਬਖਸ਼ ਸੱਈਆਂ ਸਿਰਚਾਂਵਨ ਮਟੀਆਂ ਇਸ਼ਕ ਚਵਾਏ ਮੱਟ ਸਾਨੂੰ॥

ਦਰਦ ਸਿਆਲੇ ਪਾਇਮ ਆਪੇ ਵੇਰ ਕੈਂਵੇ ਗਲ ਘੱਤਾਂ।
ਸਵਲੜੇ ਦਰਦ ਰੰਞਾਨੀ ਕੌਂ ਖੜੇ ਮਾਰਨ ਪਲ ਪਲ ਲੱਤਾਂ।
ਨੈਨ ਨ ਰੈਂਹਦੇ ਤ੍ਰਿਮਨੇ ਬੈਠਾਂ ਵੈਨ ਕਰਾਂ ਕੇ ਕੱਤਾਂ।
ਇਸ਼ਕ ਵਿਞਾਈਆਂ ਮੱਤਾਂ ਕੁਝ ਹੁਨ ਬਖਸ਼ ਨਾਂ ਲਕਸਾਂ ਮੱਤਾਂ॥

ਜ਼ਰ ਨਾਰ ਕੁਫਰ ਗਲ ਪਾਕੇ ਤਾਰਕ ਹੋਏ ਈਮਾਨੋ।
ਤਸਬੀਹ ਤੋੜ ਵੜੇ ਤਿੰਵਨਾ ਨੇ ਗੁਜ਼ਰੇ ਬੇਦ ਗਿਆਨੋ।
ਕੁਫ਼ਰ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਜਾ ਨਹੀਂ ਜੇਹੜ ਟਪ ਖੜੇ ਇਮਕਾਨੋ।
ਬਖਸ਼ ਈਮਾਨਕੌਂ ਖਬਰਨਾ ਕਾਈ ਇਸ਼ਕ ਆਇਆ ਹੋਰ ਮਕਾਨੋਂ॥

ਸੋਹਣੇ ਮੁਖ ਮਾਹਤਾਬ ਉਤੋਂ ਘੁੰਡ ਖੋਲ੍ਹਤਾਂ ਜਾਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਾਂ। ਮੈਡੇਂ ਇਜਜ਼ ਨਿਆਜ਼ ਤੇ ਅਰਜ਼ ਛਵਨ ਢੋਲ ਤਾਂ ਜਾਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਾਂ। ਮੈਡੇ ਹਾਲ ਵੇਹਾਲ ਤੇ ਮੇਹਰ ਸੇਡੀ

ਮੂੰਹੋਂ ਬੋਲ ਤਾਂ ਜਾਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਾਂ। ਮੈਡੇ ਬਖਸ਼ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਨੇ
ਲਕ ਢੋਲਕ ਕਰ ਜੋਲ ਤਾਂ ਜਾਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਾਂ॥
ਆਪੇ ਆਪ ਸਹੀ ਕਰ ਜਾਨੋ ਤੁਮ ਰੀਗਾਤੁਮ ਬੈਤ ਅਲਾਹ।
ਬੇਦ ਗਿਆਨ ਤੁਮਾਰੇ ਅੰਦਰ ਤੁਮ ਹੋ ਖਾਸ ਕਲਾਮ ਅਲਾਹ।
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕਹੂੰ ਓਂਕਾਰ ਕਹੂੰ ਯਾਂ ਕਹੂੰ ਅਲੈਕ ਸਲਾਤ ਅਲਾਹ।
ਬਖਸ਼ ਕਹੂੰ ਹਰਨੰਦ ਗੁਰੂ ਖੁਦ ਕਹੂੰ ਸ਼ਫੀ ਨਬੀ ਅਲਾਹ॥

ਸਾਰਾ ਸੂਫੀਆਂ ਦਾ ਰੰਗ ਹੈ, ਕਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਸੂਫੀਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਸੀ, ਤਾਂਹੀ ਬੁਲਹੇ ਵਾਂਗੂ ਖੁਲ੍ਹੇ ਬੋਲਦੇ ਹਨ॥

ਕਾਫ਼ੀਆਂ:-

ਟੇਕ:-ਜੋਗੀ ਡੇਖ ਕਿਵੇਂ ਉਠ ਆਂਦਾ ਸੱਈਆਂ। ਮਿਠੜੇ ਮਿਠੜੇ ਬੈਨ ਵਜਾਵੇ ਠੁਮਕ ਠੁਮਕ ਠੁਮਕਾਂਦਾ ਸੱਈਆਂ। ਇਸ ਜੋਗੀ ਦੇ ਨਾਜ਼ ਅਵਲੜੇ ਮੁਸਕ ਮੁਸਕ ਮੁਸਕਾਂਦਾ ਸੱਈਆਂ। ਮਦਵੇ ਸਦਵੇ ਨੈਨ ਬਨਾਕੇ ਜ਼ੋਰੀ ਜ਼ੋਰੀ ਮਨ ਭਾਂਦਾ ਸੱਈਆਂ। ਜੋਗੀ ਮੈਂ ਘਰ ਮੂਲ ਨਾਂ ਆਂਦਾ ਜੇ ਨਾਗ ਬਿਰਹੋਂ ਖਾਂਦਾ ਸੱਈਆਂ। ਇਸ ਜੋਗੀ ਦੀ ਦਰਦ ਰੰਞਾਨੀ ਗਲ ਗਿਆ ਮਾਸ ਹੱਡਾਂ ਦਾ ਸੱਈਆਂ। ਆ ਜੋਗੀ ਸ਼ਾਲਾ ਹਰਦਮ ਆਂਵੇ ਬਾਝ ਤੇਰੇ ਜਿਉੜਾ ਮਾਂਦਾ ਸੱਈਆਂ। ਹੁਨ ਜੋਗੀ ਕੋ ਮੈਂ ਸਿਞਾਤਾ ਰਾਂਝਨ ਚਾਕ ਡਾ ਗਾਂਦਾ ਸੱਈਆਂ। ਇਸ ਜੋਗੀ ਕੋ ਮੈਂ ਰਜ ਰਜ ਲੱਸਾਂ ਵਿਛੜੀਆਂ ਗੋਈਆਂ ਛੋਹਾਂਦਾ ਸੱਈਆਂ। ਘੋਲਾਂ ਜੋਗੀ ਯਾਰਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਰੰਗਪੁਰ ਫ਼ੈਹਰ ਖੇੜਿਆਂ ਦਾ ਸੱਈਆਂ। ਯਾਰ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਆਨ ਲਹਾਇਆ ਬਖਸ਼ ਏਹ ਬਾਰ ਗ਼ਮਾਂ ਦਾ ਸੱਈਆਂ॥

ਹੀਰ ਦੀ ਜਬਾਨੀ ਜੋਗੀ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿੱਚ ਰਾਂਝਨ ਦੀ ਜੀ ਆਇਆਂ ਕਰਾਈ ਪਰ ਡਾਢੀ ਸੋਹਣੀ। ਹੀਰ ਦਾ ਜੀ ਫੋਲ ਕੇ ਸਾਮਨੇ ਰਖ ਦਿਤਾ। ਵਾਰਸ ਵਾਂਗਰ ਅੰਦਰ ਝਾਤੀ ਪਾਈ ਹੈ॥

ਅਸੀਂ ਰੋਜੀਆਂ ਨੂੰ ਮਸਰੂਰ ਕਰੋ। ਦਰ ਆਇਆ ਨਾਂ ਦੂਰ ਕਰੋ। ਕਰ ਗੌਰ ਤੇ ਚਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰੋ। ਅਸਾਂ ਭਾਂਦਿਆਂ

ਸ਼ਾਹ ਨ ਭਾਂਦਿਆਂ ਕੋ ॥ ਲਗੀ ਪੀਤ ਪ੍ਰੀਤ ਮਜ਼ੀਦ ਕਰੋ। ਨਾ ਆਪ ਕੌਂ ਸਾੜ ਬਈਦ ਕਰੋ। ਤੁਸਾਂ ਦੇਸ਼ਕ ਯਾਰ ਖਰੀਦ ਕਰੋ। ਅਸਾਂ ਬਾਂਦੀਆਂ ਮੁਫ਼ਤ ਵਕਾਂਦੀਆਂ ਕੋ ॥ ਕਰ ਮੇਹਰ ਪਿਆ ਦਿਲਯਾਦ ਕਰੋ, ਏਹ ਉਜੜੇ ਥਾਨ ਅਬਾਦ ਕਰੋ। ਬੇਚਾਰਿਆਂ ਤੇ ਅਮਦਾਦ ਕਰੋ, ਹੋਈ ਮੁਦਤ ਬੌਹ ਕੁਰਲਾਂਦਿਆਂ ਕੋ ॥ ਕਡੀ ਬਖਸ਼ ਅਸਾਂ ਵਲ ਭਾਲ ਕਰੋ, ਆ ਨਾਲ ਵਿਸਾਲ ਨਿਹਾਲ ਕਰੋ। ਜ਼ਰਾ ਭਾਲ ਬਹੌਂ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਕਰੋ, ਅਸੀ ਫਟੀਆਂ ਦਰਦਾ ਦੀਆਂ ਕੌਂ ॥

ਆਈ ਰੁਤ ਸਾਵਨ ਮਨ ਪਿਆਰੀ

ਅਬਰ ਘਟਾ ਘਟ ਗਜ ਗਜਾਰੇ। ਪਲ ਪਲ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਚਮਕਾਰ। ਬਰਸਨ ਮੋਤੀ ਬੂੰਦ ਫਵਾਰੇ। ਕਰ ਬਾਦਲ ਹਫਤਾਰੀ ॥

ਆਈ ਰੁਤ ਸਾਵਨ ਮਨ ਪਿਆਰੀ

ਮਿਠੜੀ ਪੌਨ ਮੇਰੇ ਮਨ ਭਾਵੇਂ। ਕੋਇਲ ਮਸਤ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਨਾਵੇ। ਕੈਸੇ ਗੀਤ ਪਪੀਹਾ ਗਾਵੇ। ਰਿਮ ਝਿਮ ਮੇਘ ਮਲ-ਹਾਰੇ। ਮਨ ਭਾਂਵਤ ਰੁਤ ਸਾਵਨ ਆਈ। ਕੁਲ ਸ਼ੈ ਤਰਹ ਸੰਗਾਰ ਬਨਾਈ। ਹੋਈ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਦਜ ਨਾ ਕਾਈ। ਪਾ ਫੁਰਹਤ ਯਕ ਬਾਰੀ॥ ਅਜ ਕਲ ਡਖ ਰੁਤੀ ਰੰਗ ਭਰੀਆ। ਹਨ ਗੁਲਸ਼ਨ ਮੈ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਤਰੀਆਂ। ਜੰਗਲ ਝਾੜਾਂ ਹੋਈਆਂ ਹਰੀਆਂ। ਹਰ ਕਸ ਖੂਬ ਸੰਗਾਰੇ। ਬਖਸ਼ ਆਇਆ ਸਾਵਨ ਘਰ ਘਰ। ਖੂਬ ਸੁਹਾਵਨ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਕਰ ਕਰ। ਕਾਦਰ ਪੀਰ ਪਿਆਰੇ ਕੇ ਦਰ ਪਰ। ਕਰ ਸਿਜਦਾ ਲਖ ਵਾਰੀ ॥

ਲਾਈ ਅਲਫ ਅਗਨ ਮੋਰੇ ਤਨ ਮਨ।

ਭੁਲ ਗਈ ਅਨ ਗਨ, ਇਨ ਬਿਨ ਉਨ ਬੁਨ ॥

ਪਿਰਮ ਕੀ ਮੁਰਲੀ ਕਾਨ ਬਜਾਵੇ। ਗੂਨਾਂ ਗੂਨ ਅਵਾਜ ਸੁਨਾਵੇ। ਹਰ ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਧੂਮ ਮਚਾਵੇ। ਹੈ ਅਨਹਦ ਕੀ ਧੁਨ ਧੁਨ ਘੁਨ ਘੁਨ ॥

ਸੀਨੇ ਅੰਦਰ ਕੁਮ ਕੁਮ ਦੇਖੋ, ਯੇਹ ਤਮਾਸ਼ਾ ਘੁਮ ਘੁਮ ਵੇਖੋ
ਲੂੰ ਲੂੰ ਰਗ ਰਗ ਤੁਮ ਤੁਮ ਦੇਖੋ। ਹੈ ਘੁੰਗਰੂ ਕੀ ਛਮ
ਛਮ ਛਨ ਛਨ ॥ ਰੋਨ ਤੰਬੂਰ ਮਿਸਲ ਤਨ ਸਾਰੇ। ਕਿਆ
ਬਮ ਜ਼ਬਰ ਖੁਲੀ ਹਰ ਤਾਰੇ। ਹਰ ਰਗ ਅਪਨਾ ਰਾਗ
ਪੁਕਾਰੇ। ਅੱਖੀਆਂ ਖੋਲ ਡੇਖੋ ਕਲ ਘਣ ਘਣ ॥ ਵਾਹ-
ਦਤ ਕਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਹੂ ਮੈਂ। ਹਰ ਰੰਗ ਢੰਗ ਮੈਂ ਸਾਰਾ ਹੂ
ਮੈਂ। ਕਿਆ ਹੈਸ਼ਨ ਰੁਖਸਾਰਾ ਹੂ ਮੈਂ। ਰੰਗ ਰੂਪ ਦੇਖੋ ਜੋਬਨ
ਧਨ। ਜਬ ਸੇ ਅਲਫ਼ ਪੜ੍ਹਾਯਾ ਰਾਹ ਬਰ। ਕਰਕੇ ਨਜ਼ਰ
ਮੁਨੱਵਰ ਅਨਰੂਰ। ਖੁਲੇ ਰਾਜ਼ ਰਮੂਜ਼ ਦੇ ਦਫਤ੍ਰ। ਦੇਖੀ
ਸ਼ਕਲ ਖੂਬ ਜੜ ਬਨ ਤਨ। ਦੇਖੇ ਅਲਫ਼ ਆਇਆ ਰੰਗ
ਭਰਿਆ। ਅਗੇ ਕ਼ਦਮ ਮੇਟੇ ਘਰ ਧਰਜਾ। ਸਾਰਾ
ਬਾਗ਼ ਬਦਨ ਕਾ ਹਰਜਾ। ਵਾਹ ਵਾ ਠਾਠ ਉ ਜੜ ਜੜ
ਬਨ ਬਨ। ਬਖਸ਼ ਯੇ ਜੋਤ ਜਗੀ ਜਬ ਅੰਦਰ। ਜਾਂਉ
ਕਿਆ ਫਿਰ ਮਸਜਦ ਮੰਦਰ। ਦੇਖੋ ਕਾਦਰ ਪੀਰ ਕਲੰ-
ਦਰ, ਪਾਂਉ ਸੁਖ ਤਨ, ਚੈਨ ਅਮਨ ਮਨ ॥

ਕਵੀ ਜੀ ਏਕਤਾ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਬੁਲਹੇ ਵਾਂਗੂ ਨਸ਼ੰਗ ਹੋ ਬੋਲੇ। ਸ਼ਰਾ ਤੋਂ ਪਾਰ ਲੰਘ ਗਏ। ਮਸਜਦ ਮੰਦਰ ਦਾ ਭੇਦ ਉਠ ਗਿਆ ਪਰ ਸਭ ਕੁਝ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਅਪਨੇ ਪੀਰ ਗੁਰੂ ਕਾਦਰ ਕਲੰਦਰ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ॥

ਮੀਆਂ ਬਖਸ਼ ਜੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਉੱਚੀ ਪਦਵੀ ਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਤਖ ਤੋਂ ਅੰਦਰਲੀ ਵੰਨੇ ਝਾਤੀ ਪਵਾਂਦੀ ਹੈ। ਰਚਨਾਂ ਤੋਂ ਰਚਨ ਹਾਰੇ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ ਐਪਰ ਮੁਲਤਾਨੀ ਰੰਗਣ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਜੇ ਨੌ ਰੋਜ਼ ਹੋਰਾਂ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਰਸ ਵਿੱਚ ਕਮਾਲ ਵਖਾਇਆ ਤਾਂ ਮੀਆਂ ਬਖਸ਼ ਹੋਰਾਂ ਵਾਹਦ ਵਿੱਚ ਰੁਤਬਾ ਪਾਇਆ। ਏਹੀ ਨਹੀਂ ਰੁੱਤਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਵੀ ਢੰਗਾ ਬੱਧਾ, ਬਿਰਹਾਂ ਤੇ ਇਸ਼ਕ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭੁਲਾਇਆ।

ਅੰਤਮ ਨਵੇਦਨ

ਪਿਯਾਰੇ ਪਾਠਕੋ ! ਏਹ ਪੋਥੀ **ਕੋਇਲ ਕੂ,** ਬੜੀ ਕਾਹਲ ਵਿੱਚ ਛਪੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਛਪਾਈ ਦੀਆਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਈ ਅਸ਼ੁੱਧੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖਿਮਾ ਬਖ਼ਸ਼ਨੀ ॥

ਕਰਤਾ ਨੂੰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਇਆ ਜੇਹੜਾ ਉਸ ਦੇ ਵਿੱਤੋਂ ਬਾਹਰਾ ਸੀ । ਕੋਈ ਉੱਚੇ ਦਮਾਗ਼ ਵਾਲਾ ਸਜਨ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੋ ਊਨਤਾ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਹੈ,ਗੁਨੀ ਜਨ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਖ ਹੇਠ ਨਾਂ ਲਿਆਵਨ, ਪਰ ਕਰਤਾ ਦੇ ਦਿਲੀ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਇਸ (Labour of Love) ਕੇਵਲ ਪਿਆਰ ਦੀ ਖੇਚਲ ਵਲ ਤੱਕਨ ॥

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਜੋ ਵਿਚਾਰ "ਕਵਿਤਾ" ਤੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਹ ਦੇਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੇ ਕਰਤਾ ਦਾ ਢੇਰ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਲੈ ਲਿੱਤਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਪੂਰੀ ਖੋਜ ਊਨੀ ਰੈਹ ਗਈ। ਅਜੇ ਸਿਖ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਵੀਆਂ, ਅਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੇ ਕਵੀਆਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਬਾਕੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਹੋਰ ਕਵਿਤਾ ਜੇਕਨ ਗੌਨ ਆਦ ਵੀ ਖੋਜ ਲੋੜਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੀਤੀ ਅਰ "ਤੰਦੁਰਸਤੀ" ਤੇ ਸਮਾਂ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ ਤਾਂ ਏਹ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਅਗਲੀ ਪੁਸਤਕ **"ਭੁੰਬੀਆ ਬੋਲ"** ਵਿੱਚ ਆਪ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕੀਤੇ ਜਾਨਗੇ, ਪਰ

ਇਕ ਫ਼ਰਜ਼ ਪਾਠਕਾਂ ਦਾ ਵੀ ਹੈ, ਉਹ ਏਹ ਕਿ, ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਸੱਜਨ ਅਜੇਹੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਨ, ਅਰ ਏਹਨਾਂ ਦੇ "Circulation" ਪ੍ਰਚਲਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਵਟਾਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਕਰਤਾ ਦੀ ਮੇਹਨਤ ਸੁਫਲ ਹੋਵੇ ॥

ਜੋ ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਰਚਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਈ ਹੋਏ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁਸੱਨਫਾਂ ਦਾ ਦਾਸ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੈ॥

ਭੁਲ ਚੁਕ ਮਾਫ਼! ਸਤ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ॥

ਲਾਹੌਰ — ਦਾਸ

੧੮ ਦਸੰਬਰ ੧੯੧੬ — **ਬ: ਬ: ਸ:**

COPIES OF SOME REVIEWS.

Hans Chog.

(By Bawa Budh Singh, Executive Engineer, Punjab.)

A REVIEW.

Bawa Budh Singh has brought out an authology of the Punjabi literature under the title "Hans Chog." It is a very valuable contribution to the literature of the land of the Five Rivers. It is the first of its kind and a very welcome augury. He has undertaken to do what Meleager did for the Greek and Palgrave for the English poetry, and what the International collaborative effort has done for the combined literature of the western world. The object in both cases is the same though what led to them is different. The fertility of growing mental activity in the west is so great that it is impossible for an ordinary man with other vocation to read it all; a wise sifting and selection has therefore become an absolute necessity there. In the Punjab the little literature racy of the soil has been so neglected by its sons and so swamped by the flood of western letters, that it was in danger of being irretrievably lost to future generations. Bawa Budh Singh has laudably come to its rescue, and has shown such an exquisite taste and consummate judgment in his compilation of his authology that it is sure to become an abiding heirloom to the Punjab if not elsewhere. To lend a scientific and artistic colouring to his theme, which it is so essential to do these latter days mentality, in order to capture and captivate the public taste, the learned author has drawn upon the latest researches of philology and literary critique thus giving his work a permanent footing in the literature of his motherland. He also adds brief biographies of the authors dealt with, and often traces the genesis of particular passages of their productions. He divides the Punjabi literature into three periods, *viz.*, (1) the 'ancient or early period' (2) the 'medieval' (3) the modern; and

gives selections from authors falling under each. One remarkable feature, and the common ground on which all meet is, that all this literature is sacred. It is spirituality of the most earnest and high order that permeates it through and through—yet its allegorical and figurative nature is so dramatic, so vividly picturesque, so true to life, that in its external and grosser habiliments and interpretation, it may well be called a typically profane literature. Its form and idiom readily fit it in with the taste and mentality of the reader at the particular moment. To the spiritually inclined, it opens out deep truths of the spiritual world, full of indescribable ecstasies of bliss and love; and to the man of the world, it is instinct with pathos with a life of passion and pathos, action and movement; joy and sorrow so realistic, so touching, so idyllic as was found in the Punjab quarter of a century ago and which is quickly passing away—alas ! never to return.

In this collection we have our Miltons, our Shakespeares and Shelleys and Wordsworths. Altogether the work is most praiseworthy and can well be commended to all lovers of the Punjabi literature. The author promises to give us shortly the second part of the series which, judging from the present production, is bound to be still more attractive.

There is a desire in certain quarters that this work may also be rendered in Hindi. The suggestion is certainly laudable and the author may perhaps put his hand to it, too, but, I am afraid the beauty and charm of the original will not be so great in the rendering, still it will cater to the taste of a considerable class of readers.

KAZI MANZIL, LAHORE: } AJIT SINGH,

25th March, 1915. } *Pleader.*

"HANS CHOG"

or

The History of the Punjabi Literature.

We have received a book of the above name in the Punjabi Dialect (Gurmukhi characters) for review. It is the first book of its kind in the Punjabi language and displays the greatest research work on the part of the author-- Bawa Budh Singh, Executive Engineer,—Sargodha—who has very carefully collected the lives of all the Punjabi poets and given them in one place.

After giving a brief sketch about the Punjabi literature, and its deficiency amongst the Sikh masses, the author has begun from Guru Nanak Dev ji and given a brief sketch and few selected lines of each of the poets, *viz.*, Kabir, Farid, Bhai Nand Lal, Bula Shah, Jallan, Madho Lal Hussain etc. However, we deprecate the idea of putting Guru Nank, etc.. with other poets because their Bani was a revealed one. Otherwise we admit that no one ever attempted to collect thus the lives of the Punjabi poets and give an intelligent criticism of their works. Such efforts ought to be encouraged very much by the Sikh public. We recommend the book very strongly for a prize to the Punjab Text Book Committee.

We are given to understand that its second part is also under preparation, and will contain most of the poets like Warris, Hafiz, Fazal, etc.

Khalsa Advocate.

PATRONAGE OF LITERTURE—The Punjab Government has awarded Rupees 200 to Sardar Budh Singh, Executive Engineer, the talented author of the valuable book in Gurmukhi entitled, *Hans Chog*, an authology of Punjabi Poets. It is the first book of its kind in Punjabi and we are exceedingly glad to see that the author has been encouraged in his labour of love.

Tribune

ਵੱਲੋਂ ਸਰਦਾਰ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ
ਤਾਰੀਖ ੧੩ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੧੫

੧ ਓ ਸਤਿਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਪੰਥ ਰਤਨ ਬਾਵਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਕਲਿਤ ਕੀਤੀ "ਹੰਸ ਚੋਗ" ਪੜ੍ਹਕੇ ਮੇਰਾ ਚਿੱਤ ਅਤੀ ਅਨੰਦ ਹੋਯਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਤੀ ਉੱਤਮ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵ੍ਯ ਸੰਬੰਧੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਰ ਮਨੋਹਰ ਰਚਨਾ ਇਕੱਤ੍ਰ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਹੈ ॥

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਧੰਨ੍ਯਵਾਦ ਹੈ ਕਿ ਮਾਤ੍ਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਬਾਵਾ ਸਾਹਿਬ ਜੈਸੇ ਉਤਪੰਨ ਹੋਗਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਹੁਣ ਉਸਦੀ ਦਰਿਦ੍ਰ ਦਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਰਹਗੀ ਕਿੰਤੂ ਸਰਬ ਗੁਣ ਭਾਤ ਹੋਕੇ ਸਭ੍ਯ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਪਦਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇਗੀ॥

ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ।

ਹੰਸ ਚੋਗ ਤੇ ਰੀਵਿਉ

ਸ੍ਰ: ਪੂਰਨਸਿੰਘ ਜੀ ਡੇਰਾ ਦੂਨ ਵੱਲੋਂ

ਏਹ ਰੀਵਿਉ ਕੋਈ ਕਾਲਮ ਲੰਮਾ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ਵਿੱਚ ਪੈਹਲੀ ਜੁਲਾਈ ੧੯੧੫ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ੧੨ ਅਗਸਤ ਤਕ ਛਪਦਾ ਰਿਹਾ । ਉਸਦੀ ਪੂਰੀ ਨਕਲ ਕੋਲ ਨਾ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਹੁਨ ਇਸ ਥਾਂ ਉਹ ਨਹੀਂ ਛਾਪਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ —**ਲਖਕ** ਜੀ ਖਿਮਾ ਕਰਨ ॥

ਹੋਰ ਸਜਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂਨੇ ਰੀਵਿਉ ਲਿਖੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂਦਾ ਧੰਨਜਬਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਐਤਕੀ ਕਾਹਲ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਨਹੀ ਛਪਾਏ ਜਾ **ਸਕਦੇ, ਅਗਲੀ ਕਿਸੇ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਛਾਪੇ ਜਾਨਗੇ ॥**

ਤਤਕਰਾ

ਨੋਟ:—ਇਸ ਤਤਕਰੇ ਵਿੱਚ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ॥

ਅਸ਼ੁੱਧੀ ਪੱਤ੍ਰ

ਪੰਨਾਂ	ਸਤਰ	ਅਸ਼ੁੱਧ	ਸ਼ੁੱਧ
੩	੧੯	ਚ	ਵਿੱਚ
	੨੦	ਦਸਨੇ	ਦਸਨਾ
੫	੧	ਜ	ਜਾਂ
	੧੯	`	ਤੇ
੬	੧੨	੍ਰੀ	ਤ੍ਰੀ
	੧੨	ਨਨਾਂ	ਨੈਨਾਂ
	੨੦	ਨਜ਼ਾ`	ਨਜ਼ਾਰੇ
	੨੫	ਰੱਲਾਂ	ਗੱਲਾਂ
੭	੨੬	ਵੇ`	ਵੇਖੇ
੮	੧੮	ਛਬੇ	ਛਾਬੇ
੯	੧	ਨਾਰਹ	ਨਾਰਾਂ
੧੨	੧੨	ਵੱਚ	ਵਿਚ
੧੩	੩	ਡਡ	ਡੰਡ
੧੪	੧੯	ਬਾਬਲੇ ਅਕਬਾਲ	ਬਾਬਲੇ ਦਾ ਅਕਬਾਲ
੧੫	੨੦	ੁੱਖ	ਰੁੱਖ
੧੭	੧	ਬਾਲਗ਼ਾ	ਮੁਬਾਲਗ਼ਾ
੧੮	੧੭	ਜੈੱ	ਜੋੱ
੧੯	੨੧	ਉਰ	ਉਰਦੂ
੨੨	੫	ਇਨ੍ਹਾਂ	ਉਨ੍ਹਾਂ
੨੬	੨੪	ਿੱਚ	ਵਿੱਚ
੨੭	੨	ਿੱਚ	ਵਿੱਚ
੨੮	੨੨	ਨਜ਼ਕ	ਨਾਜ਼ਕ
੨੮	੨੪	ਭਠ	ਹੋਨ
੨੯	੩	FIVE RTS	FINE AR

ਪੰਨਾਂ	ਸਤਰ	ਅਸ਼ੁੱਧ	ਸ਼ੁੱਧ
੨੯	੭	ਨੂਪਨ	ਨੂਪਨ
	੨੪	ਸਚ	ਸੋਚ
੩੩	੨੩	ਤੰਬਰੇ	ਤੰਬੂਰੇ
੩੯	੨੬	ਿ ਸਿਆ	ਕਿੱਸਿਆਂ
੪੦	੨੩	ਚਾ	ਪਿਆਰ
੪੨	੨੨	ਰਸ ਕਰਦੀ	ਕਰਦੀ ਹੈ
੪੫	੩	ਲੜੀਦਾ ਹੈ	ਲੋੜੀਦਾ ਹੈ
੪੭	੨੦	ੈਕਰ	ਡੈਨਰ
੪੮	੨੧	ਲੇਖਨੀ ਤੋਂ	ਲੇਖਨੀ ਤੋਂ।
੫੭	੩	ਕਵਤਾ ਦਾ ਅਸਰ ਦੇਨ ਦੀ	ਕਵਤਾ ਦਾ ਅਸਰ ਦੇਸ ਦੀ
੫੯	੧੧	ਵਲਤ	ਵਲੈਤ
੬੦	੮	ਅਪਨ	ਅਪਨੇ
੬੧	੨੬	ਹੀਨਾ	ਹੀਨਾ ਹੈ
੬੮	੨੨	ਹਿੰ_	ਹਿੰਦੂ
੭੨	੨੪	ਵੇਰ	ਵੇਰ
੭੩	੧੧	ਔਰ ਇਕ	ਓਦਰ ਇਕ
੭੯	੨੭	ਕੌਪੜਾ	ਕੱਪੜ
੮੦	੧੧	ਬਾਂਦ	ਬਾਂਝ
੮੧	੨੫	ਪਤਨ	ਪਵਨ
੮੩	੩	ੇਲਨ	ਮੇਲਨ
੮੩	੬	ਿ ਛ	ਗਿਛ
੯੦	੧੨	ਦ ਬਤਕਾਂ	ਦੋ ਬਤਕਾਂ
	੧੭	ਕ ੋਨ	ਕਰਨ
੯੧	੧੮	ਕੌ	ਕੀ

ਪੰਨਾ	ਸਤਰ	ਅਸ਼ੁਧ	ਸ਼ੁਧ
੧੦੧	੮	ਮਰਤ	ਮੂਰਤ
੧੦੦	੧	ੱਤ	ਮੱਤ
੧੦੩	੧੨	ਦਾ	ਦੀ
੧੦੯	੩	ਜੱਰ	ਜ਼ਿੱਦ
੧੧੩	੨੪	ਤੋਂ	ਤੇ
੧੨੦	੮	Heroin	Heroine
੩੩	੩	ਦੂਚਕ	ਚੂਚਕ
੧੩੫	੨੮	ਹੁੰਦੀਆ	ਹੁੰਦੀਆ
੧੪੨	੮	ਹੀ ਹਾਲ	ਏਹੀ ਹਾਲ
		ਹਾਂ	ਕੀ
	੨੫	ੇਰੀਆਂ	ਤੇਰੀਆਂ
੧੫੫	੧੧	ੋਇਆ	ਹੋਇਆ
੧੬੧	੨੭	ਇਕ	ਇਸ
੧੬੩	੧੬	ਿੱਚ	ਵਿੱਚ
੧੬੪	੭	ਸਿੰਗਾਰ	ਸ਼ਿੰਗਾਰ
੧੬੪	੧੬	ੋਜੀ	ਖੋਜੀ
੧੬੪	੨੩	ਂਜਾਬੀ	ਪੰਜਾਬੀ
੧੬੯	੧੬	ਕਲ	ਕਲ
੧੭੨	੨੭	ਨੂੰ ੱਡ	ਨੂੰ ਛੱਡ
੧੭੩	੧੫	ਖਰਾਜੀਆਂ	ਖਾਰਜੀਆਂ
੧੭੩	੨੩	ਹਾਸ਼ਮ	ਹਾਸ਼ਮੀ
੧੭੪	੨੧	ੌਸ਼ਨ	ਰੌਸ਼ਨ
੧੭੫	੬	ਸ਼ਾਰੀਰੀ	ਸ਼ਾਇਰੀ
੧੭੮	੧੪	ਹੋਰ ਰੰਗ	ਹੋਰ ਰੰਗੇ
	੨੫	,ਡੈਰਨ ਵਲ,	,ਡੈਗਨ ਵਲ ਵਲ
੧੮੦	੨੩	[illegible]	ਸੁਹਾਵੇ
੧੮੩	੨੮	ਤਵੇਨ,	ਤ੍ਵੇਨ

ਹੰਸ ਚੋਗ

ਏਹ ਕੋਇਲਕੂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਭੈਨ ਹੈ । ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਸ਼੍ਰੇਨੀ ਦੀ ਪੈਹਲੀ ਪੋਥੀ, ਇਸ ਵਿੱਚ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ, ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ, ਛੱਜੂ ਭਗਤ, ਬੁੱਲ੍ਹਾ ਸ਼ਾਹ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ਅਲੀ ਹੈਦਰ, ਚੂਹੜ, ਆਦ ਕਵੀਆਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਹਾਲ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਵਨਗੀ ਹੈ ॥

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਚੰਗੀ ਕਦਰ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਰ ਕੁਝ ਕੁ ਪ੍ਰੈਸ ਦੀਆਂ ਰਾਵਾਂ ਵਨਗੀ ਮਾਤ੍ਰ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ, ਜ਼ਰੂਰ ਮੰਗਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹੋ ॥

ਮੋਖ—ਵਧੀਆ ਕਾਗਜ਼ ੧)

ਮਾਮੂਲੀ ਕਾਗਜ਼ ॥।)

ਮਿਲਨ ਦਾ ਪਤਾ :—

ਬਾਵਾ ਬੁਧਸਿੰਘ

ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਸਰਗੋਧਾ